

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**YÜKSELEN GÜÇLERİN ULUSLARARASI SİSTEME ENTEGRASYONU:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Hülya KINIK

MAYIS 2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

**YÜKSELEN GÜÇLERİN ULUSLARARASI SİSTEME ENTEGRASYONU:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Hülya KINIK

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ

MAYIS 2022

TRABZON

ONAY

Hülya KINIK tarafından hazırlanan “Yükselen Güçlerin Uluslararası Sisteme Entegrasyonu: Türkiye Örneği” adlı bu Çalışma 23.09.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı’nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve SOYADI	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Özgür TÜFEKÇİ	Danışman	☐	☐	
Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Rahman DAĞ	Üye	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Fatma AKKAN GÜNGÖR	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Hülya KINIK

30. 05. 2022

ÖNSÖZ

Uluslararası ilişkiler literatüründe bir süredir sıklıkla yer alan yükselen güçler kavramı, uluslararası sistemde ağırlığını gittikçe artıran ülkelerin ekonomik, politik, sosyal ve askeri etkileri bağlamında tartışmalara konu olmaktadır. Bu çerçevede, yükselen güçlerin daha fazla söz ve temsil talebiyle uluslararası sisteme yönelttikleri eleştirilerin ve uyguladıkları politikaların, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan liberal düzenin kurumsal temellerini sınıadığına yönelik tartışmaları da beraberinde getirdiği görülmektedir. Çalışmada 21. yüzyılın yükselen güçlerinden biri olarak ele alınan Türkiye'nin dış politikasında ortaya çıkan değişiklikler de bu perspektiften değerlendirilmekte ve küresel dönüşümler karşısında Türk Dış Politikasının nasıl şekillendiği analiz edilmektedir. Bu bağlamda, geleneksel Batı yönelimli ve Batılı ilke ve normlara dayanan uluslararası sisteme iş birliği yoluyla entegrasyonu amaçlayan Türk Dış Politikası anlayışının 2000'lerle birlikte ne kadar süreklilik ve değişim gösterdiği konusu ele alınmaktadır.

Çalışmada, Türkiye'nin Batı eğiliminin devam ettiği ancak çok kutuplu bir yapıya evrildiği noktasında üzerinde hemfikir olunan yeni dünya düzeninin gerçeklerine uyum sağlayarak dış politikasını yeniden yapılandırmaya ve formüle etmeye çalıştığı öne sürülmektedir. Bu bağlamda, geleneksel dış politika anlayışından daha aktif, çok boyutlu ve bağımsız bir dış politika perspektifine doğru yaşanan değişim ile Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda zaman zaman liberal uluslararası düzenin ilke ve normlarına meydan okuyan bir tutum sergilediği ve dolayısıyla Türkiye'nin uluslararası sisteme yönelik tavrının tutarsız bir çizgide ilerlediğine dair izlenim uyandırdığı ifade edilmektedir. Çalışmanın, Türkiye'nin mevcut uluslararası sistem içerisindeki yükselen güç potansiyelini dış politikasına aktarımı hususunda hangi fırsatlar, riskler ve kısıtlarla karşılaştığını geniş bir perspektifle ortaya koyması açısından literatüre önemli bir katkı sunması beklenmektedir.

Çalışma süresince değerli bilgi ve tecrübeleri ile bana yol gösteren danışmanım Sayın Doç. Dr. Özgür Tüfekçi'ye, çalışmaya değerli katkılarda bulunan Sayın Prof. Dr. M. Alaaddin Yalçınkaya'ya, Sayın Prof. Dr. Mehmet Sait Dilek'e, Sayın Doç. Dr. Rahman Dağ'a ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Fatma Akkan Güngör'e teşekkürlerimi sunarım. Daha detaylı çalışmalara rehberlik etmesi temennisiyle...

Mayıs, 2022

Hülya KINIK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
GRAFİKLER LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VESTFALYA'DAN GÜNÜMÜZE ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ	6-24
1.1. Uluslararası Sistem Kavramı.....	6
1.2. Vestfalya Sisteminin Ortaya Çıkışı	8
1.3. Güç Dengesine Dayalı Uluslararası Sistem.....	9
1.4. Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası Sistemin Yapısı	13
1.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısı ve Yeni Düzen Arayışları...	16
1.5.1. 1991-2001 Döneminde Uluslararası Sistem.....	18
1.5.2. 2001'den Günümüze Uluslararası Sistem.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÜNYA SİYASETİNDE YÜKSELEN GÜÇLER	25-66
2.1. Yükselen Güç Kavramı ve Ülkelerin Yükselen Güç Sınıflandırmasında Kullanılan Kriterler	25
2.2. Yükselen Bir Güç Olarak Türkiye: Karşılaştırmalı Bir Analiz	35
2.2.1. Ekonomik Büyüklük	35
2.2.2. Askeri Yeterlilik.....	39
2.2.3. Demografik - Coğrafi Özellikler	42
2.2.4. Demokratik Gelişim	44
2.2.5. Teknolojik İlerleme.....	46

2.2.6. İnsan Sermayesi	50
2.2.7. Yumuşak Güç.....	54
2.2.7.1. Dış Yardımlar.....	54
2.2.7.2. Diplomatik Temsilcilikler	61
2.2.7.3. Arabuluculuk Girişimleri	62
2.2.7.4. Uluslararası Organizasyonlara Katılım	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN UYGULADIĞI POLİTİKALAR ÜZERİNDEN ULUSLARARASI SİSTEME ENTEGRASYON SÜRECİ (1999-2017)	677-125
3.1. Türkiye-Brezilya-İran Nükleer Takas Antlaşması	67
3.2. Suriye Krizi	71
3.3. Türkiye-Rusya İlişkileri	76
3.4. Türkiye-İsrail İlişkileri	87
3.5. Katar Krizi.....	95
3.6. Arakan Olayları	100
3.7. Türkiye-Venezuela Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi	104
3.8. Askeri Darbe Sonrası Mısır-Türkiye Arasında Yaşanan Anlaşmazlık.....	108
3.9. Kudüs Meselesi	114
3.10. Türk Dış Politikasında Latin Amerika, Afrika ve Antarktika Açılımları.....	117
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	126
KAYNAKÇA.....	137
ÖZGEÇMİŞ.....	167

ÖZET

Soğuk Savaş sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hegemonyasından söz edilmiş ve özellikle 2000’li yıllara kadar ABD’nin uluslararası düzeni ekonomik ve siyasi açılardan şekillendirmede aktif bir rol oynadığı görülmüştür. Ancak 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından Irak ve Afganistan’a yönelik müdahaleleri, ABD’nin gücünün ve etkinliğinin sorgulanmasına ve 2008 yılındaki küresel ekonomik krizin kaynağını oluşturduğuna yönelik tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Bu durum ise gücün yeniden dağılımı veya uluslararası sistemin çok kutupluluğa evrildiği konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte 21. yüzyılın yükselen güçleri olarak ifade edilen ülkelerin dünya düzeninde etkin olmaya başlamaları uluslararası sistemde çok kutupluluk tartışmalarına hız kazandırmıştır. Bu ülkeler ekonomi, nüfus, yüz ölçümü gibi pek çok materyal özelliklerinin yanında düşünsel ve davranışsal olarak da uluslararası düzene etki etme ve dünya siyasetinde daha fazla söz sahibi olma imkânı bulmuşlardır. Küresel yönetişimde aktif ve daha bağımsız politikalar izlemeye başlayan bu ülkeler uluslararası sistemin kendilerini sınırlandıran belirli davranış kalıplarının dışına çıkmak için kurumsal açıdan değişiklikler ve yeniden yapılanmanın gerekliliğine yönelik tartışmaları da alevlendirmişlerdir.

Bu tartışmalar çerçevesinde, çalışmanın arka planını ve temel sorunsalını yükselen güçlerin uluslararası sisteme entegre edilmelerinin zor bir süreç olduğuna yönelik ileri sürülen görüşler oluşturmaktadır. Bu görüşlerin çoğunun özünde yükselen güçlerin daha çok statüko ve hiyerarşi karşıtı olma durumları yer almaktadır. Bu noktadan hareketle, yükselen güçlerin uluslararası sisteme yönelik tavırları ve sistemde kendilerini nasıl konumlandıkları üzerine bir fikir sunan çalışmada, özelde Türkiye örneğine odaklanılmış ve 1999-2017 yılları arasında Türkiye’nin dış politikası, küresel sistemin kurum, kural ve normlarına uyumu bağlamında 10 vaka çalışması üzerinden analiz edilmiştir. Bu süre zarfında ortaya çıkan gelişmeler karşısında Türkiye’nin uyguladığı politikalar ise çatışma ve iş birliği boyutlarıyla tartışılmıştır. Bu bağlamda, Türk dış politikasında gözlemlenen değişim ve dönüşümler, Türkiye’nin Batı’dan uzaklaşmasına yönelik çabalar olarak değil; daha otonom, bağımsız ve özgüvenli bir dış politika gündemi yaratma girişimleri olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, uluslararası toplumda hiyerarşik olarak ABD’nin ve temsil ettiği Batı’nın baskın olmaya devam ettiği gerçeğini göz önünde bulundurmakla birlikte Türkiye’nin uluslararası düzene yönelik duruşu bu hiyerarşik liberal uluslararası düzenin daha katılımcı ve çok taraflılığı ön plana çıkaran bir yapıya dönüşmesi gerektiği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Çok Kutupluluk, Yükselen Güçler, Türkiye, Entegrasyon, İşbirliği ve Çatışma

ABSTRACT

In the post-Cold War period, it would appear that the hegemony of the United States of America (USA) began and that the USA played an active role in shaping the international order economically and politically, especially until the 2000s. However, its interventions in Iraq and Afghanistan after the attacks of September 11, 2001, led to the questioning of the power and effectiveness of the USA and the beginning of discussions that the USA accounted for the global economic crisis in 2008. This situation generated new discussions on the redistribution of power or the evolution of the international system to multipolarity. However, the fact that the countries called as rising powers of the 21st century began to be active in the world order, accelerated the discussions on multipolarity in the international system. These countries had the opportunity to influence the international order intellectually and behaviorally and have a greater say in world politics with the help of several material characteristics such as economy, population, and surface area. These countries, which have started to follow an active policy in global governance and emerged as independent actors, have also increased the debates on the necessity of various institutional changes and restructuring in order to go beyond the behavior patterns of the international system that set their limits.

Within these arguments, the background and main problematic of the study present the views stating that the integration of the rising powers into the international system is a difficult process. At the core of the most of these views is the fact that rising powers mainly tend to challenge the status quo and hierarchy. From this point of view, the study, which hazards an opinion about the attitudes of the rising powers towards the international system and how they position themselves in the system, focused on the example of Turkey in particular and analyzed Turkish foreign policy between 1999 and 2017 in the context of its compliance with the institutions, rules and norms of the global system over 10 cases. Turkey's policies implemented in relation to the developments occurred during this period were scrutinized in terms of conflict and cooperation. In this context, the changes and transformations observed in Turkish foreign policy are not efforts to distance Turkey from the West; but they have been evaluated as attempts to establish a more autonomous, independent and self-confident foreign policy agenda. In this direction, despite the fact that the USA and the West it represents continue to be more dominant in the international community, Turkey's stance towards the international order is that this hierarchical liberal international order should turn into a more participatory and multilateral structure.

Keywords: Multipolarity, Rising powers, Turkey, Integration, Cooperation and Conflict

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Soğuk Savaş Dönemi ile Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Analizi	23
2	BRICS Ülkelerinin IMF Kotaları ve Oylama Gücü	29
3	BRICS Zirveleri.....	30
4	Ülkelerin Yükselen Güç Sınıflandırılmasında Kullanılan GES Göstergeleri.....	34
5	2017 Demokratik Gelişim.....	46
6	2017 Küresel Beşerî Sermaye Endeksi.....	52
7	OECD DAC Üyesi Ülkelerin Resmi Kalkınma Yardımları, 2017	55
8	Kalkınma İşbirliği İçin Brüt İmtiyazlı Akış Tahminleri (2012-2017; Milyon \$)	57

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	GSYH (Milyar \$).....	36
2	GSYH Büyüme Oranı (%).....	37
3	Kişi Başına GSYH (\$)	38
4	SGP'ye Göre Kişi Başına GSYH (\$).....	38
5	Enflasyon Oranları.....	39
6	Askeri Harcamalar (%GSYH)	40
7	Askeri Harcamalar (Milyar \$)	40
8	2017 Nüfus (Milyon) - Dünya Sıralaması	43
9	2017 Dünya Nüfusteki Paylar (%).....	43
10	2017 Yüz Ölçümü (km2) - Dünya Sıralaması	44
11	Ar-Ge Harcamaları / GSYH (%)	47
12	Nüfusun İnternet Kullanım Oranı (%).....	49
13	Sabit Telefon, Cep Telefonu ve İnternet Abone Sayısı	50
14	2017 İnsan Sermayesi Endeksi	51
15	2017 Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	52
16	2017 İnsani Gelişim Endeksi - Dünya Sıralaması	53
17	Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları (1999-2017; Milyon \$).....	58
18	Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları/GSMH %.....	59
19	En Çok İnsani Yardım Yapan 20 Ülke (2017, Milyon \$).....	60
20	Milli Gelire Oranla En Fazla İnsani Yardım Yapan Ülkeler (2017).....	60
21	2017 Küresel Diplomasi Endeksi - Dünya Sıralaması.....	62

KISALTMALAR LİSTESİ

AA	: Anadolu Ajansı
AAS	: Antarktika Antlaşmalar Sistemi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEB	: Avrasya Ekonomik Birliği
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
ARSA	: Arakan Rohingya Salvation Army- Arakan Rohingya Kurtuluş Ordusu
ASEAN	: The Association of Southeast Asian Nations- Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CAATSA	: The Countering America's Adversaries Through Sanctions Act- ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası
CDGE	: Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi
DAC	: Development Assistance Committee- Kalkınma Yardımları Komitesi
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HCI	: Human Capital Index- İnsan Sermayesi Endeksi
IMF	: International Money Fund- Uluslararası Para Fonu
ITU	: International Telecommunication Union- Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
İGE	: İnsani Gelişim Endeksi
İHA	: İnsansız Hava Aracı
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MC	: Milletler Cemiyeti

MERCOSUR	: Güney Ortak Pazarı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT	: Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons- Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması
NSS	: The National Security Strategy of the United States of America- Ulusal Güvenlik Strateji belgesi
ODA	: Official Development Assistance- Resmî Kalkınma Yardımı
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
POLREC	: Kutup Araştırmaları Uyg-Ar Merkezi
SIPRI	: Stockholm International Peace Research Institute- Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SiHA	: Silahlı İnsansız Hava Aracı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCEE	: Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi
THY	: Türk Hava Yolları
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜBİSAD	: Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UNDP	: United Nations Development Programme - Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
ÜDİK	: Üst Düzey İşbirliği Konseyi

GİRİŞ

Günümüzde uluslararası sistem, küresel güç ilişkileri hiyerarşisini kalıcı şekilde değiştirmesi muhtemel olan büyük bir dönüşümden geçmektedir. Uluslararası İlişkiler ve Küresel Politik Ekonomi literatüründe güç ve düzen ilişkisinin yeniden şekillenmesi ile çok kutupluluğun önümüzdeki yılların baskın eğilimini oluşturacağı konusunda halihazırda bir fikir birliği bulunmaktadır. Özellikle ABD hegemonyasındaki görece gerilemenin uluslararası sistemde ortaya çıkardığı belirsizlik ve güç boşluğu, bölgesel güçlerin kendi bölgelerini kendi imajlarına göre şekillendirmeleri için yeni fırsat pencereleri açmaktadır. Nitekim gücün küresel olarak yayılması ile mevcut uluslararası sistemin kontrol mekanizmalarının gevşiyor olması ve buna eşlik eden BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ve yakın-BRICS (Meksika, Güney Kore, Endonezya, Türkiye) olarak tanımlanabilecek gelişmekte olan ekonomilerin yükselişi, önemli iş birliği ve çatışma olasılıklarıyla yeni dünya düzeninin (ya da düzensizliği) ortaya çıkmasına katkı sunmaktadır. Dış politikada daha aktif, bölgelerinde önemli birer güce sahip olan ve rol model olma potansiyeli bulunan bu ülkeler, hızla artan ekonomik nüfuzları dahilinde uluslararası kuruluşlarda daha fazla söz hakkı talep etmektedirler (Öniş ve Kutlay 2015: 20). Bu bağlamda, ilgili platformlarda ön sıralarda yer almaya başlayan yükselen güçlerin nasıl bir uluslararası sistem tasavvuruna sahip oldukları ve dünya düzeninin akıbetini nasıl etkileyecekleri günümüzde yeni bir büyük sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya düzeni son dört yüzyılda Batılı norm, ilke ve kurumlar çerçevesinde şekillenip tartışmalara konu olurken Batılı olmayan aktörler zaman zaman bu düzene eleştirilerde bulunmuş veya katkı sağlamaya çalışmışlardır. Ancak bu sesler yükselen güçler dönemine kadar oldukça zayıf kalmıştır. Son yıllarda üzerinde oldukça tartışılan bir konu, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin güç kaybettiği ve yükselen güçler olarak adlandırılan ülkelerin Batı'ya karşı bir denge kurma iddiasıyla uluslararası sisteme birtakım itirazlarının olduğudur. Yükselen güçler, uluslararası düzende ödev ve hakların yeniden dağıtılması ve statü dağılımının yeniden yapılması gerektiğine yönelik taleplerini daha yüksek sesle ifade etmektedirler. Son yıllarda, bu dinamik ülkeler uluslararası sistemde etki alanlarını genişletmelerine paralel olarak küresel ekonomi-politik arenada daha çok söz sahibi olmaktadır. Bu ülkelerin, gösterdikleri gelişim, büyümeleri ve kapasiteleri göz önüne alındığında pek çok uzmanın da ifade ettiği gibi yakın gelecekte gelişmiş ülkeler ve özellikle Amerika-Batı Avrupa hegemonyası açısından potansiyel birer rakip olmaları kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Yükselen güçlerin ekonomik ve politik güçlerinin artması genellikle yerleşik dünya düzeni açısından bir sorun olarak görülmekte ya da meydan okuma olarak yorumlanmaktadır. İki kutuplu uluslararası düzenin sona ermesi ve ABD'nin üstünlüğünün gerilemeye başlaması ile bu aktörler, küresel politikanın geleceğini şekillendirmede araç olarak görülmektedirler. Son dönemde mevcut uluslararası düzendeki değişiklikler ve yükselen güçler olarak ifade edilen ülkelerin küresel yönetim davranışları ve stratejileri aracılığıyla bu değişikliklere katkıda bulunma biçimleri üzerine yapılan akademik çalışmaların sayısında önemli bir artış olmuştur. Akademik ve siyasi çevrelerde mevcut uluslararası düzene meydan okumalarına rağmen, bu devletlerin kurallara dayalı ve açık liberal uluslararası düzene uluslararası iş birliği yoluyla başarılı bir şekilde entegre olup olmadıklarına ya da küresel yönetim kurumlarının düzenini ve işleyişini kendi çıkarlarına göre değiştirmek amacıyla liberal küresel yönetimi istikrarsız hale getirip getirmediğine dair sıcak tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmaların özünde ABD hegemonyasına dayalı tek kutuplu sistemin sürdürülebilirliğinin nasıl sağlanabileceği sorusu yatmaktadır. Bu bağlamda, başta ABD olmak üzere Batı açısından stratejik önemi bulunan konu, yükselen güçlerin rekabet halindeki ve meydan okumaya yönelik vizyonlarının dikkate alınmasının gerekli olduğudur. Bununla birlikte, ABD'nin sisteme hükmeden lider konumunu muhafaza etmek için sistemin diğer üyelerinin kabulünü alması ya da en azından diğer alternatifler karşısında tercih edilebilir olması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Brooks ve Wohlforth, 2009).

Bu tartışmalar ışığında, çalışmanın temel çıkış noktasını Türkiye'nin 1999 yılında G20'ye üye olmasıyla birlikte yükselen güçler olarak ifade edilen ülkeler arasına dâhil edildiği savı oluşturmaktadır. Bununla birlikte, çalışmada Türkiye'nin dış politikasında son yıllarda görülen iniş ve çıkışlar, dış politika yapıcılarının söylemlerindeki değişiklikler ve geliştirilen yeni diplomasi araç ve yöntemleri ile değişmekte olan dünya düzeninde sahip olduğu güç statüsünün yükselişe geçmesi birbirini tetikleyen bir süreç olarak ele alınmaktadır. Türkiye açısından üzerinde durulması gereken husus mevcut düzene karşı mı olduğu ya da düzenin değişiminden yana mı olduğudur. Bu kapsamda, çalışmada uluslararası sistemde son dönemde ortaya çıkan gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin yükselişe geçen statüsünün dış politikası üzerindeki etkileri analiz edilecek ve uyguladığı politikaların uluslararası sisteme entegre olma noktasında çatışma ve iş birliği perspektiflerinden nasıl bir etki yarattığına dair değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın ele aldığı zaman dilimi temelde Türkiye'nin G20'ye üye olduğu 1999 yılından 2017 sonuna kadar geçen süreyi kapsamakla birlikte ele alınan konuların içeriğine göre çalışmada 1999 yılının öncesine ve 2017 yılının sonrasına atıfların yapılması uygun görülmüştür. Çalışmada, metodoloji olarak vaka çalışması kullanılacaktır. Bu bakımdan, Türkiye'nin ele alınan süreçteki dış politika uygulamalarının arkasındaki temel motivasyonların anlaşılması ve uluslararası sisteme entegrasyon süreci açısından değerlendirme 10 vaka üzerinden gerçekleştirilecektir.

Çalışmanın temel argümanı, Türkiye'nin çok yönlü ve pro-aktif dış politika anlayışı çerçevesinde yaşanan değişim ile iş birliğini en üst seviyeye çıkarmak suretiyle uluslararası sisteme daha sıkı bir şekilde entegre olmaya başladığıdır. Ancak, Türkiye'nin özellikle kendi bölgesinde ve uluslararası sistemde ortaya çıkan olaylar ve gelişmeler karşısında sergilediği tavır, uyguladığı politikalar ve sisteme yönelik eleştirileri uluslararası sisteme yön veren başat aktörler tarafından bazı durumlarda meydan okuyuş olarak algılanmakta ve Türkiye'nin uluslararası düzeni tümünden değiştirmek isteyen yükselen güçler arasında telaffuz edilmesine neden olmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye'nin iş birliği eksenli politikasını terk ederek uluslararası sistemle daha çok çatışan bir ülke profili çizdiğine yönelik görüşler ağırlık kazanmaktadır. Bununla birlikte, öncelikle yakın çevresinde düzenin güvenli bir şekilde sağlanması ve dünyada yaşanan krizlerin çözüme kavuşturulmasını isteyen Türkiye, çıkarları doğrultusunda kimi zaman uluslararası sisteme “uyum sağlayan” kimi zaman ise sisteme “meydan okuyan” bir davranış eğilimi göstermektedir (Dal, 2015). Bu durum ise, bölgesel bir güç olarak kabul edilmesinin ötesinde uluslararası anlamda bir statü arayışında olan Türkiye'nin bazı dış politika uygulamalarının birbiri ile çeliştiği, yer yer öngörülemeyen hamlelerde bulunduğu şeklinde eleştirilmesine yol açmış ve bu eleştirilerin bir sonucu olarak Türkiye'nin sisteme yönelik tavrının tutarsız bir çizgide ilerlediğine dair izlenim uyandırmıştır.

Çalışmanın akademik literatüre iki şekilde katkı sunacağı düşünülmektedir. Öncelikle çalışma, ülkelerin yükselen güçler sınıflandırmasında yer almasını sağlayan kriterler neler olmalı sorusuna cevap verebilmeyi amaçlamaktadır. Gerek uluslararası gerekse ulusal literatürde, yükselen güçlere dair net bir kavramsallaştırma ve kategorizasyon bulunmamakta; yükselen güçler kategorisine dâhil edilen ülkeler de kendi içlerinde farklılaşmaktadır. Bununla birlikte, bu ülkeler çoğunlukla ekonomik ve askeri kapasiteleri göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinden konuya daha geniş perspektiflerden bakan çalışmaların az olduğu saptanmıştır. Uluslararası sistemde halihazırda bir güç geçişi söz konusu ise, yükselen, orta ve büyük güçlerin bu geçişin sistemik, bölgesel ve içsel etkileriyle nasıl yüzleştikleri cevap gerektiren temel bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde, araştırma alanını Çin, Brezilya, Rusya ve Hindistan gibi kilit yükselen güçlerle veya orta ölçekli güçler ve bunların alt kategorileriyle sınırlama yönünde genel bir eğilim vardır. “Bölgesel güçler” son yıllarda pek çok araştırmacı ve gözlemcinin ilgisini çeken başka bir devlet kategorisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu geçişken kavramsal belirsizlik, literatürde önemli bir karışıklığına neden olmaktadır. Bu açıdan, çalışmanın ikinci bölümünde, akademik literatürdeki yükselen güçler çalışmaları üzerine kapsamlı bir inceleme yapılarak yükselen güçler literatüründeki eksikliğin giderilmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır.

İkinci olarak, bu çalışma, Türkiye'yi hem “orta ölçekli” hem de “yükselen” bir güç olarak ele alarak Türk dış politikası ve Türkiye'nin küresel sistemdeki değişen güç statüsü için yeni bir araştırma zemini açmayı amaçlaması açısından önem arz etmektedir. “Küresel yönetişimde Türkiye” ve “orta ölçekli bir güç olarak Türkiye” ikili temalarının Türk dış politika literatüründe kısıtlı olması nedeniyle hem kavramsal hem de istatistiksel olarak daha detaylı ele alınması gerekmektedir. Bu

bağlamda, çalışmada Türkiye'nin mevcut uluslararası sistemdeki yükselen güç potansiyelini dış politikasına aktarımı hususunda karşılaştığı fırsatların, risklerin ve kısıtların neler olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu analizler ışığında, Türkiye'nin ele alınan süreçte dış politikasındaki manevra kabiliyetini oldukça artıracak seviyede, ekonomik, askeri, diplomatik ve siyasi alanlarda önemli ilerlemeler kaydettiği, fakat bu açılardan dış müdahalelere karşı henüz tam olarak sağlam bir yapıya ulaşmamış olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, Türkiye'nin uluslararası düzenin yeniden yapılandırılması yönünde güçlü bir eleştirisi olmakla birlikte sistemi tamamıyla alt üst ederek değiştirmeye yönelik bir dış politika sergileme amacında olmadığı ve sahip olduğu güç statüsünün sürdürülebilirliği ve yükseltilebilmesi açısından çevresindeki gelişmeler karşısında ekonomik, askeri ya da diplomatik araçlarla müdahale etmesinin iş birliği eksenli dış politika anlayışını terk etmek anlamına gelmediği ortaya konulmuştur.

“Yükselen Güçlerin Uluslararası Sisteme Entegrasyonu: Türkiye Örneği” başlıklı bu çalışma üç ana bölüm şeklinde planlanmıştır. Çalışmanın konu bütünlüğünün sağlanması ve yükselen güç konseptine yönelik tezleri anlaşılır bir çerçevede sunmak adına, birinci bölümünde uluslararası sisteme dair kavramsal çerçeve; tarihsel süreçte uluslararası sistemde yaşanan yapısal değişim ve dönüşümler ortaya konacaktır. Özellikle, ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 saldırılarının akabindeki gelişmeler ışığında, ABD liderliğinde diğer aktörlerin de eklenmesiyle şekillenen uluslararası sistemin yapısında ve özelliklerinde ortaya çıkan değişimler ile bu durumun 2000'li yıllara nasıl yansıdığı analiz edilecektir. Bu bağlamda, çalışmanın önemini artıran bir diğer husus uluslararası düzen tartışmalarına sunacağı katkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, özellikle ABD ve Batı'nın küresel hegemonyasının görece inişte olduğuna yönelik literatürde yer alan tartışmalar ışığında, dünya siyasetinin daha çoğul bir niteliğe büründüğü ve Batı hegemonyasına rakip olabilecek uluslararası aktörlerin ve Batı dışı unsurların ağırlığının giderek daha çok artacağına vurgu yapan görüşlere yer verilecektir.

İkinci bölümde öncelikle yükselen güçler kavramı ele alınarak yükselen güç olarak adlandırılabilmek için hangi kriterlerden yararlanılması gerektiği daha somut verilerle ve sistematik bir kategorizasyon yapılarak ayrıntılı bir biçimde ortaya konacaktır. Yapılan geniş çaplı literatür araştırması sonucunda bu kriterler, “Demokratik Gelişim”, “Demografik ve Coğrafi Kapasite”, “Ekonomik Büyüklük”, “Askeri Yeterlilik”, “Teknolojik İlerleme”, “İnsan Sermayesi” ve “Yumuşak Güç” olmak üzere 7 başlık olarak belirlenmiş ve her bir başlık detaylandırılarak ele alınmıştır. Türkiye'nin yükselen bir güç olarak öne çıkan özellikleri nelerdir? Türkiye'nin mevcut uluslararası sistem içerisindeki yeri ve etkinliği nedir? sorularına cevap aranacak olan bu bölümde, belirtilen kriterler çerçevesinde Türkiye'nin sahip olduğu özellikler analiz edilecektir. Ayrıca bir yandan Türkiye ile benzerlik gösteren ve aynı ölçekte yer alan yükselen güçler olan BRICS ve Türkiye'nin de dahil olduğu MİKTA üyeleri ile karşılaştırma yapılırken bir yandan da Türkiye'nin yerleşik güçler

olarak ifade edilen ülkelere ne kadar yakınlaşabildiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu sorulara verilecek cevaplar, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki rolü ve statüsü bağlamında yapılacak olan değerlendirmeler için yol gösterici olacaktır.

Türkiye'nin yükselen bir güç olduğu savının desteklendiği ikinci bölümün ardından çalışmanın analiz aşamasını oluşturan üçüncü ve son bölümde, Türkiye'nin uluslararası sisteme entegrasyon süreci, çatışma ve iş birliği ekseninde, 1999-2017 yılları arasında ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde uyguladığı politikalar analiz edilerek ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmanın bu bölümünde 10 alt başlıkta sunulan gelişmeler, Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikadaki önceliklerini yeniden değerlendirdiğini göstermektedir. Bu değişim, Türkiye'nin Batılı ortaklarının beklentilerini karşılamaktan kendi ulusal çıkarlarını ve yükselen bir güç olarak istek ve taleplerini güvence altına almaya doğru yönelen tercihlerini simgelemektedir. Ancak, Türkiye'nin son dönem dış politikası geleneksel Batılı dış politika anlayışına alternatif oluşturmamakta, aksine birbirini tamamlayıcı nitelik arz etmektedir. Türkiye sahip olduğu güç statüsü ile bölgesel ve uluslararası sorunların çözümü konusunda koalisyonlar kurma, diğer devletleri aynı çatı altında toplamak için girişimlerde bulunma, arabulucu/kolaylaştırıcı bir rol izleme ve kendi çıkarlarını gerçekleştirmek adına uluslararası kurumlara aktif olarak katılma suretiyle uluslararası sistemin normlarını ve değerlerini izleyen bir aktör olarak hareket etmeye çaba göstermektedir.

Çalışmanın sonuç kısmında ise yapılan analizlerin genel bir değerlendirmesi verilerek araştırma tamamlanacaktır. Çalışmadaki bölümleri bir araya getirirken temel amacımız değişen Türk dış politika anlayışı ve faaliyetlerini genel bir çerçevede sunmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VESTFALYA'DAN GÜNÜMÜZE ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

1.1. Uluslararası Sistem Kavramı

Sistem kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkiler çalışmalarında oldukça yaygın olarak kullanılmasına rağmen terim üzerinde genel geçerliliğe sahip bir tanım bulunmamaktadır. Uluslararası ilişkilerde sistem kavramı farklı ekollere göre hem bir analiz düzeyi hem de analiz birimi olarak kullanılmaktadır. 1955 yılından itibaren Charles A. McClelland, Morton A. Kaplan, Stanley Hoffman, George Modelski, Richard N. Rosecrance, Karl W. Deutsch, J. David Singer, Kenneth N. Waltz gibi uluslararası ilişkiler alanında sistem analizi yapan teorisyenler, uluslararası sistemi farklı şekillerde tanımlamışlar ve uluslararası politika analizlerinde birincil öneme sahip bir kavram olarak kullanmışlardır.

Kavramın uluslararası ilişkiler teorisinde açık ve tutarlı bir niteliğe sahip olmadığını ifade eden Goodman (1965: 258) uluslararası ilişkiler bağlamında üç temel kullanımı üzerinde durmuştur. “Tanımlama” anlamında kullanılan ilk kavrama göre sistem, aralarında düzenli ve tanımlanabilir etkileşim bulunan uluslararası siyasal aktörlerin oluşturduğu bir yapıya işaret eder. İkincisi, “açıklama” anlamında kullanılan sistem kavramıdır. Buna göre, özgün yapısı itibarıyla uluslararası siyasal aktörlerin davranışlarını şekillendiren sistem, bu davranışların açıklanması için kullanılan ana değişkendir. Üçüncü kullanımda ise sistem bir “yöntem”i ifade eder ve uluslararası ilişkilerin işleyişi üzerine geliştirilen değerlendirmelerin özel yaklaşımlar, yöntemler ya da analitik kavramlar çerçevesinde yapılmasını sağlayan bir araçtır. İngiliz Okulu ekolünün önde gelen temsilcilerinden Hedley Bull ve Adam Watson (1984)’a göre uluslararası sistemin oluşumunda “bir grup bağımsız siyasal topluluğun.....her birinin davranışı ötekilerinin davranışlarının öngörülmesinde önemli birer faktördür” düşüncesi yatmaktadır. K. J. Holsti (1974)’ye göre uluslararası sistemi kabileler, şehir devletleri, imparatorluklar veya ulus-devlet yapıları gibi bağımsız siyasal birimlerin herhangi bir bütünü olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu tanımları çoğaltmak mümkündür. Charles A. McClelland (1966)’a göre kendisini dış çevreden soyutlayan ve sınırları belirlenebilen bir alanda etkileşimde bulunan bir bütünü ifade etmektedir. Uluslararası sistemi, küresel siyasetinin temel birimleri arasındaki ilişki düzeni olarak tanımlayan Stanley Hoffman (1965), uluslararası sistemi açıklamada devletlerin politika ve

davranışlarının anlaşılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Richard Rosecrance (1963), uluslararası sistemi “bozucu girdilerden, düzenleyici mekanizmalardan ve çevresel kısıtlayıcılardan oluşan bir yapı” biçiminde kavramsallaştırmıştır. Uluslararası sistem teorisi çalışmalarına önemli katkıda bulunan Morton A. Kaplan (1957) ise uluslararası sistemi “kendilerine özgü tanımlanabilen davranışsal düzenlilikler ile dış çevreden ayrılan ve aralarında ilişkiler bulunan değişkenler dizisi” olarak tanımlamıştır.

Çoğu zaman ele alındığı biçimiyle devlet merkezli bir nitelik taşıyan uluslararası sistem (Sönmezoğlu, 2000: 812-813), coğrafik ve fonksiyonel alt sistemler olmak üzere başlıca iki tür alt sistemden oluşmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO) gibi örgütlenmeler fonksiyonel alt sisteme, Orta Doğu Sistemi, Latin Amerika Sistemi, Güneydoğu Asya Sistemi ise coğrafik alt sisteme örnek olarak verilebilir. Uluslararası sistemdeki değişiklikler alt sistemi; alt sistemde meydana gelen değişiklikler de uluslararası sistemdeki gelişmeleri etkilemektedir (Köni, 1982: 23-24).

Uluslararası sistem teorisi üzerine çalışmalar yürüten yazarlar temelde tarihsel bir yaklaşım benimsemekle birlikte, devletlerin sayıları, yapıları örgütleniş biçimleri ve ilişkileri gibi çeşitli faktörlerden yararlanarak uluslararası sistemi sınıflandırmaya tabi tutmuşlardır. Sistem çözümlemesinde, 1740-1960 Avrupa tarihi Rosecrance (1963) tarafından dokuz farklı tarihsel döneme ayrılarak incelenmiş ve bu sistemler de kendi aralarında dengeli/istikrarlı ve dengesiz/istikrarsız sistemler olarak sınıflandırılarak irdelenmiştir. Diğer sistemci yazarlar gibi devletlerin farklı uluslararası sistemlerde farklı davranışlar sergilediğini göstermeye çalışan Holsti (1974) ise, hiyerarşik sistemler, güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem ve çok kutuplu sistem olmak üzere beş tür uluslararası siyasal sistem geliştirmiştir. Diğer yandan, Kaplan (1957: 685), örgütlenme durumları ve sayılarını göz önüne alarak altı uluslararası sistem modeli açıklamıştır: Güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim veto sistemi. Ancak, Kaplan’ın kendisinin de belirttiği gibi, modellerinden sadece ikisinin, güç dengesi ve iki kutuplu sistem modellerinin, gerçekte yansıması bulunmaktadır (Eralp, 2014: 134).

Uluslararası sisteme ilişkin geliştirilen modeller göz önüne alındığında Soğuk Savaş sonrası döneme yönelik öngörülerin yetersiz olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanında, Soğuk Savaş sonrası dönemde “Yeni Dünya Düzeni” olarak ifade edilen süreci tanımlama çabalarının devam ettiğini belirtmek gerekmektedir. Bu çerçevede, çalışmada, modern uluslararası ilişkilerin temel niteliklerini yansıtan ve tarihselliği olan güç dengesine dayalı uluslararası sistem ve Soğuk Savaş Dönemi’nin iki kutuplu yapısı ile Soğuk Savaş sonrası sistem alternatifleri ortaya çıkışı, kuralları, işleyişi ve dönüşümleri çerçevesinde ele alınacak ve böylelikle de sisteme yön veren ana aktörlerin davranış kalıpları analiz edilecektir.

1.2. Vestfalya Sisteminin Ortaya Çıkışı

17. yüzyılın ilk yarısında Avrupa’da yaşanan din ve mezhep savaşlarını bitiren ve en önemlileri Osnabrück ve Münster Antlaşmaları olan bir dizi antlaşmadan oluşan 1648 Vestfalya Barışı, modern uluslararası sistemin tarihinin ve klasik güç dengesi ilişkilerinin başlangıcını sembolize eden bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Alganer ve Çetin, 2007: 29). Vestfalya ile devlet Avrupa politik sisteminin meşru ve temel aktörü olarak tanımlanmıştır (Philpot, 1999: 581). Avrupa artık egemenlik alanlarının kesin çizgilerle ayrıldığı ülkeler ve bu ülkelere hükmeden merkezileşmiş otoriteler olarak kendi yasaları, siyasal ve ekonomik çıkarlarına göre hareket eden, ittifaklar kurma ve bozma serbestisine sahip, savaş ile barış arasında, elçi gönderip kabul eden bağımsız, egemen ve ülkesel devletlerden meydana gelecektir (Sander, 2005: 10; Poggi, 2007: 58-68; Schulze, 2005: 21-61). Diğer yandan, Hristiyanlığın insan hayatının bütün yönlerini düzenleyen temel öğretileri üzerine inşa edilmiş olan sistem ortadan kalkmıştır. Örneğin, hiçbir devletin egemenliğini ülke içi ya da ülke dışı bir başka otoriteyle paylaşmak istemediği bu yeni uluslararası siyasal alandan kilise dışlanmış ve siyaset laikleşmiştir (Knutsen, 2006: 124-128). Robert Jackson (1999: 439) bu değişimi şöyle ifade etmektedir:

Vestfalya’dan sonra, uluslararası meşruiyetin dili yavaş yavaş Hristiyanlık merkezli evrensel toplum modelinden, egemen devletlerin seküler toplumlarının varlığını sürdürdüğü uluslararası çeşitliliğe dayalı bir modele doğru evrilmiştir. Utrecht Barışı (1712-1713) dönemine gelindiği zaman, kendi ülkeleri üzerinde egemen olarak hüküm süren Avrupalı yöneticiler, bir diğerinin hükümranlığına saygı duymaktaydılar. Zira Avrupa artık kendi toprakları üzerinde egemenlik haklarını kullanan çok sayıda bağımsız devletin olduğu yeni bir politik sistem olarak tasarlanmıştır.

Bu noktada aynı konu üzerinde çalışma yapan bazı uzmanlara değinmek aydınlatıcı olacaktır. Uluslararası hukuk bilimci Leo Gross (1948: 20, 28) bazı betimsel ve tanımsal önermeler ortaya atarak Vestfalya Antlaşması’nı “eski dünyadan yeni dünyaya açılan görkemli portal” ve “Avrupa’nın ve hatta dünyanın en büyük anayasası (charter)” olarak tanımlamıştır. Aynı şekilde, Zacher (2001: 216)’a göre, “Modern uluslararası sistemin doğuşu 1648 Vestfalya Barışı’na dayanır, ancak yeni sistemin temel özellikleri zamanla ve aşamalı olarak ortaya çıkmıştır.” De Mesquita (2000: 93) ise modern devlet merkezli uluslararası sistemin Vestfalya Antlaşması ile başladığına dair yaygın görüşleri desteklemiş ve 1948 öncesi dönemde ülkesel bütünlüğün uluslararası politikada daha az vurgulandığını ve ülkesel devlet düşüncesinin yerine feodal bağların öneminin ve ağırlığının arttığı bir sistemin olduğunu ifade etmiştir.

Vestfalya Barışı, egemen ulus-devlet yapılarından oluşan modern Vestfalyan düzeni inşa ederken aynı zamanda 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa-merkezli çok kutuplu güç dengesi sisteminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Vestfalya ile sınırları belli ve antlaşmalar aracılığıyla koruma altına alınan bir teritoryal (ülkesel) devlet, tek egemen siyasal aktör olarak bu çok kutuplu sistemin merkezine getirilmiştir. Orta Çağ düzeninin iç içe geçmiş toprak yapısı sona ermiş ve her bir egemen

devletin yönettiği topraklar sınırlarla birbirinden tamamen ayrılmıştır. Bununla birlikte, Vestfalya'nın egemen devletlerin eşitliği ilkesi, devletlerarasındaki ilişkilerin düzenlenmesi açısından yol gösterici olmuştur (Buzan ve Little, 1999: 90). Bu çok kutuplu sistemde güç, İngiltere, Fransa, Prusya, Hollanda, İspanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında dağılırken sistemde yer alan devletlerin birbirlerinin üzerinde uzun süreli hâkimiyet ya da hegemonya kurmasına engel olunmuştur (Emeklier, 2017: 57-58). Antlaşmaya taraf olan devletler, diğerlerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterme ve içişlerine müdahale etmeme hususlarında uzlaşarak birbirlerinin haklarını tanıma yoluna gitmişlerdir.

Vestfalya Barışı, Avrupa'da bir tür güç dengesi sistemine yol açarak savaşın sertliğini ve yoğunluğunu azaltmışsa da ulusal çıkarlarına önem vermeye başlayan Avrupalı bazı büyük güçler arasındaki egemenlik ve üstünlük mücadelesinin ve bu devletlerin bazı dönemlerde güçlerini artırarak sistemde hakimiyet kurma girişimlerinin önüne geçememiştir (Nye ve Welch, 2011: 105). 1871'de ulusal birliğini tamamlayan Almanya'nın II. Wilhelm önderliğinde sistemde hâkim güç olma girişimi ve daha birçok etken, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına ve dolayısıyla uyumun bozulmasına yol açmıştır. Sistemdeki güçlü devletlerce dengelenen Almanya, barış antlaşmalarıyla engellenmeye çalışılmış ancak 1930'larda iktidara gelen faşist partilerin yeniden sistemi ele geçirme girişimleri bu sefer İkinci Dünya Savaşı'na neden olmuştur (Aydın ve Bakıncak, 2016: 109-110).

1.3. Güç Dengesine Dayalı Uluslararası Sistem

Klasik güç dengesi sisteminin ortaya çıkışı açısından en eski tarihin Avrupa'daki mezhep savaşlarına son veren egemen devletler ilkesine dayalı bir uluslararası sistemin temellerinin atıldığı 1648 Vestfalya Antlaşması ile başlatılabileceği genel kabul gören bir olgudur. Bu antlaşma esasen Avrupalı devletlerin meydana getirdiği ve etkin role sahip oldukları bugünkü çok taraflı dünya düzeninin özünü temsil etmesi açısından büyük öneme sahiptir. Zira bu antlaşmayla birlikte Batı'da kendi yasalarına göre tavır sergileyen, siyasi ve ekonomik çıkarlarına göre hareket eden, ittifaklar ve gruplar oluşturan ve benzer şekilde bu oluşumlara son veren bağımsız devletler kendilerini göstermeye başlamıştır (Alganer ve Yılmaz, 2016: 99).

Güç dengesi sistemi, güçlerinin nispeten eşit olduğu varsayılan ve birbirleriyle belirli bir ilişki içerisinde bulunan en az beş bağımsız ulusal devletten meydana gelmektedir (Kaplan, 1957: 686). Bu bağlamda, ülkeler arasındaki güç dengesizliği sıcak çatışmaların temel nedeni olarak görülür ve kaçınılması gereken bir durum olarak algılanır. Güç dengesi sisteminde, devletlerin izlemesi gereken temel ilkeler açıktır. Sistemin istikrarının bozulmaması için her bir devletin bu ilkeleri izlemesi gerekmektedir. Sistem içerisinde hiçbir devletin ya da ittifakın, sistemin bozulmasına neden olacak şekilde üstünlük sağlamasına izin verilmemektedir. Diğer bir deyişle, sistemde etkin olan devletlerin uluslararası siyasette dikkatleri söz konusu dengenin muhafaza edilmesi ve herhangi bir devletin ya

da koalisyonun sistemde başat konum kazanmasının önüne geçilmesi üzerine odaklanır. Öte yandan, sistemde oluşan ittifakların ideolojik temelli olmaktan ziyade çıkarlara göre değişen bir nitelik arz etmesi ve amaçların gerçekleşmesiyle birlikte sona ermesi nedeniyle güç dengesi sisteminde devletlerin istikrarlı bloklar oluşturmaları söz konusu değildir (Sönmezoğlu, 2000: 655-656; Arı, 2013:163; 403).

Klasik güç dengesi sisteminin geçerli olduğu üç yüz yıllık dönemi bazı alt sınıflandırmalara tabii tutarak analiz etmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda en az beş farklı alt dönemden söz etmek mümkündür (Sönmezoğlu, 2000: 660):

- 1648-1789: Otuz Yıl Savaşları'nı bitiren Vestfalya Barışı ile İspanya Veraset Savaşları'nı sona erdiren Utrecht Barışı'nın imzalandığı dönem;
- 1790-1814: Fransız Devrimi'nin ve Napolyon Savaşları'nın yaşandığı dönem,
- 1815-1870: Avrupa Uyumu Dönemi,
- 1871-1918: Avrupa Uyumu'nun son bulduğu, Almanya'nın uluslararası sistemi ele geçirme çabalarının görüldüğü ve Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği dönem,
- 1919-1945: Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan barış antlaşmalarının muhafaza edilmeye çalışıldığı ve İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıktığı dönem.

Kısaca, ilk iki dönemde Fransa'nın son ikisinde ise Almanya'nın sistemin bütünü üzerinde egemenlik kurma girişimlerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Avrupa Uyumu olarak adlandırılan dönem ise güç dengesi mekanizmasının işleyişi bakımından en istikrarlı dönem olarak gösterilmektedir. İngiltere söz konusu tüm dönemlerde dengeyi kuran ya da onu sağlayan taraf olarak yani “dengenin dengeleyicisi” rolü ile güç dengesi çerçevesinde ortaya çıkan gruplaşmalarda zayıfın yanında yer almış, kendisi için de tehdit oluşturabilecek bir ülkenin ya da ülke grubunun sivrilmesini engellemeye çalışmıştır (Gönlübol, 2014: 427-428). 17. yüzyılın ikinci yarısından 18. yüzyılın başına dek XIV. Louis Fransası'nın Avrupa'ya egemen olma çabaları, İngiltere önderliğindeki diğer Avrupalı büyük güçlerin Fransa'ya karşı yürüttükleri İspanya Veraset Savaşları (1701-1713) sonunda imzalanan 1713 Utrecht Barışı ile dizginlenmiştir. Bu gelişmeler sonucunda, Fransız Devrimi'ne dek, Avrupa merkezli çok kutuplu bir güç dengesi ve Avrupa devletler sistemi ortaya çıkmıştır (Sander, 2011: 105-107; Gönlübol, 2014: 434).

1790-1814 dönemi içerisinde, sistem bir kez daha Napolyon önderliğindeki Fransa'nın hâkimiyet kurma çabalarıyla karşılaşmış ancak, İngiltere'nin Rusya, Avusturya ve Prusya'nın 26 Eylül 1815'te oluşturdukları “Kutsal İttifak”a katılması sonucunda Napolyon tüm Avrupa'yı egemenliği altında birleştirme amacını gerçekleştirememiştir. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik, özgürlük, adalet ve eşitlik ilkelerinin Avrupa'nın tümüne yayılması Napolyon'un işgaline karşı çok büyük bir tepkinin gösterilmesine yol açmıştır. 1815 Viyana Kongresi'nde

Avrupa’da sürekli bir güç dengesi sistemi kurulmaya çalışılmış; böylece Avrupa devlet sisteminin, en güçlü üyesinden daha güçlü olduğu da kanıtlanmıştır (Armaoğlu, 1997: 68-74; Gönlübol, 2014: 436; Sönmezoğlu, 2000: 661).

Avusturyalı Prens Metternich’in diplomatik önderliğinde oluşturulan Avrupa Uyumı sistemi dönemi olarak da ifade edilen bu dönemde, sisteme hâkim olma çabasına girişen bir devlet olmamıştır (Sönmezoğlu, 2000: 661). Böylelikle Avrupa, bir süre boyunca barış ve sükûnet ortamına kavuşmuştur (Erkan, 2010: 97-98). Bu sistemde monarklar, Fransız Devrimi’nin neden olduğu milliyetçilik ve liberalizm akımlarına karşı beraber mücadeleye girişmeyi ve iktidarlarını muhafaza etmeyi temel amaçları olarak belirlemişlerdir (Yılmaz, 2007: 19).

1871-1914 döneminde ise Avrupa Uyumı sisteminin etkisi kaybolmaya başlamıştır. 1861’de İtalya’nın, 1871’de Almanya’nın siyasi birliklerini tamamlamaları ile Avrupalı büyük devletler, özellikle Doğu Avrupa ve Balkanlar’daki milliyetçilik hareketlerinin önüne geçmekten çok bu hareketleri kendi çıkarları doğrultusunda denetlemeye yönelmişlerdir. Bu bağlamda, sistemde yeni devletlerin varlığı söz konusu olmuştur. Diğer yandan, bu dönemde Sedan Savaşı’nda Fransa’yı yenerek güçlenen ve milli birliğini tamamlayan Almanya’nın sistemin tümünü denetim altına alma, en azından sistemin diğer aktörlerinden daha avantajlı bir konuma sahip olma eğilimi içerisinde olduğu görülmüştür (Sander, 2011: 221-222). Bunun neticesinde Fransa, İngiltere ve Rusya tarafından oluşturulan ve sonrasında İtalya, ABD ve Japonya’nın katıldığı Almanya karşıtı bir koalisyon kurulmuş ve böylelikle Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’nda yenilmesi sistemin kendisinin en güçlü üyesinden daha güçlü olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır (Sönmezoğlu, 2000: 662).

Birinci Dünya Savaşı, uluslararası sistemde ortaya çıkan önemli kırılma anlarından birini temsil eder. Bu savaş, sivil nüfusun ve sivil yaşam biçimlerinin derinden etkilendiği, o tarihe dek benzeri görülmemiş bir yıkıcı güce sahip silahlarla çatışılan topyekûn ve modern savaşın ilk örneğidir (Heywood, 2011: 59). Dolayısıyla, savaşın uluslararası sistem üzerinde yarattığı etkiler aynı ölçüde geniş bir alana yayılmıştır. Devletlerarasındaki anlaşmazlıklara çözüm olması maksadıyla meşru bir yol olarak başvurulmuş savaşlar, bu tarihten sonra kaçınılması ve engellenmesi gereken bir durum olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, bu savaşın tüm savaşları sona erdiren bir savaş olması beklenmiştir. Savaşların meşruiyetinin sorgulanmaya başladığı iki savaş arası döneme, devlet egemenliğini sınırlayacak uluslararası mekanizmalar yoluyla barışın korunması ve devamlılığının sağlanmasının devletlerin inisiyatifine bırakılmaması ve ortak güvenlik algısının getirilmesi çabaları hâkim olmuştur.

Savaşın uluslararası siyaset açısından diğer önemli bir getirisi Avrupalı devletlerin sistemde sahip oldukları üstün konumlarının sona ermesi olmuştur. 1914 öncesinde esas itibarıyla bir Avrupa devletler sistemi söz konusu iken 1918 sonrası dönemde ABD ve Japonya gibi Avrupa dışı güçler de

başat aktörler olarak uluslararası sistemde yer almaya başlamışlardır. Böylelikle, Birinci Dünya Savaşı, güç merkezinin Avrupa'dan ABD'ye ve Asya'ya doğru yayılmasının yolunu açan gelişme olmuştur (Kardaş ve Balci, 2014: 25; Watson, 1992: 278). Savaşın, devletlerin siyasal yapıları ve ideolojik yönelimleri açısından da önemli etkileri görülmüştür. Savaşın ardından Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları dağılmış, haritası büyük ölçüde değişen Avrupa'da yeni ulus-devletlerin ortaya çıkması milliyetçiliğin yükselişine ve güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Bir tarafta Bolşevik Devrimi ve sosyalist rejim, diğer tarafta yükselen milliyetçilik ve faşizm ideolojik bir rekabeti de beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, savaş öncesi dönemde güç değerlendirmelerine göre yapılan devletlerarası ittifaklar söz konusu iken savaşın ardından ideolojik etkenler ön plana çıkmaya başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası, 1919 yılında toplanan Paris Barış Konferansı'nda imzalanan ve genel olarak Versay Düzenlemeleri olarak anılan antlaşmalar yenilen devletlere yönelik barış koşullarını belirlemenin ötesinde günümüz uluslararası sisteminin yerleşik normlarının temelini oluşturması açısından da önem arz etmektedir. Dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın 14 ilkesinde belirtilen yeni diplomasinin kuralları ve Versay Antlaşması çerçevesinde, 10 Ocak 1920 tarihinde ortak güvenlik ilkesi üzerine Milletler Cemiyeti (MC) adı altında bir uluslararası örgütün kurulması evrenselleşmeye başlayan uluslararası topluma yeni kurallar ve normlar kazandırmıştır. Savaş sonrası uluslararası ilişkilerde düzeni sağlayacak mekanizma olarak görülen, taraf devletlerin dış saldırılara karşı toprak bütünlüklerini ve siyasi bağımsızlıklarını garanti altına alan ve uluslararası antlaşmaların sadece barışçıl yöntemlerle değiştirileceğini öngören MC uluslararası sistemin merkezini oluşturmuştur. Ancak her savaş sonunda olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da barış antlaşmaları ile inşa edilen yeni düzenden hoşnut olan ve olmayan devletler çok geçmeden yeniden kümelenmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, uluslararası sistemde Alman, İtalyan ve Japon milliyetçiliklerinden gelen meydan okumalar yerini almıştır.

Versay Antlaşması'nı dikte edilen bir barış olarak gören Almanya, 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Buhranı'nın yol açtığı toplumsal çalkantı ortamında, Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi'nin iktidar olmasının ardından uluslararası sisteme meydan okumuştur. Almanya bu mücadelesinde İtalya ve Japonya ile Mihver Bloğu'nu oluşturmuş; ABD, Fransa, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve İngiltere ise Müttefik Bloğu'nu kurarak karşı blokta yer almışlardır (Kennedy, 2001: 352-353). İki savaş arası dönem uzun soluklu olmamış ve MC yeni bir dünya savaşının önüne geçememiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden olurken yeni bir dünya düzenini de beraberinde getirmiştir (Carr, 1947: 4). Sonuç olarak, savaşı kaybeden Almanya ve müttefiklerinin sisteme egemen olma girişimleri de başarısızlığa uğramıştır.

İnsanlık tarihinin en büyük ve en yıkıcı iki dünya savaşına sahne olan 20 yıllık dönem, genellikle uluslararası ilişkiler literatüründe "kriz", "geçiş" veya "uzun ateşkes" dönemi olarak tanımlanmıştır. Çünkü uluslararası sistem ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uzun zamandır

var olan çok kutuplu bir sistemden iki büyük gücün egemen olduğu iki kutuplu bir sisteme evrilerek köklü bir değişim geçirmiştir (Vohn, 2016: 49).

1.4. Soğuk Savaş Döneminde Uluslararası Sistemin Yapısı

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası sistem ciddi bir yapısal dönüşüme uğramıştır. Kısaca, çok kutuplu güç dengesi yerine iki kutuplu dengeye dayalı sisteme geçiş, gücün ABD ve SSCB arasında yeniden dağılımı, Batı Avrupa'daki güçlü devletlerin önemlerinin azalması, askeri teknolojide nükleer devrim yaşanması ve eski imparatorluk sömürgelerinin kendi aralarında gruplaşmaları savaşın ardından ortaya çıkan önemli gelişmeler olarak göze çarpmaktadır (Wagner, 1993: 77; Ataöv, 1967: 335). Kenneth N. Waltz (1993: 44), İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu sistem için şu ifadeleri kullanmıştır:

Modern tarih üç yüzyıldan uzunca bir süredir büyük güçlerin yükseliş ve düşüşlerine sahne olmuştur. Çok kutuplu dönemde, ara sıra sahnede on iki büyük güç belirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında bunların yedisi kalırken sona ermesinin ardından sadece ikisi kalmıştır. Önceden hep, bazı devletler battığında bazıları ise onların yerini almak için yükselmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı'nın ardından bu döngü kırılmış ve egemen devletler dünyası tarihinde ilk kez iki kutuplu bir yapıya bürünmüştür.

Almanya, Japonya ve İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmaları ve İngiltere'nin savaş sonucunda zayıflaması ile uzun vadeli görece ekonomik gerileme yaşaması nedeniyle, ABD ve SSCB, geleneksel 'büyük güçlerden' daha büyük güçler anlamında 'süper güçler' olarak Soğuk Savaş dönemi uluslararası sisteminin iki kutuplu yapısının şekillenmesinde etkili olmuşlardır (Heywood, 2011: 264). Bu dönemin temel özelliği, ABD hâkimiyetindeki Batı ile SSCB hâkimiyetindeki Doğu'nun birbirlerinin karşısında yer alarak bir güç mücadelesine girişmesidir. Dolayısıyla, iki blok arasındaki ilişkilere uzlaşmadan ziyade askeri, ekonomik, siyasal ve ideolojik bir çatışma hâkim olmuştur. Bu dönemde, savaşta oldukça darbe alan ve yıkık durumdaki Avrupa devletlerinin büyük çoğunluğunun kapitalist sistemin lideri ve onun hâkim ideolojisi olan liberalizmi savunan ABD ve komünist sistemin öncüsü SSCB etrafında kendi ideolojik görüşlerine göre konumlandığı iki kutuplu bir sistem ortaya çıkmıştır.

SSCB'nin tüm dünyaya komünizmi yayma isteği ve Batı Avrupa'nın kontrolünü ele geçirme ihtimali ABD'li yöneticilerin Sovyet yayılmacılığına karşı çevreleme politikasını benimsemesine yol açmış ve Truman Doktrini'nin özünü teşkil etmiştir. Bununla birlikte, ABD hem SSCB'nin önüne set çekmek hem de bütünleşmiş bir Avrupa fikrini hayata geçirebilmek adına öncelikle Almanya, Fransa ve İngiltere'yi, sonrasında ise bütün Avrupa'yı siyasi ve ekonomik iş birliğine çağırarak Sovyet tehdidi ile karşı karşıya olan ülkelere Marshall Planı adı altında ekonomik yardımlarda bulunmuştur (Ertem, 2009: 390-391). Bu çerçevede, askeri tedbirleri de göz önünde bulundurarak muhtemel bir bölgesel ya da küresel çatışmada güç birliğini sağlamak adına Nisan 1949'da NATO kurulmuştur. Doğu bloğunda ise Moskova'nın uydu ülkelerle arasındaki ilişkilerini güçlendirmek ve

komünist faaliyetlerini tek elden yürütebilmek adına 1947 yılında Kominform kurulmuş; Batı Almanya'nın NATO üyeliğinin barışsever devletlerin ulusal güvenliklerini tehdit edeceği sebebiyle ise 1955 yılında Varşova Paktı oluşturulmuştur (Armaoğlu, 1999: 236). Ayrıca, uluslararası bir kuruluş olarak BM, Doğu ve Batı blokları arasındaki iletişimi sağlaması sebebiyle hem blokların gevşek yapılanması için uygun bir ortam yaratmış hem de sorunların çözümünde arabuluculuk görevini üstlenmiştir (Emeklier, 2017: 58-59). Aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı merkezli olma özelliğini sürdüren ancak daha kapsayıcı olarak kurgulanan dünya düzeni, küresel ilişkileri düzenleyen Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund- IMF), Dünya Bankası (DB), NATO ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi çeşitli kurumlar ve dünyanın böylesine büyük savaşlara girmesini engelleyici mekanizmalarıyla müzakere platformları ve diyalog kanallarını açık tutma çabalarına sahne olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde iki bloğun kendi aralarında oluşturdukları denge devletlerarasındaki ikili ilişkilerde önemli rol oynamıştır. NATO ve Varşova Paktı etrafında kutuplaşan ülkeler hem üyesi oldukları bloktaki diğer ülkelerle hem de karşı blokta yer alan üyelerle güç dengesi kurmaya ve bu bağlamda da askeri çatışmaya yol açacak aşırı reaksiyonlardan kaçınarak var olan dengeyi korumaya yönelik politikalar oluşturmuşlardır. Bu sistemde belirgin olan ve iki blok üyelerine benimsetilmeye çalışılan denge pozisyonu ise dehşet dengesi olarak adlandırılan nükleer savaş tehlikesidir (Sönmezoğlu, 2000: 677). Bu açıdan bu dönemde hem iki blok arasında hem de blokların kendi içinde belirli bir güç dengesinin varlığından söz edilebilir.

Başlangıçta bloklar içinde çatlak ses çıkmasına ve bloklar arasında diyalog kurulmasına izin vermeyen bir katılıkta olan iki kutuplu sistemin bu görüntüsünü değiştiren bir olay bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin temelleri 1955 Bandung Konferansı'nda atılan Bağlantısızlar Bloku'nu kurmaları olmuştur. Her iki bloğun da bir parçası olmayan, öncelikle ekonomik kalkınmayı hedefleyen Hindistan, Endonezya, Mısır, Gana ve Yugoslavya'nın başı çektiği çoğunlukla Asya ve Afrika ülkelerinden oluşan Bağlantısızlar Hareketi, farklı bir dinamizm ortaya çıkarmış olsa da bu blok sistemde kendisine yer edinme noktasında etkili bir sonuca ulaşamamıştır.

Bu dönem, terimdeki “savaş” sözcüğünün aksine genel olarak bir barış dönemi olarak bilinmektedir (Yılmaz, 2007: 20; Emeklier, 2017: 58). Bu dönemde ABD ve SSCB arasında doğrudan karşılıklı silahlı sıcak bir çatışma yaşanmamış, Kore ve Vietnam örneklerinde görüldüğü üzere zaman zaman çevre ülkelerde savaşlar yaşanmıştır. Bununla birlikte, blok üyeleri herhangi bir olası topyekûn çatışmadan kaçınmak yönünde tutum sergilemeye koordine edilmişlerdir (Girgin ve Biren, 2002: 28; Kavuncu ve Dilan, 2016: 946). İki süper devlet ve iki blok arasındaki ilişkilerde açıkça görülen güç mücadelesi, dünyanın birçok bölgesindeki çatışmalara ve bölgesel savaşlara sıçrayarak küresel nitelik kazandırmakla birlikte çekirdekli silahların yok edici etkisine dayalı dehşet dengesinin varlığı bu anlaşmazlıkların sıcak bir Avrupa ve dünya savaşına dönüşmesinin önüne geçmiştir (Ülman, 1994: 31; Sen, 2014: 23).

Soğuk Savaş'ın iki kutuplu niteliği 1960'larla birlikte geçerliliğini kaybetmeye başlamış; 1970'li yıllardan itibaren ise siyasal/ideolojik temelli gruplaşmalar yerini ekonomik nitelikli bloklaşmalara bırakmıştır. Uluslararası sistemde sadece ABD-SSCB arasında görülen rekabet sona ererken, Batı'nın yeni unsurları ile Uzak Doğu'nun aktörlerinin de etkili olduğu çok taraflı bir niteliğe bürünmüştür (Arıboğan, 1998: 201). Doğmakta olan bu çok taraflılığın sonuçlarından biri bloklar arasındaki yumuşamaydı. Bu durum, ABD Başkanı Nixon'un 1972'deki tarihi Çin ziyaretine ve SALT I ve SALT II Antlaşmalarını ortaya çıkaran 1967-1979 yılları arasındaki Stratejik Silahların Sonlandırılması görüşmelerine yansımıştır (Heywood, 2011: 264).

Ayrıca, 1975 Helsinki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı neticesinde Avrupa'da ortaya çıkan uyuşmazlıklara son vermek maksadıyla Avrupa devletlerinin sınırlarının dokunulmazlığı ilkesi tanınmış ve iki blok arasında güven artırıcı önlemlerin alınmasından insani, teknolojik ve kültürel konularda iş birliği yapılmasına kadar uzanan bir diyalog süreci başlatılmıştır (Ülman, 1994: 32). Ancak bu detant dönemi uzun soluklu olmamış, SSCB'nin 1979 yılında Afganistan'ı işgal etmesi ve Polonya'ya karşı sert tutumunun yanında Vietnam'ın Kamboçya işgaline destek vermesi yeni bir gerginlik döneminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Afganistan'ın işgalinden rahatsızlık duyan ABD'nin SALT II antlaşmasının ülkesi aleyhinde sonuçlandığını ileri sürmesi nedeniyle Kongre antlaşmayı onaylamamıştır (Arı, 2006: 168). Reagan döneminde artan gerginlik ve uygulamaya koyulan "Yıldız Savaşları Projesi" pek çok kesim tarafından yeniden sıkı iki kutuplu sisteme döndüğü yönünde yorumların yapılmasına neden olmuştur. İran-İrak Savaşı'nın yaşandığı ve 1985 yılında SSCB komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçov'un yönetimi ele geçirdiği bu dönem "Yeni Soğuk Savaş" olarak ifade edilmiştir (Sönmezoglu, 2002: 46; Arı, 2006: 168-169). Diğer yandan, 1980'lerin ortalarından 1990'lara kadar geçen dönemde uluslararası sisteme yumuşama havası yeniden hâkim olmuştur. Zira 1979'da kesintiye uğrayan silahsızlanma görüşmeleri yeniden başlamıştır. Gorbaçov'un SSCB yönetimini ele geçirmesiyle birlikte başlatmış olduğu glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılanma) politikaları çerçevesinde birtakım önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Gorbaçov'un daha açık bir toplum yaratma adına yaptığı girişimler diğer blok ülkelerini kısa sürede etkisi altına almıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri ABD ve SSCB arasındaki dengeye dayanan ve iki ülkenin uluslararası ilişkilerin merkez eksenleri olarak yer aldığı iki kutuplu dünya SSCB'nin dağılması ile 45 yılın ardından sona ererken iki süper gücün doğrudan karşılıklı silah kullanmaksızın ve askeri bir çatışmadan kaçınarak aralarındaki anlaşmazlıkların sürdüğü Soğuk Savaş Dönemi de son bulmuştur (Kavuncu ve Dilan, 2016: 945-946).

1.5. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısı ve Yeni Düzen Arayışları

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte uluslararası sistemde önemli değişim ve dönüşümler ortaya çıkmıştır. Bunların en belirgin olanları şu şekilde sıralanabilir: iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesi, küresel ilişkilerde ABD'nin rolündeki değişim, yeni güç merkezlerinin oluşması ve gücün farklı devlet ve devlet dışı aktörler arasında dağılımı, bölgesel entegrasyon hareketleri, küresel ekonomi ve siyasette önde gelen gelişmekte olan ülkelerin artan rolleri, ideolojik çatışmaya dönüş ve farklı gelişimsel modeller arasında mücadeleler, milliyetçiliğin ve terörizm ve aşırı militanlığı içeren geleneksel olmayan tehditlerin yükselişi... Yaşanan tüm bu değişimlerin hızı, büyük ölçüde küreselleşme süreci ve dinamik teknolojik gelişmeler nedeniyle eşi benzeri görülmemiş bir düzeydedir.

Uluslararası sistemin yapısında ortaya çıkan temel değişiklikler büyük savaşların sonuçlarıyla ilintilidir. Bu bakımdan, Vestfalya düzeni ve çok kutuplu güç dengesi Otuz Yıl Savaşları'nın; Soğuk Savaş düzeni ve iki kutuplu yapı ise Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın sonuçları çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Fakat mevcut uluslararası sistemde yaşanan değişimler bu düzene uymamaktadır. 1980'lerin sonlarında Gorbaçov'un reformları ve "yeniden yapılanma" politikasıyla birlikte başlayan gelişmeler, iki-sosyalist ve liberal demokratik- kamp arasındaki ideolojik, politik ve askeri çatışma ile uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş'ı sona erdirmiş ve iki süper güç arasındaki nükleer savaş tehdidini azaltmıştır. Bu gelişmeler, ayrıca, sosyalist kampın ve beklenmedik bir şekilde SSCB'nin hızla parçalanmasına yol açmıştır. Başlangıçta bu durum, Batı uluslarının liberal demokratik değerleri ve piyasa ekonomilerinin komünist ideolojiye karşı kazandığı bir zafer olarak görülmüştür. Dünya uluslarının Doğu (sosyalist uluslar) - Batı (kapitalist uluslar) ve Üçüncü Dünya (gelişmekte olan uluslar) şeklindeki önceki ayrımın yerine artık Küresel Güney (gelişmekte olan ve ekonomileri dönüşüm geçiren yeni bağımsız ülkeler) ve Küresel Kuzey (gelişmiş ülkeler) şeklinde bir ayırmadan söz edilmeye başlanmıştır.

1990'lar daha önce görülmemiş bir Amerikan hegemonyasının ve Batı değerlerinin zafer kazandığı yıllar olmuştur. Rakipsiz bir hâkimiyete sahip tek süper güç olarak ABD -tüm dünyaya refah ve barış sunmak adına- hükümet biçimi olarak demokrasiye ve piyasa ekonomisine bağlı olan milli değerlerini yaymak için bu dönemde önemli bir fırsat ele geçirmiştir. ABD ve SSCB arasında ideolojik, politik ve askeri rekabete dayanan iki kutuplu dünya düzeni, Soğuk Savaş'ın ardından Amerika'nın zaferi ile tek kutuplu bir görünüm arz etmiştir. Ancak bu görünüm uzun soluklu olmamıştır. SSCB'nin dağılması küresel güç dengesinin de bozulmasına neden olmuştur. Arkalarındaki desteği kaybeden pek çok Küresel Güney ülkesi hayatta kalmak için yollar aramış ve çoğunlukla Amerikan hâkimiyetine ve Batı'nın politik ve kültürel normlarına karşı çıkarak onları kendilerine özgü inançlarına ve yaşam biçimlerine tehlike unsuru olarak görmüşlerdir. Bu durum, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin daha sonraki dönüşümlerini büyük ölçüde etkileyen güç

merkezleri ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle, günümüz uluslararası ilişkiler alanında en çok öne çıkan ve üzerinde fikir birliği sağlanamayan konuların başında Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya politikalarının nasıl şekilleneceği ve uluslararası sistemin yeni yapısının nasıl olacağı gelmektedir. Literatürde uluslararası sistemin yapısı ve güç dağılımı konusunda oldukça farklı tezler öne sürülmüştür. Soğuk Savaş sonrası düzende milliyetçiliğin ve etnik çatışmaların artacağını öne süren John Mearsheimer (1990) gibi neo-realist geleneğe bağlı olan düşünürler ABD hegemonyasının gerileyişini Çin'in yükselişine bağlamakta ve bu anlamda aralarında bir savaş çıkma ihtimali üzerinde durmaktadır. Zira neo-realist görüşe göre uluslararası sistemin anarşik yapısı devletlerin birbirlerinin niyetlerini anlamalarının önüne geçmektedir; dolayısıyla da mevcut hegemonik aktör, rakiplerinin güçlenerek tehdit oluşturmaya imkân vermeyecektir. Aynı şekilde, yükselen güçlerin de başat aktörün 'iyi-niyetinden' emin olamayacakları için savunmaya ve güç temerküzüne çalıştığı bir ortamda çatışma ve hatta savaş çıkması beklenmektedir. Realist görüşlerin tam karşısında konumlanan liberal ekol, ABD hegemonyasının gerileyişi ile liberal düzenin devamı arasında bir ayrım yapmakta ve ilkinin diğerini doğrusal olarak ortadan kaldıracak şeklindeki görüşleri eleştirmektedir (Öniş ve Kutlay, 2015: 35). Kısaca, 21. yüzyıl uluslararası sisteminin yapısına dair analizlerin bir kısmında ABD hegemonyasına dayalı tek kutuplu bir sistemin ortaya çıktığı; diğer bir kısmında ise ABD, Rusya, Çin, Hindistan, AB ve Japonya arasında yeni bir güç dengesinin oluştuğu ve sistemin yapısının artık çok kutupluluğa dönüştüğü belirtilmektedir (Gözen, 1997: 75-76).

Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistemin yapısının hangi düzlemde dönüşüm yaşadığına dair sunulan tezlerden özellikle iki tanesi oldukça dikkat çekmiştir. Bu tezlerden ilki, Francis Fukuyama'nın 1989'da The National Interest'de yayınlanan "Tarihin Sonu mu?" makalesinde yer almıştır. SSCB'nin ve dolayısıyla komünizmin çöküşünü "ideolojinin sonu" olarak ifade eden Fukuyama (1989: 4)'ya göre, Batı liberal-demokratik modeli sosyalist ideolojiye ve diğer modellere karşı olan savaşından galip çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesini tarihin sonu olarak gören ve tarihin sonundan, insanoğlunun ideolojik evrimini tamamlayarak son noktaya eriştiğini kasteden Fukuyama, bu son noktayı Batılı liberal demokratik siyasi sistemin evrenselleşmesi olarak açıklamıştır.

Bir diğer kuram ise Samuel P. Huntington tarafından ilk kez Foreign Affairs dergisinde 1993 yılında yayınlanan "Medeniyetler Çatışması mı?" adlı makalede ortaya atılmıştır. Francis Fukuyama'nın tezine bir cevap olarak ortaya attığı tezinde Huntington (1993: 22-26), Vestfalya ile başlayan uluslararası sistemdeki güç mücadelesinin ideolojik, politik ya da ekonomik temelli olmaktan çıkıp kültürel bir nitelik alacağına yönelik argüman geliştirmiştir. Farklı coğrafi alanlara ayırmış olduğu dünyada güç mücadelesinin bu medeniyetler arasında yaşanacağını ve benzer özellikteki devletlerin yeniden iş birliğine girerken birbirinden farklılık gösteren devletlerin ise kutuplaşmasına yol açan yeni bir dünya düzeninin oluşacağını iddia etmiştir. Huntington tarafından en büyük ve esas çatışmanın Batı ve İslam medeniyeti ile Çin'deki Konfüçyüs uygarlığı arasında ortaya çıkacağı öne sürülmüştür.

Soğuk Savaş'ın ardından, askeri gücün önemini kaybettiği ve ekonomik gücün önceliği aldığı pek çok kesim tarafından ifade edilmeye başlanmıştır. Önceki dönemde güç, askeri, ekonomik ve siyasal unsurların bir bütünü şeklinde ele alınırken, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ise farklı alanlara ayrılarak bir sistem tanımlaması yapılmaya çalışılmıştır. Chomsky (1993: 25), sistemin ekonomik anlamda üç, askeri olarak tek kutuplu bir görünüme sahip olduğunu ileri sürmüş ve ekonomik alanda ABD'nin yanında Almanya ve Japonya'nın yükselen güçler olduğunu ifade etmiştir. Tek kutuplu hegemonya türünden bir şeyin olması mümkün değil fikrini savunan Sommer (1993:89) ise bölgesel-askeri-siyasi bir çağdan hızlı bir şekilde iktisadi-mali-teknolojik bir çağa geçildiğini öne sürmüştür. Joseph S. Nye (2003: 251), gücün bütün alanlarında ABD'nin süper güç olduğuna dikkat çekerken, sistemin askeri güç açısından tek ancak ekonomik olarak üç kutuplu bir yapıya sahip olduğu fikrini savunmuştur.

Yukarıda bahsi geçen tek kutuplu ve çok kutuplu uluslararası sistem çerçevesinde yapılan tartışmalar, konjonktürel ve yapısal birtakım gelişmelerle birlikte 1991-2001 ve 2001'den günümüze olmak üzere iki alt-döneme ayrılarak incelenecektir.

1.5.1. 1991-2001 Döneminde Uluslararası Sistem

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte tek hegemonyal güç olarak ABD'nin egemenliği altında bir sistemin oluştuğuna yönelik görüşlerin ortaya atıldığı bu dönemde, ABD liderliğinde yeni bir dünya düzeni kurulacağı ilan edilmiş, ABD'nin 41. Başkanı George Herbert Walker Bush'un 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından ortaya çıkan Körfez Krizi sırasında sistemin değişim ve dönüşüm gösteren yapısını tanımlamak için kullanmış olduğu "Yeni Dünya Düzeni" ifadesi yeni bir uluslararası düzen arayışının retoriklerini oluşturmuştur (Arı, 2004: 521). Başkan Bush bu söylemiyle ilgili net bir tanımlama yapmamış olsa da bu düzenin liberal bir düzen olduğuna ve dünyanın bütün devletlerinin refahının yükseldiği ve barış içinde bir arada yaşadığı bir ortama vurgu yapmıştır. Artık çatışma ve anlaşmazlıkların sona erdiği, nükleer ve kitle imha silahlarının kullanımının yasaklandığı, insan hak ve özgürlükleri ile demokratik kurumların ve hukukun üstünlüğünün söz konusu olduğu, sorunların ve bölgesel meselelerin diplomatik yollarla çözümlendiği bir düzene dayalı ve güvenli bir dünya fikrinin hedeflendiğinin altını çizmiştir (Kohen, 1994: 112; Gözen, 1997: 75).

Bush'un söyleminin pek çok düşünür tarafından uluslararası sistemin yeni yapısı açısından yapılan kuramsal tartışmalarda sıkça kullanıldığı ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen akabinde oldukça erken bir dönem olmasına rağmen ABD'nin küresel liderliğine dayalı tek kutuplu bir sistemden söz edildiği görülmüştür. Bu görüşün savunucularından Zbigniew Brzezinski (1997: 24)'ye göre ABD, küresel güç olarak adlandırılmak için gerekli dört belirleyici kritere sahip olma açısından en üstün durumdadır; askeri ve ekonomik gücünün yanında, modern teknolojisi ve tüm dünyada dikkat çeken bir kültürel cazibesi ile ABD'nin kendinden önceki güçlü devletlerle ve imparatorluklarla kıyaslanamayacak derecede büyük bir gücü bulunmaktadır. William C. Wohlforth

(1999: 10) ise bu dönemde tek süper güç olarak ABD'nin uluslararası sistemin yapısını ve yönünü belirlediğini ifade etmiştir. Wohlforth bunu “2-1=1” şeklinde formülleştirerek, uluslararası sistemin ABD'nin hegemonyası altında tek kutuplu olduğunu savunmuştur. Soğuk Savaş sonrası dünyanın en çarpıcı özelliğinin tek kutupluluk olduğunu savunan Charles Krauthammer (1990/91: 23-24) ise, Amerika'nın tartışmasız üstünlüğünü askeri, diplomatik, politik ve ekonomik güçlerin hepsini elinde bir arada bulunduran tek ülke olduğu gerçeğine dayandırmıştır. Ekonomik değişkenlerin büyük güç statüsü elde edebilmek için gerekli ancak yetersiz olduğunu ifade eden Krauthammer, ABD'nin dünyanın neresinde olursa olsun dâhil olduğu sorunların çözümünde başrol oynayabilen yegâne aktör olduğunu ve ayrıca ABD'nin dünya düzeninin sağlanmasındaki etkin konumunu kaybetmesinin tam bir kaosa neden olabileceğini öne sürmüştür.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber, ABD'nin tek egemen güç olarak yer aldığı tek kutuplu bir yapıya sahip uluslararası sistemin ortaya çıktığını ileri süren John G. Ikenberry (2003), David Wilkinson (1999) ve Christopher Layne (2006) gibi Amerikalı düşünürlere göre ABD karşısında denge unsuru oluşturabilecek bir gücün veya güçlerin yer alması söz konusu değildi. Zira çeşitli iç sorunlarla uğraşan rakiplerinin ABD'nin askeri, ekonomik ve siyasi gücü karşısında denge oluşturabilecek bir yeterliliğe erişmeleri olası görünmemekteydi. John Ikenberry (2003), ABD önderliğindeki bu tek kutuplu düzenin temelinde, “serbest pazar anlayışına dayalı bir dünya ekonomisi”, “Batı tarzı siyasi ve ekonomik düzenin çok taraflı bir anlayışla yönetimi” ve “ekonomik refahın dengede tutulması” olmak üzere üç kavramın egemen hale geleceğini ileri sürmüştür. Buradan hareketle, gerçekçi yazarlar askeri ve ekonomik alanlarda başat konumda bulunan ABD'nin uluslararası sistemi nasıl inşa edeceği üzerine iki ayrı görüş ortaya koymuşlardır. Bunlardan ilkinde göre, liberal anlayışa paralel olarak ABD uluslararası düzeni çok taraflılık, sıkı ittifak ortaklığı, iş birliğine dayalı güvenlik anlayışı ve uzlaşma ilkelerini göz önünde bulundurarak sağlayacaktır. Bununla birlikte, emperyalist bir anlayışla hareket ederek, tek taraflılığa ve zorlayıcı hükmetme kavramlarını temel alan bir uluslararası sistem inşa edecekti (Ikenberry, 2003). Yine, Amerikan Ulusal İstihbarat Konseyi (2004: 47-67) tarafından hazırlanan raporda tek kutuplu uluslararası sistemin benimsendiği ve ABD'nin tek hâkim güç olarak kabul edildiği görülmektedir. Yeni büyük güçlerin ortaya çıktığından bahsedilmekle birlikte raporda bu ülkelerin ABD'nin gücünü dengeleyecek kadar yeterli güçlerinin bulunmadığı ve kendi iç sorunlarıyla baş etmek durumunda oldukları belirtilmiştir.

1991-2001 yılları arasında yaşanan bir takım gelişmenin, ABD'nin mutlak üstünlük ve tek hegemon güç olma savını ortaya koyan bu kuramsal çabaları destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Örneğin I. Körfez Savaşı sırasında coğrafyasından oldukça uzak bir kıtada yapmış olduğu operasyon, Washington idaresinin askeri ve siyasi alanlardaki güç kapasitesini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Aynı şekilde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki en kanlı savaş olarak adlandırılan Bosna Savaşı (1992-1995)'nin ABD'nin müdahalesiyle sona ermesi, ABD'nin sistemde sahip olduğu göreceli üstün konumu göstermesi açısından önemlidir. Özetle Washington yönetimi,

bu dönemde izlediği proaktif dış politika ile küresel sorun alanlarına müdahale etme yeterliliği bulunan tek denetleyici güç olarak ortaya çıkmıştır (Davutoğlu, 2001:110).

Bununla birlikte, söz konusu dönemde SSCB'nin parçalanmasının ardından uluslararası sistemde yerini alan Rusya'nın bütün dikkat ve motivasyonunu iç politikaya yoğunlaştırmasının ABD'nin sistemde başat konuma gelmesinde payı bulunmaktadır. Şöyle ki 1991-2000 arasındaki süreçte, Rusya, Gorbaçov'un politikaları çerçevesinde hem liberal-demokratik siyasi yapıya geçiş, hem de serbest piyasa ekonomisi sistemine uyum sağlamak amacıyla hızla reformlar gerçekleştirmeye başlamıştır (Özsoy, 2006: 170; Dağı, 2002: 91-102). Böylece yalnızca iç politikaya odaklanan Moskova yönetimi, Soğuk Savaş sürecinde etkisi altında olan Avrasya ve diğer alt-sistemlerdeki jeopolitik gücünü kaybetmiş, özellikle Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Asya'da jeopolitik ve jeostratejik güç boşluğu alanlarının oluşmasına neden olmuştur. Zbigniew Brzezinski (2005: 127)'nin "kara delik" olarak kavramsallaştırdığı bu güç boşluğunu ise ABD, dünyanın tek süper gücü olarak doldurmaya çalışmıştır.

Tek süper güç ABD'nin "yönlendirici liderliğindeki" (Sönmezoğlu, 2002: 35) bu dönemde, ABD'nin göreceli üstünlüğünün mutlak bir hegemonyaya dönüşmediği ve tek kutuplu olarak ifade edilen uluslararası sistemde esasen yapısal bir geçiş sürecinin yaşandığı ifade edilebilir. Nitekim 11 Eylül saldırıları ve sonrasında yaşanan gelişmeler, ABD liderliğindeki uluslararası sistemin tek kutuplu bir yapıya sahip olmadığını göstermiştir (Emeklier, 2017). Ayrıca, gerek 90'lı yıllarda AB'nin hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girerek ABD ile arasındaki farkı kapatması gerek Rusya'nın 90'ların sonuna doğru ekonomik olarak toparlanmaya başlamasıyla birlikte askeri ve siyasi alanda da aktifleşmesi gerekse de Çin, Japonya ve Hindistan gibi ülkelerin ekonomik ve askeri olarak gelişmesi, ABD'nin bu dönemdeki hâkim statüsünü zorlayan gelişmeler olarak karşımıza çıkmıştır (Kalaycı, 2018: 137).

1.5.2. 2001'den Günümüze Uluslararası Sistem

Temelleri Soğuk Savaş sonrasında atılan ve 90'lı yıllarda etkisini gösteren "Yeni Dünya Düzeni" her geçen gün öne sürülen yeni fikirlerle şekillenen ve günümüzde hâlen devam eden bir süreç olmakla birlikte, bu dönemin özellikle ABD'ye yönelik gerçekleştirilen 11 Eylül terör saldırıların ardından sona erdiği ve ABD'nin sınırlarının ötesinde küresel bir dönüşüme yol açtığı sıkça telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu tarihte, ilk kez kendi evinde yaşadığı saldırıların ardından Bush doktrini ya da "teröre karşı savaş" doktrini olarak da bilinen 2002 Ulusal Güvenlik Strateji belgesi (The National Security Strategy of the United States of America, NSS) çerçevesinde dünya ile olan ilişkilerine yön veren ABD, kendi çıkarları için gerekli gördüğü eylemleri sert güç ve güvenlik unsurlarına dayanarak kendi başına gerçekleştirmeye yönelik bir tutum içerisine girmiştir. Söz konusu belgede göze çarpan önleyici savaş ve önceden vuruş kavramlarına göre "askeri, ekonomik ve siyasal açıdan diğer ülkelerle karşılaştırılmayacak ölçüde eşsiz" bir statüye sahip olan

ABD, herhangi bir tehdit tam anlamıyla ortaya çıkmadan kendi savunması için tek başına harekete geçme hakkını elde etmiştir (NSS, 2002: 1, 5-6). Bununla birlikte, ABD'nin dünyanın hem daha güvenli hem de daha iyi hale gelmesine yardımcı olmayı amaçladığı belirtilen belgede, bu bağlamda uygulanması gereken politikalar ise “küresel terörizmi sona erdirmek ve Amerika ile müttefiklerine yönelik saldırıları önlemek için ittifakları güçlendirmek; bölgesel çatışmaların önüne geçmek için diğer ülkelerle çalışmak; serbest ticaret ve piyasalar aracılığıyla küresel büyümeyi sağlamak; demokratik altyapıları güçlendirmek ve diğer küresel güçlerle iş birliğine dayalı ilişkiler oluşturmak için gerekli girişimlerde bulunmak” olarak sıralanmıştır (NSS, 2002: 1-2). Bu çerçevede ABD, dünyadaki tek egemen ve merkezi güç konumunu sürdürmek için yeni bir dünya düzenini oluşturmayı hedeflemekte ve buna engel olabilecek başka bir hegemon gücün ortaya çıkmasının önünü kesmek istemektedir. ABD tarafından “Güçlerimiz, muhtemel potansiyel hasımlarımızı ABD ile eşit veya ondan daha üstün bir askeri yapılanmaya ulaşmayı amaçlamaktan vazgeçirecek kadar güçlü olacaktır.” (NSS, 2002: 30) ifadesine yer verilen belge, ABD'nin hiçbir ülkenin kendisini geçmek için girişimde bulunamayacağı tek kutuplu bir küresel güvenlik anlayışına yöneldiğini açıkça göstermiştir.

Bununla birlikte, küresel hegemonik hâkimiyetini sürdürmek adına ABD'nin uluslararası hukuku, kurumları, kuralları ve sistemdeki diğer aktörleri göz ardı ederek uyguladığı tek taraflı ve sert politikalar bazı müttefikleri ve ortakları da dâhil olmak üzere uluslararası toplumun tepkisine yol açmıştır. Demokrasi ve özgürlük vaadiyle Afganistan ve Irak'a müdahale eden ABD'nin buralarda istikrarı ve düzeni sağlayamaması ve büyük güç kaybına uğraması şekillenmekte olan 21. yüzyıl uluslararası sisteminin yapısını tartışmaya açarken ABD hegemonyasının düşüşü olarak değerlendirilmiştir (Wallerstein, 2002: 60-68). Özellikle Afganistan ve Irak'a yönelik işgallerin ABD bütçesine getirdiği fazla yükün Amerikan finans ve ekonomisinin bozulmasına yol açması ve son olarak ABD'nin 2008'de hızla tüm dünyaya yayılan mali çalkantıdan oldukça etkilenmesi bu tartışmaları alevlendirmiştir.

2008'de ABD ve İngiltere menkul değerler piyasalarında ortaya çıkan küresel mali ve ekonomik krizin uluslararası sistemin dönüşümü üzerinde önemli bir etkisi olmuş ve “Amerika sonrası düzen”, “Amerikan imparatorluğunun çöküşü”, “çok kutupluluk” gibi söylemlere neden olmuştur. Yaşanan kriz, ABD ve AB de dâhil olmak üzere birçok ülkenin önemli ölçüde zayıflamasına neden olmuş ve gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomi ve politikadaki yeni rollerini ortaya koymuştur. G-7, IMF ve DB tarafından başarılı bir şekilde yönetilen önceki krizlerin aksine bu krizle kendileri başa çıkamamışlardır. Başta Çin ve Suudi Arabistan olmak üzere diğer ülkelerin finansal desteği çok önemli hale gelmiştir. ABD'nin cari ve ticaret açığının giderek artması, AB'nin Euro bölgesindeki finansal piyasalardaki çalkantılarla mücadele etmesi gibi durumlar nedeniyle başta Çin olmak üzere yükselen ekonomik güçlerin uluslararası sistemdeki etkinliklerinin ve nüfuzlarının artması birçok beklentiyi de beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, SSCB'nin dağılmasının ardından muazzam ekonomik, askeri ve siyasi kapasitesinden ötürü dünyanın süper

gücü olarak ABD öne çıkarken 2001 sonrasında ise artık tek bir gücün küresel güç olarak kabul edilip edilemeyeceğine dair tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu tartışmalara paralel olarak tek kutupluluk söylemlerinin yerine çok kutuplu bir uluslararası sistemin egemenliğine yönelik açıklamalar ön plana çıkmıştır (Emeklier, 2017: 60; Kavuncu ve Dilan, 2016: 949).

Uluslararası sistemin yapısının çok kutupluluğa doğru evrildiği görüşünü Paul Kennedy “Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşü”ne ilişkin tezinde desteklemektedir. Teorisini ekonomik güç ile askeri güç arasındaki ilişkinin devletlere etkisi üzerine inşa eden Kennedy (2001: 526-527)’ye göre, devletlerin yayılmacı bir politika izleyerek sürekli giriştikleri askeri mücadelelerini gittikçe artırmaları ve devletlerin milli çıkarlarını sahip oldukları kaynakları göz ardı ederek maksimize etme çabası onların ekonomik güçlerinin zayıflamasına ve sonuç olarak söz konusu devletlerin çöküşünün hızlanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, ABD’nin özellikle 11 Eylül saldırılarının ardından geliştirdiği politikaların, ABD’nin çıkar ve sorumluluklarını taşıma kapasitesinin çok daha ötesine geçtiğini belirtmiş ve ABD’nin gittikçe büyüyen borçlarıyla askeri harcamalarının eninde sonunda sistemin çökmesine yol açacağını ileri sürmüştür.

ABD liderliğinde tek kutuplu uluslararası sistemi, “Amerikan Barışı (Pax Americana)” olarak nitelendiren Christopher Layne ise Amerikan hegemonyasının ve tek kutuplu dönemin artık sona erdiğini ifade ederek bu durumun üç temel sebebi olduğunu belirtmiştir. Öncelikle, yeni büyük güçlerin yükselişe geçtiğinin ve özellikle de Çin tarafından önemli oranda atılım gerçekleştirildiğinin altını çizen Layne, böylelikle uluslararası sistemin tek kutupluluktan çok kutuplu bir yapıya dönüştüğünü ifade etmiştir. İkinci olarak, ABD’nin stratejik aşırı genişleme (strategic overextension) ya da Paul Kennedy’nin ifade ettiği şekliyle emperyal genişleme (imperial overstretch) nedeniyle ve son olarak da ABD’nin göreceli ekonomik üstünlüğünü kaybetmesi, mali sorunlarının tırmanması ve doların uluslararası finansal sistemin rezerv para birimi olarak giderek artan sorunlu rolü ABD hegemonyasını baltalamaktadır (Layne, 2011: 149). Hans Binnendjik (1999: 10-11) ise Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısının belirlenmesinde beş temel aktörün ön plana çıktığını ifade etmiştir. Ona göre, en baskın aktörler piyasa demokrasisini savunan devletlerdir. İkinci grup Çin, Rusya ve Hindistan gibi geçiş döneminde olan devletler; üçüncüsü ise İran, Irak, Kuzey Kore, Libya, Sudan, Afganistan, Sırbistan gibi haydut devletlerdir (rogue or rejectionist states). Dördüncü kategoriyi başarısız devletler (failed states)- Bosna, Kongo, Kamboçya, Tacikistan, Cezayir, Haiti gibi- oluştururken beşincisi kategoride küresel şirketler gibi devlet dışı aktörler yer almaktadır.

Uluslararası sistemin dönüşümünde önemli bir etkisi bulunan küreselleşme süreci ile ulus devletlerin ve devlet mekanizmalarının hem iç hem de uluslararası yapıda etkilerini kaybettiğini ifade eden David Gompert (1998: 2-3), yine de büyük güçlerin uluslararası sistemin yapısını şekillendiren ana aktörler olduğunu ve dolayısıyla güç politikasının bu ülkelerin karşılaştırmalı güçleri ve aralarındaki denge veya rekabetlerle belirlendiğini öne sürmüştür. Bu bağlamda, ABD, Japonya, AB, Çin ile Hindistan ve Rusya uluslararası sistemin yapısını belirleyen devletler olarak öne çıkmaktadır.

Walter S. Jones (1997) ise daha somut veriler ortaya atmış ve Soğuk Savaş dönemi ile sonrasında ortaya çıkan uluslararası sistemin yapısını konu temelli olarak askeri, ekonomik ve siyasi/ideolojik boyutlardan karşılaştırmıştır. Bu bağlamda, ekonomik boyutun öncelikli bir konuma sahip olacağını; siyasi ve ideolojik temelde ise, daha barışçıl, iş birliği odaklı, dünya çapında istikrarın sağlanmasına yönelik olarak karşılıklı ilişkilerin kurulacağını ve hegemonik anlayışın sona ereceğini ifade etmiştir. Askeri boyutta ise silahsızlanma faaliyetlerine ağırlık verildiği ve askeri üslerin kapatıldığı daha istikrarlı bir yapıya vurgu yapan Jones, Soğuk Savaş döneminin aksine askeri boyutun birincil konumunu kaybederek ikincil statüye düşeceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, bölgesel temelde güvenliği tehdit eden oluşumların ortaya çıkacağını ifade etmiştir.

Tablo 1: Soğuk Savaş Dönemi ile Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Analizi

Soğuk Savaş Dönemi	Soğuk Savaş Sonrası Dönem
Askeri Boyut (Birinci öncelikli) Silahlanma girişimleri, Askeri ittifaklar, Savunma bütçelerinde artış, Askeri temelli iki kutupluluk, Bölgesel silahlanmanın kontrol altına alınması.	Askeri Boyut (İkinci öncelikli) Silahsızlanma girişimleri, Diğer ülkelere konuşlanan askeri üslerin ve birliklerin sayısının azaltılması, Savunma bütçelerinde azaltma, Tek kutupluluk, Bölgesel silahlanma girişimlerinin artması.
Ekonomik Boyut (İkinci Öncelikli) Kapitalizm – Sosyalizm mücadelesi, Doğu – Batı arasında ticareti ilişkilerin olmaması, Ekonomik alanda bölgeselcilik ve milliyetçilik anlayışı, Serbest ticaret rejimlerinin oluşturulamaması, Kalkınma çabaları.	Ekonomik Boyut (Birinci Öncelikli) Devletin ekonomideki kontrolünün azalması, Bölgeselcilik anlayışının hâkimiyet kurması. Serbest ticaret rejimlerinin yaygınlaşması, Kalkınma çabaları.
Siyasi / İdeolojik Boyut Askeri temelde hegemonik anlayış, Blok meyilli dış politika, Taktiksel avantajlar için müdahalede bulunma, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)’nin işlemeze hale gelmesi.	Siyasi / İdeolojik Boyut Barışçıl rekabet, Çok taraflılığın yeniden inşası, İstikrar amaçlı müdahalelerde bulunulması, Güvenlik Konseyi’nin sistemdeki etkisinin artması.

Kaynak: Jones, 1997.

2001 sonrası süreçte, Batı eksenini dışında yükselen başta Rusya, Çin, Hindistan olmak üzere dünyanın birçok ülkesi tarafından şekillendirilen güç merkezlerinin bulunduğu çok kutuplu bir uluslararası sistemin tek bir gücün hegemonyasına dayalı bir sistemden daha kabul edilebilir olduğu sıklıkla dile getirilmeye başlanmıştır. Rusya lideri Vladimir Putin, 10 Şubat 2007’de Münih Güvenlik

Konferansı'nda gerçekleştirdiği konuşmasında ABD politikalarını sert bir dille eleştirmiş ve tek kutuplu dünya düzeninin kabul edilemez olduğunu ve yeni çatışmalara neden olabileceğini vurgulamıştır. Putin'in konuşması, "Yeni dünya düzeni" söylemi etrafında oluşturulmaya çalışılan Amerikan hegemonyasına resmi bir karşı çıkış olması yönünden önem arz etmektedir¹. Yine Rusya Devlet Başkanı Medvedev'in 2008 yılında Rusya'nın dış politika esaslarını belirtirken, "Dünya çok kutuplu olmak zorunda. Tek kutuplu dünya kabul edilemez." söylemi ABD egemenliğinden duyulan rahatsızlığı göstermiştir (Kutsal, 2009). Gittikçe sertleşen bir tutumla "Amerikan tek kutuplu dünya düzenini" eleştiren ve dahası Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), BRICS, Güney Amerika Ulusları Birliği, Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi daha fazla söz ve temsil talebiyle siyasi ve ekonomik alanlarda ortak hareket etmeye başlayan bu örgütlenmeler, bir taraftan paydaşların birbirlerini denetlemelerine olanak sağlarken diğer taraftan Batı karşısında bir denge unsuru ve güç merkezi olma hedefi ile kurulmuşlardır.

Kısacası, günümüz uluslararası sisteminde, askeri-siyasi anlamda ABD tek süper güç olarak nüfuzunu koruyor görünse de ekonomik-teknolojik kapasiteleri ve bunları harekete geçirme yetenekleri yüksek diğer bazı güçlerin ön plana çıkmaya devam ettiği görülmektedir. Diğer yandan, ekonomik gücün, askeri-siyasi güce kolaylıkla evrilme potansiyeli bulunduğu için gelecek dönemlerde ABD'nin hegemon gücünün azalması ve uluslararası sistemin askeri-siyasi olarak da çok merkezli bir yapıya dönüşmesi kuvvetle muhtemeldir. Buradan hareketle, hiyerarşik ve çok kutuplu ilişki kalıplarının iç içe geçmiş olduğu yapının varlığından bahsedilebilir (Sönmezoglu, 2005: 56). Bununla birlikte, uluslararası kurumlar, çok-uluslu şirketler, küresel sivil toplum örgütleri ve terör örgütleri gibi devlet-dışı aktörler de mevcut sistemde kritik roller oynamaktadırlar.

21. yüzyıl itibarıyla uluslararası sistemde güç dağılımının doğasını açıklamak amacıyla çeşitli girişimler söz konusu iken temel ayrımın yerleşik ve yükselen güçler kavramsallaştırmalarından hareketle ortaya konmaya çalışıldığı görülmektedir. 1648 Vestfalya düzeninin inşa edilmesiyle modern ulus-devletler sisteminin merkezinde yer alan Batı'nın hegemonyasındaki ve göreceli gücündeki gerileyiş, Batılı olmayan devletlere ve aktörlere birtakım yeni roller yüklemektedir (Emeklier, 2017:61). Başta Çin olmak üzere Hindistan, Brezilya ve Rusya gibi yükselen güçlerin temelde ekonomik olarak gösterdikleri başarılar mevcut küresel düzene karşı itirazlarında özgüvenlerini daha da artırmaktadır (Bal ve Hecan, 2015: 34). Bu çerçeveden hareketle, çalışmanın ikinci bölümünde öncelikle "yükselen güç kime/kimlere denir?" sorusuna yanıt aranacak ve yükselen güçler olarak ifade edilen ülkelerin ve ortaya çıkardıkları gruplaşmaların çağdaş dünya siyasetindeki konumları ve etkileri BRICS ve MIKTA örnekleri üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca, yükselen güçler arasında konumlandırılan Türkiye'nin sahip olduğu özellikler ile uluslararası sistem içerisindeki yeri ve önemi açısından bir değerlendirme sunulacaktır.

1 Konuşma metninin tamamı için bkz. President of Russia (2007), "Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy", <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>, (10.01.2019).

İKİNCİ BÖLÜM

2. DÜNYA SİYASETİNDE YÜKSELEN GÜÇLER

2.1. Yükselen Güç Kavramı ve Ülkelerin Yükselen Güç Sınıflandırmasında Kullanılan Kriterler

21. yüzyılın başlangıcı ile siyasi gelişmelerin yanında globalleşmenin hızlanması küresel ekonomik arenada kapsamlı bir evrim sürecini beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm sürecine baktığımızda, özellikle 2008'de ABD'de ortaya çıkarak kısa süre içerisinde dünya ekonomisi üzerinde derin bir şekilde etkisini gösteren mali kriz yeni düzene geçişi hızlandıran önemli bir kırılma noktası olmuştur. Krizin başlamasından günümüze iki temel eğilim bu dönüşümün gidişatını şekillendirmiştir. Öncelikle, gelişmiş Batı ülkelerinin ekonomik büyümeyi devam ettirebilme ve siyasi ve ekonomik alanlarda sahip oldukları güçlerini uluslararası düzeyde yansıtabilme kapasitelerinde bir gerileme yaşadıklarına dair analizler popülerlik kazanmıştır. Kriz sonrasında istenen hızda büyüme gerçekleştiremeyen Batı ekonomileri, uluslararası sistemdeki dönüştürücü güçlerini ve moral üstünlüklerini kaybetme eğilimi içerisine girmiş bulunmaktadır. Nitekim Batı'da liberal demokrasinin etkisini kaybetmeye başlaması ile ayrılıkçı ve yabancı düşmanı hareketlerin Avrupa genelinde giderek artması söz konusu meşruiyet aşınmasının önemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci olarak, krizi nispeten daha hafif hasarlarla atlattırmayı başaran; dünya üretiminde sahip oldukları payları artırarak küresel ekonomideki ağırlıklarını daha fazla hissettirmeye başlayan ve yükselen güçler olarak adlandırılan ülkeler, küresel ekonominin dinamosu haline gelmişlerdir (Öniş ve Kutlay, 2011: 20). Dolayısıyla, hızlı bir atılım yaparak yükselişe geçen, doğrudan yabancı yatırımların büyük bir kısmını çeken ve küresel ekonomide nüfuz sahibi olabilme kapasiteleri hızla artan bu ülkeleri reel GSYH büyüme rakamlarına göre birlikte sınıflandırmak bir eğilim haline gelmiştir. Bu kapsamda başta BRICS olmak üzere MIKTA, MINT, MIST, PINE, Next 11, CIVETS, VISTA, MAVINS, EAGLES, 3G, SAMI gibi farklı sınıflandırmalar yapılmaya başlanmıştır. Dış politikalarında daha aktif ve bölgesinde güçlü olan bu ülkeler aynı zamanda rol model olma potansiyeli taşımakta ve giderek artan ekonomik ağırlıklarına paralel olarak da uluslararası karar alma mekanizmalarında daha fazla söz hakkı talep etmektedirler. Bu bağlamda, yükselen güçlerin uluslararası sistemin gidişatı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olacakları günümüzde cevap aranan yeni bir büyük sorunsala dönüşmüş durumdadır (Öniş ve Kutlay, 2011: 20).

Yükselen güç kavramı, son yıllarda araştırmacıların ve akademisyenlerin fazlaca kullandığı popüler bir konsept haline gelmesine rağmen bu alanda teorik literatürün yetersiz ve tartışmalı olduğu söylenebilir. Bu literatürdeki en büyük eksikliklerden biri, yükselen güçlerin yalnızca ekonomik ve askeri güçleri göz önüne alınarak kavramsallaştırılmasıdır. Diğer bir deyişle, kavrama yönelik genel kabul görmüş bir tanım olmamakla birlikte hangi ülkelerin yükselen güçler sınıfına dâhil edilmesi gerektiği, ne zaman ve hangi koşullar altında yükselen birer güç olarak adlandırılacakları ve ne zaman büyük güç oldukları ya da olacakları hususlarında literatürde çok az bir uzlaşma bulunmaktadır. Fakat yükselen güç olarak nitelendirilen ülkeler için ifade edilen en belirgin ortak nokta yüksek ekonomik büyüme potansiyeline sahip olmalarıdır. Bu bağlamda, bu ülkelerin 21. yüzyılın küresel ekonomik ve siyasi görünümünü yeniden şekillendirebilme kapasitesine sahip oldukları kabul edilmektedir (Hart ve Jones, 2010: 65). Öte taraftan, uluslararası örgütler ve bölgesel organizasyonlar aracılığıyla sistemde daha etkili roller üstlenmek için çabalayan ve güç dinamiklerini değiştirme potansiyelleri bulunan ülkeler olarak tanımlanmaktadır (Tank, 2012: 2-4).

Andrew Hurrell 2006 yılında International Affairs dergisinde yayınlanan bir makalesinde yükselen güçlerin dört ortak özelliği olduğuna vurgu yapmıştır. Öncelikle, bu ülkelerin, büyüyen ekonomik güçlerinin yanı sıra nispeten yüksek derecede askeri ve politik güç kapasitesi, makul bir iç tutarlılık derecesi ile yeni bir küresel düzenin kurulması için katkı sağlama yeterliliğine sahip olduklarını ifade etmiştir. İkinci olarak, yükselen güçlerin küresel meselelerde daha etkili bir rol oynamak istediğinin altını çizen Hurrell, bu ülkeler arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin hem ikili olarak hem de bölgesel ve uluslararası kurumlar içinde derinleştiğini belirtmiştir. Son olarak ise, diğer Batılı “orta güçler” ile yükselen güçlerin çoğunluğu arasında bir ayrımın yapılabileceğine vurgu yapmış ve Kanada, Japonya veya birçok Avrupa ülkesinden farklı olarak, yükselen güçlerin 1945 sonrası uluslararası sisteme bazen sahip oldukları karşıt duruş ile hiçbir zaman tam olarak entegre olamadıklarını ifade etmiştir (Hurrell, 2006: 1-2).

Miller (2016: 217), yükselen güçleri, yakın gelecekte büyük güçler kategorisine dâhil olması beklenen aktörler olarak nitelendirmiş ve yükselen güçlerin üç özelliğine dikkat çekmiştir. Öncelikle, yükselen güçler, yerleşik güçler olarak ifade edilen ülkeleri göz önünde bulundurarak kendi askeri ve ekonomik güçlerini artırmaya çalışırlar. İkinci olarak, müttefikleri ve üye oldukları kuruluşlar yoluyla uluslararası sistemde sorumluluklar üstlenerek milli çıkarlarını küreselleştirme hedefleri bulunmaktadır. Son olarak ise yükselen güçler, mevcut sistemdeki rollerinin ve statülerinin değiştiğine dair içsel kabulü ve desteği sağlamak durumundadırlar.

Yükselen güçler, her şeyden önce sahip oldukları materyal kaynakların katkısıyla (genellikle ekonomilerinin, coğrafyalarının, nüfuslarının ve askeri güçlerinin büyüklüğü), uluslararası düzeni bölgesel veya küresel olarak etkileme kapasitesine sahiptirler. Bu ülkeleri önemli kılan şey küresel siyaset ve ekonominin yönünü değiştirmek için yeterli gücü edinmiş olmalarıdır (Hurrell, 2006: 2). Yükselen güçler, yapısal bağlamda sanayileşmiş ekonomilere göre genellikle farklı

konumlandırılmaktadırlar. Bununla birlikte, sahip oldukları maddi kaynaklarla uluslararası düzene - belirli düzeyde- etki etme kapasitesine sahiptirler. Ancak, özellikle BRICS içindeki yükselen güçlerin hepsi benzer büyüme oranlarına ulaşamamıştır. Yine de mali ve iktisadi literatürde, bu ülkelerin neden önemli olduğu konusundaki temel argüman, büyüme oranı ya da yatırımcı kârı için fırsatlar değil, bu ülkelerin esasen “şeffaf ekonomik büyüklüklerine” dayanmaktadır (Armijo, 2007: 12).

Diğer bir özellik olarak, yükselen güçler uluslararası düzende revizyonist değişimler talep ederler; çünkü birçoğu mevcut dünya düzeninden memnun değildir. Uluslararası siyasetteki stratejileri reform niteliğindedir ve gelişmekte olan dünyanın DTÖ veya G20 gibi uluslararası çok taraflı örgütler içindeki pazarlık gücünü artırmaya çalışmaktadırlar (Bruera, 2015; 228). Bu ülkeler, küresel ekonomik sisteme entegre olmaya çalışırken, aynı zamanda temel yönlerinin en azından bir kısmını değiştirmek istedikleri için revizyonisttirler (Nel ve Mathew, 2010: 71).

2000’lerle birlikte hızlı ekonomik ilerleme kaydeden günümüz yükselen güçleri geçmişteki örneklerinden önemli farklılıklara sahiptirler. Öncelikle, çağdaş yükselen güçler daha öncesinde olduğu gibi yalnızca milli ekonomileri birleştirme ve geliştirme ile kalmayıp bölgelerinin ve ekonomilerinin bir kısmını ulus ötesi üretim ve yatırım ağlarına ekleyerek gelişmeyi sürdürmektedirler. Ayrıca artan ulus ötesi bağlantılar ile ilişkili güvenlik açıkları, yükselen güçlere sahip oldukları “yönetişim sınırlarını” aşmak ve ulus ötesi işlevsel yönetim ağlarına eklenmek adına olanak sunmuştur (Hameiri ve Jones, 2015: 80-81).

Özetle, bu ülkelerin göze çarpan en önemli özellikleri, yüksek büyüme oranlarına sahip olmaları ve pazar potansiyellerinin büyüklüğüdür. Diğer yandan, bu ülkelerin demokratik deneyimleri yeterli düzeyde değildir ve yüksek enflasyon oranları ekonomiyi etkisi altına almış durumdadır. Ayrıca, yükselen güç olarak nitelendirilen ülkelerde diğer gelişmiş ülkelere göre nüfus artış oranları yüksektir; daha genç ve dinamik nüfusa sahiptirler.

Buraya kadar anlatılanlar çerçevesinde, çalışmanın devam eden kısmında küresel yönetimde söz sahibi olmayı amaçlayan ve bu bağlamda düzenledikleri zirvelerle ve katıldıkları küresel toplantılarla sorumluluk almaya çabalayan iki gruba, BRICS ve MIKTA oluşumlarına, odaklanılarak hangi ülkelerden oluştukları ve uluslararası politikadaki amaçları ve önemleri tartışılacaktır.

BRIC kısaltması, nüfus, yüzölçümü, askeri ve ekonomik kapasiteleri bakımından benzer özelliğe sahip oldukları düşünülen Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin’in yükselen güçler olduğunu vurgulamak amacıyla iktisatçı Jim O’Neill (2001: 5) tarafından kullanılarak literatüre girmiştir. Sonrasında, “Dörtler Grubu” (Big Four), dünya ekonomisinin “Kare Ası” (Elbasan, 2011), “Küresel Güney” (Araz, 2015), “Büyüyen Güçler” (Alden ve Vieira, 2005: 1077-1095), “Bölgesel Güçler” (Ghosh vd., 2009: 4-8), “Belirsiz Güçler” (Maull, 2006: 68-77), “Bir artı Dört” (Rieck, 2016) gibi

çeşitli isimlerle nitelendirilen oluşuma, 2010'da Güney Afrika dâhil olmuş ve kısaltma BRICS'e dönüşmüştür.

2017 verileriyle toplam nüfusları dünya nüfusunun yüzde 42'sine coğrafya olarak dünya yüzölçümünün yüzde 25'inden ve dünya ekonomisinin yüzde 23'ünden fazlasına, dünyadaki maden rezervlerinin ise yüzde 60'ına sahip BRICS ülkeleri G20'nin üyeleri arasında olmaları nedeniyle yalnızca ekonomik bir aktör olmanın ötesinde küresel ve bölgesel sorunlar karşısında çözümler üretmeyi amaçlayan küresel vizyona sahip bir grup olarak karşımıza çıkmaktadır. 2008 krizi sonrasında dünya ekonomisinde görülen yavaşlamaya rağmen ekonomik büyümeleri devam eden ve 2008-2017 döneminde yüzde 30 oranında bir büyüme yakalayan BRICS ülkelerinin (McKinley, 2018) önümüzdeki yıllarda hâkim ekonomik güç olacakları ve dünya ekonomik büyümesi ve refahına katkı sağlayacakları öngörülmektedir.

Ekonomik ölçütler bağlamında ortaya konulan gelecek projeksiyonlarında küresel ekonomik gücün BRICS ülkelerine kayacağı ve bu ülkelerin G7 ülkelerini büyüklük olarak geçerek küresel güç olarak ekonomik alanda başat konuma geleceklerine dair değerlendirmeler bulunmaktadır (Hult, 2009: 1; Haibin, 2012: 1; Hawksworth ve Chan, 2015). Goldman Sachs'ın 2003'te yayınlanan "Dreaming with BRICS: The Path to 2050" isimli raporunda, 2050 yılı itibarıyla Çin'in dünyanın en büyük lideri olacağı; Hindistan'ın dünyanın üçüncü büyük ekonomisi konumuna yükselirken dördüncü büyük ekonomisinin Brezilya olacağı ve Rusya'nın ise altıncı sıraya yerleşeceği ifade edilmiştir (Dominic ve Purushothaman, 2003: 1-24). Yine, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme- UNDP) 2013 İnsani Gelişme Raporunda, 150 yıldır ilk kez, gelişmekte olan dünyanın önde gelen üç ekonomisinin ortak hasılasının - Brezilya, Çin ve Hindistan- Kuzey'in geleneksel sanayi liderlerinin -Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Birleşik Krallık ve ABD- toplam gayri safi yurtiçi hasılasına neredeyse eşit olduğu ifade edilmiştir (UNDP, 2013: 12-13).

BRICS ülkeleri, daha önce beyan ettikleri geçici ortaklıklarını, 2014 yılı itibarıyla Yeni Kalkınma Bankası'nın (New Development Bank - NDB) kurulması, düzenli zirve toplantıları ve geniş kapsamlı Koşullu İhtiyat-Fonu Düzenlemesi (Contingent Reserve Arrangement- CRA) yoluyla kurumsallaştırma yolunda önemli somut adımlar atmışlardır. Bu sayede, BRICS üyeleri, gerçekleştirdikleri iş birliği kanallarıyla hem uluslararası sistemi daha fazla etkileme ve şekillendirme hem de küresel finans düzenine alternatif sunma ve gelişmiş ülkelere olan bağımlılığın azaldığı yeni bir ekonomik sistem ortaya çıkarma gayreti göstermektedirler (Wounters ve Kerckhoven, 2018: 65). Bu yeni oluşumun üyeleri, zaman içerisinde ekonomi, teknoloji, finans, sağlık ve güvenlik gibi kategorilerde bir iş birliği mekanizması kurma arayışına girerek daha adil ve eşit şartların hüküm sürdüğü bir dünya düzeninin kurulmasını hedeflemişlerdir. Billhassa ABD liderliğinde tek kutuplu bir sistemin devamlılığının olamayacağına ve tek taraflılıktan duydukları memnuniyetsizliğe vurgu yaparak kendilerinin de söz ve temsil haklarının olduğunu gösterme

arayışına girişmişlerdir. Dolayısıyla, BRICS ülkeleri çok kutuplu bir uluslararası sistemin oluşturulması adına çaba göstermektedirler (Ünay ve Kayıkçı, 2013: 265). Bununla birlikte, BRICS grubunun uluslararası kamuoyunda, ABD'nin hegemonik rolüne karşı çok taraflı bir denge sağlama arayışındaki siyasi bir projenin ürünü olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Dilek vd., 2019: 8-9).

BRICS grubunun ortaya çıkmasına katkı sağlayan özellikler üyelerinin kültürel ortaklık, coğrafi yakınlık ya da politik alanda homojen yapıya sahip olmaları değildir. Bu ülkeler, küresel siyasette artık kural takip edici olmaktan ziyade kural koyucu tarafta olmayı istemektedirler (Duggan, 2015: 17; Weiss, 2016: 12). Bu bağlamda, başta BM olmak üzere ona bağlı bulunan IMF ve DB gibi uluslararası finans kurumlarında seslerini daha fazla duyurabilmeyi istemekte ve bu kurumların karar alma mekanizmalarında adalet ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde bir reform yapılmasının gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Ayrıca uluslararası meselelerin çözüme kavuşturulmasında kendilerinin de dâhil olduğu ve daimî bir diyalogdan yana tavır göstermektedirler (Jash, 2017). Buradan hareketle, BRICS üyelerinin reform talepleri, ABD'nin siyasi ve ekonomik alanlardaki üstünlüğüne karşı bir duruş olarak görülebilir. Özellikle Rusya ve Çin'in BMGK üyeleri arasında yer almalarına rağmen reform isteğinde bulunmaları dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, 2010'da yayınlanan 14. Genel Kota İncelemesi ile yapılan fakat 2016'da uygulamaya konulan IMF ve DB kota reformları olumlu birer adım olarak görülse de gerektiği ölçüde temsil şansı sağlamamıştır (Dal, 2018). 12 Mart 2020 tarihinde yayınlanan verilere göre BRICS ülkelerinin toplam IMF kota oranı, %14,84 olarak kaydedilmiştir. Güney Afrika hariç, diğer BRICS üyelerinin oylama gücü bağlamında sahip oldukları görece yüksek oranlar küresel yönetişimin bütün alanlarında etkin olma amaçları doğrultusunda çaba harcadıklarını göstermektedir.

Tablo 2: BRICS Ülkelerinin IMF Kotaları ve Oylama Gücü

Ülkeler	IMF Kotaları (%) (Dünya Sıralaması)	IMF Oylama Gücü (%)
Çin	6.41 (3)	6.09
Hindistan	2.76 (8)	2.63
Rusya	2.71 (9)	2.59
Brezilya	2.32 (10)	2.22
Güney Afrika	0.64 (34)	0.64

Kaynak: IMF, 2020.

BRICS üyeleri, 2006 yılında BM Genel Meclisi bünyesinde gerçekleştirdikleri toplantı sonrasında enformel bir örgüt ya da grup olarak faaliyet gösterme kararı almış ve Haziran 2009'da Rusya'nın başkanlığında devlet adamlarının katılımıyla düzenlenen zirve grubun kurumsallaşması ve sosyalleşmesi bağlamında ilk önemli girişim olmuştur (Dal, 2018). Bu zirveden itibaren 2021 yılı dâhil olmak üzere her yıl üye ülkelerin birinde olmak üzere toplam 13 zirve gerçekleştirilmiştir. BRICS ülkeleri düzenledikleri bu zirvelerde genel hatlarıyla açıklık, şeffaflık, iç işlerine karışmama,

çok taraflılık, toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik, bağımsızlık egemenlik gibi ilkelerle kendi aralarındaki etkileşimi kuvvetlendirmeye çalışmaktadırlar (Poyraz, 2019: 440). Tablo 3'te geçmiş BRICS zirveleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Tablo 3: BRICS Zirveleri

Zirve Tarihi	Zirve Yeri	Zirve İsmi	Zirve Konuları
1 16 Haziran 2009	Yekaterinburg Rusya	-	Uluslararası Finansal ve Siyasi Kuruluşlarda Reform; Küresel Finans Krizi; Küresel Gıda ve Enerji Güvenliği; İklim Değişikliği; Kalkınma Yardımları
2 15-16 Nisan 2010	Brasília Brezilya	-	DB ve IMF'de Değişim; G20 İlişkileri; Sürdürülebilir Kalkınma; Bilim, Teknoloji ve Eğitim Alanında İşbirliği; Yeni ve Temiz Enerji Kullanımı; BM Reformları; İklim Değişikliği
3 14 Nisan 2011	Sanya Çin	Ortak Vizyon ve Küresel Yönetim	Libya İç savaşı, Ulusal Para Birimlerinde Ticaret, BMGK Reformu, Yeni Kalkınma Bankası Kuruluş Çalışmaları, Uluslararası Anti-Terör Yasaları, Uluslararası Finans ve Ekonomik Düzen, Güney Afrika'nın BRIC'e Katılım Çalışmaları
4 29 Mart 2012	Yeni Delhi Hindistan	Küresel İstikrar için Güvenlik ve Refah	Sürdürülebilir Kalkınma ve Küresel Yönetişim, Yeni Kalkınma Bankası Mevzuatı ve Kredi Alım Kriterleri, Avrupa Borç Krizi, IMF ve DB Reformları, Afganistan'a Yatırımların Artırılması ve İstikrar, Suriye İç Savaşı, İran'a Uygulanan Uluslararası Baskı, Arap-İsrail Çatışmasının Çözümü ve Bağımsız bir Filistin Devleti'nin Kurulması
5 26-27 Mart 2013	Durban Güney Afrika	BRICS ve Afrika - Kalkınma, Bütünleşme ve Sanayileşme için İşbirliği	Yeni Kalkınma Bankası ve Koşullu İhtiyat Fonu'nun Kurulması, Güney Afrika'nın Üyeliğinin Tamamlanması, BRICS ve Afrika Ülkeleri İlişkileri
6 14-17 Temmuz 2014	Brasília Brezilya	Kapsayıcı Büyüme için Sürdürülebilir Çözümler	İhracat Kredilerinde İşbirliği, IMF Reformlarının Yetersizliği, BRICS Ülkeleri Arasında Daha fazla İşbirliği, DB Reform Çağrıları, Siyasi Koordinasyon

Tablo 3 (Devamı)

Zirve Tarihi	Zirve Yeri	Zirve İsmi	Zirve Konuları
7	8-9 Temmuz 2015	Ufa Rusya	Küresel Kalkınma için Güçlü Bir Faktör
8	15-16 Ekim 2016	Benaulim Hindistan	Duyarlı, Kapsayıcı ve Kolektif Çözümler Oluşturma
9	3-5 Eylül 2017	Xiamen Çin	Daha Parlak Bir Gelecek İçin Daha Güçlü Ortaklık
10	25-27 Temmuz 2018	Johannesburg Güney Afrika	Afrika'da BRICS: 4. Sanayi Devriminde Kapsamlı Büyüme ve Paylaşılan Refah
11	13 Kasım 2019	Brasília Brezilya	Yenilikçi Bir Gelecek İçin Ekonomik Büyüme
12	17 Kasım 2020	Moskova Rusya	Küresel İstikrar, Ortak Güvenlik ve Yenilikçi Büyüme için BRICS Ortaklığı
13	9 Eylül 2021	New Delhi Hindistan	Sürdürülmesi, Güçlendirilmesi ve Uzlaşma İçin BRICS Ülkeleri Arası İş Birliği

Kaynak: BRICS Information Centre, 2021.

Geçmiş zirve beyanlarına ve beş ülkenin ayrı ayrı söylemlerine bakılarak, BRICS ülkelerinin bir dizi sorun oluşturan hususta gösterdikleri ortak tutum ve davranışla Küresel Güney'in temsilcisi haline geldikleri ve dört temel özellikle öne çıktıkları ifade edilebilir. Öncelikle, BRICS ülkeleri, mevcut küresel ticaret ve finansal sistemin gelişmekte olan ülkelerin kaygılarını ve çıkarlarını yansıtacak şekilde yeniden dengelenmesini istemektedirler. Hem kurumlarda hem de küresel ekonomik sistemi düzenleyen kuralların yazılmasında daha fazla söz ve oy hakkı ile kurumların tasarlanmasını ve denetlenmesini de içeren değişikliklerin talep edilmesinde en önde gelmektedirler. İkinci olarak, BRICS grubu yaptırımların ahlakiliği ve verimliliği hakkında şüpheli bir tavır sergilemektedirler. Genellikle, küresel normlara uymayan devletlere bu normları zorla kabul ettirmek için yaptırımın uluslararası siyasetin bir aracı olarak kullanılmasına karşıdırlar. Üçüncüsü, BRICS grubu iç siyasi sistemlerinde demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün uygulanması gibi konularda homojen olmaktan çok uzaktır. Fakat bu hususlarda yabancı devletlerin, hükümetler arası ve hükümet dışı aktörlerin ülkeye karşı baskılarına gösterdikleri direnişte oldukça benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Dördüncü ve son olarak BRICS grubu, anlaşmazlıkların ve çatışmaların militarizasyonunu reddetmekte; diplomatik görüşmeler yoluyla siyasi çözümü teşvik etmekte, Batı'nın genelde bağımsız devletlerin (tipik olarak gelişmekte olan ülkeler) iç işlerine uyguladığı müdahaleleri azaltmak için çaba sarf etmekte ve toprak bütünlüğü ve egemenlik ihlallerine şiddetle karşı çıkmaktadır. Bunun nedeni, kısmen Avrupalı güçler tarafından işgal edilme ve sömürgeleştirilmelerine dair tarihsel deneyimlere kısmen de kendi iç işlerine Batı'nın karışmasından çekinilmesine dayanmaktadır (Thakur, 2014: 1795-1797). Bütün zirvelerde BRICS grubunun diğer ülkelerle de iş birliğine açık olduklarını dile getirdikleri görülmektedir. Dokuzuncu BRICS zirvesine Mısır, Gine, Meksika, Tacikistan ve Tayland liderlerinin davet edilerek müzakerelerin "BRICS Plus" ismiyle yapılması bu hususun bir örneği olarak verilebilir. Böylelikle hem kendi pozisyonlarını güçlendirme fırsatı yakalamış olacaklar hem de etki alanlarını da genişletme imkânı bulacaklardır.

Diğer taraftan, BRICS'in homojenlik göstermediği, üyeleri arasında bazı konularda ciddi uyuşmazlıklar ile stratejik ve jeopolitik çıkar çatışmalarının yaşandığı göze çarpmaktadır. Özellikle Çin, Hindistan ve Rusya'nın bir statü rekabeti içerisinde olduğu bilinmektedir. Çin'in Kuşak ve Yol Projesine karşı Hindistan'ın şüphe duyması ve dolayısıyla projeye dâhil olmak istememesi yaşanan fikir ayrılığını açıkça göstermektedir. Ayrıca, Güney Afrika'nın Afrika kıtasının tümü üzerinde söz hakkı istemesi özellikle Afrika'da son zamanlarda nüfuzunu artıran Çin ve sonrasında da Hindistan açısından bir çıkar çatışmasına yol açma potansiyeli bulunmaktadır. Kısaca, BRICS üyelerinin çoğunlukla ortak diplomasi ve ekonomi politikası takip etmelerine rağmen bu grubun uluslararası sistemde statülerini değiştirmeyi amaçlayan üyelere oluşan bir "statü kulübü" olduğu gerçeği göz önüne alındığında rekabetin ve fikir ayrılıklarının sonraki dönemlerde de süreceği öngörülebilir (Dal, 2018).

Yükselen güçler kategorisinde yer alan ve öncelikle uluslararası arenada kendi çıkarlarını korumak ve küresel yönetişimin liderleri arasına girmek isteyen diğer bir grup olan MIKTA, 25 Eylül 2013 tarihinde Dışişleri Bakanları bünyesinde düzenlenen toplantı ile faaliyetlerine başlamıştır. Üyeleri GSYH bağlamında dünyada ilk 20 içerisinde bulunan MIKTA, resmi bir kuruluş olarak değil “gruplaşma” ya da “danışma forumu” olarak karşımıza çıkmaktadır (Lee vd., 2015: 7). Güney Kore Dışişleri Bakanı, MIKTA’yı “demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin temel değerlerini paylaşan ve uluslararası toplumun gelişmesine katkıda bulunmak için istekli ve kabiliyete sahip orta güç ülkelerin kurduğu grup” şeklinde nitelendirmiştir. Farklı kıtalarda bulunmalarına ve farklı değerlere sahip devletlerden oluşmasına rağmen pek çok hususta ortak görüşte buluşan MIKTA, önümüzdeki yıllarda büyük küresel sorunların çözüme kavuşturulması adına güçlü siyasi liderliğin gerektiği ve bu bağlamda ekonomik anlamda dinamik orta ölçekte güçler olarak uluslararası iş birliği ve müzakereyi kolaylaştırmak ve yeni perspektifler ve çözümler sunmak adına benzersiz bir konuma sahip oldukları görüşünü paylaşmaktadırlar (Jongryn, 2015: 2).

Üyelerinin hiçbirisi G7 ve BRICS gruplarında yer almamakla birlikte 2008 küresel finans krizinin ardından düzenlenen G20 zirvelerine Endonezya hariç diğer ülkelerin hepsi ev sahipliği yapmıştır. Güney Kore 2010’da; Meksika 2012’de; Avustralya 2014’te ve son olarak Türkiye 2015’te G20 dönem başkanlıklarını üstlenmişlerdir. Bu bağlamda, orta ölçekli güçler ilk defa küresel yönetişimde büyük devletlerle eşit şartlar altında aynı masada yer alarak yeni konu ve hususları küresel yönetim tartışmalarının arasına katma fırsatı yakalamışlardır (Cooper ve Dal, 2016: 523). Bununla birlikte, MIKTA üyeleri, herhangi bir gruplaşmaya alternatif oluşturma ya da karşı durma amacıyla değil, öncelikle ekonomik ilişkileri geliştirerek sosyal ve kültürel alanlarda da etkileşim oluşturmak amacıyla bir araya geldiklerini ifade etmektedirler. Henüz resmi bir statüye sahip olmasa da MIKTA grubunda yer alan ülkeler gelişmiş ve gelişmekte olan devletler arasında çeşitli politika alanlarında köprü vazifesi görmek, bir tehdit olmaktan ziyade küresel meselelerle ilgilenmekte ve küresel yönetişimi sağlayıcı tutum göstererek bölgelerinin veya bir arada bulunan benzerlik gösteren devletlerin temsilcisi olma rolündedirler (Karagöl, 2014: 2; Schiavon ve Domínguez, 2016: 496) Kısaca, MIKTA ülkelerinin dikkat çeken dört temel ortak özelliği şu şekilde sıralanabilir (Karagöl, 2014:1):

- Bölgelerinde aktif rol üstlenmeleri,
- Gelişmekte olan ülke statüsünde bulunmaları,
- Açık ekonomik model yapısına sahip olmaları,
- Farklı yönetim biçimlerini benimsemelerine rağmen çoğulcu bir sistemle yönetilmiş olmaları.

MIKTA grubu 2021 yılı itibarıyla dış işleri bakanları bünyesinde 19 görüşme, üst düzey yöneticilerinin katıldığı 10 görüşme ve meclis temsilcilerinin gerçekleştirdiği 6 görüşme

bulunmaktadır². G20 yönetişimi, BM reformları, sürdürülebilir kalkınma, iklim değişikliği, nükleer silahsızlanma, barışı koruma, terörle mücadele, siber güvenlik, demokratikleşme ve insan hakları, cinsiyet eşitliği, gıda güvenliği, deniz güvenliği, yeşil büyüme gibi pek çok konu MIKTA ülkelerinin ilgi alanlarını ve önceliklerini oluşturmaktadır (Snyder, 2013; Cooper, 2015: 100; Patrick, 2018).

Yükselen güç kavramının netlik kazanması için çeşitli ölçütler belirlenerek açık bir tasnifin yapılması gerekmektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki her yükselen güç, gelişmekte olan ülke statüsüne sahipken, her gelişmekte olan ülke yükselen güç kategorisine dâhil edilememektedir. Küresel ekonomide güç dengesinin gelişmekte olan ülkelere doğru kaydığını ileri süren O'Neill ülkelerin yükselen güç sınıflandırılmasında kullanılmak üzere 5 ana ve 13 alt gösterge ile oluşturulan Growth Environment Score (GES) analizine vurgu yapmıştır. Bu analizden elde edilen temel çıkarım; güçlü büyümenin, istikrarlı ve açık bir ekonomi, sağlıklı yatırım, teknolojiye yüksek uyum oranları, sağlıklı ve iyi eğitilmiş işgücü ve güvenli ve kurallara dayalı bir politik çevre ile elde edilebildiğidir (O'Neill vd., 2005: 3).

Tablo 4: Ülkelerin Yükselen Güç Sınıflandırılmasında Kullanılan GES Göstergeleri

GES Göstergesi	Kapsamı
Makroekonomik istikrar	Enflasyon, bütçe açığı, dış borç
Makroekonomik şartlar	Yatırım oranları, ekonomide açıklık
Teknolojik imkânlar	Bilgisayar, telefon ve internete erişim
İnsan Sermayesi	Eğitim, ortalama yaşam süresi
Siyasi şartlar	Siyasi istikrar, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk

Kaynak: O'Neill vd., 2005: 10.

Bu çerçeveden hareketle, çalışmada, ülkelerin yükselen güç sınıflandırılmasında dikkate alınması gereken kriterler 7 ana başlık altında sıralanmış ve son başlık ise 4 alt başlığa ayrılmıştır (Tüfekçi, 2016: 103-104);

- Ekonomik Büyüklük
- Askeri Yeterlilik
- Demokratik Gelişim
- Demografik ve Coğrafi Kapasite
- Teknolojik İlerleme

2 Bu görüşmeler için bkz. <http://mikta.org/network/consultation.php>

- İnsan Sermayesi
- Yumuşak Güç
 - Dış Yardımlar
 - Diplomatik Temsilcilikler
 - Arabuluculuk Girişimleri
 - Uluslararası Organizasyonlara Katılım

2.2. Yükselen Bir Güç Olarak Türkiye: Karşılaştırmalı Bir Analiz

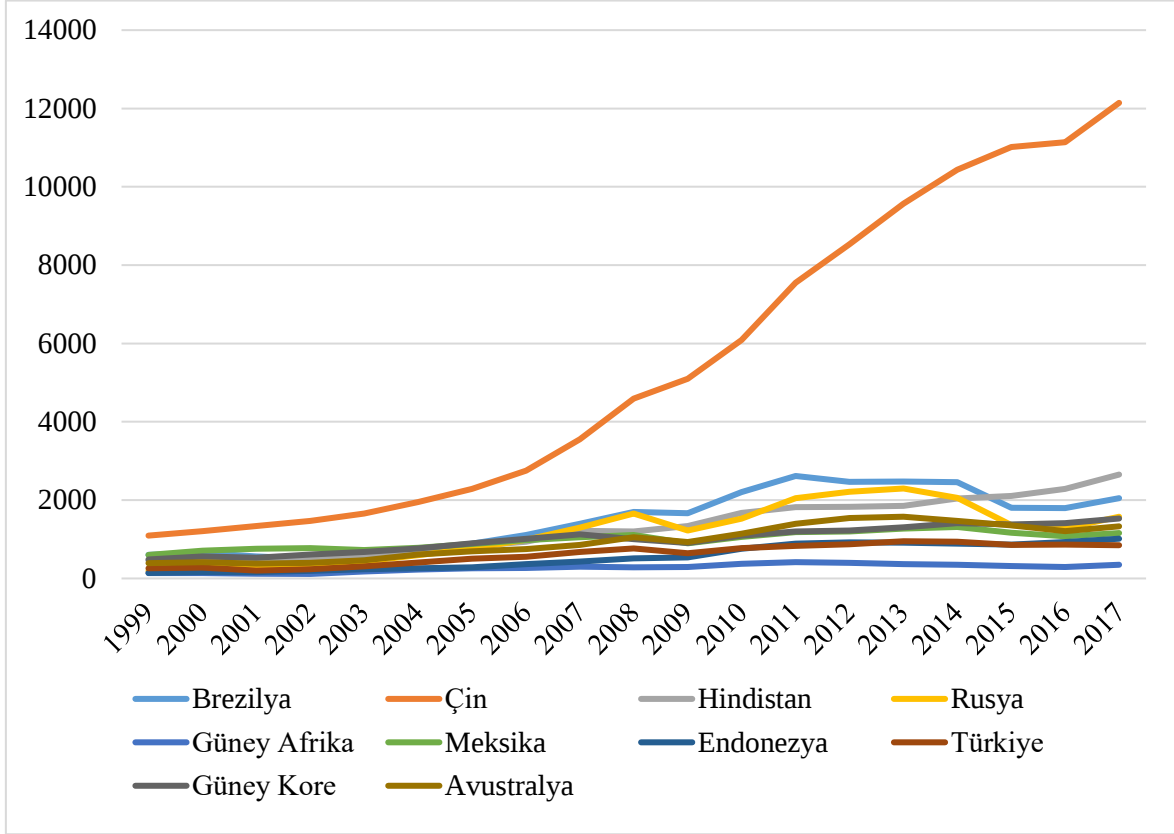
Çalışmanın devam eden kısmında yukarıda belirtilen kriterler çerçevesinde BRICS ve MIKTA ülkeleri bazı temel ekonomik ve sosyal göstergeler açısından karşılaştırılmış ve böylelikle Türkiye'nin yükselen güçler arasındaki konumu ve Türkiye'nin bu ülkelere kıyasla gösterdiği performans ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca bazı göstergeler açısından Türkiye'nin yerleşik güçler olarak ifade edilen ülkelere de ne kadar yakınlaşabildiğinin analizi yapılmıştır. Bu bağlamda, ekonomik ve askeri alanlarda sahip olduğu üstün konumu nedeniyle özellikle ABD'nin yapılan karşılaştırmalara yer yer dahil edilmesi uygun görülmüştür.

2.2.1. Ekonomik Büyüklük

Bir ekonomide, belirli bir dönem içerisinde, yurt içinde üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin toplam değerini ifade eden GSYH, ülkelerin büyüme ve küçülme durumlarını açıkça göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla, ülkelerin ekonomik büyüklüklerine dair yorumlar yapılırken bakılması gereken ilk göstergedir. 1999-2017 yılları arasında BRICS-MIKTA ekonomilerinin GSYH değerleri üzerinden bir karşılaştırmasını sunan Grafik 1 incelendiğinde, Türkiye'nin veri ülke grubunun ortalamasının altında performans sergilediği görülmüştür. Ülkelerin yıllara göre ortalama GSYH miktarları bağlamında yapılan sıralamada Türkiye, Güney Afrika ve Endonezya'nın önünde 8'inci sırada yer almıştır. Ancak Türkiye açısından şu nokta göz ardı edilmemelidir: 2017 yılı itibarıyla Türkiye, dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında 17'nci sıradadır.

2017 yılı verileriyle 18 trilyon dolarlık bir hacme sahip olan ABD'nin ardından Çin, 12 trilyon dolarlık GSYH hacim ve küresel ekonomide sahip olduğu %14,8' lik payla ele alınan ülkeler arasında oldukça önemli bir konuma ve üstünlüğe sahiptir. Dünyanın üretim makinesi olarak adlandırılan Çin hızla artan GSYH'sı ile küresel büyüme bakımından lokomotif ülkelerin başında yer almaktadır.

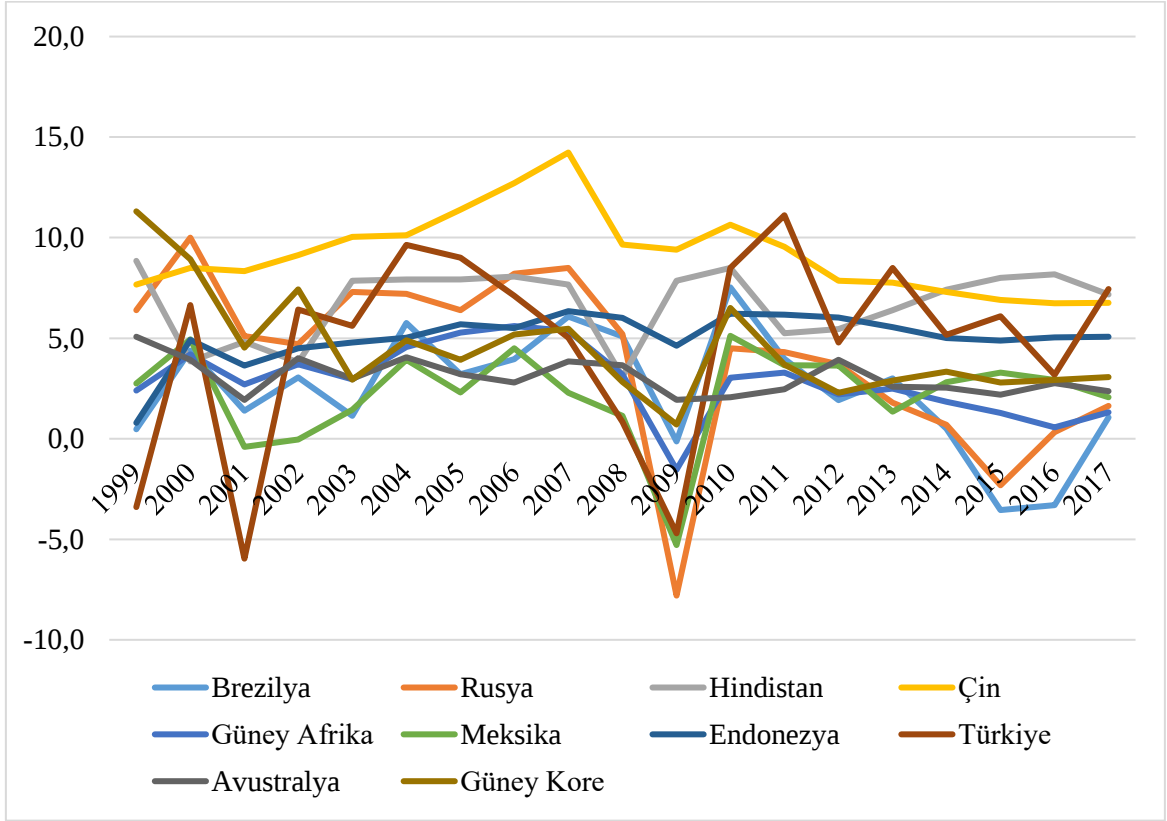
Grafik 1: GSYH (Milyar \$)

Kaynak: World Development Indicators (WDI), 2019; IMF, 2019; World Economic Outlook (WEO) Database, 2019.

BRICS ve MIKTA ülkelerinin büyüme oranlarını gösteren Grafik 2 incelendiğinde 3 dönemde negatif yönlü ekonomik büyüme gösteren Türkiye'nin, 2017 yılı itibarıyla %7,4'lük büyüme performansı ile tabloda yer alan diğer ülkeleri geride bıraktığı görülmektedir. Ele alınan süreçte, Türkiye daima iktisadi büyüme kaydetmiş ve diğer ülkelerin ortalamasının üzerinde bir performans sergilemiştir. ABD'nin ardından dünyanın en büyük ekonomisi olan Çin'in büyüme oranları son yıllarda 5-6 düzeylerinde seyreitse de büyüme kategorisinde dünyanın en büyük gücü konumundadır. Çin, 2017'de %6,9'luk oranla ülkenin resmi hedefinin üzerinde büyüme göstermiştir. Yıllara göre ülkelerin büyüme oranlarının ortalamaları alınarak yapılan sıralamada Çin, Hindistan ve Endonezya'nın ardından Türkiye en yüksek büyüme oranına sahip 4'üncü ülke olarak yerini almıştır. MIKTA ülkelerinin BRICS ülkeleri ile mukayese edildiğinde birbirlerine daha benzer büyüme oranlarına sahip oldukları grafikten anlaşılmaktadır. Meksika ve Türkiye'nin keskin iniş ve çıkışları olduğu gözlemlenirken; Endonezya'nın ise istikrarlı bir büyüme seyrine sahip olduğu göze çarpmaktadır.

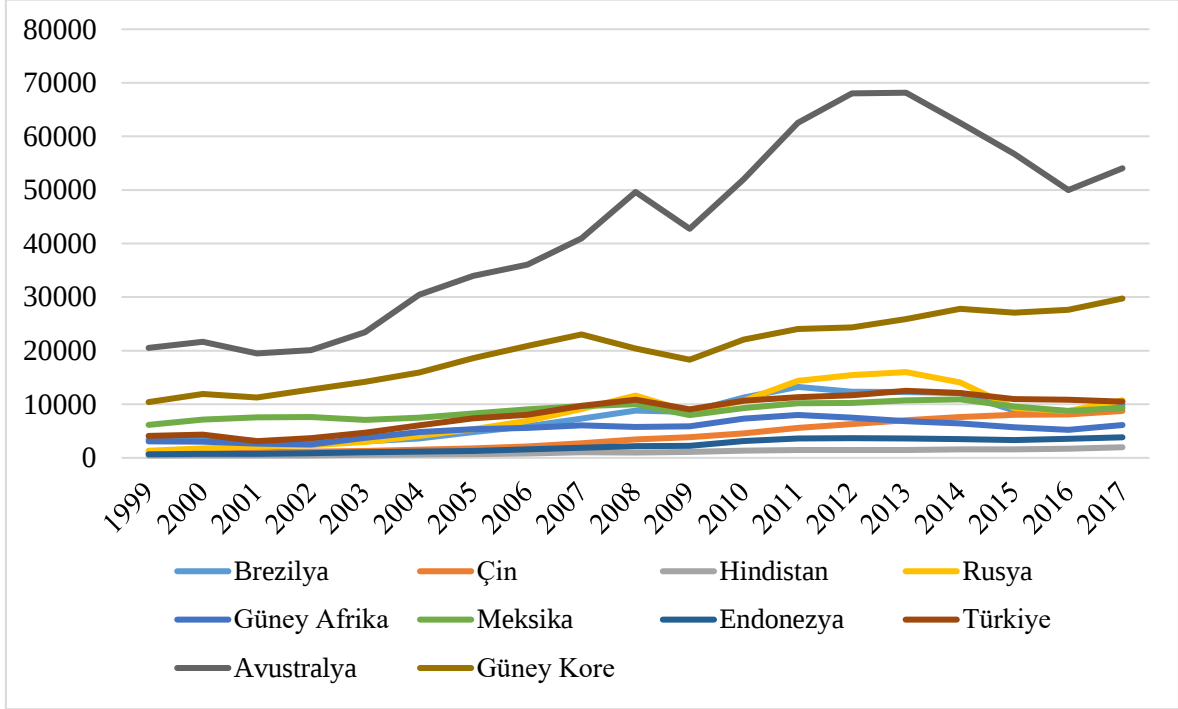
Grafik 2: GSYH Büyüme Oranı (%)

Kaynak: WDI, 2019.

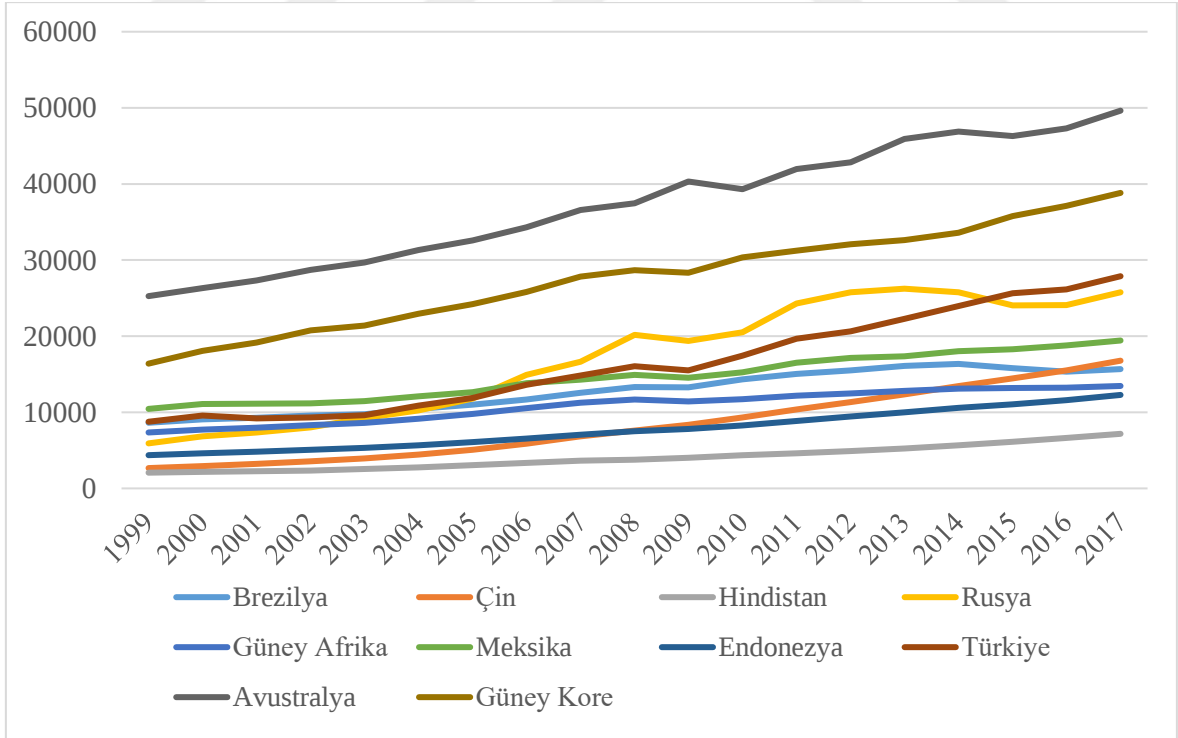
Bir ülkenin gayri safi milli hasılasının o ülkenin nüfusuna bölünmesi ile hesaplanan kişi başına düşen milli gelir, ülke vatandaşlarının ortalama refah seviyesini ifade etmektedir. 1999-2017 dönemine ait dolar cinsinden kişi başına düşen GSYH değerlerinin gösterildiği Grafik 3 incelendiğinde kişi başına düşen GSYH'sı sürekli artış gösteren Türkiye, 2015 yılı itibarıyla Güney Kore ve Avustralya'dan sonra en yüksek kişi başına GSYH'ya sahip 3'üncü ülke olarak bu konumunu 2017 yılına kadar sürdürmüştür; 2017 yılında ise 10.491 dolar ile en yüksek refah düzeyine sahip 4'üncü; dünya sıralamasında ise 65'inci ülke olarak karşımıza çıkmıştır. Bir milyardan üzerinde nüfusları bulunan Çin ve Hindistan'ın GSYH büyüme oranlarındaki artışın çoğunlukla kişi başına düşen GSYH'ya yansımadağı ifade edilebilir. 2005 yılı itibarıyla Çin yakaladığı ivmeyle birlikte bu oranı büyük ölçüde iyileştirmiş ancak Hindistan açısından benzer durum söz konusu olamamıştır. 2017 yılında kişi başına düşen GSYH'sı 1065 dolar olan Hindistan için bu durum kendisi için önemli bir tehdit de oluşturmaktadır. Bu değişken satın alma gücü paritesi cinsinden ele alındığında, Türkiye açısından 1999 yılına göre 2017 yılında 3 kat artmış ve Türkiye satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına ortalama yıllık 16.465 dolar ile Avustralya, Güney Kore ve Rusya'nın ardından 4'üncü sırada; dünya sıralamasında ise 55'inci sırada yer almıştır. Hindistan bu gösterge açısından da ortalama yıllık 4038 dolar gelir ile ele alınan ülkeler arasında son sırada yer almaktadır.

Grafik 3: Kişi Başına GSYH (\$)

Kaynak: WDI, 2019.

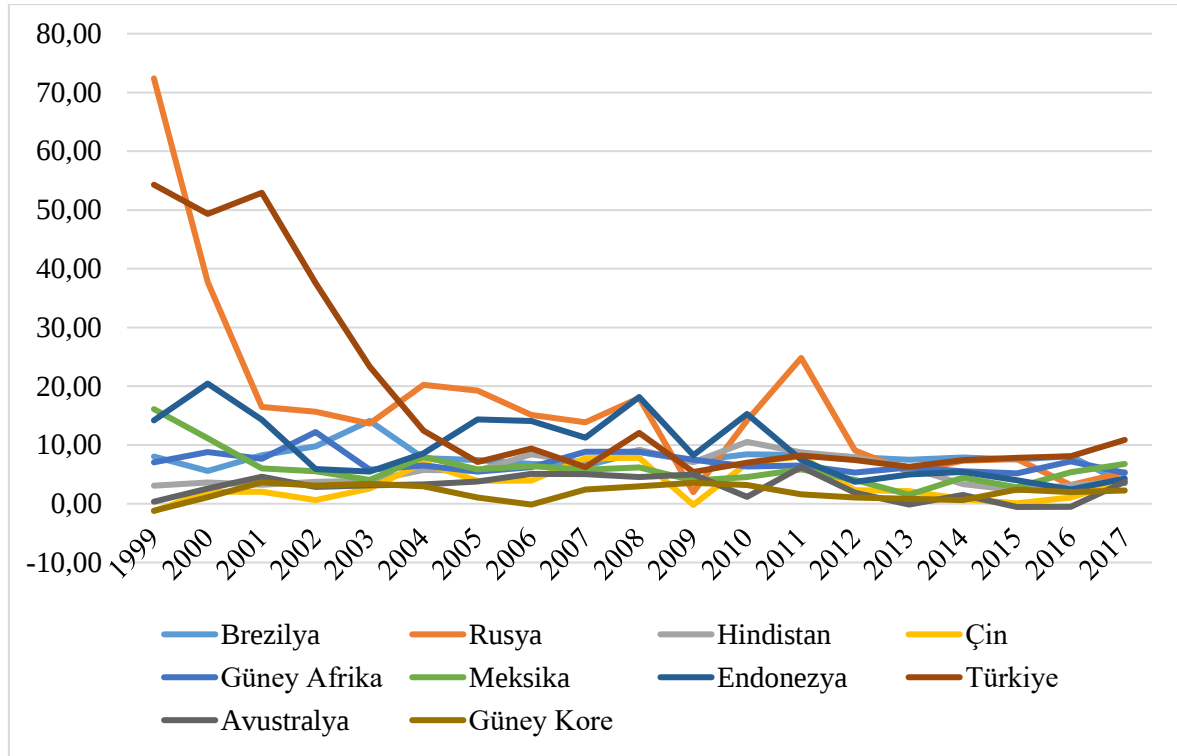
Grafik 4: SGP'ye Göre Kişi Başına GSYH (\$)

Kaynak: WDI, 2019.

Grafik 5'te sunulan enflasyon oranları bakımından değerlendirildiğinde, özellikle son yıllarda tüm ekonomilerde %10 seviyesinin altında oranlar göze çarpmaktadır. 2005 yılı itibarıyla tek haneli rakamlara geri dönen Türkiye, dünyada enflasyon %3.5'un altına gerilemişken, 2017 yılını %10.8'lik bir enflasyon oranıyla kapatmıştır. Güney Kore, Avustralya ve Çin hariç, tabloda göze çarpan yüksek rakamlar ülkelerin ekonomik anlamda bazı risklerle karşı karşıya kalabileceklerinin göstergesidir.

Grafik 5: Enflasyon Oranları

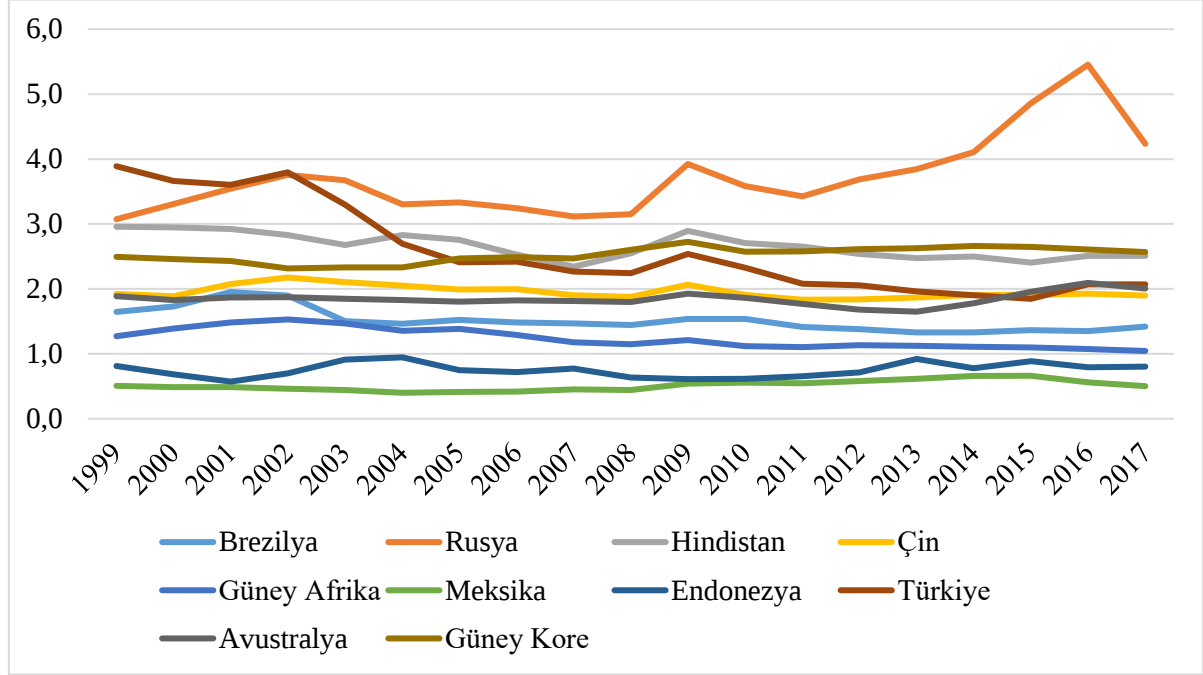
Kaynak: WDI, 2019.

2.2.2. Askeri Yeterlilik

Ülkelerin kapasite analizi yapılırken ekonomik değerlendirmelerden sonra en sık kullanılan boyut askeri kapasitenin değerlendirilmesidir. Yükselen güç olarak ifade edilen ülkeler de ekonomik başarılarını hızlı bir şekilde askeri kapasiteye dönüştürebilmektedirler. Ülkelerin askeri harcama oranlarını gösteren Grafik 6'daki veriler incelendiğinde seçilen yılların ortalamasına göre Türkiye gelişmiş silah teknolojisi bulunan Rusya ve Hindistan'dan sonra en yüksek askeri harcama oranına sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Stockholm Barış ve Araştırma Enstitüsü (SIPRI) tarafından yayınlanan 2017 yılına ait askeri harcama verileri incelendiğinde, Çin, Hindistan ve Rusya'nın en çok harcamaya sahip ilk 5 ülke arasında yer aldığı görülmektedir. 2017 yılı verileri baz alındığında GSYH'nın yüzde 3,1'ini oluşturan 610 milyar dolarla dünyanın en fazla askeri harcama miktarına sahip ABD'den sonra 2'nci sırada yer alan Çin'in yaklaşık 228 milyar dolar askeri harcama yaptığı Grafik 7'de görülmektedir. Rusya'nın ise askeri harcamaları bir önceki yıla kıyasla yüzde 20

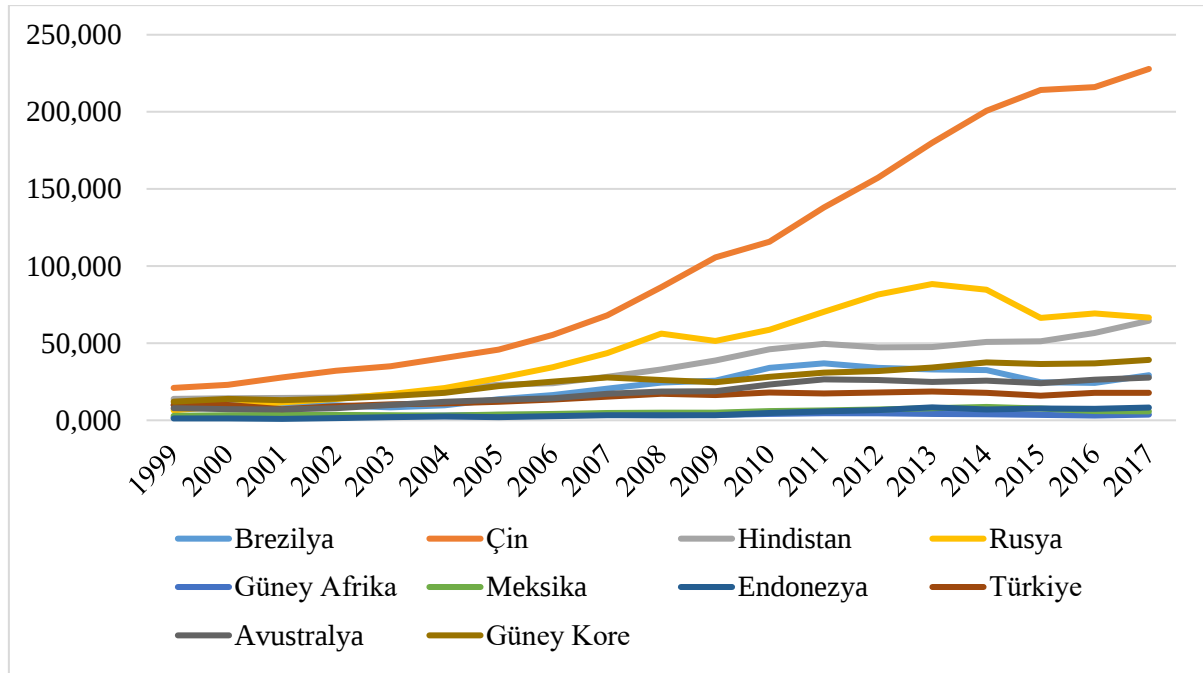
oranında azalarak 66,3 milyar dolara gerilemiş ve Rusya dünyada 4'üncü sırada yer almıştır. Hindistan ise 2017 yılında yüzde 5,5 artış oranıyla 64,5 milyar dolar harcama miktarıyla 5'inci büyük askeri harcama yapan ülke olmuştur.

Grafik 6: Askeri Harcamalar (%GSYH)

Kaynak: WDI, 2019; SIPRI, 2018.

Grafik 7: Askeri Harcamalar (Milyar \$)

Kaynak: WDI, 2019; SIPRI, 2018.

Yine, Global Fire Power askeri istatistik sitesi tarafından 2017 yılı için hazırlanmış olan dünyanın en güçlü silahlı kuvvetlerine sahip ülkelerin yer aldığı listede ilk sırada yer alan ABD silahlı kuvvetlerinin hemen ardından sırasıyla Rusya, Çin ve Hindistan gelmektedir. Brezilya ise Latin Amerika’da en büyük ve en güçlü orduya sahip ülke konumundadır. Bu listede 8’inci sırada yer alan Türkiye’nin ise askeri güç unsurlarının hem bölgesel hem de küresel anlamda belirleyici bir üstünlüğü bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, BRICS ve MIKTA ülkelerinin toplam askeri harcamaları sadece ABD tarafından yapılan harcamanın altında kalmaktadır. Bu noktada, Rusya, Çin ve Hindistan’ın nükleer silaha sahip oldukları ise göz ardı edilmemelidir. 2018 yılının başında, 9 devletin - ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin, Hindistan, Pakistan, İsrail ve Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti- yaklaşık 14 465 nükleer silaha sahip olduğu ifade edilmiştir (SIPRI, 2018:9). Rusya, dünyanın en çok nükleer başlığa sahip ülke statüsüne yerleşerek ABD’yi geride bırakmıştır.

Diğer yandan, Silahlı İnsansız Hava Araçlarını (SİHA) milli kaynaklarıyla dünyanın sadece sayılı ülkelerinin üretimini yaptığı ve envanterinde bulundurduğu bir askeri üstünlük olarak ele almak mümkündür. Bu bağlamda, SİHA’ların, bu ülkelerden³ biri olarak çok kısa sürede yakaladığı başarı ile Türkiye’nin askeri kapasitesine nasıl bir stratejik değer ve önem kattığı odaklanılması gereken bir husustur. Türkiye, son yıllarda, özellikle insansız askeri sistemler alanında büyük bir atılım yaparak dünyanın en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Türk savunma sanayisinin geliştirdiği özgün ve yerli insansız hava araçları (İHA) ve SİHA’lar güvenlik güçlerine büyük katkı sağlamanın yanında, Türkiye’nin teknolojik gelişimi, başarısı ve uluslararası platformdaki caydırıcı görünümü açısından da önem arz etmektedir. Nitekim Suriye’ye yönelik gerçekleştirilen Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı operasyonlarında İHA/SİHA sistemleriyle elde edilen üstün başarılar, bu sistemlerin envanterdeki sayılarını ve ihrac potansiyelini önemli ölçüde artırmıştır (Kasapoğlu ve Kırdemir, 2019: 2).

20 yıl öncesine kadar silah ithalatçısı konumunda olan Türkiye günümüzde ise yüzde 96 yerlilik oranı ile ürettiği (Erandaç, 2020) İHA ve SİHA sistemlerinde rekabet edilebilir düzeyde ihracatçı hale gelmiştir. Asya’da ve Avrupa’da bazı ülkeler kendi İHA sistemlerini geliştirmek için adımlar atarken ve çeşitli iş birliği projeleri yürütürken büyüyen pazarla birlikte, talebin daha da artacağı dikkate alındığında, Türkiye’nin bu pazardan önemli bir pay alabilmesi de mümkün hale gelmektedir (Çınar, 2011: 41- 43). Hâlihazırda Türkiye 2004 yılında başlattığı milli ve özgün üretim modelinin neticelerini almaya başlamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’nin 2015’ten bu yana operasyonel olarak kullandığı Bayraktar TB2 İHA’lar için ilk ihracat antlaşması Katar’la imzalanmıştır (Sabah, 15.03.2018). Türkiye açısından Cumhuriyet tarihinde ilk defa gelişmiş hava aracı ihracatını gerçekleştirmesi nedeniyle büyük bir öneme sahip olan bu sözleşmenin ardından Ukrayna da güvenlik güçlerinin envanterine Bayraktar TB2 İHA’larını katmak için Türkiye ile bir

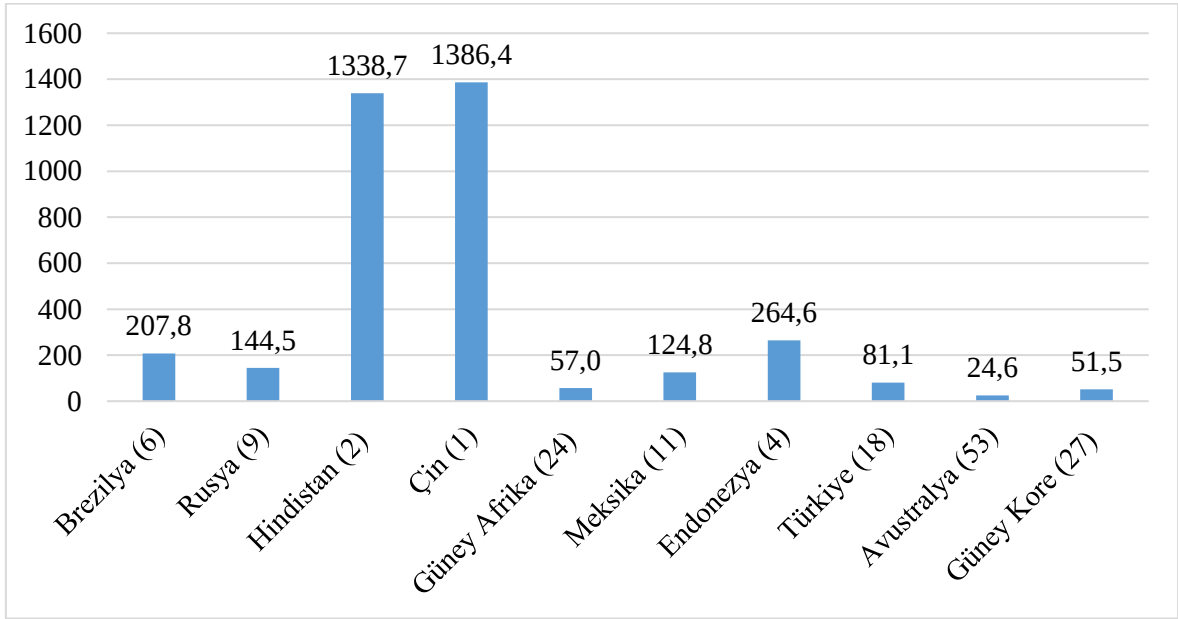
3 SİHA üreten ülkeler: ABD, İsrail, Çin, İran, İtalya, Hindistan, Pakistan, Türkiye.

satın alma antlaşması imzalamıştır (Hürriyet, 12.01.2019). Ukrayna gibi havacılıkta kritik teknolojisi bulunan bir ülkenin İHA ihtiyacını karşılamak adına Bayraktar TB2 İHA'larını tercih etmiş olması Türkiye'nin bundan sonraki ihracat çalışmalarında önemli bir referans olacaktır. Nitekim, Suriye ve Kuzey Irak'a yönelik terörle mücadele amaçlı hareketlere önemli katkı sağlamakla birlikte, Libya'da General Halife Hafter'e bağlı milis güçler ile Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) arasında ortaya çıkan iç çatışmada ve Azerbaycan'ın 2020 Dağlık Karabağ zaferinde 'denge değiştirici vurucu güç' olarak ön plana çıkan Bayraktar TB2'ler yakın zaman içerisinde Polonya silahlı kuvvetlerinin envanterine de girecektir. 24 adet Bayraktar TB2 teslim alacak olan Polonya, Türkiye'den TB2 ihraç eden ilk NATO ve AB üyesi olacaktır (Öncel, 2021). Bununla birlikte, Libya, Katar, Ukrayna ve Azerbaycan'ın aktif bir şekilde yararlandığı Bayraktar TB2'lerin Arnavutluk, Beyaz Rusya, İngiltere, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan gibi Avrupa ülkeleri tarafından da tedarik edilme olasılığından söz edilmektedir (Çağrı, 2021). Güçlü ve gelişmiş bir savunma sanayi Türkiye'ye siyasi/askeri eksende daha otonom hareket edebilmesi adına önemli bir fırsat sunmaktadır. Bununla birlikte, gelişmiş savunma sanayi, kendi ihtiyaçlarını kendisinin üretmekte olduğu teknoloji ile gidermeyi başaran Türkiye'nin askeri teknoloji noktasında da dışa olan bağımlılığını azaltmasını mümkün kılmaktadır.

2.2.3. Demografik - Coğrafi Özellikler

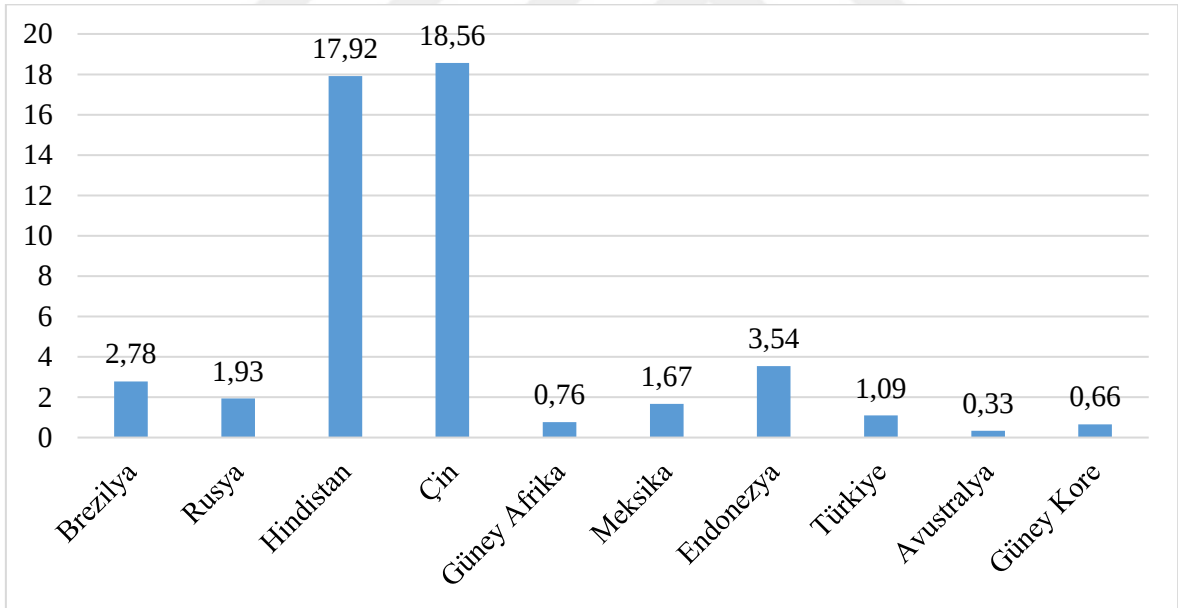
Ülkelerin kalkınması ve gelişmesi açısından nüfus önemli bir unsurdur. Nitelikli nüfus potansiyelinden önemli ölçüde yararlanarak ilerleme kaydeden gelişmiş ülkeler açısından azalan nüfus artış hızı ya da nüfus ülkenin geleceği açısından tehdit olarak görülmektedir. Dolayısıyla, bu ülkelerde nüfus artışının belirli bir oranda sağlanması amacıyla pek çok çalışma yapılmaktadır. Bu bağlamda, yükselen güçler kavramsallaştırması yapılırken nüfus faktörü de göz önünde bulundurulmalıdır. 7 milyarın üzerindeki dünya nüfusunun 3 milyarını BRICS ülkeleri barındırmaktadır ve dünyanın en fazla nüfusunu barındıran Çin ve Hindistan'ın nüfuslarının toplamı dünya nüfusunun yüzde 35'ine tekabül etmektedir. 2017 verilerine göre nüfusu 80 milyonu aşan Türkiye, dünyanın en fazla nüfusa sahip 18'inci ülkesidir.

Grafik 8: 2017 Nüfus (Milyon) - Dünya Sıralaması

Kaynak: WDI, 2019.

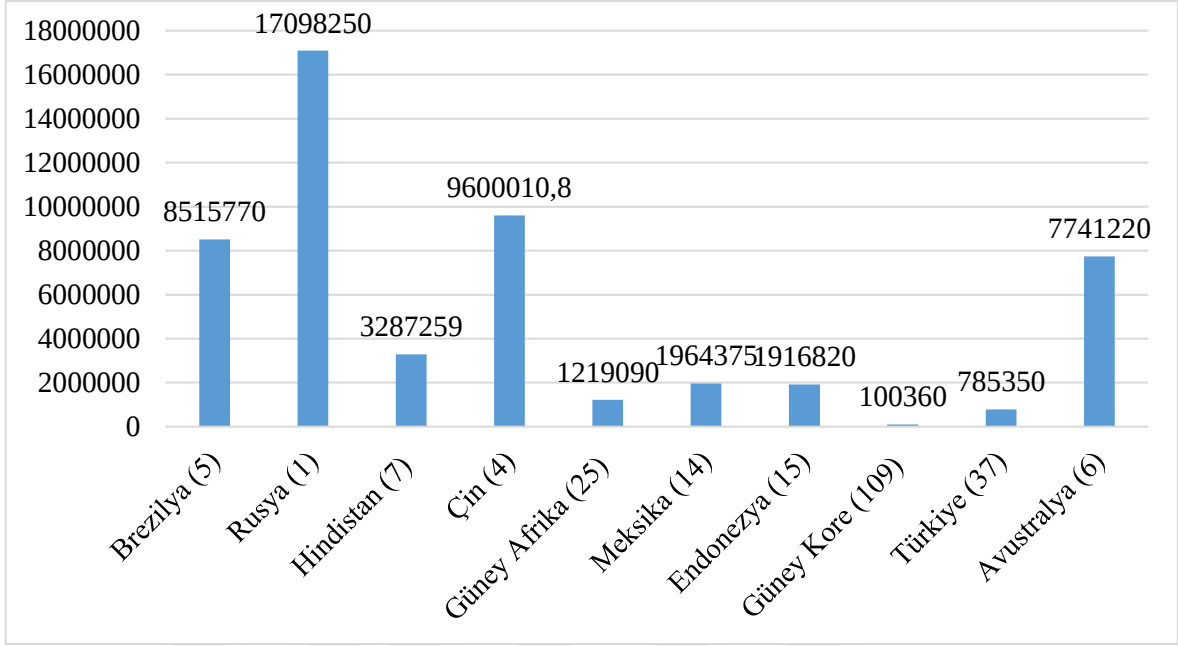
Grafik 9: 2017 Dünya Nüfusundaki Paylar (%)

Kaynak: WDI, 2019.

Grafik 10'da ülkelerin yüzölçümleri bakımından en geniş olanının 17,098,242 km² alana sahip Rusya en küçüğünün ise Güney Kore olduğu göze çarpmaktadır. BRICS'e üye ülkelerin yüzölçümleri toplamı yaklaşık 40 milyon km karedir ki bu dünya yüzölçümü (510.100.000 km²) içerisinde yüzde 7,79'a tekabül etmektedir. Türkiye ise 785,350 km²'lik yüz ölçümle dünya sıralamasında 37'nci sırada yer almaktadır.

Grafik 10: 2017 Yüz Ölçümü (km²) - Dünya Sıralaması

Kaynak: WDI, 2019.

2.2.4. Demokratik Gelişim

AK Parti iktidara gelmesiyle birlikte AB üyeliği için önemli girişimlerde bulunarak birçok reforma imza atmış ve AB'ye uyum için hazırlanan ve uyum paketleri olarak adlandırılan yasal düzenlemeler çerçevesinde yapılan kapsamlı anayasa değişiklikleri ile demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları hususlarında kayda değer ilerlemeler sağlanmıştır. Bu bağlamda, Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısının değiştirilmesi ve askeri yargının yetki alanının daraltılması, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ve Yükseköğretim Kurulu gibi kurumlarda asker üyelere tahsis edilen kontenjanların kapatılması, idam cezasının kaldırılması, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik düzenlemeler, siyasi partilerin Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kapatılabilmesinin önüne geçilmesi (Dağı, 2010:133; Saatçioğlu, 2012:669) gibi pek çok düzenleme, ülkede demokrasinin geliştirilmesi adına devrim olarak nitelendirilen düzenlemelerdir. Yine, vatandaşların hak ve hukukunun güvence altına alınması için AYM'nin görev ve yetkileri arasına "bireysel başvuruları karara bağlar" hükmünün dahil edilmesi, ordunun siyasette etkisinin zayıflatılması, yargı organlarının üyelerinin belirlenmesinde yasama ve yürütmenin etkisinin artırılarak demokratik meşruiyetin sağlanması, Kürtler ve Aleviler gibi kültürel azınlık gruplarına yönelik "açılım" politikalarının başlatılmasının yanında sayılabilecek pek çok düzenleme daha demokratikleşme alanında atılan önemli adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak bahsi geçen ve diğer pek çok demokratik değişim odaklı, devrimsel nitelikteki uygulama ve düzenlemelere rağmen Türkiye'de demokrasinin kurum ve kuralları ile tam olarak yerleşik hâle gelmediğine yönelik eleştiriler ön plana çıkmaktadır. Bu hususta yapılan eleştirilerin özünde ülkede

bütün vesayet unsurları etkisiz hale getirilse de demokrasinin kurumsallaşması adına gereken adımların atılmadığı, AB ile üyelik ilişkilerinin hızının azaldığı ve tek başına iktidarın getirdiği çoğunlukçu anlayışın hâkim olduğu yer almaktadır (Sarıbay, 2021: 25). Özellikle AK Parti'nin hükümetinin üçüncü dönemi sonrasında ortaya çıkan Gezi olayları, 17-25 Aralık Operasyonu, çözüm sürecinin sonuca ulaşamaması ve 15 Temmuz darbe kalkışması gibi ülke güvenliğini doğrudan ilgilendiren bir dizi gelişmeler sonucunda hükümetin güvenlik temelli reflekslerinin arttığı görülmüştür. Bu çerçevede kabul edilebilir bir durum olan otoriter ve güvenlikçi tedbirlerin uzun süreli politik uygulamalara dönüşmesi, olağanüstü hâl şartlarında gerçekleştirilen seçim ve ülkedeki siyasal sistemi değiştirecek anayasa değişiklik referandumu Türkiye'nin demokratikleşme konusunda ciddi eleştirilere maruz kalmasına yol açmıştır.

1946 yılı itibarıyla çok partili ve seçimli bir rejimle yönetilen Türkiye'de demokrasinin tam anlamıyla yerleşik ve kurumsallaşmış bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan, Freedom House tarafından her yıl yayınlanan Dünya Özgürlük Raporları ve Alman Bertelsmann Vakfı tarafından iki yılda bir yayınlanan Dönüşüm Endeksi Raporları (The Bertelsmann Transformation Index-BTI) gibi çalışmalar, Türkiye'deki rejimin demokratik ve antidemokratik niteliklerinin tespit edilmesi ve Türkiye'nin demokratikleşme performansının sistematik olarak ortaya konulması için önem arz etmektedir. 2018 BTI Türkiye Raporu Şubat 2015-Ocak 2017 arasındaki dönemi ele almaktadır. Dünyada demokrasilerin genel olarak zor bir dönemden geçtiğine dikkat çekilen raporda, Türkiye'nin politik dönüşüm/demokrasi skoru 5,55 olarak verilmiş ve Türkiye "ileri derecede eksik demokrasi" sınıflandırmasına dahil edilmiştir. Türkiye bu skor ile değerlendirmeye tabi tutulan 129 ülke arasında 67. sırada yer alarak bir önceki değerlendirmeye göre 34 sıra gerileme göstermiştir. Raporda, Türkiye'de özellikle 2016 yılındaki darbe girişimi sonrasında "düşünce, basın ve toplanma özgürlüğünün" önemli ölçüde kısıtlandığı, iktidarın kendi görüşünü topluma zorla benimsetmeye çalıştığı, muhalefetin ise "marjinalleştirildiği" ifade edilmiştir.

Tablo 5'te gösterilen veriler Freedom House'un yayınladığı "Freedom in the World 2018" raporundan derlenerek oluşturulmuştur. Siyasi haklar ve yurttaş hakları açısından 1 ile 7 arasında derecelendirilen ülkelerin sahip oldukları toplam puanlar neticesinde de genel, basın ve internete erişim özgürlüğü statüleri ortaya çıkmaktadır. Bu veri setinde yer alan bireysel özgürlükler kriterleri İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden elde edilirken siyasi haklar kriterleri ise yürütmenin denetimi ve muhalefet etme hakkı gibi demokrasinin temel işleyiş mekanizmalarından türetilmektedir. 195 ülkenin incelendiği raporda, "özgür olmayan ülkeler" kategorisinde 49 (%25); "özgür olan ülkeler" kategorisinde 88 (%45); "kısmen özgür ülkeler" kategorisinde ise 58 (%30) ülke yer almıştır. Tabloya genel bakışta, Güney Afrika ve Avustralya hariç hiçbir ülkenin üç statüde aynı anda özgür olmadığı görülmektedir. Bireysel özgürlükler bağlamında 7 üzerinden 6, siyasi haklarda ise 7 üzerinden 5 puan alan Türkiye, genel olarak özgürlükler derecelendirmesinde "özgür değil" olarak nitelendirilmiştir. 100 üzerinden 32 puan alan Türkiye'nin, iki BRICS üyesi Çin ve Rusya'ya

göre daha iyi durumda olduğuna dair yorum yapılabilmeyle birlikte diğer ülkelerin gerisinde yer aldığı görülmektedir.

İnternet erişimine getirilen engeller, internette paylaşılan içeriklere kısıt getirilmesi ve internet kullanıcılarının haklarının ihlal edilmesi olmak üzere üç alan üzerinden yapılan değerlendirmede “özgür olmayan ülkeler” grubunda bulunan Türkiye’nin basın özgürlüğü açısından ise “kısmen özgür ülkeler” statüsüne sahip olduğu görülmektedir. 2017 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi’nde 180 ülke içerisinde 155’inci sırada bulunan ve 2005-2017 yılları arasındaki süreçte 56 basamak düşüş kaydeden Türkiye “gazetecilik yapmanın zor olduğu ülkeler” kategorisinde yer almıştır (Reporters without Borders, 2017). Raporda Türkiye için yapılan açıklamada, “2016 Darbe girişimi hükümetin eleştirel kalabilen az sayıdaki basın organını bir kenara süpürmesinin önündeki son engelleri de kaldırdı. Olağanüstü hâl ilanı yetkililerin her ay onlarca basın kuruluşunu bir imzayla kapatmasını sağlarken, farklı seslerin ise yalnızca çok az satan gazetelere sıkışmasına yol açtı” ifadelerine yer verilmiş ve 100’den fazla gazetecinin tutuklu bulunmasının Türkiye’yi “dünyanın en büyük gazeteci hapisanesine dönüştürdüğü” vurgusu yapılmıştır (Reporters without Borders, 2017).

Tablo 5: 2017 Demokratik Gelişim

Ülkeler	Siyasi haklar	Yurttaş hakları	Toplam puan	Özg. statüsü	Basın özg. statüsü	İnternet erişim özg. statüsü
Türkiye	5	6	32	Özgür değil	Kısmen özgür	Özgür değil
Brezilya	2	2	78	Özgür	Kısmen özgür	Kısmen özgür
Rusya	7	6	20	Özgür değil	Kısmen özgür	Özgür değil
Hindistan	2	3	77	Özgür	Kısmen özgür	Kısmen özgür
Çin	7	6	14	Özgür değil	Özgür değil	Özgür değil
Güney Afrika	2	2	78	Özgür	Özgür	Özgür
Meksika	3	3	62	Kısmen özgür	Kısmen özgür	Kısmen özgür
Endonezya	2	4	64	Kısmen özgür	Kısmen özgür	Kısmen özgür
Avustralya	1	1	98	Özgür	Özgür	Özgür
Güney Kore	2	2	84	Özgür	Özgür	Kısmen Özgür

Kaynak: Freedom House, 2018; Reporters Without Borders, 2017.

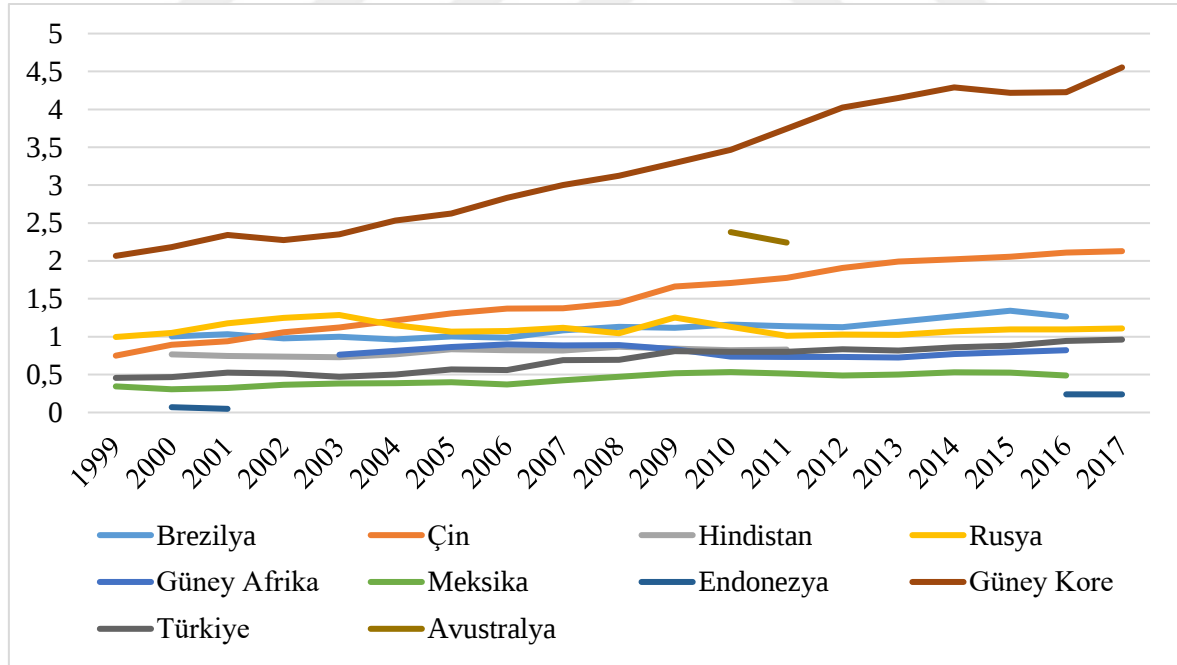
2.2.5. Teknolojik İlerleme

Günümüzde ülkelerin bilim ve teknoloji düzeyleri ekonomik gelişmişlik ve refah seviyelerine doğrudan etki etmektedir. Bu açıdan, bilim ve teknoloji üretimi, diğer ülkelerin ürettiği teknolojileri ele geçirme, kullanma ve yayma hususlarında ülkeler büyük bir rekabet içerisinde (Yıldız vd., 2010: 457). Türkiye de çağın gereklerini yerine getirebilmek ve teknolojiye yön veren ve üreten

lkeler arasına dhl olmak adına bu yarışta yer almaktadır. İlk kez 1960’larda bilgisayarla, 1980’li yılların sonuna doğru kişisel bilgisayarlarla ve 1990’lı yıllarda da internet ile tanışmış olan Türkiye’de bilgi toplumu olma hedefine ulaşmak, iletişim teknolojilerine erişimi kolaylaştırmak ve böylece bölgeler arasındaki farkı ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli yatırımlar yapılmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle ele alınacak olan veri ülkelerin teknoloji yeteneğini tanımlamakta kullanılan Ar-Ge (Araştırma ve geliştirme) harcamalarıdır. Çağımızda sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması ülkelerin Ar-Ge faaliyetlerine yönelik teşvik ve yatırımları ve devamında gelen teknolojik gelişmesiyle doğrudan ilişkilendirilmektedir.

Grafik 11 BRICS ve MIKTA lkelerinin 1999-2017 dönemine ait GSYH’ye göre Ar-Ge harcamalarının yüzde olarak oranlarını göstermektedir. Grafiğe göre, Ar-Ge harcamalarının GSYH’ye göre oranının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Güney Kore, Çin ve Rusya olarak göze çarpmaktadır. Diğer ülkelerde ise, bu oranın son yıllarda artış eğilimine girdiği görülmekle birlikte Ar-Ge harcamalarının GSYH içerisindeki payının genel olarak düşük seyrettiği göze çarpmaktadır. Türkiye’de 1999 yılında Ar-Ge/ GSYH oranı 0,46 iken yıllar itibarıyla artış trendi göstererek 2017 yılında yaklaşık olarak %1 seviyelerine ulaşmıştır. 2017 yılı dünya sıralamasında Güney Kore 2’nci; Çin 13’nc; Rusya 27’nci ve Türkiye ise 30’uncu sırada yer almıştır.

Grafik 11: Ar-Ge Harcamaları / GSYH (%)

Kaynak: WDI, 2019.

1 Nisan 2008 tarihinde yürürlüğe giren 5746 sayılı ‘‘Araştırma Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun’’ ile Türkiye’deki yatırım projelerine özel teşvikler sağlanması Ar-Ge faaliyetlerine de ivme kazandırmıştır. Bu bağlamda, Bilim, Sanayi ve Teknoloji

Bakanlığı'nın Ar-Ge ve tasarım merkezi sayısının artırılması için çalışmalar bulunmakla birlikte Ar-Ge faaliyetlerinin niteliklerinin artırılabilmesi, teşvik sisteminin iyileştirilmesi ve Ar-Ge / tasarım merkezlerinin karşılaştığı sorunların çözümü noktasında Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED), Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) gibi organizasyonlarla da işbirlikleri ve fikir alış verişleri yapılmaktadır. Ayrıca, farklı ülkelerin teşvik mekanizmalarının işleyişi de ilgili Kamu Kurum ve Kuruluşları tarafından değerlendirilmekte olup Türkiye'nin Ar-Ge alanında rakip ülkelerden daha iyi duruma ulaşması hedeflenmektedir (Altay, 2018).

Yeni yazılım ve donanımların üretilmesini ve bilgisayar ağlarının kurulup işletilmesini kapsayan bilişim sektörünün ülkelerin kalkınmasında güçlü bir belirleyici olarak önemi gün geçtikçe artmaktadır. Yerli üretim ile dışa bağımlılığı azaltmayı hedefleyen Türkiye, bu sektörde de aynı bilinçle hareket ederek önemli gelişmeler göstermektedir. "PARDUS" işletim sistemi projesi, Türkiye'nin bilişim sektöründe ulaştığı yeni aşamaların önemli göstergelerinden biridir. 2003'ten günümüze bu sistemin rekabet edilebilir ve sürdürülebilir bir işletim sistemine dönüştürülebilmesi için Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) bünyesinde faaliyetler devam etmektedir.

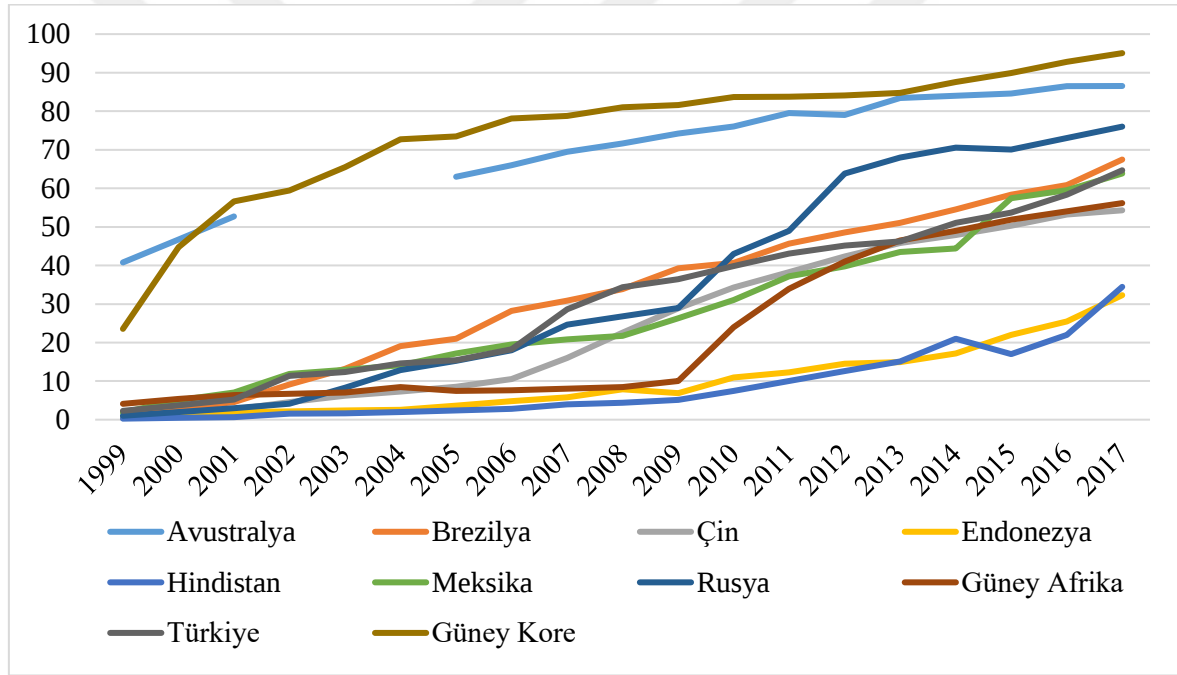
Dünyada 5 trilyon dolar hacme ulaşan bilişim sektörünün ana kollarından biri olan yazılım sektörünün büyüklüğü 3,5 trilyon dolar civarında iken Türkiye'de ise 2017 itibarıyla 30 milyar dolar olan bilişim sektörünün yazılım sektörü büyüklüğü ise 6 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Türkiye açısından yazılım alanında teknokent ve serbest bölge yasaları gibi son gelişmelerle birlikte yazılım üretiminde fark edilir bir ilerleme sağlandığı ve böylelikle yazılım ihracatının da başlamış olduğu görülmektedir. Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD) Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2017 Pazar Verileri Raporu'na göre 128 bin çalışanı bulunan bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü toplam ihracatı 4.691 milyon lira olarak gerçekleştirirken, bu ihracatın 3.268 milyon liralık tutarı yazılıma ayrılmıştır. Bu veriler ışığında, Türkiye yazılım sektörünün ihracatta önemli bir payının olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Havelsan, Milsoft, Meteksan, Ayesaş ve birçok Ulusal Bilişim Şirketi başta Savunma alanında olmak üzere Sağlık ve Telekom sektörlerinde ABD, Almanya ve Hindistan olmak üzere birçok ülkeye yazılımlar geliştirmekte ve yazılım hizmet ihracatı yapmaktadırlar. İhracatın %63'lük kısmı AB ülkelerine yapılmaktadır (TÜBİSAD, 2018:19-21).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin çok hızlı bir şekilde gelişmesiyle birlikte siber saldırıların da her geçen gün arttığı çağımızda siber güvenlik alanında da milli yazılımlar geliştirilmesi stratejik önem arz etmektedir. Bu çerçevede, Türkiye tamamen yerli ve milli imkânlarla geliştirilen AVCI, AZAD ve KASIRGA yazılımlarıyla siber saldırılara karşı etkili tespitler yapabilmekte ve siber güvenliğe yönelik tehlikeleri kaynaklarında yok ederek katkı sunmaktadır. Yine Türk mühendisler ve yazılımcılar tarafından geliştirilen işletim sistemi Pardus ile çalışan siber güvenlik sistemi Ahtapot, 2016 yılından bu yana TSK tarafından aktif olarak kullanılmaktadır. NATO'nun siber güvenlik tatbikat testlerinin tümünden başarıyla geçen yazılım, yurt dışında da ilgi görmeye başlamıştır (TÜBİTAK

ULAKBİM, 2019). Diğer yandan, teknolojilerin belkemiğini oluşturan savunma sanayinde son yıllarda atılım yaparak birçok alanda önemli projeler gerçekleştiren Türkiye, milli tank, milli uçak, milli gemi ve milli uydu projeleri çerçevesinde çalışmalar yürütmektedir. Hâlihazırda Türkiye; ABD, Çin, İsrail, İran ve Rusya'nın yanında kendi SİHA'sı ve mühimmatlarını üretmeyi başarabilen sayılı ülkelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin bilişim teknolojileriyle entegrasyonu konusuna ışık tutmak için ayrıca bireylerin internet kullanımı, sabit telefon, cep telefonu ve internet abone sayısı verilerinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda, 2017 yılı itibarıyla Türkiye'de 81 milyonluk nüfusun yaklaşık %65'i internet kullanmaktadır. 54,3 milyon internet kullanıcısı bulunan Türkiye internet kullanım yaygınlığı konusunda veri ülke grubu arasında 5'inci sırada yer almaktadır.

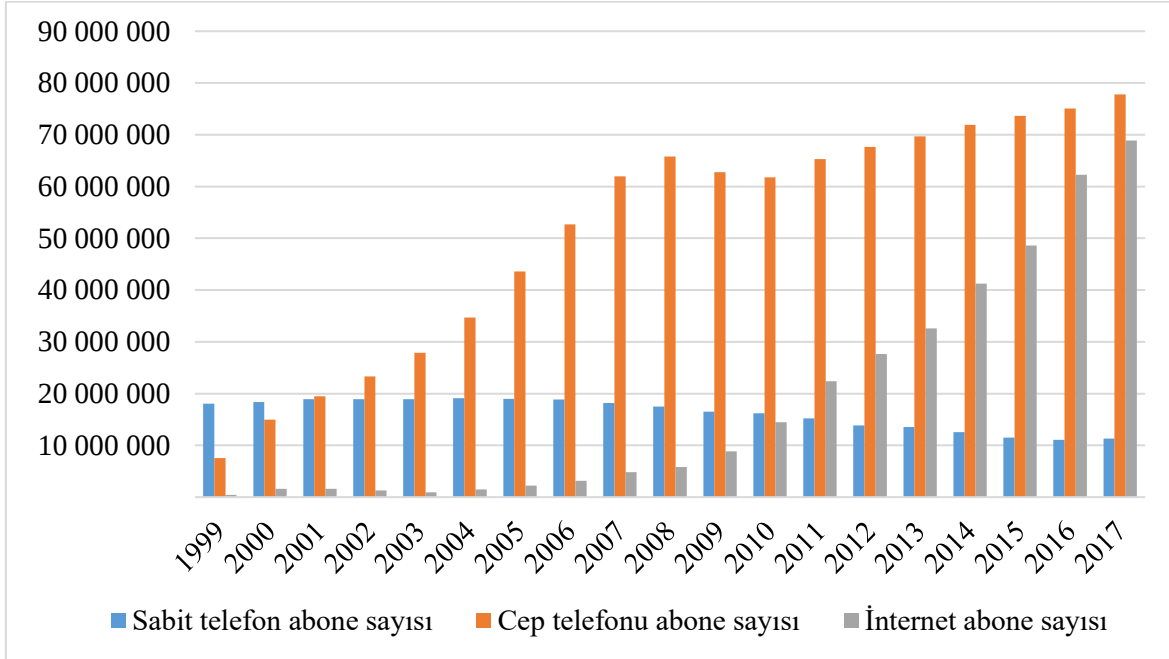
Grafik 12: Nüfusun İnternet Kullanım Oranı (%)

Kaynak: WDI, 2019.

2017'nin sonu itibarıyla 77,8 milyon olan mobil abone sayısı, yaklaşık 11,5 milyon sabit telefon abone sayısı ve 69 milyona yakın internet abone sayısı bulunan Türkiye'de fiber altyapı uzunluğu ise, 324.667 km'ye ulaşmıştır (TÜBİSAD, 2018).

Grafik 13: Sabit Telefon, Cep Telefonu ve İnternet Abone Sayısı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2017; Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2017.

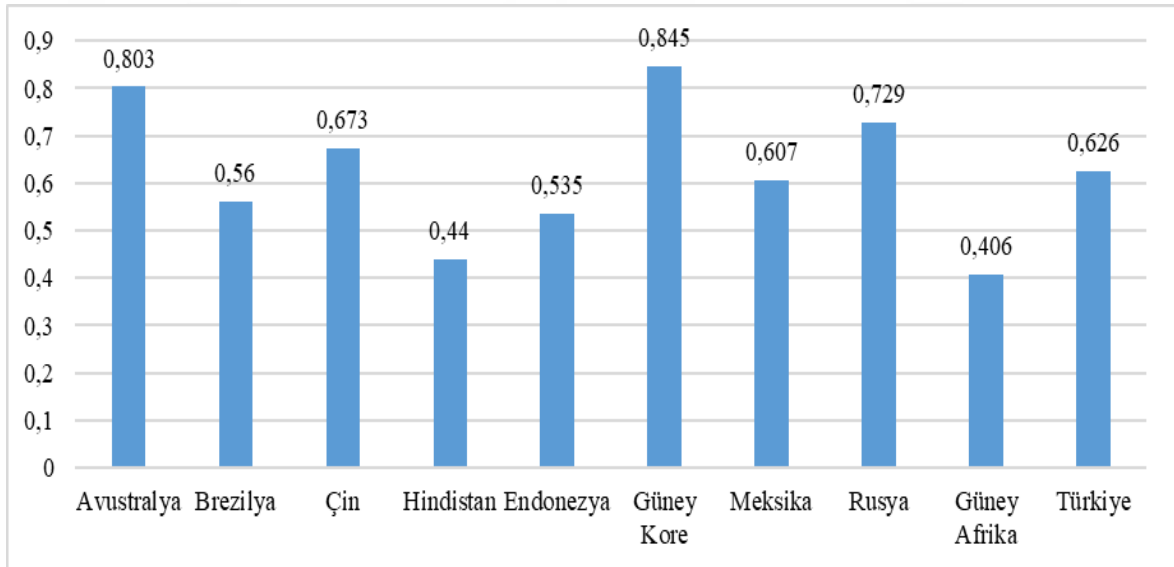
BM'nin bilgi ve iletişim teknolojileri alanına odaklanan bir kuruluşu olan Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU), yılda bir kez düzenli olarak yayınladığı “Enformasyon Toplumu Ölçme Raporu” (Measuring the Information Society Report) ile ülkelerin bilgi teknolojilerini nüfusu için erişilebilir seviyeye getirme kapasitesini ölçmektedir. ITU'nun raporladığı çalışmanın merkezinde, ülkelerin enformasyon toplumu olma yolundaki gelişme durumlarını gösteren Bilgi Teknolojileri Gelişmişlik Endeksi'nin (ICT Development Index- IDI) hesaplanması yer almaktadır. 15 Kasım 2017 tarihinde yayınlanan raporda, IDI notuna göre, 176 ülke arasında Türkiye 67. sırada yer almıştır. Raporda 40 ülkeyle beraber Avrupa bölgesine dâhil edilen Türkiye, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'nün (Organisation for Economic Co-operation and Development- OECD) gelişmekte olan ülkeler kategorisinde değerlendirilmekte ve dünya genelinde ise IDI düzeyi bağlamında orta üst sınıfta yer almaktadır.

2.2.6. İnsan Sermayesi

İnsanların yaşamları süresince biriktirmiş olduğu bilgi, beceri ve sağlık düzeyi çerçevesinde tanımı yapılan insan sermayesi, dünya genelinde ülkelerin ekonomik büyümenin sürdürülmesi ve yoksulluğun azaltılmasında kazandıkları ivmenin ardında yatan kilit bir faktör olmuştur. Buradan yola çıkarak, DB, “İnsan Sermayesi Projesi” kapsamında 157 ülkenin 2017 yılına ait verilerini analiz ederek ülkelerin İnsan Sermayesi Endeksini (Human Capital Index- HCI) hesaplamış ve karşılaştırma yapmıştır. Bu endeks, bugün dünyaya gelen bir çocuğun, yaşadığı ülkedeki sağlık şartları ve eğitim riskleri göz önünde bulundurularak, 18 yaşına ulaştığında biriktirmiş olması

beklenen insan sermayesi miktarını ölçmektedir. Diğer bir deyişle, endeks, hangi ülkelerin, vatandaşlarının ekonomik ve mesleki potansiyelini harekete geçirmede en iyi olduğunu ve eğitim ve sağlık hizmetlerinin eksikliği nedeniyle ne kadar sermaye kaybettiklerini ölçer. 1 mümkün olan en iyi değeri göstermek üzere 0 ile 1 arasında değer alan endeks, ülke şartlarında sağlık ve eğitim hizmetlerinden tam kapasite faydalanan bir çocuğun ne kadar üretken olacağını ortaya koymaktadır. Örneğin, İnsan Sermayesi Endeksi 0,7 olarak hesaplanmış bir ülkenin bireylerinin gelecekte %70 oranında üretkenlik göstereceği ve ekonomik potansiyellerinin yüzde 30'unu gerçekleştiremeyeceği öngörülmektedir. DB'nin 2017 yılı için yayınladığı HCI verileriyle, Türkiye'de doğan bir çocuğun, tam eğitim ve sağlık düzeyine erişmesi durumunda üretkenliğinin yaklaşık %63 olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye bu oranla 157 ülke arasında 53'üncü sırada bulunmaktadır.

Grafik 14: 2017 İnsan Sermayesi Endeksi

Kaynak: WDI, 2019.

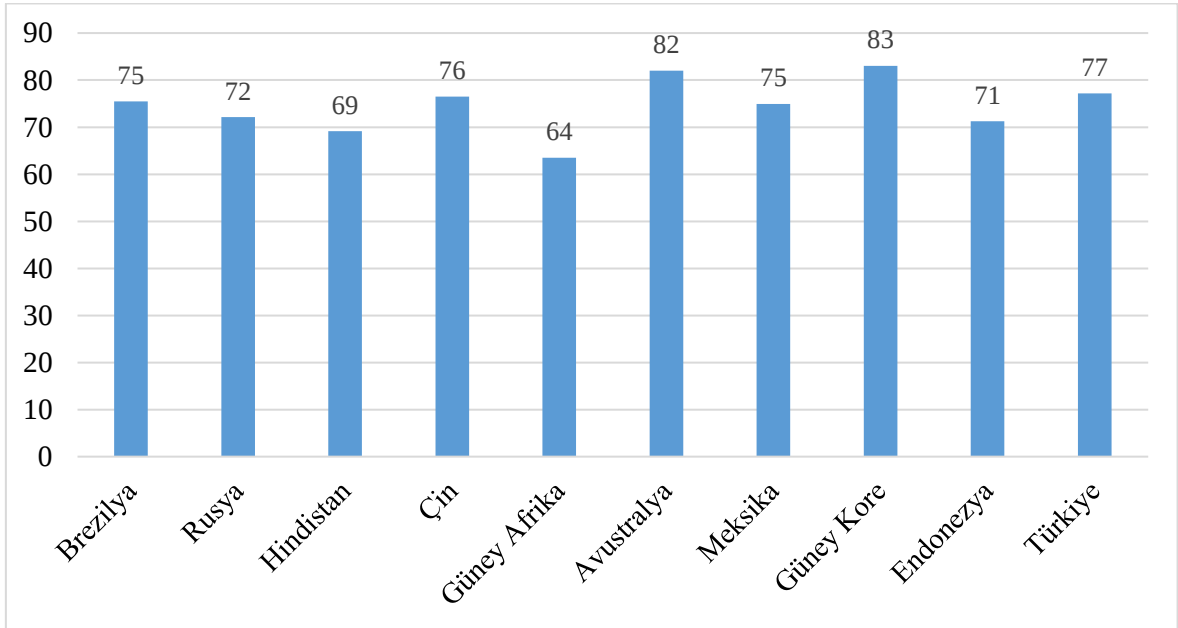
İsviçre'de yer alan Dünya Ekonomik Forumu 2017 Beşerî Sermaye Raporu'nda ise beşerî sermaye kavramı bir ülkedeki bireylerin sahip oldukları ve küresel ekonomik sistemde değer yaratmalarına olanak veren bilgi ve becerilerin toplamı olarak tanımlanmıştır. Raporda bir ülkenin beşerî sermaye endeksinde başarılı olarak kabul edilebilmesi için 0 en kötü ve 100 en iyi puan olmak üzere en az 70 puan alması gerektiği belirtilmekle birlikte değerlendirmeye alınan 130 ülkenin %62'sinin bu orana erişebildiği görülmektedir. Diğer bir deyişle, ele alınan 130 ülkenin %38'inin insan kaynaklarını kullanımı yeterli düzeyde değildir. Türkiye %60.33'lük beşerî sermaye oranıyla dünya ortalamasının altında kalmış ve 130 ülke arasında 75'inci sırada yer almıştır. Rusya ve Avustralya raporda yer alan sıralamaya göre ilk 20 içerisinde yer almaktadırlar. Doğu Asya'da en iyi performans gösteren ülkelerden biri olan Güney Kore ise sıralamada 27'nci olarak yerini almıştır.

Tablo 6: 2017 Küresel Beşerî Sermaye Endeksi

Ülkeler (Dünya Sıralaması)	İnsan Sermayesi Endeksi
Rusya (16)	72.16
Avustralya (20)	71.56
Güney Kore (27)	69.88
Çin (34)	67.72
Endonezya (65)	62.19
Meksika (69)	61.25
Türkiye (75)	60.33
Brezilya (77)	59.73
Güney Afrika (87)	58.09
Hindistan (103)	55.29

Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu, 2017.

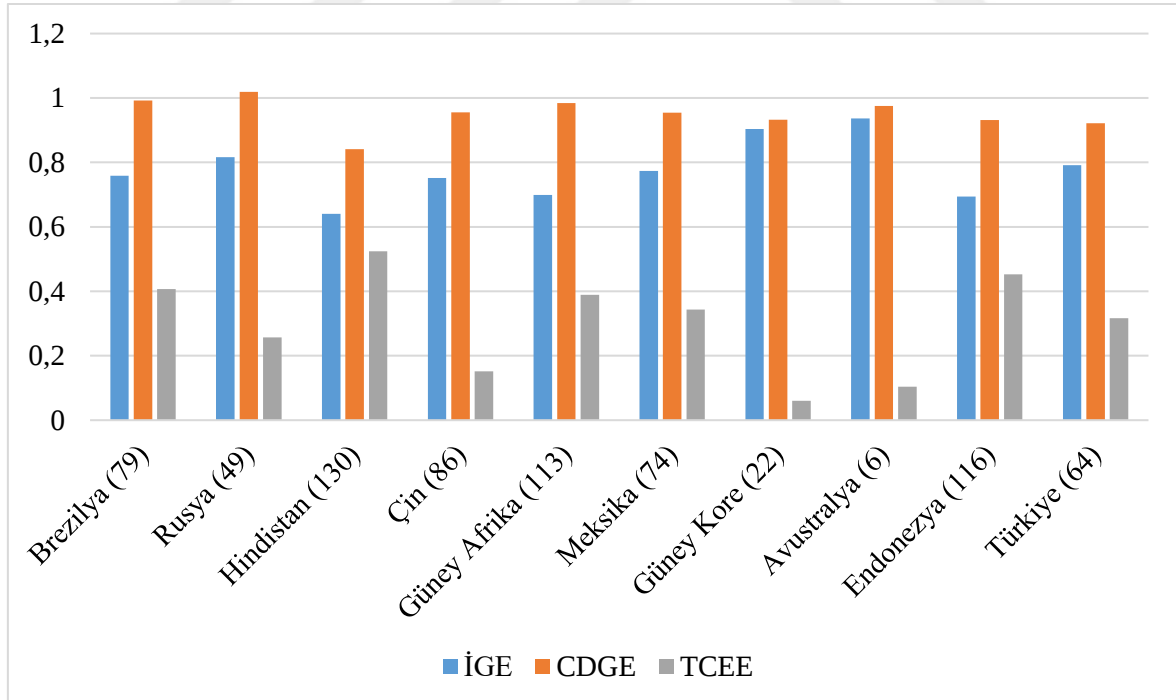
Ülkelerin sağlık ve toplum refahlarının karşılaştırılmasında çoğunlukla tercih edilen ölçütlerden biri olan doğumda beklenen yaşam süresi bağlamında ise Türkiye veri ülke grubu içerisinde Güney Kore ve Avustralya'dan sonra 3'üncü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yükselen güçler açısından dengeli, sürdürülebilir ve yüksek oranlı ekonomik gelişmenin gösterilebilmesi ülkelerin demografik yapılarında ortaya çıkan gelişmelerle ölçüldüğü için bu bağlamda Türkiye'nin iyi bir performansa sahip olduğu açıktır. Zira yaşam beklentisinin uzaması beşerî sermayenin verimliliğinin artmasına ve böylelikle ülke ekonomisinin kalkınmasına katkı sağlamaktadır.

Grafik 15: 2017 Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

Kaynak: WDI, 2019.

Grafik 16’ da yer alan ülkeler için yaşam uzunluğu, okuryazar oranı, eğitim ve yaşam düzeyi çerçevesinde hazırlanan ilk ölçüt olan İnsani Gelişim Endeksi (İGE) bir ülkenin gelişmiş, gelişmekte olan ya da gelişmemiş bir ülke olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. 2017 yılı için UNDP İnsani Gelişim Raporu’na⁴ göre Türkiye 0.791 ile yüksek insani gelişme kategorisine girerek Avustralya, Güney Kore ve Rusya’nın hemen ardından en yüksek değere sahip 4’üncü ülke iken 189 ülke arasında ise 64’üncü sırada yer almıştır. İnsani Gelişim Endeksi’nde ilk 10 ülke sırasıyla Norveç – İsviçre – Avustralya – İrlanda – Almanya – İzlanda - Hong Kong – İsveç – Singapur - Hollanda olarak belirlenirken ABD ise bu sıralamada 13’üncü olmuştur. İnsani gelişimin sacayağından biri olan Cinsiyete Dayalı Gelişim Endeksi (CDGE) ise insani gelişimin sağlık, eğitim ve ekonomik kaynaklar üzerindeki hâkimiyet boyutlarındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ölçmektedir. 164 ülke için hesaplanan CDGE değeri Türkiye’de 2017 yılı için 0,922 olarak hesaplanmıştır. Grafikten de görüleceği üzere bu endekste Türkiye veri ülkelerinden Hindistan’ın önünde yer almaktadır. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (TCEE) ise üreme sağlığı, kadının güçlenmesi ve ekonomik faaliyetler olmak üzere üç boyut göz önünde bulundurularak hesaplanmaktadır. Türkiye 2017 TCEE endeksinde 0,317’lik bir değerle 160 ülke arasında 69’uncu sırada yer almıştır. Veri ülke grubu arasında Güney Kore, Avustralya, Çin ve Rusya’nın ardında yer alan Türkiye bu endekste görece daha iyi performansa sahiptir.

Grafik 16: 2017 İnsani Gelişim Endeksi - Dünya Sıralaması

Kaynak: UNDP, 2018.

⁴ İnsani Kalkınma Raporları ülkeleri üç kategoriye ayırır: Yüksek insani gelişme (İGE değerleri, 0.800-1.000 arasındadır), orta insani gelişme (İGE değerleri, 0.500-0.799 arasındadır) ve düşük insani gelişme (İGE değerleri, 0.000- 0.499 arasındadır).

2.2.7. Yumuşak Güç

Amerikalı siyaset bilimci Joseph Nye tarafından 1990'da kaleme alınan *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* adlı makale ile yumuşak güç kavramı literatüre girmiştir. Nye, yumuşak gücü bir aktörün askeri veya ekonomik güç kullanmaksızın havuç ya da sopaya başvurmada iş birliğine giderek ya da sahip olduğu değerler, refah seviyesi, fırsatlar vb. hususları kullanarak istediklerini yaptırabilmesi olarak ifade etmiştir (Nye, 2005: 7). Diğer bir deyişle, Joseph Nye, yumuşak gücü diğer aktörlerin davranışlarını ikna ve cazibe yoluyla belirleme gücü olarak tanımlamakta ve ortak değerlere yönelme ve bunlara erişmeye katkı sağlamanın doğruluğunun kabul edilmesini en temel yol olarak görmektedir (Nye, 2005: 14-15). Bir ülkenin yumuşak gücü, o ülkenin kültürü, siyasi değerleri ve dış politika eylemleri olmak üzere üç önemli sacayağından oluşur. Hızla değişen küresel siyasette ülkeler artık sadece askeri güç gelişimine değil yumuşak güç gelişimine katkı sağlayan araçlara yönelmektedirler. Bu çerçevede, yükselen güçler, yumuşak gücü meydana getiren unsurlardan dış yardımlar, arabuluculuk faaliyetleri, dış temsilcilik yelpazesinin genişletilmesi ve uluslararası organizasyonlara katılım aracılığıyla küresel siyasi arenada daha olumlu bir imaj çizmek adına çaba sarf etmektedirler.

2.2.7.1. Dış Yardımlar

21.yüzyılın başından itibaren ve özellikle 2008 finansal krizinin ardından ekonomik performans ve büyüme hızları, askeri yeterlilikleri, nüfus, yüzölçümü gibi özellikleri ile iklim değişikliği, finans, ticaret, insan hakları, turizm, gibi birçok alanda bölgesel ve küresel liderlik üstlenebilme kapasitesine sahip ülkeler yükselen güç olarak isimlendirilmiş ve bu ülkeler yükselen donör performanslarıyla küresel yardımlar alanında da dikkat çekmeye başlamışlardır (Thakur, 2014: 1791). 2000 sonrası hızlı ekonomik atılım gerçekleştiren ve uluslararası siyasete daha çok entegre olan bu ülkelerin yardım faaliyetlerinin boyutu ve kapsamının gittikçe artması bu ülkelere olan ilgiyi daha da artırmıştır. Bu bağlamda yükselen güçler küresel siyasi arenada daha olumlu bir imaja sahip olmak adına dış yardım eylemlerini ve programlarını güçlendirmekte ve bu bağlamda büyük yatırımlar yapmaktadırlar.

1961 yılında kurulan Kalkınma Yardımları Komitesi (Development Assistance Committee-DAC) programı üyesi ülkeler⁵, OECD tarafından “geleneksel donör” ülkeler olarak adlandırılırken; DAC programı dışında yardım sağlayan ülkeleri ise “yükselen donör”, “güney- güney iş birliği destekçileri” ve “Arap donörleri” şeklinde sınıflandırmıştır. Yükselen donör olarak adlandırılan ülkelerden Macaristan, Polonya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti AB üyesi üyesi olup; AB içerisinde yer almayan İsrail, Rusya ve Türkiye'nin DAC programına başvuru süreçleri devam etmekte; Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ise güney- güney iş birliği destekçileri olarak öne çıkan ülkeler

⁵ DAC üyesi olan ülkeler için bkz. <http://www.oecd.org/dac/development-assistance-committee/>.

olmakla beraber bu grup arasında Mısır, Kolombiya, Tayland OECD'ye üye olan Meksika da yer almaktadır. Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nden oluşan Arap donörlerin de son yıllarda oldukça yüksek miktarda yardımda bulundukları bilinmektedir (Smith vd., 2010: 1; Tok vd., 2014: 591).

Ülkelerin yardımlarını gönüllülük esasıyla DAC'a bildirmesi nedeniyle OECD ya da DAC programına üye olmayan bağışçıların yardım miktarlarını hesaplamak zor olmaktadır. Bu durumun üç temel sebebi bulunmaktadır. Öncelikle bu ülkelerin çoğunda kalkınma yardımlarının raporlanması için istatistiksel sistemler bulunmamaktadır ya da yeterli değildir. Bunun yanında birçok ülke yardım istatistiklerini bildirmeye başlamak amacıyla bilgi platformlarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bazı ülkeler ise iç politikalarında yoksullukla mücadele noktasında tepki toplamamak adına yardım miktarlarını açıklamada çekimser davranmaktadırlar. Uluslararası açıdan ise donör ülke olarak algılanmak, bu ülkelerin G77 gibi gelişmekte olan ülke gruplamalarındaki rolüne zarar verebilir düşüncesi hâkimdir. Son olarak, bazı ülkeler resmî kalkınma yardımı (Official development assistance- ODA) tanımını kabul etmenin ve buna dayanarak raporlama yapmanın DAC ilke ve önerilerine uymayı gerektireceğinden endişe duyarken, diğerleri ise, yaptıkları yardımların raporlanarak DAC'a bildirilmesinin onların ODA alma haklarını kaybedeceklerinden çekinmektedirler. Ancak bunlar, DAC'nin ortadan kaldırmak istediği yaygın yanlış algılamalardır. ODA, bağışçıların yardım harcamalarının şeffaf ve karşılaştırılabilir bir şekilde hesaplanmasını sağlayan istatistiksel bir kavramdır - bunu kullanmak herhangi bir ek yükümlülük gerektirmemektedir (Smith vd., 2010: 2). Tablo 7.'de yer alan 2017 yılı rakamlarına göre, DAC üyesi ülkelerin toplam Resmi Kalkınma Yardımları 147,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. ABD dünyanın en büyük resmi kalkınma yardımı sağlayıcısıdır ve onu Almanya ve Japonya takip etmektedir. Yükselen güçlerden Avustralya ve Güney Kore DAC üyesi iken yalnızca Rusya ve Türkiye resmi kalkınma yardımlarını komiteye rapor etmektedirler.

Tablo 7: OECD DAC Üyesi Ülkelerin Resmi Kalkınma Yardımları, 2017

Ülkeler	RKY (Milyon dolar)	RKY/GSMH %
KYK Üyeleri Toplam	147.169	0,31
Avustralya	3.036	0,23
Avusturya	1.251	0,30
Belçika	2.196	0,45
Kanada	4.305	0,26
Çek Cumhuriyeti	304	0,15
Danimarka	2.448	0,74
Finlandiya	1.084	0,42
Slovenya	76	0,16

Tablo 7 (Devamı)

Ülkeler	RKY (Milyon dolar)	RKY/GSMH %
İspanya	2.560	0,19
İsveç	5.563	1,02
İsviçre	3.147	0,47
Birleşik Krallık	18.103	0,70
ABD	34.732	0,18
Fransa	11.331	0,43
Almanya	25.005	0,67
Yunanistan	314	0,16
Macaristan	149	0,11
İzlanda	68	0,28
Portekiz	381	0,18
Slovakya	119	0,13

Kaynak: OECD, 2017.

Yükselen güçlerin yaptıkları yardımlar birbirinden farklılık göstermektedir. Avustralya'nın kalkınma iş birliği programı, refahın geliştirilmesi, yoksulluğun azaltılması ve istikrarın artırılması amaçlarına yönelik hükümetin kalkınma politikası ile uyumlu olarak yürütülmektedir. Bu çerçevede, 2017 yılında Avustralya toplam 3 milyar ABD doları resmi kalkınma yardımı sağlamıştır ki bu da gayrisafi hasılasının %0,23'üne tekabül etmektedir. Kore'nin resmi kalkınma yardımları miktarı, DAC'a katıldığından beri istikrarlı bir şekilde artış göstermekle birlikte ODA bütçeleri ve tahminleri uluslararası olarak kabul edilen hedeflerin oldukça altında seyretmiştir. 2017 yılında Kore gayrisafi milli hasılasının %0,14'ünü resmi kalkınma yardımlarına ayırarak toplamda 2,2 milyar ABD doları yardım sağlamıştır. Meksika Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı, Meksika'nın uluslararası kalkınma iş birliği eylemlerini koordine eder ve şeffaf ve tutarlı sonuç odaklı iş birliğinin planlanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi için gerekli araç ve gereçleri oluşturur. OECD tahminlerine göre, Meksika'nın 2016 yılında 220 milyon ABD doları olarak gerçekleşen uluslararası kalkınma iş birliği çerçevesindeki yardımları 2017 yılında 340 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. Brezilya'nın kalkınma iş birliği girişimlerinin çoğu ise 1960'ların sonlarında ortaya çıkan ve nihayetinde ülkenin denizaşırı yardım faaliyetlerinin ana teması haline gelen ve yetenek transferi, kapasite geliştirme, yerel işçilere eğitim verilmesi ve söz konusu ülkenin projelerinin desteklenmesini içerisinde barındıran "teknik iş birliği" olarak ortak ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. OECD'nin tahminlerine göre, 2016 yılında (mevcut bilgilerle son yıl) Brezilya'nın uluslararası kalkınma iş birliğine yönelik yardım miktarı 316 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. Hızlı ekonomik büyümesiyle ve süper güç haline gelme konusundaki siyasi arzusuyla Çin, Küresel Güney'e hibe ve kredi şeklinde yardım sağlamada oldukça büyük bir rol üstlenmektedir.

Ülke, başta Afrika olmak üzere mega altyapı projelerine geleneksel katılımının yanı sıra, Asya, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri ile kalkınma ilişkisini altyapı, telekomünikasyon, sağlık, eğitim ve öğretim gibi geniş bir yelpazede hızla gerçekleştirmektedir. OECD tahminlerine göre, Çin'in 2016 yılında 3,6 milyar ABD doları olan uluslararası yardımları 2017 yılında 4,8 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.

Güney Afrika ise kıtadaki barışı, güvenliği ve insani gelişmeyi destekleme konusundaki dış politika hedefleriyle hareket etmekte ve bu bağlamda Afrika'da barışın korunması, barış inşası ve diğer kalkınma faaliyetlerinde daha belirleyici bir rol oynama çabalarıyla dikkat çekmektedir. Diğer Güney bağışçıların aksine, Güney Afrika'nın odak noktasında kıtada çok sayıda yoksulluk, az gelişmişlik ve kötü yönetim koşullarından muzdarip olan ülkeler yer almakta ve bu doğrultuda Afrika'nın Kalkınması için Yeni Ortaklık Projesi'yle geleneksel bir bağışçı değil, işbirlikçi olmayı hedeflemektedir. Yine OECD tahminlerine göre, Güney Afrika, 2017 yılında 104 milyon ABD doları uluslararası kalkınma iş birliği desteği sağlamıştır. Brezilya'da olduğu gibi, Hindistan'ın politika yapıcılarını "yardım" veya "destek" terimlerini kullanmak yerine "iş birliği" ve "ortaklık" terimlerini kullanmayı tercih etmektedirler. Çünkü bu terimler, bağışçılar ve alıcılar arasında yatay bir ilişki kurma olanağı sunmaktadır. Denizaşırı yardımlara katılmasına rağmen, Hindistan, özellikle DAC ve diğer ülkelerden gelen dış yardımlara bağımlı olması nedeniyle 1990'ların sonuna kadar kalkınma iş birliğinde açıkça tanımlanmış bir role sahip olmamıştır. Ancak, Hindistan'ın son zamanlardaki ekonomik başarısı, ülkeyi DAC üyesi olmayan büyük bir kalkınma yardımı sağlayıcısı olarak ortaya çıkarmıştır (Quadir, 2013: 324-327). 2016 yılında 1,7 milyar dolar olarak gerçekleşen Hindistan'ın uluslararası kalkınma iş birliği, 2017 yılında 3 milyar dolara ulaşmıştır. Diğer bir yükselen güç Endonezya'da insani gelişme, öncelikli sektörler, eşitlik ve bölgesel tabanlı kalkınma olmak üzere üç orta vadeli kalkınma boyutu ile uyumlu olarak yürütülen kalkınma iş birliği finansmanının 2016-18 döneminde yaklaşık 686 milyon ABD dolarına ulaştığını tahmin edilmektedir.

Tablo 8: Kalkınma İşbirliği İçin Brüt İmtiyazlı Akış Tahminleri (2012-2017; Milyon \$)

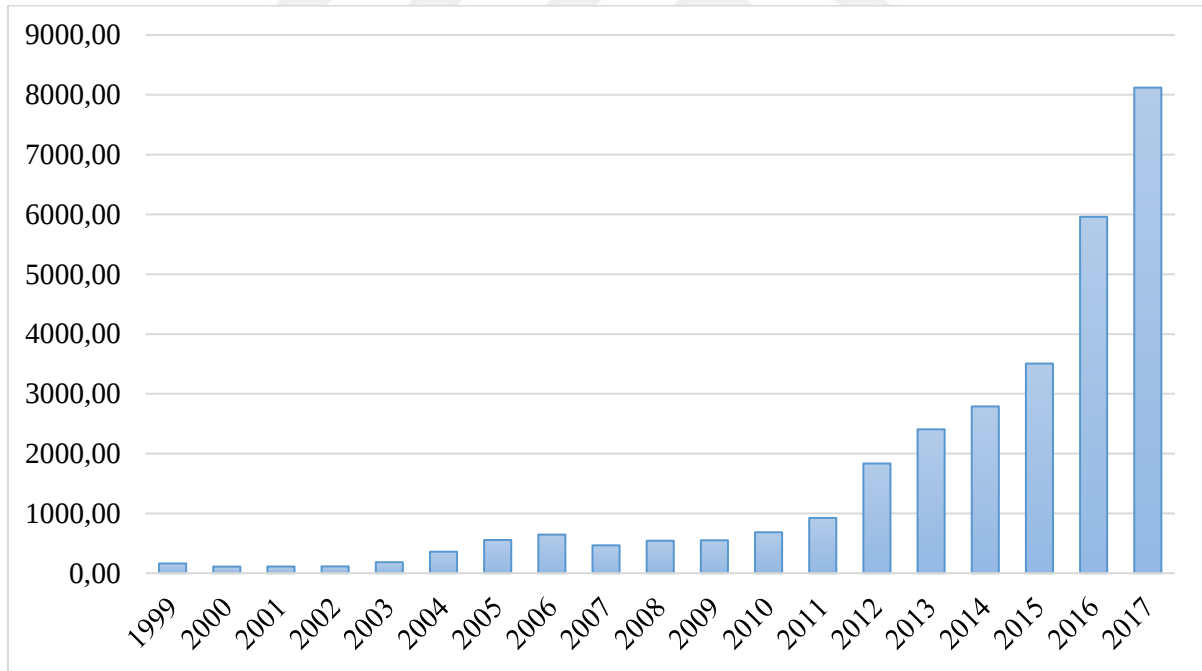
Ülke	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Brezilya	411	316	293	112	316	...
Çin	3.123	2.997	3.401	3.113	3.615	4.792
Hindistan	1.077	1.223	1.398	1.772	1.695	2.957
Endonezya	26	49	56	...	144	...
Meksika	203	526	169	207	220	340
Güney Afrika	191	191	148	100	95	104

Kaynak: OECD, 2017.

Diğer yandan, Rusya sağladığı yardımlarla, alıcı ülkelerin sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınmasını desteklemeyi, doğal afetler, insan kaynaklı afetler ve diğer acil durumlar ile iç ve uluslararası çatışmalardan kaynaklanan kriz durumlarının giderilmesini amaçlamaktadır. 2017 yılında Rusya'nın toplam resmi kalkınma yardım miktarı gayri safi milli hasılanın yüzde 0,77'sine denk gelen 1 190 milyon ABD olarak gerçekleşmiştir.

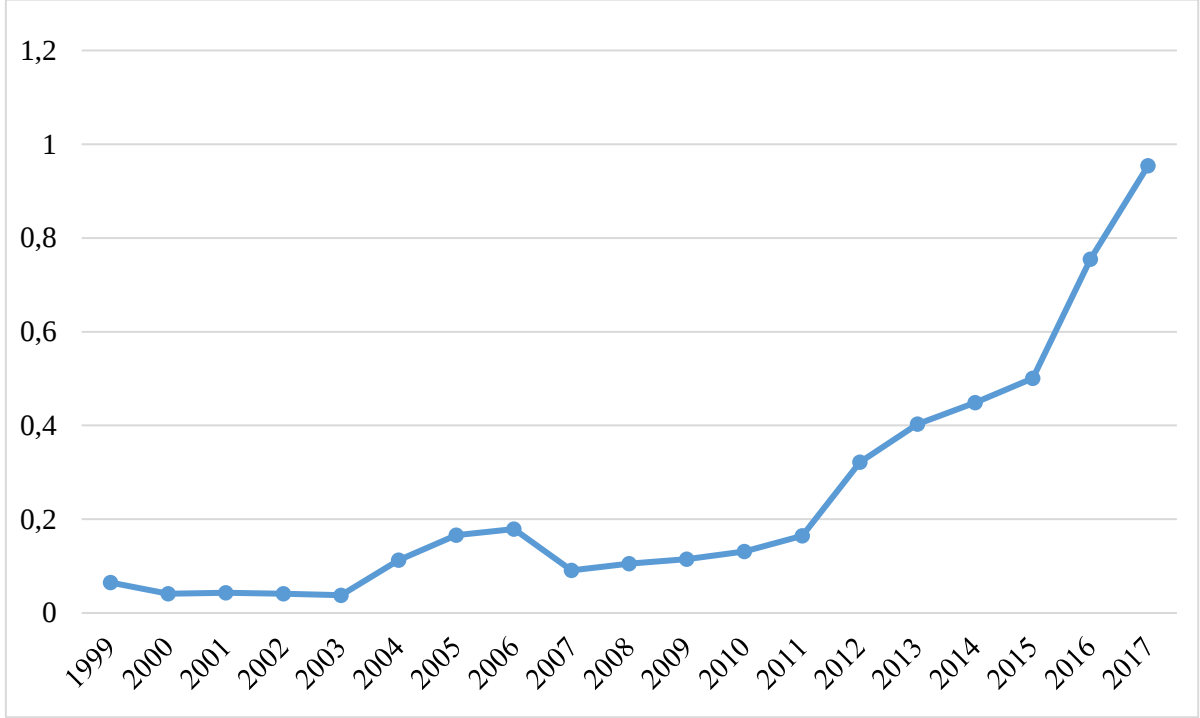
1991 yılından bu yana Kalkınma Yardımları Komitesi'nde gözlemci statüsünde bulunan Türkiye her yıl resmi kalkınma yardımı miktarlarını Komiteye rapor etmektedir (Hausmann, 2014: 1). 2017 yılı Türkiye kalkınma yardımlarının 8,12 milyar dolarlık kısmı kamu kurum/kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiş olan resmi kalkınma yardımlarıdır ve Türkiye bu alanda ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Japonya ve Fransa'dan sonra en yüksek yardımda bulunan 6'ncı ülke konumundadır (TİKA, 2018). Bunun yanında, Türkiye Resmi Kalkınma Yardımlarının Gayri Safi Milli Hasıla'ya oranında, İsveç, Lüksemburg ve Norveç'in ardından 4'üncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin yaptığı resmi kalkınma yardımlarının milli gelire oranı 2016 yılında yüzde 0,76, 2017 yılında ise yüzde 0,95 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 17: Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları (1999-2017; Milyon \$)

Kaynak: OECD, 2017.

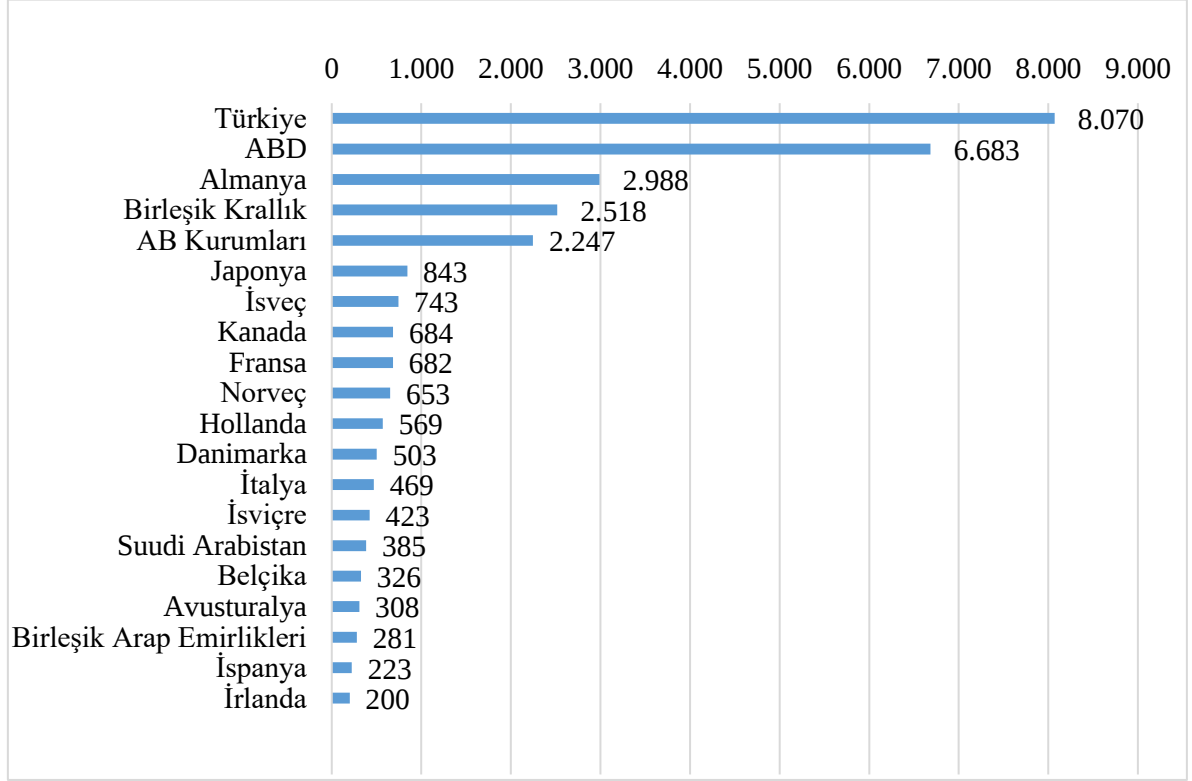
Grafik 18: Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımları/GSMH %

Kaynak: OECD, 2017.

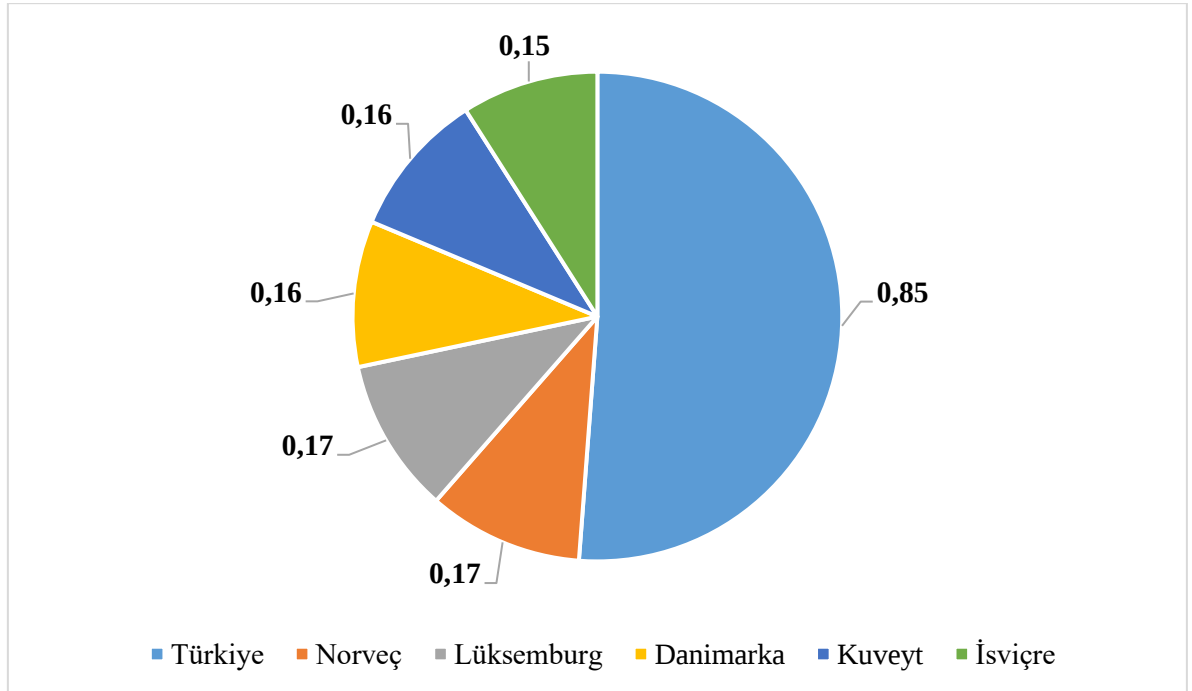
Yükselen güçler, temelde insani ya da doğal kaynaklı felaketler nedeniyle zor duruma düşen ülkelerin mağduriyetlerini gidermeye yönelik yaptıkları insani yardım miktarları ile de ön plana çıkmaktadırlar. Türkiye'nin de insani yardım alanında etkinliği ve süreklilik arz eden söylem ve faaliyetleriyle uluslararası toplum nezdinde önemi ve konumu sürekli artış göstermektedir. 2018 yılında yayınlanan Küresel İnsani Yardım Raporu'nda Türkiye'nin 2002 yılında sadece 85 milyon dolar olan insani yardımlarının 2017 yılı itibarıyla 8,07 milyar dolara ulaşmış olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ardından 6,68 milyar dolar ile ABD, 2,99 dolar ile Almanya ve 2,52 milyar dolar ile İngiltere gelirken, AB kurumları 2,24 milyar dolar ile 5'inci sırada yer almıştır. Türkiye insani yardımların milli gelire oranı temelinde yapılan sıralamada da yüzde 0,85 ile 1'inci sırada gelirken, en yakın takipçileri Norveç ve Lüksemburg için bu oran sadece yüzde 0,17 olarak kaydedilmiştir. ABD bu sıralamada yüzde 0,04 ile 19'uncu sırada yer almıştır. Bu bağlamda Türkiye, "Dünya'nın en cömert ülkesi" konumuna yükselmiştir.

Grafik 19: En Çok İnsani Yardım Yapan 20 Ülke (2017, Milyon \$)

Kaynak: Küresel İnsani Yardım Raporu, 2018.

Grafik 20: Milli Gelire Oranla En Fazla İnsani Yardım Yapan Ülkeler (2017)

Kaynak: Küresel İnsani Yardım Raporu, 2018.

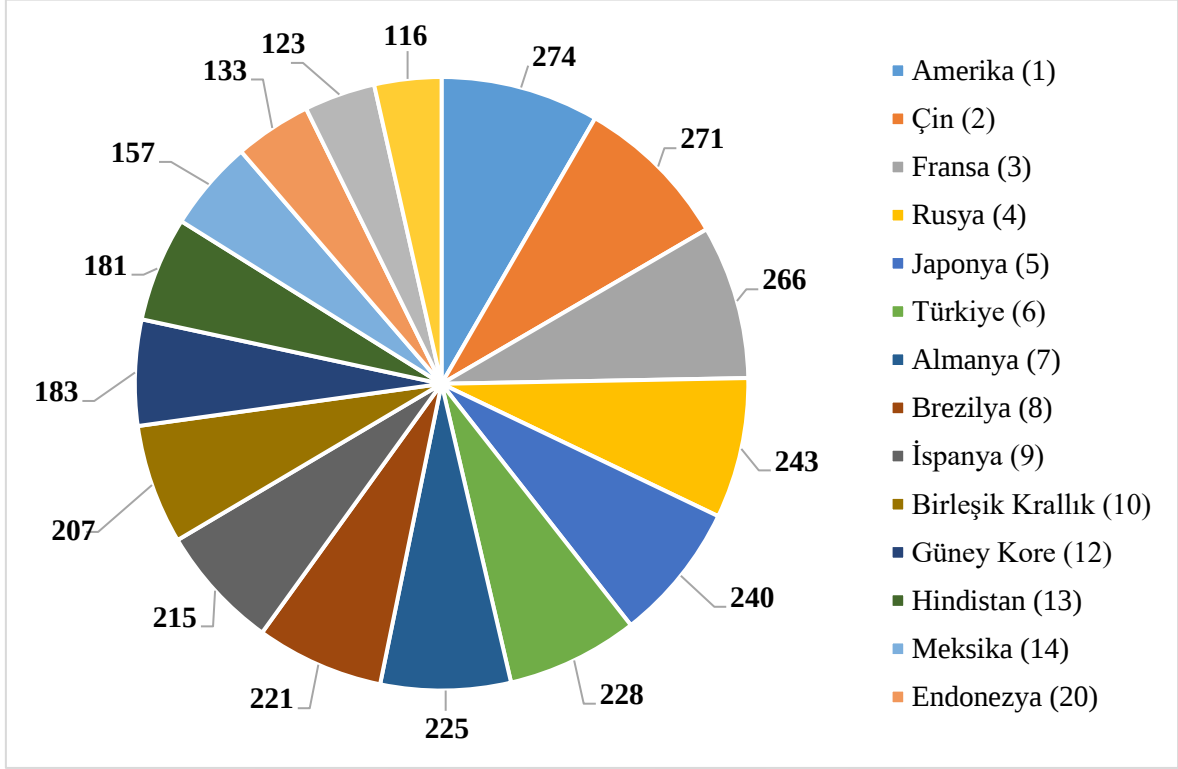
Son yıllarda Türkiye'nin başarılı ekonomik kalkınmasına ek olarak yardım yelpazesini önemli ölçüde genişletmesi ülkenin dış politikasını yeniden revize etmesiyle açıklanabilir. Geleneksel Batı merkezli politikasını yeniden gözden geçiren Türkiye'nin bu doğrultuda dış politikada ağırlığı özellikle komşu coğrafyalara vermeye başladığı gözlemlenmiştir. Kendisini barış yanlısı bir sivil güç olarak addeden Türkiye en nihayetinde komşu olduğu ülkelerle geniş kapsamlı iş birliği yoluyla uluslararası düzeyde saygınlık ve nüfuz kazanmak istemektedir (Hausmann, 2014: 1).

İnsani yardımlar hem yerleşik güçler hem de yükselen güçler açısından oldukça önem arz etmektedir. Zira bu yardım türü bu ülkelerin küresel sorumluluktan kaçınmadıklarını göstermenin yanında potansiyellerini gösterebilmek adına da önemli bir fırsat sunmaktadır. Türkiye'nin Suriye'deki iç savaş sebebiyle mağduriyet yaşayan Suriyeli mültecilere yönelik yürüttüğü yardım çalışmaları örnek olarak gösterilebilir. 2018 Küresel İnsani Yardım Raporu'nda, Türkiye 3,5 milyon Suriyeli ile dünyada en çok sığınmacının barınmasını sağlayan ülke olarak yer almıştır. Türkiye'nin son dönemde uluslararası kalkınma faaliyetlerinde ön plana çıkması ve dünyanın önemli donörleri arasında yer alması sahip olduğu potansiyeli gösterme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Tüfekçi, 2016: 113). Bunun yanında, Türkiye'nin insanı odak noktaya alan diplomasisinin daha çok öne çıkarılması ve bu alanda yükselişe geçen profili ile uyumlu olarak dış politikadaki yumuşak gücünün de artırılması hedeflenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, (t.y.), <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa>).

2.2.7.2. Diplomatik Temsilcilikler

Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) döneminde Türkiye'nin dış politikadaki etkinliği ile doğrudan ilintili olan diplomasi ve yumuşak güç alanlarındaki imkân ve kapasitesinin geliştirilmesine yönelik atılan en önemli adımlardan biri yurt dışındaki temsilciliklerin sayısının artırılmaya çalışılmasıdır. 2017 yılında toplamda 60 ülkenin analize tabi tutulduğu Lowy Dış Politika Enstitüsü Küresel Diplomasi Endeksi'nde sıralamadaki ülkelerden ilk 4'ü BMGK üyesidir. 2002'de 163 dış temsilciliği bulunan Türkiye, 2017 yılında 228 temsilcilikle, Japonya'nın ardından dünyada diplomatik ağı en geniş olan ülkeler sıralamasında 6'ncı ülke olarak yerini almıştır. Türkiye izlediği aktif ve girişimci dış politikası çerçevesinde küresel kapsama alanını en hızlı genişleten ülkeler arasında yer almayı başarmıştır. Afrika, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ülkelerinde temsilcilikleri bulunan Türkiye "Sahada ve Masada Güçlü Türkiye" hedefiyle dış temsilcilik ağını hızla büyötmeye devam etmektedir.

Grafik 21: 2017 Küresel Diplomasi Endeksi - Dünya Sıralaması

Kaynak: Lowy Dış Politika Enstitüsü, 2017.

2.2.7.3. Arabuluculuk Girişimleri

Arabuluculuk, devletlerarasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların ve iç çatışmaların çözümünde sıklıkla kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. En temel ifadeyle, arabuluculuk, iki veya daha çok taraflı bir uluslararası anlaşmazlığın barışçıl yollarla çözüme kavuşması için bağlayıcı kararlar alma yetkisi olmayan karşılıklı kabul edilmiş gönüllü üçüncü bir tarafın araya girmesi sonucunda uyuşmaz tarafları bir araya getirmesi ve müzakerelere dâhil olarak etkili problem çözme, iletişim ve müzakere teknikleri yoluyla uzlaşmaya varılmasını sağladığı müzakere sürecidir (Moore, 2014: 20).

Arabuluculuk faaliyetleri, yükselen güçlerin sıklıkla kullanmayı tercih ettiği bir diğer önemli diplomasi aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle kendi bölgelerinde olmak üzere dünyanın birçok noktasında hem ülkesel olarak hem de BM aracılığıyla arabuluculuk girişimlerinde bulunmaktadır. Arabuluculuk, yükselen güçlerin belirli bir “statü ve sosyal saygı” kazanmasını sağlayan ve onları vazgeçilmez barış aktörleri olarak sunan somut bir araç olarak algılanabilir (Nel, 2010: 963).

Uluslararası arabuluculuk faaliyetlerine katılım derecesi yükselen güçler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Çin’in Kuzey Kore, Myanmar ve Sudan’daki, Brezilya’nın Peru, Bolivya, Paraguay, Venezuela, Kolombiya, İran ve Orta Doğu’daki, Güney Afrika’nın Brundi, Sudan,

Demokratik Kongo, Zimbabve, Fildişi Sahilleri, Kenya, Madagaskar, Libya ve Orta Doğu'daki; Rusya'nın Libya, Suriye, Afganistan, Azerbaycan, İsrail ve Filistin'deki faaliyetleri örnek olarak gösterilebilir. Türkiye ise Kafkasya, Irak, İsrail, Filistin, Suriye, İran, Afganistan, Pakistan ve Bosna Hersek'te arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Türkiye, uluslararası arabuluculuğu “niş diplomasi” haline getirerek bir adım daha ileriye taşımakta ve bu uygulamayı kurumsallaştırma arzusu ile uluslararası alanda başarı sağlayarak kendini ortaya çıkarmaktadır. Güney Afrika, Brezilya ve Çin, zorlayıcı olmayan bu aracı, belirli aralıklarla bile olsa, daha ad hoc (geçici) bir temelde kullanmaya devam ederken, BM'nin Barış Koruma Operasyonları'nda aktif bir rol üstlenmesine rağmen Hindistan, bireysel olarak henüz bu faaliyet alanına katkıda bulunmamıştır (Dieckhoff, 2014: 107-109). Arabuluculuk sayısı açısından en çok girişimde bulunan Güney Afrika'yı Türkiye ve Brezilya takip etmektedir. Çin ise daha az sıklıkla arabuluculuk girişimlerinde bulunmakla birlikte son yıllarda önemli değişiklikler göstermiştir. 2012 yılında sadece 3 olan arabuluculuk faaliyetleri, 2017 yılında Afganistan, Bangladeş, Suriye ve İsrail gibi ülkelerde, Çinli diplomatların gittikçe artan bir şekilde çatışmayı önleme, yönetme veya çözme çabaları ile 9'a yükselmiştir (Legarda ve Hoffmann, 2018).

Türkiye, bölgesinde ve dünyada kalıcı barış, istikrar ve refah ortamının sağlanması amacıyla son zamanlarda sıklıkla başvurduğu arabulucu dış politikasıyla küresel ölçekte farkındalık ve kapasite yaratılması girişimlerinde önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, Türkiye, BM, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) ve İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) bünyesinde başlatmış olduğu müstakil girişimlerdeki eş-başkan statüsü; ev sahipliği yaptığı iki farklı uluslararası Arabuluculuk Konferans serisi; Arabuluculuk Sertifika Programı gibi çeşitli faaliyetlerle öncü rolünü sürdürmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (t.y.), <https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>).

Türkiye arabuluculuğa atfettiği önem çerçevesinde öncelikle tarihi ve kültürel bağlarının bulunduğu Balkanlar, Kafkaslar, Orta Doğu ve genel olarak Orta Asya'da mevcut uyumsuzluk ve çatışmalara barışçı yollardan çözüm bulunması noktasında yoğun çaba göstermiş ve geniş bir coğrafyada pek çok girişime ön ayak olmuştur. Bu bağlamda; Irak, Lübnan ve Kırgızistan'da iç uzlaşının sağlanması için gösterdiği çaba; Balkanlar'ın kalıcı barış ve istikrarın tesisi için Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan'ın katılımıyla başlatılan iki farklı üçlü iş birliği sürecine ek olarak Afganistan'da barış ve güvenliğin sağlanması açısından önemli bir rolü bulunan Pakistan'la birlikte oluşturulan üçlü iş birliği mekanizması ile bölgesel sahiplenme ilkesi çerçevesinde hayata geçirilen “Asya'nın Kalbi – İstanbul Süreci; İsrail ile Suriye arasındaki dolaylı görüşmelerde ortaya koyduğu uzlaştırıcı gayretler; İran'ın 2000'li yıllardan sonra nükleer programlarını hızlandırmasıyla birlikte ABD- Batı ile yaşanan sorunun barışçıl şekilde ve diyalog yoluyla çözülmesi amacıyla Brezilya ile birlikte İran ve BMGK daimi üyeleri arasında arabuluculuk çalışmalarına başlaması; Somali ve Somaliland arasındaki görüşmelerdeki rolü ve Güney Filipinler barış sürecine desteği ve Suriye'de yaşanan ayaklanmaların bir iç savaşa dönüşmesiyle sorunun çözülmemesi neticesinde Türkiye,

Rusya ve İran'ın girişimleriyle yeni bir arabuluculuk faaliyetinin yürütülmesi, girişilen somut örneklerdendir (Fotiou ve Triantaphyllou, 2010: 99; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (t.y.), <https://www.mfa.gov.tr/uyus-mazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>; Kirişçi vd., 2010: 10).

Dış politikasının en temel unsurlarından “yurtta barış, cihanda barış” prensibi çerçevesinde Türkiye, BM tarihi boyunca barış ve güvenliğin sürdürülebilmesi ve sosyal ve ekonomik alanlarda insanların daha iyi şartlarda hayatlarına devam edebilmeleri için sarf edilen çabaları desteklemiş, BM Barış Güçlerine ve BM Barışı Koruma Faaliyetlerine, Kore Savaşına katıldığı 1950 yılından günümüze dek önemli katkılar sağlamıştır. Hâlihazırda NATO’da 967, AB’de 237, BM’de 158 ve AGİT’te 15 ve Güvenlik İşbirliği Merkezi’nde (Center for Security Cooperation- RACVIAC) 2 personelle toplamda 1379 kişiyle (Bekar, 2019: 190) Türkiye barışı koruma faaliyetlerine katkıda bulunmaktadır.⁶ Bu husus, Türkiye’nin küresel siyasetteki etkinliğinin artmasını da sağlamaktadır. Kısaca, Türkiye’nin 2000’li yılların başlangıcından itibaren dış politika aktiviteleri, küresel ve bölgesel bağlamda sahip olduğu yükselen güç rolüyle birlikte yenedünya düzenine katkı sağlayıcı faaliyetler yürüttüğünün göstergesidir.

2.2.7.4. Uluslararası Organizasyonlara Katılım

Küreselleşme süreci ile uluslararası politikanın ülkeleri çok boyutlu ilişkiler kurmaya zorunlu kıldığı ve karşılıklı bağımlılığın giderek arttığı günümüz dünyasında, uluslararası örgütlerin ülkelerin dış politikasındaki rolü ve önemi daha belirgin hale gelmiştir. Bu bağlamda, uzunca bir süre uluslararası sistemde dışlanan ve söz hakkı tanınmayan yükselen güçler, uluslararası sistemde statü dağılımının yeniden yapılmasının gerekliliğine dair baskı uygulamakta ve bunun için de uluslararası örgütlere dâhil olmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadırlar. Uluslararası örgütlerdeki rolleri, uluslararası düzene karşı tutumlarına ışık tutabileceği için, statü beklentilerini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Küresel güneyn yükselen güçlerinin özellikle 2000’ler sonrasında uluslararası sistemde etkin birer aktör olma ve sistemin işleyişine dair çoğu konuda esnek politikalar üretme hedeflerine, uluslararası örgütlerin karar alma mekanizmalarında daha fazla söz sahibi olma stratejisi üzerinden ulaşmaya çalıştıkları görülmektedir (Dal ve Kurşun, 2017: 2).

Başta BRICS ve MIKTA üyesi ülkeler olmak üzere yükselen güçler, yapısal anlamda çekinceleri olmasına rağmen, bu yöndeki taleplerini diğer öncü küresel platformlara doğrudan iletebilecekleri ve büyük güçlerin yanında seslerini duyurma fırsatı bulabilecekleri kritik bir küresel ekonomik yönetim platformu olarak G20’ye oldukça önem vermektedirler (Ünay, 2015: 8). Dünya ekonomisinin yaklaşık %85’ini, ticaretinin yaklaşık %80’ini ve nüfusunun üçte ikisine tekabül eden G20 (G20 Information Centre, 2007:8) yerleşik ve yükselen güçleri aynı çatı altında bir araya getiren,

⁶ Türk Silahlı Kuvvetlerinin katkı sağladığı barışı destekleme faaliyetleri için bkz. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme>

temsil niteliği yüksek yapısıyla uluslararası ekonomik iş birliği açısından en uygun bir platform olarak değerlendirilmekte ve böylelikle yükselen güçler G20'nin çalışmalarına aktif olarak katkı sağlamaya çalışmaktadırlar. Bunun yanında, BRICS ve MIKTA ülkelerinin hemen hemen hepsi BM, DTÖ, Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği, OECD, Doğu Asya Zirvesi gibi dünya üzerindeki en önemli kuruluşlara üye olarak milli çıkarlarını korumak ve uluslararası politikada etkilerini ve güçlerini artırmak için çaba göstermektedirler (Flake ve Wang, 2017: 25). 2008 Dünya Ekonomik Krizi sonrası dönemde, esnek yapısı ve eşitlikçi tartışma ortamı dolayısıyla küresel ekonomik yönetiminde en etkili platform olarak G20 ön planda yer almıştır. Bu bağlamda, kriz öncesi dönemden farklı olarak yükselen güçler yerleşik güçlerle eşit bir şekilde aynı masada yer almışlar ve ev sahipliği yaptıkları G20 zirvelerinde ana gündem konularının genişlemesine katkı sağlamışlardır (Cooper ve Dal, 2016: 523).

Türkiye pek çok görüşme, zirve ve uluslararası organizasyonda ev sahipliği yaparak ve koalisyonlar kurarak yükselen bir güç olmanın sorumluluklarını etkili bir şekilde yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye, 1999 yılında kuruluşundan bu yana G20'nin etkin bir üyesi olarak faaliyetlerini sürdürmüş ve 15-16 Kasım 2015 tarihlerinde G20 Dönem Başkanlığını başarıyla yürütmüştür. Türkiye'nin hem nüfusu hem de satın alma gücü paritesine göre gayri safi yurt içi hasılası açısından dünyanın en büyük 20 ekonomisi arasında yer alması G20 üyeliğine giden yolu açmakla birlikte sahip olduğu önemli stratejik konumu sayesinde, G20 kurucuları tarafından fırsat olarak görülmüş ve Türkiye'nin üyeliği desteklenmiştir (Lesage ve Kacar, 2010: 126).

Türkiye, üye olarak yer aldığı NATO, AGİT, İİT ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi örgütlerle mevcut ilişkilerini geliştirmeye çalışırken bir yandan da yakın dönemde katıldığı veya fikir babalığını yaptığı Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ), D8 ve G20 gibi uluslararası platformlarla ekonomik, siyasi ve kültürel alanda entegrasyonlara da liderlik etmektedir. Diğer yandan, Türkiye'nin son dönem çok boyutlu ve aktif dış politika söylemi çerçevesinde uluslararası organizasyonlar, dış politikaya manevra alanı ve güç kazandıran stratejik birer araç olarak değerlendirilmektedir (Davutoğlu, 2001: 224-225). Türkiye kendi istek ve inisiyatifiyle günümüzde farklı siyasi ve coğrafi bölgeyle çok boyutlu örgütsel iş birliği içerisinde. Bu durumu, hem 1990'larda yoğunluk kazanan küreselleşme sürecinin yol açacağı tehdit ve risklere karşı önlem almayı ve sunacağı fırsatlardan yararlanmayı hem de bölgesel istikrar ve güvenliğe katkı sağlamayı amaçlayan Türk dış politika stratejisinin doğal bir sonucu olarak görmek gerekmektedir (Akgün, 2009: 26). Bu paralelde, Türkiye yeni ekonomik ve siyasi seçenekleri değerlendirmeyi istemektedir ki söz konusu stratejik alternatifler arasında, ŞİÖ, AEB ve BRICS grubu ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin bu gruplara dahil edilmesi sahip oldukları siyasi, ekonomik ve askeri kapasite göz önünde bulundurulduğunda uluslararası sistemde küresel bir aktör olarak yer alma amacı taşıyan Türkiye'ye önemli avantajlar sağlayacaktır. Diğer yandan, BM Genel Sekreterliği tarafından başlatılan ve 21. yüzyılın barış projesi olarak adlandırılan Medeniyetler İttifakı girişimi Türk dış politikası açısından yeni bir perspektif sunmaktadır. Dünya üzerinde farklı kültür ve etnisiteler

arasında entegrasyonu ve iş birliğini artırma amacı bulunan bu projeye dahil olarak Türkiye hem İslâm dünyasının sözcülüğünü üstlenmiş hem de tarihinde ilk defa uluslararası bir oluşumun önderliğini yapmıştır (Balcı ve Miş, 2008: 400).

Türkiye “düzen kurucu”, “çok boyutlu”, “proaktif” dış politika anlayışı gereği uluslararası kuruluşlarda inisiyatif üstlenici ve çatışmaların çözümünde aktif rol oynayıcı bir misyonu benimsemekte ve karar alma mekanizmalarına dahil olmayı öncelikli hedefleri arasında bulundurmaktadır. Bu bağlamda, 11 Eylül sonrası dönemde Batı ile İslam dünyası arasında ortaya çıkan sorunların çözümünde ve uzlaşa sağlanmasında öncülük etmeyi amaçlayan Türkiye, dünya barışına katkı sunan bir ülke olarak hem Orta Doğu’daki hem de uluslararası alandaki etkinliğini artırmıştır (Telatar, 2015: 507). Ayrıca, bu proje AK Parti hükümetine Türkiye’nin kıtalar ve dolayısıyla medeniyetler arasında köprü kurabilecek lider bir ülke olarak tanıtılması noktasında önemli bir fırsat sunmuş ve AB nezdinde yürütülen kampanyalara güç katmıştır (Adak ve Turan, 2011: 178).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN UYGULADIĞI POLİTİKALAR ÜZERİNDEN ULUSLARARASI SİSTEME ENTEGRASYON SÜRECİ (1999-2017)

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle, özellikle 2000’lerin başından itibaren büyüyen ekonomisi, toplumsal ve sosyal alanlarda gösterdiği gelişim, küresel yönetimdeki aktivist tutumu ve aktif dış politikası bağlamında Türkiye’nin, BRICS ve diğer MIKTA ülkeleri ile karşılaştırıldığında yükselen bir güç olarak konumlandırılmasının yerinde ve anlamlı olduğu görülmektedir. Türkiye sahip olduğu bu güç kapasitesini etkin bir şekilde kullanarak daha otonom, bağımsız ve aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Dış politikada böyle bir değişimin sonucu olarak, birtakım bölgesel ve küresel meselelerde Türkiye’nin uluslararası sistemin başat güçleri ile ilişkileri daha çok çatışmacı bir karaktere bürünmüştür. Türkiye’nin Batı merkezli uluslararası düzenin kurallarına ve uygulamalarına karşı eleştirilerinin dozunu giderek artırması ve ABD merkezli tek kutuplu dünya düzenine karşı bir söylem benimsemesi ise Türkiye’nin Batı eksenli dış politika anlayışından uzaklaştığı algısını beslemiştir. Bu çerçeveden hareketle, çalışmada Türkiye’nin 2000’lerle birlikte değişim gösteren dış politika uygulamaları seçilen örnek olaylar/durumlar üzerinden, çatışma ve iş birliği boyutlarıyla, uluslararası sisteme entegrasyon açısından analiz edilecektir. Bu bağlamda, tutarlı bir açıklama sağlamak adına ekonomik, güvenlik ve kimlik temelli konuların bir arada ele alınması gerekli görülmüş ve Türkiye’nin uluslararası normlara meydan okuduğu ve iş birliği eksenli politikasından uzaklaşarak daha çok çatışan bir ülke profili çizdiği iddiasına anlam katan kritik meseleler ele alınmaya çalışılmıştır.

3.1. Türkiye-Brezilya-İran Nükleer Takas Antlaşması

İran’ın nükleer faaliyetleri resmi olarak dönemin ABD başkanı Eisenhower’ın 1953’te BM Genel Kurulu’ndaki “Barış için atom” konulu konuşmasının ardından başlamış ve bu çerçevede Tahran Üniversitesi bünyesinde 1968 yılında 5 megavatlık bir araştırma reaktörü İran’da kurulmuştur (Kıbaroğlu, 2013:1). Bununla birlikte, İran 1968 yılında “Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Antlaşması”nı (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons- NPT) imzalayarak 1970’te meclis onayından geçirmiştir. Böylelikle İran antlaşmanın 4. maddesi gereği barışçıl amaçlarla olmak kaydıyla nükleer faaliyetlerini gerçekleştirme, üretim ve araştırmalarda bulunma, gerekli teçhizat ve teknolojiyi sağlama hakkını elde etmiştir (Ekinci, 2009: 30-38). 1973 Arap - İsrail Savaşı sonrasında petrol fiyatlarının dört katına çıkması ve İran’ın büyük bir gelir akışı elde etmesi sonucunda İran Şahı Muhammet Rıza Pehlevi nükleer programı genişletme yönünde karar alarak

2000 yılı itibarıyla 20.000 megavatlık nükleer enerjiye sahip olmayı hedeflediğini belirtmiştir. Bu projeyi hayata geçirmek için ise 1974 yılında İran Atom Enerjisi Kurumu'nu faaliyete geçirmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Avrupa ve Amerikan firmaları kârlı olan İran nükleer programına dâhil olmak için yarışa girişmişlerdir. Bu dönemde daha çok Batı ile ortak projeler yürüten ve Batı'nın yakınlaşmak istediği bir İran bulunmaktadır (Kibaroglu, 2013:3).

1979 İslam Devrimi ile başa gelen Humeyni döneminde ise devrim öncesi dönemle tamamen ters bir politika benimsenmiş ve bu dönemde nükleer araştırma faaliyetleri kesintiye uğradığı gibi İran-Batı yakınlaşmasını da sona erdirmiştir. Ancak, İran-Irak savaşında enerji sorununun baş göstermesiyle kimyasal ve nükleer silahlara sahip olmanın önemini İran'ın açıkça görmesi üzerine Şah dönemindeki girişimlerin kaldığı yerden devam edilmesine karar verilmiştir. 1990'larla birlikte İran'ın geliştirmeye devam ettiği nükleer programı, balistik füze girişimleri ve radikal İslami yönetim yapısı ABD ve Batı ile olan ilişkilerinde önemli sorunlara yol açmıştır. Bu çerçevede, özellikle 2002 yılında "gizli" nükleer tesislerin açığa çıkması ve Natanz'da uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır-su tesisi inşa ettiğinin anlaşılmasıyla birlikte İran'ın Batı ile ilişkileri iyice gerilmiş ve İran'ın nükleer çalışmalarını sürdürmek istemesi tırmanarak devam eden uluslararası bir krize sebep olmuştur (Sinkaya, 2010: 67; Köse 2008: 15). ABD İran'ın aslında nükleer silah elde etmek niyetinde olduğunu ve NPT yükümlülüklerini ihlal ettiğini savunmuştur. Bu doğrultuda İran'dan tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesini ve ayrıca İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'ndaki (IAEA) nükleer dosyasının BMGK'ya devredilmesini istemiştir. Buna karşılık İran nükleer programlarındaki bazı ilerlemeleri IAEA'ya bildirmekte geç kaldıklarını kabul etmekle birlikte gizli tasarıları olduğu yönündeki iddiaları reddetmiştir (Kibaroglu, 2006: 209). Yaşanan gerginlik üzerine İngiltere, Fransa ve Almanya'nın (AB Üçlüsü/EU-3) girişimleriyle 15 Kasım 2004'te imzalanan Paris Antlaşması'na göre İran uranyum zenginleştirme, dönüştürme ve yeniden işleme çalışmalarını askıya almayı kabul etmiştir. İran'ın taahhütleri üzerine AB Üçlüsü'nün 5 Ağustos 2005'te İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini sonlandırması karşılığında sunduğu 35 sayfalık öneri raporu İran tarafında uygun bulunmamış (Sinkaya, 2009: 72) ve Mahmud Ahmedinejad'ın başa geçmesiyle birlikte 2003-2005 yılları arasında askıya alınan uranyum zenginleştirme çalışmaları yeniden başlatılmıştır. Bu çerçevede, Nisan 2006'da %3 oranında uranyum zenginleştirmeyi başardığını duyuran İran'ın IAEA ile iş birliğine yanaşmaması üzerine Aralık 2006'da İran'ın nükleer dosyası BMGK'ya havale edilmiş ve İran aleyhine nükleer faaliyetleri ile ilgili kısmi yaptırımlar içeren kararlar alınmıştır.

Temmuz 2007'de IAEA ile bir antlaşmaya varan İran nükleer tesislerini yeniden uluslararası denetime açarak ajansla iş birliğini artırmıştır. Bununla birlikte, ABD yönetiminin uranyum zenginleştirme programını durdurması karşılığında İran ile kapsamlı müzakerelerin yapılabileceğini bildirmesi üzerine Temmuz 2008'de Cenevre'de İran ile BMGK daimî üyeleri ve Almanya (5+1 Grubu) arasında yürütülen görüşmeden ise somut bir netice alınamamıştır. 5+1 Grubu tarafından Nisan 2009'da yeni bir öneri paketi hazırlanarak İran'a sunulmuş ve 1 Ekim'de Cenevre'de

müzakerelere başlamak üzere bir araya gelinmiştir (Sinkaya, 2009: 74). Cenevre’de varılan prensip antlaşması doğrultusunda İran ile ABD, Fransa ve Rusya (Viyana Grubu) temsilcileri 19-21 Ekim’de Viyana’da toplanmışlar ve İran’ın Tahran Nükleer Araştırma reaktörü TNAR için gerekli yakıtın sağlanması amacıyla UAEA’nin sunduğu teklif üzerinde uzlaşmışlardır. Buna göre İran yüzde 3,5 oranında zenginleştirdiği uranyumun yüzde 70’ini (1200 kg) Rusya’ya gönderecek; Rusya ise İran’dan aldığı düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu TNAR için gerekli olan düzeyde, yüzde 20 oranında zenginleştirerek Fransa’ya gönderecekti. Bu oranın üzerinde bir zenginleştirme yapılmaması için Fransa’da işlenerek nükleer yakıt çubuğuna dönüştürülecek ve İran’a teslim edilecekti. İran hükümeti Viyana önerisine prensip olarak olumlu yaklaşmış ancak İran’da muhalif seslerin yükselmesi sonucunda İran Dışişleri Bakanlığı önerinin hayata geçirilmesi için antlaşmada öngörülen yer, zaman ve oran açılarından düzenleme yapılmasını talep etmiştir (Sinkaya, 2010: 69-70).

Viyana’da varılan antlaşmaya rağmen İran’ın sunduğu yeni önerilerin 5+1 grubu tarafından reddedilmesi üzerine dönemin UAEA Başkanı Muhammed El Baradei İran’ın elindeki az zenginleştirilmiş uranyumun İran’a nükleer yakıt teslim edilene kadar Türkiye’de depolanmasını önermiştir. Böylelikle Türkiye, İran’ın nükleer programı ile ilgili sorunun çözümünde aktif olarak yer almaya başlamıştır. İran’ın nükleer programı ilk kez 9 Kasım 2009’da İİT Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimî Komitesi Zirvesi için İstanbul’da bulunan Ahmedinejad ve Dışişleri Bakanı Manuchehr Muttaki ile Türkiye Cumhurbaşkanı Gül ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu arasında görüşülmüştür. Ancak İran’ın olumsuz yönde yapılan ilk resmî açıklamaları ve 18 Kasım’da uranyumu ülke dışına kesinlikle çıkarmayacağını bildirmesi üzerine ABD önderliğinde Batılı ülkeler BMGK nezdinde İran’a karşı yeni yaptırım kararları için çalışmalara başlamışlardır. Bunun üzerine İran, TNAR için ihtiyacı olan yakıtı kendi imkânları dahilinde sağlamak amacıyla uranyumu yüzde 20 oranında zenginleştirme çalışmalarını başlatmıştır. 12-13 Nisan 2010’da İran’ın nükleer programının tekrar ele alındığı Washington’da toplanan Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında ABD, İran’a yönelik yeni yaptırım karar tasarısına destek bulmaya çalışırken sorunun çözümünde diplomatik yolların tercih edilmesi yönünde Türkiye ile Brezilya’nın görüşleri uyuşmuş ve böylelikle Brezilya arabulucu sıfatı ile sisteme eklenmiştir (Sinkaya, 2010: 71).

İki ülkenin ortak girişimi ile İran’ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri nedeniyle uluslararası alanda yaşanan anlaşmazlığa çözüm önerisi olarak 7 Mayıs 2010 tarihinde Brezilya Devlet Başkanı Lula da Silva, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın nezaretinde Dışişleri Bakanları Manucher Mottaki, Ahmet Davutoğlu, Celso Amorim tarafından Tahran Deklarasyonu imzalanmış ve BMGK’ya sunulmuştur. Antlaşma kısaca; tarafların barışçıl amaçlarla nükleer enerjiyi araştırma, üretme ve kullanma hakkına sahip olduğuna; İran’ın NPT’ye uyma yükümlülüğünün bulunduğu, İran’ın 1200 kg düşük oranlı uranyumunun Türkiye’de muhafazasında hem fikir olduğuna; Viyana Grubu’nun (ABD, Rusya, Fransa, UAEA) 1 yıl geçmeden TNAR için gerekli olan 120 kg yakıtı ileteceğine, antlaşma şartlarına uyulmadığı

takdirde İran'ın talebi üzerine, Türkiye'nin, İran'ın düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu İran'a iade edeceğine vurgu yapmaktadır.⁷

Tahran Deklarasyonu uluslararası sistemde ortaya çıkmakta olan yeni güçler dengesini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Zira BMGK üyelerinin İran ile masaya oturmak ve yazılı bir belge imzalamak noktasında başarısız olmasına karşılık Türkiye ve Brezilya gibi orta ölçekli iki gücün inisiyatif alarak İran'ı antlaşma imzalamaya ikna etmeleri büyük bir başarı olarak görülmektedir (Oğuzlu, 2010a: 84). Bununla birlikte deklarasyon iki ülkeyi dünya siyasetinde tartışmalı bir pozisyona sokmuştur (Tekin, 2018: 61). Nitekim ABD bu gelişmeyi "küresel otoritesine karşı gelme" şeklinde algılamış ve İran'ın kendisine vakit kazandırmak amacıyla attığı taktik bir adım olarak değerlendirmiştir (Seale, 2010; Telatar, 2012: 66). Sonuç olarak Türkiye ve Brezilya'nın girişimleri gerek P5+1 ülkeleri gerekse de Avrupa'daki çoğu ülke tarafından kendi nüfuz alanlarına ve politika tarzlarına müdahale olarak görülmüş ve ortaya çıkan tepkiler sonucu deklarasyon reddedilmiştir. 9 Haziran 2010 tarihinde ise BMGK'da İran'a yönelik yeni yaptırımlar uygulanması öngörülmüştür. BMGK'nın beş daimî üyesi ve yedi geçici üye yaptırımlara evet oyu verirken sürece dâhil olmalarından itibaren müzakere ve iş birliğine vurgu yapan Türkiye ve Brezilya alınan yaptırım kararına ret oyu vermişlerdir (Diehl ve Fujii, 2010). Türkiye'nin kullandığı 'hayır' oyu özellikle Washington siyasi çevrelerinde ABD çıkarlarına karşı verilmiş bir oy olarak sunulmuş ve Türkiye açısından Amerikan karşıtlığının örneklerinden biri olarak yorumlanmıştır (Üstün, 2010: 24). Bununla birlikte, Türk dış politikasının seyrine ilişkin ve Türkiye'nin aidiyeti konusundaki tartışmaları artırmış ve Türkiye'nin Batı merkezli dış politika anlayışından uzaklaştığı ve bölgesel ve uluslararası gelişmelere daha çok kendi merkezinden bakmakta olduğu algısı güçlenmiştir (İnat ve Telci, 2011a: 104; Oğuzlu, 2010a: 83). Batı'nın ekonomik ve güvenlik politikalarını çoğunlukla destekleyen Türkiye'nin yeri geldiğinde bu politikaları sorgulaması ve kendi çıkarlarıyla uyuşmaması halinde bu politikalara aykırı hareket etmesi, Batılı ülkelerdeki bazı çevreler tarafından onaylanabilecek bir durum olarak görülmemektedir (İnat ve Telci, 2011a: 106).

BMGK'da yapılan oylamanın hemen sonrasında her ne kadar Batılı ülkelerce eleştirilmiş olsa da Türkiye'nin 'hayır' oyu son dönemdeki dış politika girişimlerinde önemli bir kilometre taşı oluşturmuştur. Öncelikle, Türkiye'nin, güvenilirliğini korumak ve uluslararası topluma İran'ın nükleer sorununda diplomasi kanallarını kullanma konusundaki ciddiyetini göstermek için nükleer takas antlaşmasının arkasında durması gerekli görülmekteydi (Üstün, 2010: 26). Bu aynı zamanda Türkiye'nin kendi kişisel çıkar tanımına göre kendi politika perspektiflerini başlatma, sürdürme ve geliştirme yeteneğinin de bir göstergesidir. Batı ile İran arasındaki nükleer sorunun çözüme kavuşturulması için çaba harcayarak Tahran Deklarasyonu'nun imzalanmasına ön ayak olan Türkiye'nin aksi yönde oy kullanması hem dış politikasında önem verdiği aktif arabuluculuk rolüyle

7 Bildirinin tam ve orijinal metni için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, 17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu, http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 28.08.2020)

hem de kendisiyle çelişmesi anlamına gelecekti. Bununla birlikte, bölgesinde ve dünyada nükleer silahlanmaya karşı duruş sergileyen ancak barışçıl amaçlı nükleer faaliyetlerin bir hak olduğunu savunan Türkiye, öncelikle İran ile arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin gerekliliğine yapılan vurgu ve İran'dan ithal edilen doğalgaz ve ticaret hacmini artırma girişimleri çerçevesinde sorunun barışçıl yollarla çözümüne katkı sağlamadığını düşündüğü yeni yaptırımlar içeren 1929 sayılı kararı reddetmiştir (İnat, 2011: 33).

Erdoğan, Güvenlik Konseyi'ndeki oylamadan bir gün sonra İstanbul'da düzenlenen Türk-Arap İşbirliği Forumu toplantısında gerçekleştirdiği konuşmada, Türkiye'nin 'hayır' oyu vermesinin itibarı ile ilgili bir durum olduğunu ve bu duruma başka anlamlar yüklenmemesi gerektiğini şu ifadelerle vurgulamıştır: "Biz 'hayır' dememiş olsaydık, kendimizi inkâr etmiş olurduk, imzalarımızı inkâr etmiş olurduk, bu onursuz bir davranış olurdu. Biz bu onursuzluğu kabul edemezdik. Böyle bir yanlışa ortak olmak istemeyiz. Çünkü tarih bizi affetmez. Gelecek kuşaklar nesiller bizi affetmez." (Habertürk, 10.06.2010). Bununla birlikte Erdoğan, ABD ile Türkiye arasında çok boyutlu bir iş birliğinin olduğunu ve birçok bölgede iki ülkenin hedef ve vizyonunun örtüştüğünü, zaman zaman ortaya çıkan görüş ayrılıklarının tercih edilen yöntemlerden ya da öncelik sıralamasından kaynaklandığını ifade etmiş ve ABD yönetiminin, Türkiye'nin sergilediği dış politika duruşunun, iş birliğini azaltmak yerine daha da etkin hale getirecek bir nitelikte olduğunu oldukça iyi kavraması ve buna göre değerlendirmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Tüm bunlar Türkiye'nin uluslararası krizlerin çözümünde inisiyatif olarak eleştirel ve yapıcı bir rol üstlenebileceğini ve uluslararası sistemin dışında kalan ülkelerin sisteme entegrasyonunu sağlamak için çaba sarf etmekte olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, her ne kadar P5+1 ülkeleri tarafından reddedilmiş olsa da Tahran Deklarasyonu, orta ölçekteki güçlerin bölgesel ve küresel meselelerin çözüme kavuşturulmasında aktif rol oynayabilecek manevra ve arabuluculuk kabiliyeti ile ikna potansiyeline sahip olduklarını kanıtlamaktadır (Dal, 2014: 95-96). İran-ABD/Batı arasındaki nükleer krizin çözümünde gösterdiği çaba, Batı'nın liberal düzeninin beraberinde getirdiği temel siyasi ve ekonomik kurallara karşı bir başkaldırı olarak görülmüş Türkiye'nin uluslararası sisteme entegre olması noktasında çatışma ekseninde ilerlediğine dair intiba uyandırmıştır. Ancak, Türkiye'nin bu girişiminin son dönem Türk dış politikasında vurgulanan ritmik diplomasinin, iş birliği ve diyalog yolu ile uzlaşının sağlanması anlayışının somut bir yansıması olarak ele alınması gerektiği ifade edilebilir.

3.2. Suriye Krizi

Tunus'ta 2010 yılında baş gösteren ve kısa sürede diğer birçok Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesinde etkili olan devrimci halk hareketleri, Mart 2011 itibarıyla Suriye'ye de sıçramış ve ülkenin birçok şehrinde ortaya çıkan protesto gösterileri yerini tüm ülkeyi etkisi altına alan yoğun ve karmaşık bir çatışmaya ve iç savaşa bırakmıştır. Suriye'de 2011 yılından günümüze dek süren çatışmalarda binlerce insan yaşamını yitirmiş, ülke nüfusunun yarıdan fazlası ise yerinden edilmiştir. 2021 yılı Nisan ayı itibarıyla yurt dışında yaşayan yaklaşık 5,6 milyon Suriyeli mülteci

bulunmaktadır ve bu toplamın 3 milyon 671 bin 811'i diğerk bir deyişle Suriyeli mültecilerin yüzde 65'inden fazlası "geçici koruma" statüsü altında Türkiye'de yerleşiktir (UNHCR, 21.04.2021).

Türkiye Suriye ilişkileri Suriye'nin 1946 yılında bağımsızlığını kazanmasıyla başlamıştır. Hatay meselesi, 1957 krizi, su sorunu ve terörizmle mücadele gibi temel konular çerçevesinde, Türkiye Suriye ilişkilerine genel olarak gergin bir hava hâkim olmuştur. Son yıllarda ise güvenlik kaygıları da dikkate alındığında Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye'nin en önemli dış politika hedefleri arasında yerini almıştır. 1998 yılında, o zamana kadar savaşın eşiğinde olan Türkiye ve Suriye arasında imzalanan Adana Mutabakatı, iki ülke ilişkilerinde dönüm noktası olmuş ve dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esed'in cenaze törenine katılmasıyla ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de özellikle 2002 yılında çok boyutlu proaktif dış politika anlayışı çerçevesinde Orta Doğu'ya açılma ve bölge ülkeleriyle ilişkileri derinleştirme hedefi taşıyan AK Parti'nin iktidar olmasının ardından iki ülke arasında ekonomik, ticari, siyasi, kültürel ve askeri ilişkiler önceki dönemlerde olmadığı kadar gelişerek derinleşmeye başlamıştır (Acun, 2015: 189-190; Altundeger ve Yılmaz, 2016: 291). Bu bağlamda, Türkiye'nin 2008'de Suriye-İsrail ihtilafına arabuluculuk yapma girişimleri, Türkiye ile Suriye arasında vizelerin karşılıklı olarak kaldırılması ve gümrük vergilerinin kademeli olarak kaldırılması ile iki ülke arasındaki iş birliğinin derecesi komşularla sıfır sorun politikasının başarısının kanıtı ve dolayısıyla Türkiye'nin bölgesel ve küresel iddialarının yaşayabilirliğinin habercisi olarak sunulmaya başlanmıştır.

Davutoğlu (2008: 80), Türkiye ile Suriye arasında son on yıldaki kapsamlı iş birliğini, Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" politikasındaki başarısının en çarpıcı örneği ve Türkiye'nin yükselen bölgesel statüsünün bir göstergesi olarak lanse etmiştir. Ancak, Arap dünyasında başlayan protesto ve ayaklanmaların Suriye'ye sıçraması, Suriye hükümetinin rejimin muhaliflerine yönelik şiddetli baskılarını durdurmayı reddetmesi ve Türkiye'nin 2011 itibarıyla Suriye muhalefetine açıkça desteklemesi nedenleriyle iki ülke arasındaki yakınlık sona ermiştir. Arap Baharı sonrası yaşananlar iki ülke arasındaki yakınlaşma ve iş birliğinin sağlam zemine oturtulamadığını ve olayların gidişatına göre değişebildiğini göstermiştir. Bu durum, Ankara'nın Şam'a yönelik tutumundaki köklü değişikliğin nedenleri ve komşularla sıfır sorun politikasının uygulanabilirliği konusunda önemli tartışmaları da beraberinde getirmiş ve Türkiye'nin yükselen bir güç olarak kapasitesinin sınırlarını da test etmiştir (Demirtas-Bagnodas, 2014:139).

Suriye'de yaşanan iç savaş Türkiye'yi çok yönlü etkilemiş ve süreç içerisinde Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından önemli bir tehdit unsuru haline gelmiştir. 22 Haziran 2012 tarihinde TSK'ya ait bir RF-4E Phantom keşif uçağı Suriye tarafından düşürülmüş; Suriye ile en uzun kara sınırını paylaşan Türkiye için en büyük güvenlik tehdidi olan DAES, PKK ve bağlantılı gruplar PYD-

YPG'nin etkinliği bu sınır bölgesinde artmıř⁸; 6-7 Ekim 2014 tarihinde Türkiye'de Kobani olayları patlak vermiş ve gittikçe artan tehdit karşısında şah Fırat (21 şubat 2015), Fırat Kalkanı (24 Ağustos 2016), Zeytin Dalı (20 Ocak 2018) ve Barış Pınarı (9 Ekim 2019) operasyonları gerçekleştirilmiştir.

Suriye krizinde Türkiye tipik bir orta güç dış politikası izlemiştir. Başlangıçta, Esad rejimine Suriye halkının taleplerini karşılayacak demokratik reformlar yapma çağrısında bulunmuştur (Islam, 2016: 9; Black, 2011). Bu bağlamda AK Parti hükümeti, Suriye politikasının çerçevesini genel hatlarıyla "Suriye'nin toprak bütünlüğünün ve birliğinin korunması, ülkede akan kanın durdurulması ve Suriye halkının meşru taleplerinin karşılanmasına yönelik demokratik reform ve dönüşüm sürecinin barışçıl bir şekilde sonuçlandırılması" şeklinde belirlemiştir (Davutoğlu, 2012: 66). Ancak Esad rejimi Türkiye'nin reform çağrılarını reddetmiş ve ülkedeki gösterileri sert bir şekilde bastırmaya devam etmiştir. Buna karşılık, Türkiye rejime karşı tutumunu değiştirerek rejim güçlerine karşı mücadele eden zgr Suriye Ordusu (SO) yelerinin Türkiye'de yapılanmasına onay vermiş ve Suriye muhalefetine diplomatik ve lojistik destek sağlamaya başlamıştır (Cebeci ve stn, 2012: 15; Kardaş, 2012: 2). Dolayısıyla, Türkiye bölgedeki Arap halkının demokrasi taleplerini desteklediğini de göstermiştir. Örneğin dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan birçok Arap ülkesindeki protestoları otoriter rejimlere karşı bir özgürlük ve demokrasi mücadelesi olarak nitelendirmiştir (Sabah, 13.09.2011). Bu bağlamda Türkiye, otoriter statükoyu desteklemek yerine demokratik reformu, değişimi savunarak "halkın meşru taleplerinin" karşılanmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır (Miş, 2013: 231; Cebeci ve stn, 2012: 15).

Suriye krizinde öncelikle bölgesel czmler arayan Türkiye, Suriye'ye tek başına karşılık vermekten ziyade çok taraflılık ekseninde bir tepki gösterilmesinin savunucusu olmuştur. Bu bağlamda, Arap Birliği'nin Esad rejimine karşı diplomatik ve ekonomik yaptırımlar içeren ve Suriye'nin 12 Kasım 2011'de Arap Ligi'ne üyeliğinin askıya alınması gibi önlemlerini desteklemiştir (Kkkeş, 2012: 8-9). Bununla birlikte, Arap Birliği'nin girişimlerinin başarısızlığı zerine Türkiye, mteciler için güvenli bir ortam yaratmak ve Türkiye'nin sınır güvenliğini güçlendirmek için BM ve NATO aracılığıyla Suriye'nin kuzeyinde uçuşa yasak bölge / tampon bölge kurulması için uluslararası destek çağrısında bulunmuş ve Suriye hükümetinin varlıklarını dondurmaktan askeri satışları iptal etmeye kadar uzanan bir dizi tek taraflı yaptırımlar uygulamıştır (Walker, 2012: 2). Ancak, Suriye'nin geleceği konusunda büyük güçler arasındaki anlaşmazlıklar, Türkiye'nin çağrısının dikkate alınmasının önüne geçmiştir (şahin ve Sarı, 2016: 19). Diğer yandan, Suriye hükümeti ise, Türkiye'nin yasadışı silahlı örgütlere silah temin etme, yasadışı giriş için s oluşturma gibi destek sağladığı, Suriye'de yaşananlarda çok büyük payının olduğu yönünde iddialarda bulunarak Türkiye'yi Suriye'nin iç işlerine karışmakla suçlamıştır (Miş, 2013: 236).

8 Akçakale, Cilvegözü, Reyhanlı...’da yapılan saldırılar sonucunda birçok insan hayatını kaybetmiştir.

Arap Baharı, Suriye iç savaşı ve hem Irak hem de Suriye’de IŞİD’ in hızlı yükselişi, Türkiye’nin Orta Doğu ve başta ABD olmak üzere Batı’daki devletlerle ilişkilerini alt üst ederek yeni bir dış politika inşa etme çabalarını baltalamıştır (Barkey, 2014: 114). Türkiye’nin Suriye’ye yönelik dış politikasını Batılı ülkelerde bazı çevreler muğlak, kafa karıştırıcı, tutarsız veya ters etkiye sebep olan bir politika olarak değerlendirmiştir. Türkiye ve Batılı müttefiklerinin Suriye politikalarına yönelik bu görüş ayrılığı Halep’in kuzeyinde IŞİD’e karşı gerçekleştirilen Fırat Kalkanı ve Afrin’de PYD/PKK unsurlarına karşı gerçekleştirilen Zeytin Dalı Harekâtları sonrasında tamamen gün yüzüne çıkmış ve taraflar arasında bir çatışmaya sebep olabilecek potansiyele sahip derin ve köklü bir uzlaşmazlığa dönüşmüştür (Yazgan, 2018).

Krizin ilk yıllarında, Türkiye ile ABD ve Batılı ülkelerin Esad rejiminin devrilmesinden yana istekleriyle vizyonları genel anlamıyla örtüşse de süreç içerisinde PYD ve Suriye muhalefeti içindeki İslamcı gruplarla ilgili olarak farklı politikalar izlemişlerdir (Acun, 2017: 213). Başta ABD yönetiminin ve Batılı ülkelerin Suriye’deki gelişmeleri tek parti rejimine ve baskıcı bir diktatörlüğe karşı daha fazla hak ve özgürlük isteğiyle ortaya çıkan bir protesto hareketi olarak değerlendirdikleri ve dolayısıyla Arap Baharı’nın etkili olduğu diğer ülkelerde yaptıkları gibi Suriye’de de gösteride bulunanlara diplomatik destek sağladıkları, Esad’ın görevden istifa etmesi ya da görevden alınması hususunda çağrıda bulundukları ve ülkede daha demokratik bir rejimin kurulmasını talep ettikleri görülmektedir (Yazgan, 2018). Ancak, ABD’nin Esad rejimine yönelik politikaları 2013 yılının başından itibaren değişmeye başlamıştır. Özellikle, 2014 yılında IŞİD’in kurulması ve Suriye ve Irak’ta geniş bir alanda askeri üstünlük elde etmesi bu değişime hız vermiş ve ABD ile Batılı hükümetler açısından Suriye’deki krizin özü, Esad/Baas rejiminin iktidardan alınmasından radikal bir terör örgütü olan IŞİD’in durdurulması ve mağlup edilmesi olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu durum ise Türkiye ile ABD ve Batılı ülkelerin Suriye’deki stratejik önceliklerinin ve dış politikalarının daha da ayrışmasına yol açmış ve özellikle ABD-Türkiye ikili ilişkilerinin giderek daha fazla çatışmacı bir karaktere bürünmesine neden olmuştur (Yazgan, 2018). ABD tarafından temelde IŞİD’e karşı oluşturulmak istenen uluslararası koalisyonun bir parçası olmak istemeyen Türkiye, bölgedeki çatışma ve kaos ortamının sebebi olarak Esad rejimini işaret etmiş ve IŞİD’i bir sonuç olarak değerlendirerek doğrudan rejimi hedef almayan hiçbir sürece dahil olmama şeklinde politika yürütmüştür. Başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri Türkiye’nin koalisyona aktif olarak katılması yönünde baskılarını artırırken diğer yandan Batı basınında Türkiye’nin Batı’dan kopmaya başladığı, İslamcı radikal bir politika uyguladığı ya da dolaylı yollardan IŞİD’e destek sağladığı yönünde iddialar yer almıştır (Acun, 2015:197).

2016 yılından itibaren ulusal güvenliğine yönelen tehditlerin artmasıyla Suriye sahasında askeri olarak da varlığını sürdürmeye başlayan Türkiye, diğer yandan kendisine yeni bir manevra alanı yaratma ve Suriye’deki krizin çözümü için İran ve Rusya ile yeni bir siyasi süreç arayışına girmiştir. Bu bağlamda, 23 Ocak 2017’de Kazakistan’ın başkenti Astana’da taraflar arasında

başlayan müzakereler Türkiye'nin Suriye konusunda temel aktör konumunda masada bulunduğu bir süreç olmasıyla öne çıkmaktadır (Şensoy ve Duman, 2018:192). Türkiye krizin başlangıcından itibaren yürütülmeye çalışılan barış girişimlerinin hemen hemen hepsinde aktif olarak rol oynamıştır. Bu bağlamda Astana sürecinin de bir parçası ve garantörü olması önem arz etmektedir. Ancak bu sürecin en kayda değer farklılığı, Türkiye'nin öncesinde olduğu gibi Batılı ülkelerin yanında değil Rusya ve İran'ın dahil olduğu bir denklemde dengeleyici bir ülke konumunda olmasıdır (Acun, 2017: 217). Bununla birlikte, Türkiye'nin PYD-YPG konusunda ABD ile kurduğu diyalogun ardından 4 Haziran 2018 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo'nun görüşmeleri "Menbiç yol haritası"⁹ ile neticelenmiştir. Öte yandan, ABD'de Ocak 2017'de başkan seçilen Donald Trump'ın 19 Aralık 2018'te attığı bir tweetle Suriye'den çekilmeye yönelik açıklama yapması Türkiye'nin Suriye politikasına yön veren önemli bir etmen olarak karşımıza çıkmıştır (Deşilmek ve Duman, 2019: 84). Nitekim, bu kararın duyurulmasının ardından Türkiye Fırat'ın doğusuna yönelik harekâtı planını ertelemiş ve çekilmenin planlanması için iki ülke arasında üst düzey görüşmeler başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin 2014 yılından beri gündeminde yer alan Suriye'nin kuzeyinde "güvenli bölge" kurulması hususunda taraflar arasında fikir birliği sağlanmıştır (Deşilmek ve Duman, 2019: 115).

Türkiye kendi güvenliğini sağlamak adına 1998'de Suriye ile imzalanan Adana Mutabakatı ve BM Antlaşması'nın meşru müdafaa hakkı hususundaki 51. maddeye dayanarak yeterli hukuki zemine sahip olsa dahi güvenli bölgenin oluşturulmasını PKK/PYD/YPG ve DAESH gibi terör unsurlarını sınırından uzaklaştıracak olması açısından gerekli bulmaktadır. 5-7 Ağustos 2019 tarihinde Türk ve Amerikalı yetkililerin yaptığı görüşmelerde güvenli bölge¹⁰ oluşturulması ilişkin bir ön mutabakat zaptı imzalanmış; akabinde 12 Ağustos 2019'da Türkiye/ABD Müşterek Harekât Merkezi faaliyete geçirilmiş ve ABD ile ortak keşif uçuşları ve kara devriyeleri yapılmaya başlanmıştır. Ancak, ABD'nin güvenli bölgeye yönelik taahhütlerini tam olarak yerine getirmemesi ve PKK/YPG tehdidinin devam etmesi üzerine TSK ve desteklediği Suriye Milli Ordusu Barış Pınarı Harekâtını başlatmışlardır. ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence'in 17 Ekim 2019 tarihinde Ankara ziyareti sırasında yapılan Ortak Açıklama ile ABD harekâtın yasallığını ve sahada ortaya çıkan yeni statükoyu onaylamıştır. Diğer taraftan mutabakata ilişkin Suriye rejimi ise "Türkiye'nin yayılmacı hırslarına hizmet ettiği ve iki ülkenin Suriye'nin egemenlik hakkını ihlal ettiği" gerekçeleriyle plana karşı çıkmıştır (Arap News, 26.07.2019).

Türkiye'nin savunduğu çok taraflı diplomasisinin bir göstergesi olarak 22 Ekim 2019'da Rusya Devlet Başkanı Putin'in davetiyle Soçi'de bir araya gelen iki ülke lideri arasında gerçekleşen görüşmeler neticesinde Suriye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi birliğinin sağlanması ile mültecilerin

9 Menbiç Mutabakatı'nın içeriği için bkz. "Menbiç Gündemi", Suriye Gündemi, 22 EKİM 2018, <https://www.suriyegundemi.com/menbic-sureci>.

10 Buna göre Suriye sınırında Tel Abyad ile Rasulayn arasında 120 km genişliğine ve 32 km derinliğe sahip güvenli bölge oluşturulması kararlaştırılmıştır.

geri dönüşü hususlarını içeren Mutabakat Muhtırası¹¹ kabul edilmiş ve böylelikle Türkiye'nin ABD ile yapmış olduğu uzlaşadaki güvenli bölge Rusya tarafından da kabul edilmiştir (Deşilmek ve Duman, 2019: 127). Bunun yanında Türkiye'nin iki ülke ile imzaladığı mutabakatlar çerçevesinde Fırat'ın doğusunda 120 km'lik bir alanda doğrudan kendisinin kontrolünde olan güvenli bir bölge tesis etmiş ve Barış Pınarı hareketi de son bulmuştur. Sınırları çizilen güvenli bölgenin dışında kalan alanlarda ise Rusya ile 10 km derinlikte devriye faaliyetlerine başlanmıştır. Bu bakımdan Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde denetleyici bir aktör haline gelmiştir (Keklik, 2020). Diğer yandan, Astana garantörlerinin ortak girişimleriyle 30 Ocak 2018'de Soçi'de 150 üyeli bir "Anayasa Komitesi" oluşturulması yönündeki çağrı 23 Eylül 2019'da sonuç vermiş ve komitenin açılış oturumu 30 Ekim'de Cenevre'de yapılmıştır. Türkiye, Komite'nin Cenevre'de sürdürdüğü çalışmaları desteklemekte ve bu bağlamda sürecin halkın meşru taleplerinin karşılandığı, hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm Suriyeli vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin eşitlik ilkesi çerçevesinde korumaya alındığı demokratik bir sistemin kurulmasıyla sonuçlanmasını temenni ettiğini dile getirmektedir.

Suriye politikası bağlamında Türkiye'nin ABD ve diğer Batılı müttefikleri ile fikirlerinin ayrışması ikili ilişkilerin daha çok çatışmacı bir karakter kazanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşarak Batı'nın liberal düzeninin temel kurallarına uyumlu bir politika izlemediğine yönelik söylemlerin Suriye meselesinde iç ve dış çevrelerce daha güçlü bir şekilde telaffuz edilmeye başlandığı görülmüştür.

3.3. Türkiye-Rusya İlişkileri

Türkiye-Rusya ikili ilişkileri 1990'lı yılların ilk yarısında Soğuk Savaş'ın mirası olarak "jeopolitik rekabet", ikinci yarısında ise "iş birliği" ve "çok boyutlu ortaklık" söylemleri etrafında devam etmiştir (Erşen, 2015: 201). Süreç bir bütün olarak ele alındığında, iki ülke arasındaki iş birliğinin temelini oluşturan ve hızla siyasi ve güvenlik boyutlarına da yansımaları sağlayan ana husus ekonomik karşılıklı bağımlılık ve ticari ilişkilerdir (Çelikpala, 2015: 124). 1990'lar boyunca Rusya ve Türkiye arasında temelde Kafkasya ve Orta Asya üzerinde yaşanan rekabete ve birbirlerine karşı Kürt ve Çeçen sorunlarını koz olarak kullandıkları yönündeki suçlamalara rağmen iki ülkenin birbirlerinin en önemli ticaret ortağı olduğu görülmektedir (Yanık, 2007: 354-354). Bununla birlikte, enerji başta olmak üzere savunma sanayinin de ön plana çıktığı ekonomik, ticari ve teknik hususlarda başlayan bu yakınlaşma ve diyalog sürecinde birtakım bölgesel ve küresel değişikliklerin etkisi olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bölgesel bağlamda iki ülkeyi iş birliğine götüren temel unsur Kafkaslar ve Orta Asya'daki sorunların çözümüne yönelik ortak bir siyasi tavır geliştirme çabalarıdır. Uluslararası düzeyde ise hem Rusya hem de Türkiye'nin Batı dünyası ile ilişkilerinde yaşadıkları

11 Muhtıra için bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı on Twitter: "Türkiye-Rusya Arasında Mutabakat Muhtırası" 22 Ekim 2019, <https://twitter.com/tcbestepe/status/1186716295208882177>, Erişim tarihi: 13.11.2020.

iniş çıkışlar iki ülke arasındaki ilişkiler açısından bir çeşit katalizör görevi görmüştür (Çelikpala, 2015: 126; Erşen, 2015: 202).

İki ülkenin ekonomik sıkıntılarla mücadele ettiği bir dönemde öne çıkan bu temkinli yaklaşma kısa sürede Ankara ve Moskova'nın eski Sovyet coğrafyası özelinde yeni bir diyalog ve iş birliği sürecinin başlamasına olanak tanımıştır. Bu süreç, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Ocak 2000'de AGİT gözetiminde Kafkasya'da iki ülkenin de destek vereceği bir istikrar paktının kurulmasına yönelik önerisi ve Nisan 2001'de Karadeniz'de barış ve istikrarın sürdürülmesi çerçevesinde arama kurtarma, çevre koruma ve mayın temizleme gibi amaçlarla Karadeniz Donanma İş Birliği Görev Grubu oluşturulması gibi gelişmelerle hız kazanmıştır (Erşen, 2017: 149). Türkiye Rusya ilişkilerinde dönüşüm sürecini başlatan ve bölgesel iş birliği açısından oldukça önem arz eden gelişme ise 16 Kasım 2001 tarihinde New York'ta Rusya Dışişleri Bakanı Igor Ivanov ve Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa başlıklı belgenin imzalanmasıdır. İkili ilişkilerin ilk defa “çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık” olarak nitelendirildiği bu belge ile iki ülkeden üst düzey yetkililerin, Balkanlar, Kafkaslar ve Afganistan'daki bölgesel gelişmeler ile ekonomi, ticaret, enerji, güvenlik ve terör alanlarında daha yakın iş birliğinin sağlanması, ortak stratejilerin geliştirilmesi ve böylelikle Avrasya bölgesinde barış ve huzur ortamının oluşmasına katkı sunulması amaçları çerçevesinde düzenli olarak bir araya gelecekleri bir Ortak Çalışma Grubu kurulmasına karar verilmiştir (Kohen, 2001). Bu durum, iki ülke ilişkilerinde rekabete dayalı geleneksel söylemden hızla uzaklaşılarak iş birliği ve ortaklığa vurgu yapan yeni bir sürecin başladığını göstermektedir.

2000'lerin başlamasıyla birlikte iki ülke ilişkilerinde dönüşümü hızlandıran en önemli uluslararası faktör Irak savaşının ardından hem Rusya hem de Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini gözden geçirdikleri bir sürece girmeleridir. Şubat 2003'te başlayan ABD'nin Irak'a askeri müdahalesine Rusya, Fransa ve Almanya ile ortak bir bildiri yayınlayarak tepki gösterirken Türkiye'de ise ABD askerlerinin Irak'a Türkiye topraklarını kullanarak asker göndermesini öngören tezkere Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından reddedilmiştir. TBMM'nin oldukça tartışılan bu kararı, Füze kalkını projesi, NATO'nun genişlemesi ve Gürcistan'da faaliyet gösteren Çeçen militanların durumu gibi bazı önemli hususlarda Rusya ile ABD arasında belirginleşen görüş ayrılıkları nedeniyle Rus yönetiminin 11 Eylül olaylarının ardından teröre karşı ortak bir cephe oluşturulması için ABD'ye verdiği desteği gözden geçirdiği bir döneme denk gelmiştir (Erşen, 2015: 208). Diğer yandan, 2003-2005 arası dönemde, eski Sovyet coğrafyasında peş peşe ortaya çıkan “renkli devrimler” sebebiyle Rusya-ABD ilişkileri daha da gerilmiş ve Rusya, özellikle Ukrayna ve Gürcistan'daki iktidar değişimlerinin sorumluları olarak ABD ve AB'ye işaret etmiştir. Aynı süreç içerisinde Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinde Irak bağlantılı yeni sorunlar baş göstermiş ve Türkiye'nin bütün itirazlarına rağmen Mayıs 2004'te Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKYR)'nin tüm Kıbrıs'ı temsilen AB üyeliğinin onaylanmasının ardından benzer bir gerginlik Türkiye-AB ilişkilerinde de ortaya çıkmıştır (Erşen, 2017: 150).

Bu çerçeveden hareketle, 2004-2005 dönemi iki ülke liderlerinin dört kez bir araya geldiği, ilişkilerde bir tür bahar havasının hâkim olduğu “annus mirabilis” dönemi olarak nitelendirilmiştir (Kınıklıoğlu, 2006: 82). İki ülke arasındaki iş birliğinin artık ekonomik düzeyin ötesine geçerek siyasi konuları da kapsadığının en önemli göstergesi, Putin’in 32 yıl aradan sonra 5-6 Aralık 2004’te Türkiye’ye devlet başkanı düzeyinde ilk ziyareti gerçekleştirmesidir (Çelikpala, 2007: 83). Bu ziyaret iki ülke arasında “Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon” un imzalanmasıyla taçlandırılmış (Özbay, 2011: 52) ve altı ayrı antlaşma¹² yapılmıştır. Deklarasyonun ikili ilişkilere güçlü bir ivme kazandıracağını ifade eden Putin iki ülkenin Irak, Afganistan, Güney Kafkasya ve Orta Doğu’daki gelişmeler gibi pek çok hususta aynı yaklaşıma sahip olduklarını belirtmiştir (Hürriyet, 06.12.2004).

Türkiye Rusya arasındaki dikkat çekici yakınlaşmaya ve bir Avrasya ittifakının ortaya çıktığına dair yorumların hız kazandığı bir dönemde, ikili ilişkilerin daha ileri taşınması açısından oldukça önemli bir rolü bulunan enerji alanında ortaya çıkan bazı gelişmeler bu konunun iki taraf arasında aynı anda hem iş birliği hem de çatışma durumu yaratma potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Bu durum, özellikle 2006 yılının başında Rusya’nın Ukrayna’ya doğalgaz akışını fiyat anlaşmazlığı nedeniyle durdurması ve Ukrayna’nın kendi toprakları üzerinden Avrupa’ya giden gazın bir kısmını kendi ihtiyaçları için kullanmasıyla ortaya çıkan Ukrayna gaz krizinin ardından yaşanan gelişmelerde açıkça görülmüştür. Doğalgaz ihtiyacının büyük bir kısmını Ukrayna hattından karşılayan Avrupa ülkelerinin çoğu, yeni enerji ulaştırma projelerini hayata geçirme ve dolayısıyla Rus enerjisine olan bağımlılıklarını azaltmak için alternatif arayışlarına hız vermiştir (Şafak, 2006). Bu projeler arasında en önemlisi, Hazar, Orta Asya ve Orta Doğu doğalgazını Türkiye, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avrupa’ya taşıyacak yeni bir doğalgaz boru hattının yapımını öngören Nabucco¹³ doğalgaz boru hattı projesi olmuştur (Erşen 2017: 151).

Avrupa ülkeleri gibi Türkiye de özellikle Mavi Akım hattının 2005 yılının sonunda faaliyete geçmesiyle büyük oranda Rus doğalgazına bağımlı hale gelmiştir. Dolayısıyla, Ukrayna doğalgaz krizi Türk kamuoyunda Türkiye’nin Rus enerjisine artan bağımlılığı konusunda ciddi endişelere yol açmış ancak Ankara başlangıçta Rusya’nın Nabucco projesine katılması için yoğun çaba sarf etmiştir (Şafak, 2006). Moskova ise Nabucco yerine Mavi Akım’a paralel olarak inşa edilecek ‘Mavi Akım II’ olarak bilinen ikinci bir boru hattı projesine daha çok ilgi göstermiştir (Torbakov, 2008: 8). Türkiye’nin bu projeye katılmadaki isteksizliği ve Nabucco ile devam etme ısrarı Moskova’da infial

12 “Karadeniz’de Karasularının Ötesinde Tehlikeli Olayların Önlenmesi Anlaşması; Savunma Sanayinde İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Gizlilik Dereceli Bilgi ve Malzemenin Korunması Anlaşması; İkili Askeri-Teknik İşbirliği Kapsamında Mübadele Edilen Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarının Korunması Anlaşması; Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi ile Rus Dışişleri Bakanlığı Diploması Akademisi Arasında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı; Botaş ile Gazprom arasında Enerji Alanında İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması ve Türkiye Eximbank ile Rusya Vneşekonombank ve Roseksimbank Arasında İşbirliği Protokolü.”

13 Nabucco Doğalgaz Boru Hattı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. <http://www.nabucco-pipeline.com>.

yaratmış ve bu bağlamda Rusya, Türkiye'nin Samsun'dan Ceyhan'a bir petrol boru hattı inşa etme projesine giderek daha soğuk yaklaşılmaya başlamış (Kardaş, 2011: 94-95) ve bir yandan neredeyse on yıl önce Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına alternatif olarak önerdiği Novorossiysk-Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattı projesine hız verirken diğer taraftan Karadeniz'in altından yapılacak bir boru hattıyla doğalgazın Bulgaristan, İtalya ve Avusturya'ya taşınması planlanan 'Güney Akım' projesini Nabucco'ya karşı yürürlüğe koymuştur (Erşen, 2015: 276). Ayrıca Putin Türkmen gazının Kazakistan üzerinden Rusya'ya taşınması için Mayıs 2007'de Kazak ve Türkmen liderlerle bir antlaşma imzalamıştır. Türkiye'nin Rusya'nın önermiş olduğu tüm bu projelerden dışlanması, bölgedeki 'enerji merkezi' olma iddialarına bir darbe olarak görülmüş ve Ankara'nın Putin'in yeni enerji stratejisini giderek daha fazla şüphe ile izlemesine yol açmıştır (Ülsever, 2007; Radikal, 13.05.2007).

Rus enerjisine artan bağımlılığı zaman içerisinde Türkiye'nin geliştirdiği bölgesel politikalar üzerinde de etki göstermeye başlamıştır. Ağustos 2008'de Gürcistan ile Rusya arasında yaşanan savaş bu durumun en açık örneğidir. Zira Türkiye Rus doğalgazına büyük ölçüde bağımlı olması nedeniyle savaş karşısında Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunan ve Moskova'yı sert bir dille kınayan ABD ve Avrupa ülkelerinin aksine çekincelerini daha temkinli bir tonla dile getirmiştir. Başbakan Erdoğan'ın konu ile ilgili sözleri irdelendiğinde Türkiye'nin bölgedeki manevra kabiliyetinin sınırları açıkça görülmektedir:

Şimdi Rusya dediğiniz zaman bizim için önemli bir enerji kaynağı. Ayrıca çok önemli seviyede ticaretimizin olduğu bir ülke. 10 binin üzerinde TIR'ımız bekliyor orada. Doğalgaz alımımız, enerjiye olan ihtiyacımız belli. Şimdi bunları yok sayabilir misiniz? Sayamazsınız. Rusya ile ekonomik, ticari ilişkilerimize baktığımızda Rusya'yı göz ardı edemezsiniz. O halde Türkiye kendi çıkarları doğrultusunda bir denge gözetecektir. Taraflardan birine doğru itilmesi doğru değildir (Bila, 2008).

Savaşın son ermesinin hemen ardından, Erdoğan'ın Rusya, Gürcistan ve Azerbaycan'a ziyaret gerçekleştirerek bölgesel barış ve istikrarın tesis ve iş birliğinin geliştirilmesi için bir "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu"¹⁴ oluşturulmasını önermiş ve bu anlamda çaba göstermiştir (Punsmann, 2009: 3). Ancak, Erdoğan'ın bu girişimi Batılı müttefikleri tarafından Rusya'yı merkeze alan bir iş birliği platformu olarak değerlendirilmiş ve tepki ile karşılanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye, ABD'nin Gürcistan'a insani yardım götüren toplam 140.000 ton ağırlığındaki iki askeri gemisine 1936 Montrö Sözleşmesi'nin şartları çerçevesinde Boğazlar'da bir süre bekleterek geçiş izni vermemiş ve ABD'nin daha küçük üç gemi ile boğazlardan geçmesine olanak tanımıştır (Tüfekçi, 2017:151). Nihai olarak Karadeniz'e girmelerine izin verilen ABD gemileri konusunda memnuniyetsizliklerini belirtmiş olsalar da Rus yetkililerin gözünde savaş sırasında özellikle Montrö

14 Platform ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Vügar İmanov, "Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu", Central Euroasian Studies: Past, Present and Future, (Mayıs 2011), s. 143-153.

Antlaşması'nı eksiksiz uygulaması ve tarafsız tutum sergilemesiyle Türkiye bölgede oldukça saygınlık kazanmıştır (Özbay, 2011: 57).

Gürcistan savaşının ardından Şubat 2009'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 'Devlet Ziyareti' şeklinde ifade edilen Moskova ziyareti, iki taraf arasındaki ilişkilerde görülen iş birliği vurgusunun son dönemde ortaya çıkan gelişmelerin etkisinde kalmadan devam ettiğini göstermesi açısından önem arz etmekle birlikte (Çelikpala, 2019: 14) ilişkileri "çok boyutlu güçlendirilmiş ortaklık" olarak teyit eden yeni bir iş birliği deklarasyonuna imza atılması da bu bağlamda dikkat çekici bir gelişmedir (Erşen, 2015: 215). Türkiye-Rusya ilişkilerinde yeniden belirgin bir ivmenin yakalandığını gösteren önemli bir gelişme ise Putin'in Ağustos 2009'da Ankara'ya yeniden ziyaret gerçekleştirmesi ve bu ziyaret sırasında çoğu enerji alanında olmak üzere iki taraf arasında toplam yirmi antlaşmanın imzalanmasıdır. Bunlar arasında en dikkat çekenleri, Ankara'nın Güney Akım boru hattının Türkiye'nin Karadeniz'deki münhasır ekonomik bölgesinden geçmesi için gereken çalışmaların başlamasına izin verildiğini dair ve Moskova'nın da Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesine enerji teminini öngören antlaşmalardır (BBC NEWS TÜRKÇE, 06.08.2009). Türkiye'nin bir ay öncesinde dört AB ülkesiyle Orta Asya ve Hazar doğal gazını Avrupa'ya taşıyacak olan Nabucco'ya ilişkin antlaşmayı da imzalamış olduğu göz önüne alındığında Ankara'nın birbirine rakip olarak gösterilen bu iki projeye aynı anda dahil olmak noktasında çekince görmediği anlaşılmaktadır (Erşen, 2015:215).

Putin'in bir günlük ziyareti esnasında yaşanan diğer önemli bir gelişme, Türkiye'nin Mersin iline bağlı Gülnar ilçesinde ilk nükleer santrali olan Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nin¹⁵ inşa edilmesi yönünde ortak karar alındığının ve bu bağlamda santralin ihalesinin Rus devlet şirketi Rosatom'un iştiraklerinden birine verildiğinin duyurulmasıdır (Zeyrek, 2009). Bu dönemde ikili ilişkiler sadece enerji alanında değil, siyasi ve diplomatik alanlarda da derinleşerek kurumsallaşmıştır. 2010 yılının başında Başbakan Erdoğan'ın Rusya ziyareti sırasında iki ülke arasında yılda iki kez liderlerin ve ilgili bakanların bir araya geleceği "Üst Düzeyli İşbirliği Konseyi"nin (ÜDİK) kurulmasına karar verilmiş ve böylelikle sorunların hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulması açısından kalıcı ve kapsamlı bir kurumsal yapı oluşturulmuştur (Çelikpala, 2019:14). Öte yandan, çok boyutlu ikili ilişkilerin geliştirildiğinin en somut adımlarından biri olarak iki ülke arasında vize uygulaması otuz günlük ziyaretler için karşılıklı olarak kaldırılmıştır (CNN TÜRK, 12.05.2010).

İki ülke arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan bu ivme nedeniyle bu dönemde Türk kamuoyunda iki farklı görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Bazı yorumcular, iki ülke arasındaki bu yeni durumu aynı dönemde Türkiye-ABD ilişkilerindeki gerginlikler çerçevesinde ele almış ve kamuoyunda artan Amerikan karşıtı söylemlere de paralel olarak Rusya ile kurulan yakınlaşmanın Batı'da Türk dış politikasında bir "eksen kayması" meydana geldiğine dair endişeleri artırdığını ifade etmişlerdir

15 Platform ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. <http://www.akkunpp.com/>.

(Şafak, 2009). Öte yandan, 2000'ler boyunca Türkiye-Rusya arasında yaşanan olumlu gelişmeleri bir eksen kaymasından ziyade Türkiye'nin çok boyutlu ve aktif dış politika yaklaşımı çerçevesinde ele almanın daha doğru olduğuna dair değerlendirmeler de bulunmaktadır (Kohen, 2009; Albayrak, 2009). Bu bağlamda, Türkiye'nin 2000'ler boyunca Orta Doğu, Balkanlar ve Afrika'da birçok ülke ile ilişkilerini siyasi ve ekonomik alanlarda geliştirmeye yönelik girişimleri de göz önüne alındığında, Türkiye-Rusya arasındaki iş birliğinin Batı dünyası ile ilişkilerine alternatif olarak değerlendirilmemesi gerektiği belirtilmiştir.

Bununla birlikte, Türkiye ve Rusya arasında ekonomik ve siyasi alanlarda sağlanan iş birliğine rağmen iki ülke arasındaki ilişkilerin bir stratejik ortaklık seviyesine ulaşmasının pek de kolay olmadığı 2011'in başından itibaren ortaya çıkan Arap Baharı hareketleri noktasında yaklaşımlarının ve çıkarlarının farklılaşması vesilesiyle bir kez daha gün yüzüne çıkmıştır (Erşen, 2015: 217). Tunus ve Mısır'da yaşanan iktidar değişimlerini ihtiyatla izleyen Rusya için isyanların önemli ekonomik ilişkileri bulunan Libya'ya sızması bir dönüm noktası olmuştur. Moskova özellikle Mart 2011'de sivillerin koruma altına alınması amacıyla uçuşa yasak bölge oluşturulmasına yetki veren BMGK kararında Çin ile çekimser kalmasını takiben Fransa, İngiltere ve ABD liderliğindeki bir uluslararası koalisyonun bu kararı kullanarak Libya'da Kaddafi rejiminin devrilmesine yol açan bir askerî harekât başlatmalarını protesto etmiştir (Kerimoğlu, 2017). Ankara ise NATO'nun Libya müdahalesinde Batılı müttefiklerinin yanında yer almayı tercih etmiştir.

İkili ilişkilerin ivme kazandığı bir dönemde iki ülkenin beklenti ve çıkarlarının temelden farklılaştığını gösteren ve aralarında sorun yaratan önemli bir gelişme Suriye'de ortaya çıkan iç savaştır. Türkiye hükümeti Suriye'de yaşananları daha çok insani boyutları çerçevesinde ele alarak Esad rejimini kendi halkına işkence yapmakla itham etmiş ve 2011'in ortalarından itibaren rejim karşıtı muhaliflere açıkça destek sağlamaya başlamıştır (Öniş ve Yılmaz, 2015: 11-12). Bu bağlamda, Esad rejiminin en büyük diplomatik ve askeri destekçisi Rusya ile tamamen farklı bir tutum içerisine girmiştir. Esad rejiminin muhaliflere uyguladığı şiddeti sonlandırmaması ve reformları uygulamaya koymaması durumunda Suriye'ye uluslararası yaptırımlar hayata geçirilmesini öngören BMGK karar tasarısını Çin ile veto eden Rusya (Özdal, 2011), Suriye'deki iç savaşı, ülkede huzur ve istikrarın bozulmasına neden olan ve ABD tarafından desteklenen temelde meşru bir iktidara yönelik sürdürülen bir isyan olarak kabul etmiştir (Çelikipala, 2019: 16).

Rusya açısından Suriye meselesini diğer Arap ülkelerinde yaşanan gelişmelerden farklılaştıran birçok unsur bulunmaktadır. Bu bağlamda, öncelikli olarak, Suriye, Rusya'nın Orta Doğu'daki en önemli askeri ortakları arasında yer almaktadır. Öte yandan, Rusya'nın 1971 yılından beri faaliyette olan Tartus Deniz Üssü'nün stratejik öneminin Orta Doğu'daki yaşanan gelişmelerle bir kez daha hatırlanması ve iki ülke arasında artış gösteren askeri antlaşmalar ve ticari bağlar, Rusya'nın Suriye meselesine ilişkin tutumuna açıklık getirmektedir (Özdal, 2011). Ayrıca, Rusya Suriye üzerinden ABD'nin bölgedeki siyasi manevra alanlarını sınırlandırmaya ve yeniden küresel bir aktör olarak

uluslararası sistemde yer aldığını ispat etmeye çalıştığı ifade edilebilir. Suriye'deki iç savaşın Türkiye açısından ciddi güvenlik risklerini ortaya çıkardığı göz önüne alındığında Suriye krizine dahil olması bir nevi zorunluluk olarak görünürken, Rusya'nın ise daha çok uluslararası politikaya yönelik beklentileri çerçevesinde Suriye denklemine dahil olduğu görülmektedir (Baharççek ve Ağır, 2020: 4-5). Rusya'nın başta Ukrayna ve Kırım'da yaşanan gerginliğin üzerini örtmek adına attığı bir adım olarak değerlendirilen Suriye çıkışı, Obama yönetiminin Orta Doğu'da yol açtığı jeopolitik boşluk nedeniyle Moskova için etkisini artırmak adına bir fırsata dönüştürülmüştür (Köse, 2018). Genel olarak NATO ile uyumlu bir politika izleyen Türkiye ise Suriye'deki sivil halkın yaşanan iç savaştan daha çok zarar görmemesi için faaliyetlere girişmiş ve sınırın öteki tarafında kendi güvenliğine tehdit oluşturacak unsurların baş göstermesini engellemek için politikalar üretmeyi amaçlamıştır (Tüfekçi, 2017: 144).

Hem Libya meselesinde hem de Suriye krizinde Türkiye'nin pozisyonunun NATO'ya yaklaşmasının Rusya'yı rahatsız ettiği görülmektedir. Zira 2012 yılında Türkiye'nin ulusal güvenliğine Suriye kaynaklı olası tehdit ve saldırıların önüne geçmek amacıyla NATO'dan sınırlarına Patriot füzeleri yerleştirilmesi talebinde bulunması "bölgedeki gerilimi artıracak" gerekçesiyle Moskova'nın eleştirileri ile karşılaşmasına neden olmuştur (BBC TÜRKÇE, 04.12.2012). Öte yandan, Kasım 2010'da yapılan NATO Lizbon Zirvesi'nde kamuoyunda "Füze Kalkanı" olarak da bilinen ABD'nin Ulusal Füze Savunma Sistemi konuşlandırma projesini NATO müttefikleriyle paylaşmasının ardından projenin önemli bir ayağı olan Türkiye'nin Malatya-Kürecik bölgesine füze kalkanı sisteminin erken uyarı radar sisteminin yerleştirilmesi kararının alınması Rusya'nın tedirginliğini artırmıştır (Öniş ve Yılmaz, 2015: 83). Ancak, Rusya'nın konu ile ilgili tepkisinin çok daha az etkili bir ABD ortağı olarak gördüğü Türkiye'den çok esas olarak projenin mimarı olan ABD'ye yönelik olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Erdoğan ve Putin hükümetleri arasındaki Suriye meselesine yönelik derin görüş ayrılıkları, iki ülkenin siyasi ilişkileri açısından tehdit edici bir boyuta ulaşmış olsa da köklü bir değişime sebebiyet vermediği ancak süreç içerisinde bu görüş ayrılıklarının kısa süreli gerginliklere yol açtığı söylenebilir (Tüfekçi, 2017: 144). Bu bağlamda, Türk hükümet yetkililerinin çeşitli uluslararası platformlarda Rusya'nın tutumunu sert bir dille eleştirmekten çekinmediği görülmektedir. İki ülke arasında Suriye konusuna ilişkin yaşanan ciddi gerginliklerden biri 10 Ekim 2012 tarihinde Moskova-Şam seferini yapan bir sivil uçağın Ankara Esenboğa Havalimanı'na inmeye zorlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Olay sırasında uçakta bulunan Rus vatandaşlarına kötü muamele yapıldığı iddiasında bulunan Moskova, taşınan malzemelerin ise uluslararası hukuka aykırı olmadığını savunmuştur. Türkiye tarafı ise uçakta Suriye Savunma Bakanlığı'na gönderilmek üzere askeri mühimmat taşındığı konusunda ısrarını sürdürmüştür (Milliyet, 11.10.2012). Yaşanan gerginlik iki ülke dışişleri bakanlarının karşılıklı açıklamalarıyla yumuşatılmış ve ilişkileri etkilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, Suriye konusunda aralarındaki taban tabana zıt yaklaşımlarına rağmen iki ülkenin belli bir siyasi diyalog içerisinde ilişkilerini sürdürmeye istekli oldukları

anlaşılmaktadır. Nitekim bu olayın yaşanmasının hemen akabinde Putin'in Türkiye'de gerçekleştirilen ÜDİK toplantısına katılması Suriye'ye ilişkin görüş ayrılıklarının ikili ilişkileri esir almadığı şeklinde değerlendirilmiştir (Sabah, 14.10.2012; Posta, 14.10.2012). Bazı yorumcuların "kompartmanlaştırma" olarak nitelendirdiği bu diplomatik yaklaşım çerçevesinde iki ülkenin ticaret, enerji ve turizm sektörlerindeki iş birliğini Suriye sorunundan bağımsız olarak sürdürmeye çaba gösterdikleri ifade edilebilir (Özdal vd., 2013: 34; Öniş ve Yılmaz, 2015: 17). Bu bağlamda, iki ülke bölgesel meseleler ile ekonomik iş birliğini birbirinden ayrı tutmaya yönelik bir diplomatik yaklaşım izlemeye çalışmışlardır.

Tüm bu gelişmelere rağmen, Ukrayna'da 2014'ün ilk aylarında Rusya yanlısı ve sağ eğilimli olarak bilinen Yanukoviç hükümetine karşı başlayan Meydan hareketi ile patlak veren siyasi kriz, Türkiye ile Rusya'nın bölgesel meselelerin çözümüne yönelik farklı bakış açılarına sahip olduklarını ortaya koymuştur. Türkiye, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakını tanımamış ve krizin başından beri Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün muhafazasına vurgu yapmıştır. Öte yandan, yapılan referandumla Rusya'ya bağlanma kararı veren Kırım'da yaşayan Tatar nüfusunun hak ve çıkarlarının gözetilmesi için Moskova ve Kiev ile yoğun bir diplomasi yürütmüş ve topraklarında güven içinde yaşamlarını sürdürmelerini temel alan bir anlayış benimsemiştir (Apakan, 2014: 3). Bununla birlikte, Ankara'nın 2008'deki Gürcistan krizinde olduğu gibi bu krizde de Moskova yönetimine karşı oldukça dikkatli bir diplomatik üslup kullanması ve bu süreçte pek çok Batılı ülkenin aksine Rusya'ya yönelik başlatılan yaptırımlara katılmaması, iki ülke arasında ciddi bir krizin yaşanmasının önüne geçmiştir (Özçelik, 2018: 75). Türkiye'nin izlemiş olduğu bu politika, Rusya'ya ticaret, ekonomi ve turizm alanlarındaki bağımlılığından kaynaklı uygulanan bir politika olarak değerlendirilebilir.

Suriye iç savaşının ikili ilişkilere en büyük etkisi ise 24 Kasım 2015'te Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Rus savaş uçağının Türk Hava Kuvvetlerine ait bir F-16 savaş uçağı tarafından vurularak düşürülmesi ile gerçekleşmiştir. Bu gelişme, 2000'lerle birlikte iki ülke ilişkilerinde hâkim olan iş birliği söyleminin ve on beş yıllık ilerlemenin 20 saniye içinde sonunu getirmiş ve siyasi meselelerde yaşanan çıkar çatışmalarına rağmen bozulmayan ekonomik ve ticari ilişkiler ise derinden sarsılarak iki taraf için de olumsuz sonuçlara sebep olacak bir dönemin başlamasına yol açmıştır (Tüfekçi, 2017: 144). Bu durum, Putin'in, "Teröristlerin işbirlikçileri tarafından sırtımızdan bıçaklandık" (NTV, 24.11.2015); "Görünen o ki Allah Türkiye'yi yöneten kadroyu bilgelik ve sağduyudan yoksun bırakarak cezalandırmaya karar vermiş." (Reuters, 03.05.2015) şeklindeki söylemlerinde de açıkça görülmekle birlikte iki ülke arasındaki ilişkilere yönelik ilk etkisini ise 25 Aralık'ta Türkiye-Rusya ÜDİK'in alt organı olan Ortak Stratejik Planlama Grubu toplantısına katılmak için Türkiye'ye gelmesi daha önce planlanan Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un ziyaretinin iptali ile göstermiştir (Başlamış, 2015).

Putin'in Su-24 tipi uçağın düşürülmesinin çok ciddi sonuçlara yol açacağını ifade etmesinin hemen akabinde Türkiye'ye yönelik bir dizi karar alınmıştır. Bu doğrultuda, uçak düşürüldükten ilk

24 saat içinde Lavrov, Türkiye'nin Rus vatandaşları için güvenli bir ülke olmadığını ifade ederek Türkiye'ye gitmemeleri için çağrıda bulunmuş; Akdeniz'deki Rus donanması, savaş uçağının düşürüldüğü kuzeybatı Suriye bölgesi açıklarına hava savunma sistemi S-300 füzelerini taşıyan savaş gemilerini göndermiş; Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu Türkiye sınırındaki operasyonların artarak devam edeceğini söylemiş; Rus milletvekilleri 1915 olaylarını "Ermeni soykırımı" olarak kabul etmeyenlerin cezalandırılması için yasa teklifini Meclise getirmiş ve Rus piyasa düzenleyicisi kamu kuruluşu Rosselkhoznadzor, Rusya'nın Türkiye'den beyaz et ithalatını 1 Aralık itibarıyla durdurulması yönünde karar alındığını duyurmuştur (BBC NEWS TÜRKÇE, 25.11.2015).

Rusya'nın Türkiye'ye yönelik tepkisi Kırım'ın ilhakının ardından Rusya'ya uygulanan yaptırımlara benzer yaptırımların Ocak 2016'dan itibaren yürürlüğe sokulması şeklinde tezahür etmiştir. Yaptırımların arasında, Türkiye'de merkezleri olan ve hukuken Rusya'ya bağlı firmaların Rusya'da güvenliği ilgilendiren alanlarda faaliyetlerine yönelik kısıtlamalar; Türk vatandaşlarının, Rusya'da işe girmelerinin yasaklanması; üretimi Türkiye'de yapılan bazı ürünlerin Rusya'ya girişine yasak getirilmesi; Türkiye-Rusya arasında tarifeli uçuşlar haricindeki charter seferlerinin tamamen dondurulması; Rusya tur operatörlerinden Türkiye'ye tur satmaktan kaçınmalarının talep edilmesi ve vizesiz seyahat uygulamasının askıya alınması ön plana çıkmaktadır (Çelikpala, 2019: 20; BBC NEWS TÜRKÇE, 04.12 2015).

Uçak krizinin ardından Ankara-Moskova arasındaki ilişkilerin normalleşmeye başlaması Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından 27 Haziran 2016 tarihinde Putin'e yazılan mektup ile mümkün olabilmektedir. Erdoğan'ın dolaylı ifadeler kullanarak da olsa uçak krizinin sorumluluğunun üstlenildiğini ve hayatını kaybeden Rus pilotun ailesine tazminat ödeneceğini bildirmesiyle iki ülke arasındaki gerginliğin yumuşama sürecine giden yolda ilk sonuç elde edilmiştir (TRT Haber, 27.06.2016). Bu gelişmenin ardından iki lider 9 Ağustos 2016 tarihinde ilk kez St. Petersburg'da bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmenin bir diğer önemi Erdoğan'ın Türkiye'de 15 Temmuz başarısız darbe girişiminin ardından yurtdışına yaptığı ilk ziyaret olmasıdır. Rusya'nın 15 Temmuz Darbe girişimine yönelik hızlı ve koşulsuz tepkisi ve Erdoğan'a açık desteği iki ülke ilişkilerinde güven artırıcı bir adım olmuş (Sudakov, 2015) ancak AB ve ABD'li yetkililerin tereddüt içeren tepkileri ve Türk hükümetine yönelik eleştirilerinin yaratmış olduğu hayal kırıklığı ise Putin-Erdoğan görüşmesinin önemini artırmıştır (Erşen, 2016:154).

İkili ilişkilerin bu buluşmanın ardından bir yıl içerisinde büyük bir hızla normalleşmeye başladığı görülmektedir. Bu toparlanmadaki hızın en temel sebebi yine taraflar arasında ilişkileri kopma noktasına getiren Suriye meselesi karşısında birbirlerine duydukları ihtiyaçtır. Bu noktada, Türkiye'nin başta ABD olmak üzere geleneksel müttefiklerinden umduğu ilgi ve desteği bulamaması önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Türkiye'nin, uzun bir süredir ABD'de yaşayan Fetullah Gülen'in Türkiye'deki 15 Temmuz darbe girişiminin arkasında yer aldığını gerekçe göstererek ABD'den iade talebinde bulunmasının bir neticeye ulaşmaması ve dönemin Çalışma ve

Sosyal Güvenlik Bakanı Süleyman Soylu'nun darbe girişiminin arkasında ABD'nin olduğunu söylemesi Türkiye-ABD ilişkilerindeki gerginliği daha da tırmandırmıştır (Yeni Şafak, 17.07.2016). Bunun yanında, Amerikan güçlerinin Fırat'ın doğusunda PYD/ YPG ile iş birliğini artırarak silah ve mühimmat desteği sağlaması Türkiye-Rusya yakınlaşmasını doğrudan etkilemiştir (Çelikpala, 2019: 24). Ayrıca bu dönemde AB'nin de başarısız darbe girişimine yönelik beklenen tepkiyi göstermeyerek Türkiye'ye karşı eleştirilerinin dozunu artırması Türkiye-AB ilişkilerinde de bir gerginliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçeveden hareketle, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinde yaşanan gerginliklerin Rusya ile olan ilişkilerinin ivme kazanması için uygun ortam yarattığı ifade edilebilir (Tüfekçi, 2017:147).

Türkiye ve Rusya'nın Suriye özelindeki politikaları tam anlamıyla örtüşmese de tüm bu şartlar altında yaşanan yakınlaşma 24 Ağustos 2016'da Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyini IŞİD ve PKK unsurlarından arındırmak amacıyla başlattığı Fırat Kalkanı Operasyonu karşısında Rusya'nın sessiz kalmasına ve operasyonun başarılı bir şekilde sürmesine olanak sağlamıştır (Tüfekçi, 2017, 148). Bu operasyon, Türkiye'nin terörle etkin mücadele adına askeri bir güç olarak Suriye sahasında yeniden yer alması ve Rusya ile birlikte İran'ın da dahil olduğu yeni bir diplomatik alan açması anlamına gelmekle birlikte Türkiye Rusya ikili ilişkilerinin normalleşmesi ve yeniden canlandırılmasının da itici unsuru olmuştur (Çelikpala, 2019: 23-24). Nitekim Rus Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov'un 15 Eylül 2016'daki Ankara ziyareti 11 yıllık bir aranın ardından ve uçak krizini takiben hem ilk ziyaret olması hem de Suriye hususunda iki ülkenin askeri iş birliğinin temellerinin atıldığı an olması açısından önemlidir (Hürriyet, 15.09.2016).

İkili ilişkileri yeniden tesis etmeye, önceki dönemden farklı olarak, askeri iş birliği çerçevesinde Fırat Kalkanı ile başlayan iki ülke, süreci diplomatik ve siyasi alana ise Astana Süreci olarak bilinen Türkiye, Rusya ve İran arasındaki iş birliği ile taşımışlardır. Üç ülke arasındaki bu de facto ittifak Suriye'deki çatışmaların kısmen de olsa azaltılmasına olanak sağlamış ve ABD'nin tek yanlı politikaları açısından güçlü bir alternatif oluşturmuştur (Erol, 2017: 208-209). 19 Aralık 2016'da Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Andrey Karlov'un, Çankaya'da "Gezgin Gözüyle Kaliningrad'dan Kamçatka'ya Rusya" temalı fotoğraf sergisinin açılış konuşmasını gerçekleştirdiği sırada suikasta uğraması, tarafların soğukkanlı tutumları sayesinde başlatılan süreci sekteye uğratmamış ve 20 Aralık 2016 tarihinde Türkiye, Rusya, İran Dışişleri Bakanları toplantısı planlandığı üzere düzenlenmiştir (Tüfekçi, 2017:149). Putin, suikastın provokasyon olduğunu ifade ederek Karlov'un öldürülmesini Rusya-Türkiye ilişkilerinin bozulması için yapılmış bir eylem olarak değerlendirmiş ve bu durumun iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vermeyeceğinin altını çizmiştir (Aljazeera, 23.12.2016).

Türkiye açısından Suriye'de yürütülen bu iş birliğinin en önemli sonuçlarından biri 17 Eylül 2018 tarihli Soçi Mutabakatı ile Türkiye'nin garantörlüğünde İdlib'in çatışmasızlık bölgesi olarak kabul edilmesi ve Türk askeri birliklerinin İdlib'e konuşlanması noktasında karar alınmasıdır (BBC

NEWS TÜRKÇE, 03.02.2020). Benzer şekilde, TSK'nın ÖSO ile koordineli olarak Afrin'e yönelik 20 Ocak 2018 tarihli Zeytin Dalı Harekâtı kısa süre içerisinde Rusya'nın ciddi bir tepkisiyle karşılaşmadan başarıyla sona ermiştir. Suriye'deki gelişmeler ile kendi terör meselesi arasında ilişki kuran Türkiye için bu başarı; askeri yeterliliğinin ortaya çıkarılması, ABD tarafından sağlanan destek aracılığıyla varlığını ABD'nin kontrolündeki Münbiç ve Fırat'ın doğusuna kaydıran YPG ile mücadelede etkin bir stratejinin belirlenmesi ve özellikle ABD ile ikili ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği gibi sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Çelikpala, 2019: 25). 9 Ekim 2019'da Fırat'ın doğusuna yönelik gerçekleştirilen Barış Pınarı Operasyonu'nun ardından 22 Ekim'de Soçi'de bir araya gelen Putin ve Erdoğan bölgede terörist unsurlara izin verilmeyeceği, YPG'nin Türkiye sınırının 30 kilometre dışına çıkarılacağı ve 150 saatlik bir sürenin ardından Barış Pınarı harekât bölgesinin batısı ve doğusunda 10 kilometrelik derinlikte Türk ve Rus güvenlik güçlerinin ortak devriye görevini yürüteceği hususlarında uzlaşmışlardır (Musa ve Özcan, 2020). Ancak alınan tüm bu kararlara rağmen İdlib'de Türk askerlerine yönelik saldırıların devam etmesi karşısında Rusya'nın net bir tavır sergilememesi ve özellikle Putin'e yakın oldukları bilinen Rus basın yayın organlarında Esed'e destek verir nitelikte söylemlerin bulunması ve Esed yönetiminin Rusya için önemine vurgu yapılması, Türk kamuoyunda İdlib saldırılarının gerçekleştirileceğinden Rusya'nın önceden bilgilendirilmiş olduğu algısını ve bunun sonucu olarak Türkiye'de Rusya'nın güvenilir bir ortak olamayacağı kanısını kuvvetlendirmiştir (Baharçiçek ve Ağır, 2020: 13). Suriye temelinde önemli bir sınav veren Rusya-Türkiye ilişkilerinin istikrar kazanıp kazanamayacağı bölgede ortaya çıkan sorunlara iki tarafın da sağduyuyla yaklaşarak birbirinin önceliklerine hassasiyet göstermesine bağlıdır. İdlib saldırıları nedeniyle tartışma yaratmasına rağmen, Suriye sorununun çözümü açısından gerek uluslararası alanda tek somut girişim olan Astana Görüşmeleri Süreci, gerekse iki ülkenin Barış Pınarı Harekâtı'nın ardından terörist unsurların Türkiye sınırından belirli bir mesafenin gerisinde tutulması noktasında uzlaşma sağlamaları öncelikle iki tarafa da çatışma alanlarının dışında ortak çıkarları yaratarak iş birliğini destekleyecek bir alan üzerinden politika geliştirebileceklerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Türkiye ve Rusya'nın küresel sorunların büyüklüğü karşısında ancak iş birliği içerisinde hareket ederek başarı sağlayabileceklerine dair bir inanca sahip oldukları görülmektedir. Bu çerçevede süreç odaklılık son dönem Türk-Rus ilişkilerinin ana eksenini oluşturmakla birlikte bu iş birliğini sonuçtan çok sürece odaklanmaya zorlayan faktör iki ülkenin de Avrupa-Atlantik dünyası ile kurdukları dengesiz ilişkilerdir (Çelikpala, 2019: 26). Nitekim Türkiye'nin NATO üyeliğinin ve güvenilirliğinin tartışılmasına neden olan diğer bir husus, 2017'de Rusya'dan S-400 hava savunma sistemlerinin alınmasına yönelik bir sözleşme imzalanmasının ardından Temmuz 2019'da teslimatların başlamasıdır (Yücel, 2020: 7). Türkiye'nin attığı bu adımın nedenleri ifade edilirken Irak ve Suriye'de meydana gelen olaylar karşısında hava savunma sistemlerini kalıcı olarak güçlendirmek için Türk tarafının faaliyetlerinin karşılık bulamadığı, Türkiye'nin kendi savunma anlayışına dair gereklilikleri NATO bünyesinde yakalayamadığına vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin uzun bir müddet NATO müttefikleri tarafından geçici görevlendirmeler şeklinde karşılanan

taleplerine kesin çözüm bulunması için Rusya bir alternatif olarak görülmüştür. Diğer taraftan, Türk Hava Kuvvetleri'ndeki pilot açığından kaynaklanan sorunlar, ABD'nin, Suriye'deki iç savaşta YPG unsurlarını barındıran Suriye Demokratik Güçleri'ni desteklemesinin yarattığı hoşnutsuzluk gibi başlıklar da Türkiye'nin bu adımı atmasında önemli birer etken olmuştur (Kasapoğlu, 2017: 1; Çelikpala, 2019: 26). Ancak S-400 sisteminin F-35 uçaklarını riske atacağı düşüncesi ve NATO üyeleri tarafından bir tehdit unsuru olarak nitelendirilen Rusya'dan alınması ve S-400'lerin NATO sistemleri ile uyum içerisinde çalışmayacağı gerçeği, Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin baskısı ile karşılaşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Başta ABD olmak üzere NATO müttefiklerinin meseleyi sürekli gündemde tutarak Ankara'ya karşı uyarılarını sertleştirdikleri görülmektedir (Yücel, 2020: 24). S-400 füze savunma sisteminin alımıyla başlayan Türkiye-Rusya savunma sanayi diyalogu ve iki tarafın bu süreçte yaptıkları çeşitli açıklamalar, Batılı gözlemciler tarafından Türkiye'nin NATO'dan uzaklaşarak Rusya'ya yakınlığı ve Rusya ile savunma sanayi iş birliğini geliştirmeyi amaçladığı şeklinde yorumlanmıştır (Mevlütöğlu, 2020). Bu doğrultuda, ABD yönetimi, Türkiye'yi F-35 savaş uçaklarının ortak üretimi ve alımı programından çıkarmış ve ilk kez bir NATO müttefikine karşı ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası'nda (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act- CAATSA) belirtilen yaptırımları devreye sokmuştur (Akal, 2020). Yaptırımların son bulması için Türkiye'nin S-400'lerden vazgeçmesi şartı göz önüne alındığında bu meselenin Türkiye-Rusya ilişkilerinin ötesinde Avrupa-Atlantik dünyası ile aralarındaki ilişkilere de kalıcı ve doğrudan birtakım yansımalarının olacağı ifade edilmelidir. Bu bağlamda, öncelikle, iki ülke arasındaki ilişkilerin, yükselen güçlerin kendi aralarındaki rekabetin çok taraflı iş birliğini sekteye uğratabilecek potansiyele sahip olduğunu göstermesi açısından önem arz ettiği görülmektedir. Diğer yandan, Türkiye-Rusya arasındaki ilişkilerin dinamiğini anlamak, ikili ilişkilerin tarihini ve sınırlılıklarını anlamanın yanında her iki ülkenin de başta Batı dünyası olmak üzere yakın çevrede bulunan diğer bölgesel aktörlerle olan ilişkilerini de incelemeyi gerekli kılmaktadır. Türkiye-Rusya ilişkileri yalnızca ikili bir ilişki olmanın ötesine geçerek iki ülkenin Batı ile ilişkilerine de güçlü bir şekilde etki etmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken husus Rusya'nın Türkiye için Batı'ya karşı jeopolitik bir müttefikten çok ekonomik olarak stratejik bir ortak, siyasi olarak da görüşleri değerli bulunan önemli bir komşu ülke olarak değerlendirilmesi uygun görülmektedir (Erşen, 2015: 224).

3.4. Türkiye-İsrail İlişkileri

İsrail'in 1948 yılında bağımsız olmasından günümüze inişli-çıkışlı bir seyir gösteren Türkiye-İsrail ilişkileri, son döneme kadar daha çok ABD etkisi altında süregelmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler Arap-İsrail Savaşları ve Filistin Meselesi nedenleriyle Soğuk Savaş dönemi boyunca dalgalı bir seyir izlemiş ancak 1990'ların ikinci yarısı itibarıyla askeri ve siyasi alanlarda "stratejik iş birliği" seviyesine taşınmıştır. Bazı analistler, 1990'ların başında Türkiye ile İsrail arasında gelişen ilişkileri "Soğuk Savaş sonrası Orta Doğu'da Türk dış politikasının en yeni ve aynı zamanda en tartışmalı yönü" olarak tanımlamışlardır. Bu yakınlaşmanın arkasındaki temel neden Türkiye'nin güney

komşularından gelen tehditleri dengeleme çabalarıyla ilintilidir. Suriye'nin 1995 yılında Yunanistan ile bir askeri eğitim antlaşması imzalamış olması bir bakıma bu ittifakı meşrulaştırmıştır. Hem Türkiye hem de Suriye o dönemde stratejik ittifaklarla bir diğerini kuşatmak istemiş ve Türkiye İsrail ile ittifak kurarak bölgedeki rakiplerine karşı askeri üstünlük sağlamıştır. 1990'lar boyunca Türkiye, yalnızca güney komşularından değil, özellikle Kürt meselesiyle ilgili olarak Türkiye'nin insan hakları sicilini giderek daha fazla eleştiren Batı ile de sorunlar yaşamıştır. Türkiye, o dönemde ABD dahil olmak üzere Batı teknolojisi ve askeri teçhizatları elde etme noktasında güçlük yaşamıştır. Bazı analistler, İsrail ile kurulan ittifakı askeri-bürokratik seçkinlerin Türkiye'nin Avrupalı müttefikleri ile yaşadığı sorunlara karşı koyabilmesine olanak tanıyan pragmatik bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir. Terörizme karşı ortak tavırları, Orta Asya'daki ortak çıkarlar ve ekonomik kaygılar da bu ittifak için önem arz etmekle birlikte ikincil konular arasında yer almıştır. Türk politika yapıcıları arasındaki görüş, İsrail'in ABD ile ayrıcalıklı ilişkisinin ve "güçlü Yahudi lobisinin" Türkiye'nin değişen dünya düzeninde kendisine bir yer sağlamaya çalıştığı bir zamanda önemli olabileceği şeklindeydi (Tür, 2012: 47).

1992 yılı itibarıyla karşılıklı üst düzey ziyaretler, 1996'da askeri, ekonomik ve teknik alanlarda bir dizi kapsamlı antlaşmalara imza atılmasının önünü açmıştır. Ancak Türkiye-İsrail ilişkileri, 1998'den sonra Türk dış politika yapımında ve yöneliminde meydana gelen değişikliklerden etkilenmiş ve 2000'lerle birlikte iki ülke arasındaki sorunların dışında ortaya çıkan olaylar ve bu olaylara gösterilen tepkilerin etkisiyle kötüleşmeye başlamıştır. Türkiye'nin güney komşularıyla ilişkileri bu dönemde genel olarak çatışmadan temkinli bir yakınlaşmaya dönüşmüştür. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve Suriye ile Adana Mutabakatının imzalanması ile Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik güvenlik temelli dış politikası da değişmeye başlamıştır. Mevcut tehditlerin ortadan kalkması, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerinin normalleşmesinin kapılarını açmıştır. Ayrıca, Türkiye'ye bu dönemde AB tarafından adaylık statüsü tanınmış ve bu durum, Türkiye'nin iddialı bir reform programına girişmesine yol açmıştır. Dış politikada güvenlik tedbirlerinin azaltılması ile birleşen bu süreç, Türkiye'nin dış politikasını iş birliğini ve daha AB tarzı bir dış politika yönelimi ve araçlarının benimsenmesini vurgulayan yeni bir yola sokmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin güvenlik kaygıları ve güney komşularından gelen tehdit algısı azalırken ordunun dış politika yapımında özerk bir aktör olarak rolü ve İsrail ile ilişkilerindeki itici gücü, Türk siyasetindeki ayrıcalıklı konumunun bir kısmını kaybetmiş olarak görünmekteydi (Tür, 2012: 50).

Türkiye kamuoyunda, İsrail'de Ariel Şaron hükümetinin iktidara gelmesi ve İsrail'in Filistin meselesine karşı giderek sertleşen tavrı konusunda endişe giderek artmıştır. Şaron'un 8 Ağustos 2001 tarihinde Ankara'ya yaptığı ziyaret sürecinde iki ülke başbakanları arasındaki atmosfer ılımlı olmadığı gibi sokaklarda bu ziyarete karşı protestolar da gösterilmiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, kamuoyunun hassaslığını da göz önünde bulundurarak, İsrail'i ilişkilerin geleceği konusunda uyarmış ve "Barış umudu kaybedilirse ilişkilerimiz zarar görebilir." ifadesiyle barış sürecinin öneminin altını çizmiştir (Özcan, 2015: 241). Sonraki yıllarda Türk kamuoyunun İsrail

aleyhindeki görüşleri ve hükümetlerin tepkileri Filistin meselesindeki gelişmeler çerçevesinde devam etmiş; AK Parti'nin iktidara gelmesi, önceki koalisyon hükümeti altında halihazırda şekillenmekte olan değişiklikler çerçevesinde Türk dış politikasına yeni bir perspektif sunmuştur.

AK Parti hükümeti, Irak Savaşı, Kıbrıs sorunu ve AB ile ilişkiler gibi önemli dış politika sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Irak Savaşı, Suriye ve İran gibi diğer bölgesel güçlerin ortak tehdit algılamaları Türkiye'yi bu ülkelere yakınlaştırmıştır. AK Parti hükümeti, komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde, Suriye ve diğer Arap ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaya başlamış ancak bu durum zaman zaman zaman zaman İsrail'in aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri daha çok Filistin sorunu ve barış süreci çerçevesinde şekillenmiştir. El Aksa İntifadası (İkinci İntifada) ve İsrail'in Filistinlilere yönelik politikalarını sertleştirilmesi barış sürecini askıya almış ve Türkiye ile ilişkilerine olumsuz yönde etki etmiştir. İsrail barış sürecine uygun politikalar izlemeye devam ettiği sürece, sınırlı sayıda İslamcı çevreler dışında, iki ülke arasındaki ilişkiler ciddi derecede sorgulanmamıştır. Ancak barış süreci askıya alındığında ve Filistin meselesi bir kez daha ihtilaflı bir şekilde ortaya çıkmasıyla durum tersine dönmüş, Türk hükümetleri İsrail ile arasına mesafe koyarak dış politikada daha temkinli bir yaklaşım sergilemeye başlamıştır.

Bununla birlikte, karşılıklı sert eleştirilere rağmen hem İsrail hem de Türkiye ilişkilerin tamamen kopmasından kaçınmış ve diyalog kanallarını açık tutmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, ilişkilerin gidişatı açısından hasar kontrolü yapmak adına öncelikle dört milletvekilini İsrail'e göndermiştir. Daha sonra dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün 4-5 Ocak 2005'te, Erdoğan'ın ise Mayıs 2005'te İsrail'i ziyaretleri ilişkilerin tekrar rayına oturmasında etkili olmuştur (Tür, 2012:54). Bu gelişmelere rağmen birkaç ay sonra, iki ülke arasında yeni bir kriz ortaya çıkmıştır. Ocak 2006'daki Filistin parlamento seçimlerinin ardından, 16 Şubat'ta Halid Meşal başkanlığındaki bir Hamas heyeti beklenmedik bir şekilde Ankara'yı ziyaret etmiştir. Türkiye, Hamas ile resmi olarak görüşen ilk ülke olmuştur. İsrail bu ziyarete oldukça sert tepki göstermiştir. İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Pinhas Avivi'nin "Bu tür temasa şiddetle karşıyız. Türkiye, Hamas oyunun kurallarını kabul etmeden Hamas ile görüşmemelidir." şeklindeki söylemi ve İsrail başbakanı sözcüsü Ra'anan Gissin'in "Türkiye, [ikili] ilişkilere derinden zarar verebilecek bir hata yapıyor." söylemi bu tepkiyi gözler önüne sermiştir (Tür, 2012: 55). Bu bağlamda, İsrail'in "terör örgütü" olarak atfettiği ve İsrail'in varlığını reddeden Hamas ile temas kurması ve bu örgüte destek vermesi iki ülke arasındaki ilişkilerdeki gerginliği tırmandırmış ve Türkiye'nin İsrail ile Filistin arasında tarafsız bir ülke olarak hareket etme konusundaki güvenilirliğini kesinlikle azaltacak dostane olmayan bir eylem olarak yorumlanmıştır (Oğuzlu, 2010b: 275).

Devam eden krize rağmen, Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında arabuluculuk rolünü üstlenmesi önem arz etmektedir. Müzakereler, 2008 yılının başında başlamış ve Türkiye'nin arabuluculuğu altında Aralık 2008'e kadar devam etmiştir. Gazze Şeridi'ndeki Dökme Kurşun

Operasyonu (Aralık 2008-Ocak 2009) sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin yanı sıra müzakerelerin de beklenmedik bir şekilde bozulduğu sırada, İsrail ile Suriye arasında arabuluculuk görüşmelerinin başarılı bir ilerleme kaydettiği ifade edilmiştir. Ancak, Türkiye artan sivil kayıplar ve ihanet duygusu nedeniyle İsrail operasyonuna çok sert tepki göstermiştir. Erdoğan, yaklaşan operasyon hakkında kendisine bilgi vermeyen dönemin İsrail Başbakanı Ehud Olmert'e olan güvenini kaybettiğini ve Olmert'in artık Türkiye tarafından barış için bir ortak olarak görülmediğini açıkça ifade etmiştir. Bir konuşmasında, Erdoğan dünya medyasının İsrail'in kontrolünde olduğuna dair ifadelerde bulunmuş; İsrail'in BM'deki yerini hala nasıl koruyabildiğini sormuş ve On Emrin Altıncı Emri "Lo tirtsach" a atıfta bulunarak İsraililere İbranice "Öldürmeyin" şeklinde hitap etmiştir (Aytürk, 2002: 677).

İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonunun Türk hükümeti açısından anlaşılabilir hale gelmesinin en büyük nedeni Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında arabulucu sıfatıyla görüşmeler sürdürdüğü esnada gerçekleştirilmesidir. 22 Aralık'ta Ankara'ya gelen Olmert, Suriye ile doğrudan temas kurmaya hazır durumda bulunduklarını Erdoğan'a bildirmiş, fakat gerçekleştirecekleri operasyonla ilgili bilgi vermemiştir. Buna karşılık Erdoğan Aralık ayının sonundaki Orta Doğu gezi programına İsrail'i dahil etmemiş ve İsrail bir ateşkese ılımlı yaklaşımdan bir araya gelemeyeceklerini bildirmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ise "İsrail'in Gazze'de yaptıklarından dolayı insanlık adına utanıldığını" ifade ederek tepkisini ortaya koymuştur (İnat ve Telci, 2011a: 130; Sobecki, 2010).

2009 yılında Türkiye-İsrail ilişkilerinin onarılması oldukça güç bir gerileme sürecine girdiği görülmektedir. 29 Ocak'ta Davos'ta gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu'nun "Gazze: Orta Doğu'da Barış Modeli" panelinde Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez'e "Sesinin benden çok yüksek çıkması bir suçluluk psikolojisinin gereğidir. Öldürmeye gelince siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum" diyerek toplantıyı terk etmesinin ardından iki ülke arasındaki ilişkilerde zaten var olan çatlağı daha da derinleştirmiştir (İnat ve Telci, 2011a: 128-129).

Davos'ta yaşananların etkilerini hemen ve gelecek yıl içinde farklı şekillerde görmek mümkündür. Öncelikle, Türkiye, İsrail'in Anadolu kartalları askeri tatbikatına katılımını reddetmesi bazı yorumcuların iki ülke arasındaki ilişkilerin bitip bitmediğine yönelik sorular yöneltmelerine yol açmıştır (Özcan, 2015: 248). Türkiye'de yayınlanan iki dizinin neden olduğu görünüşte önemsiz iki olay sorunu daha da alevlendirmiştir. Ekim 2010'da Türkiye'de bir kamu televizyon kanalı olan TRT 2'de İsrail Savunma Güçleri askerleri tarafından işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinlilerin ve çocukların öldürüldüğü sahnelerin yer aldığı Ayrılık adlı bir drama dizisi yayınlanmaya başlanmıştır. İsrail'in bu filmin yayınlanmasına yönelik sert tepkisi ve protestoların ardından yayın sona erdirilmiş ancak bir diğer özel televizyon kanalında yayınlanan Kurtlar Vadisi adlı dizisinin bölümlerinden birinde İsrail ajanlarının bebek hırsız olarak gösterilmesi İsrail tarafından daha ciddi eleştiriler yöneltilmesine neden olmuştur (Aytürk 2002: 678-679).

Türkiye-İsrail İlişkilerinin çalkantılı seyretmesine neden olan diğer bir olay ise İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon'un bahsi geçen filmlere tepki olarak Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u bakanlığa çağırarak alçak bir koltuğa oturtmuş ve gazetecilere dönerek İbranice "Bizim yüksek onun daha alçak bir koltukta oturduğuna, masada sadece İsrail bayrağının yer aldığına ve gülümsemediğimize dikkatinizi çekerim" demiştir (Milliyet, 13.01.2010). Ayalon, yapılan ciddi eleştirilerin ve Türkiye'nin özür dilemesine yönelik baskılarının ardından Türk büyükelçisinden özür dilemiş ancak iki ülke arasında yeni bir krize yol açmıştır (Elci ve Fisher-Ilan, 2010).

2010 Mayıs ayı sonunda yaşanan Mavi Marmara krizi ise iki ülke arasında yaşanan krizi zirveye taşımıştır. İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı diğer birçok uluslararası sivil toplum kuruluşunun organize ettiği Gazze'deki İsrail ablukasının sona erdirilmesi için "Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım" sloganıyla 30 Mayıs 2010 tarihinde yola çıkan sekiz gemilik filo 31 Mayıs sabahı İsrail özel harekat güçleri tarafından uluslararası hukuka göre "açık deniz" olarak tanımlanan bir alanda saldırıya uğramış ve yapılan saldırı neticesinde Mavi Marmara adlı gemideki sekizi Türkiye vatandaşı, biri Türkiye kökenli ABD olmak üzere dokuz kişi öldürülmüş, onlarca kişi de ağır şekilde yaralanmıştır (İnat ve Telci 2011b: 113). Saldırı sonrasında Türkiye-İsrail ilişkileri tarihinde en kötü dönem başlamış olmakla birlikte iki ülke ilişkilerinin bir daha asla eskisi gibi olamayacağı ifade edilmiştir.

Saldırı uluslararası basında da geniş yankı uyandırmış, birçok ülkenin lideri İsrail'i kınayarak uluslararası bir soruşturmanın açılması ve Gazze'ye yönelik ambargonun sona erdirilmesine yönelik taleplerini resmi kanallarla iletmışlerdir. ABD tarafından ise "yaşananlardan büyük üzüntü duydukları" belirtilmiş fakat İsrail'i kınayan bir açıklama yapılmasından kaçınılmıştır. BMGK ise acilen toplanarak saldırı nedeniyle İsrail'i "en sert biçimde kınadığını" ilan etmiştir (İnat ve Telci 2011b: 115). BM Genel Sekreterliği'nin Mavi Marmara olayını araştırmak amacıyla Yeni Zelanda eski Başbakanı Geoffrey Palmer başkanlığında oluşturduğu komisyonun hazırladığı Eylül 2011'de yayımlanan raporda yer alan "Abluka altında tutulan bölgenin çok uzağında, nihai uyarı yapılmadan İsrail askeri güçleri tarafından Mavi Marmara gemisine düzenlenen askeri operasyon ölçüsüz ve mantık dışıdır. Mavi Marmara gemisini ele geçirmek için İsrail askeri güçleri tarafından düzenlenen operasyonda dokuz yolcunun öldürülmesi ve birçok kişinin yaralanması kabul edilemez" ifadeleriyle bu olayda İsrail askerlerinin aşırı güç kullandıkları ve sorumlu oldukları belirtilerek İsrail'in Gazze ablukasını meşru bulunmuş ve Mavi Marmara'daki bazı Türklerin tutumları da eleştirilmiştir (Global Political Trends Centre (GPOT), 2011: 1-2).

İki ülke arasındaki ilişkilerde normalleşmenin sağlanması amacıyla hazırlanan raporu Türkiye İsrail'i gözettiği gerekçesiyle imzalamamış ve geçerli bulmamıştır. Bu bağlamda, Türkiye saldırının ardından İsrail ile ilişkilerin yeniden tesis edilmesi için İsrail tarafından özür dilenmesini, öldürülen Türk vatandaşlarının ailelerine tazminat ödenmesini ve sonraki aşamada Gazze ablukasına son

verilmesini talep etmiş ve bu hususların yerine getirilmesi noktasında net bir tavır sergilemiştir. Başlangıçta bu taleplerin İsrail için yerine getirilmesi mümkün olmadığına İsraili yetkililerce bildirilmesi krizin devam etmesine yol açmış (Aytürk, 2002: 680), ancak 22 Mart 2013 tarihinde dönemin ABD Başkanı Barack Obama'nın müdahalesiyle Mavi Marmara olayı nedeniyle İsrail, Türkiye'den özür dilemiş ve hayatını kaybeden Türk vatandaşlarının ailelerine tazminat¹⁶ ödemesi kararlaştırılmıştır (Turan, 2014: 254).

ABD politikasının Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin şekillenmesindeki etkisi de bu dönemde, özellikle Mavi Marmara olayından sonra gözlemlenebilmektedir. ABD yönetimi, bölgede İsrail-Türkiye arasında bir çatışmayı bölgesel çıkarlarına aykırı olduğunu düşünmesi nedeniyle iki taraf arasındaki gerginliğin daha da artmasını engellemeye çalışmıştır. ABD'li yetkililerin Türkiye'ye İsrail ile olan krizi daha da derinleştirmemesi ve diplomatik kanalları diyaloga açık tutması konusunda baskı ve telkinleri olmuştur (Naharnet Newsdesk, 2011). 31 Haziran 2010'da Dışişleri Bakanı Davutoğlu ve İsrail Savunma Bakanı Binyamin Eliezer'in Brüksel'de gizli görüşme yapmalarının çoğunlukla ABD'nin bu baskısından kaynaklandığı söylenebilir. Bu görüşme sırasında Türk tarafı İsrail ile ilişkilerin normalleşmesi için öne sürdükleri taleplerin bir kez daha altını çizmiştir: özür dileme, tazminat ödeme, bağımsız soruşturma, Gazze ablukasının kaldırılması ve üç geminin serbest bırakılması. Bu toplantıdan bir sonuç alınamamış olsa da ABD baskısının nasıl işlediğini ve Filistin meselesinin ilişkilerde nasıl ana tartışma konusu haline geldiğini göstermesi açısından ilgi çekici görünmektedir (Tür, 2012: 61-62).

Arap Baharı süreci ve özellikle Suriye'de yaşanan gelişmeler İsrail açısından Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte Mısır'da Hüsnü Mübarek rejimine son verilmesi ve Suriye'deki iç savaş ve Ürdün'deki protestolar nedeniyle İsrail'in bölgesel güvenliği tehdit altına girerken Türkiye'nin ise bölge ülkeleriyle son yıllarda siyasi, ekonomik ve kültürel alanlardaki yakınlaşma sürecinde zorluklar yaşanmıştır. Bu atmosfer ve özellikle Suriye'deki iç savaş nedeniyle iki ülke açısından oluşan tehditler sonrasında ilişkilerin daha fazla zarar görmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Mavi Marmara olayının ardından İsrail'in özür dileyerek tazminat ödemeyi kabul etmesi bu bağlamda değerlendirilmektedir (Özcan, 2015: 253). Ancak, Temmuz 2014'te İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları sonucu yüzlerce Filistinlinin hayatını kaybetmesi gergin olan ilişkileri iyice çıkmaza sokmuştur. Başbakan Erdoğan, İsrail'in Gazze üzerindeki baskı ve operasyonları devam ettikçe iki ülke arasındaki ilişkilerde normalleşme olmasını beklemenin zor olduğunu ifade etmiştir (Deutsche Welle (DW), 18.07.2014).

ABD Başkanı Donald Trump tarafından 2017'de Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak kabul edilmesi ve Tel Aviv'de bulunan ABD Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınmasına yönelik karar

16 Söz konusu tazminata dair Usul Anlaşması 2016 yılında imzalanmış; bu bağlamda 20 milyon dolar tazminat ödemesi yapılmıştır.

almasını eleştiren bir tasarı, Türkiye'nin girişimleriyle ABD'nin tehditkâr olarak atfedilebilecek telkinlerine rağmen BM Genel Kurulu'nda 128 oya karşılık 9 oyla kabul edilmiştir. Buna karşılık ABD tasarıya evet oyu veren ülkelerin not edildiğini (BBC NEWS, 20.12.2017) belirterek sert tepki gösterirken, ortaya çıkan konjonktürde ABD ve İsrail'in tek taraflı adımlarda diplomatik yönden yalnızlaşma riskini de gözler önüne sermiştir. 2018 ve 2019 yıllarında İsrail'in Trump yönetiminin desteğiyle uluslararası hukuka aykırı olarak attığı adımların ve ülkede yaşanan hükümet krizinin etkisiyle Türkiye ile İsrail ilişkileri olumsuz yönde seyretmeye devam etmiştir. Trump'ın göreve başlamadan kısa bir süre önce "Yüzyılın Antlaşması" olarak duyurduğu barış planının ilişkilere etkisi yine olumsuz olmuştur. Türkiye'nin konuya yaklaşımı, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sözlerinde açıkça görülmüştür (T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Bakanlığı, 2020):

Dünyanın gündemine sözde 'Yüzyılın Planı' adıyla giren ve Kudüs'ü İsrail'in başkenti ilan eden plan, bölgede barış ve huzuru tehdit eden bir hayalden başka bir şey değildir. Bu hayalin gerçekleşmesine izin vermeyeceğiz. Filistin topraklarını ilhak anlamına gelen, Filistin'i tümüyle yok eden ve Kudüs'ü tamamen gasp eden bu planı tanımıyoruz. Görünürde iki devletli çözümü kabul eden ancak İsrail işgalini Amerikan yönetimi himayesinde meşrulaştırma anlamına gelen bu girişimi asla kabul etmiyoruz. Filistin yıllardır işgal, yıkım ve acıya maruz kalırken, İsrail haksız ve hukuksuz bir şekilde bugünkü sınırlarına ulaşmıştır. Türkiye'nin Kudüs'ün ilhakına sessiz kalması ve Filistinli kardeşlerini bu mücadelede yalnız bırakması mümkün değildir.

Bu süreçte, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nde nükleer programı sebebiyle İran'a uygulanacak ambargo konusunda Batı bloğuna karşı oy kullanarak İran nükleer sorununun çözümü için Brezilya ve İran ile Tahran Antlaşması'na imza atması ve Mavi Marmara krizinin ardından yaşanan olaylar Türk dış politikasında geline noktaı gözler önüne sermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Özellikle İran, Suriye ve İsrail/Filistin ile yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin dış politikasında "eksen kayması" yaşandığına dair yoğun tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Batı dünyası ile ilişkileri sorunlu olan İran ve Suriye ile yakınlaşmasına karşın Batılı ülkelerce destek verilen İsrail ile arasındaki gerginliğin giderek tırmanması Türk dış politikasında ağırlığın Batı'dan İslam ülkelerine doğru kaydığı yönünde yorumların yapılmasına yol açmıştır. Bu yorumlar, yeni Türk dış politika yapıcılarının bilinçli olarak Batı merkezlilikten uzaklaşıp İslam ülkeleri ile yakınlık kurmak suretiyle bir "İslamcı dış politika" takip ettikleri eleştirilerine kadar girmiştir (İnat ve Telci, 2011a: 95). Aynı dönemde, Almanya ve Fransa'nın, Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda negatif sinyaller vermeleri sebebiyle Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan durgunluk ve üyelik sürecindeki tıkanıklık bu tartışmaların daha da artmasına yol açmıştır (Özcan, 2015: 88).

Bu iki gelişme neticesinde, içeride ve dışarıdaki bazı çevreler tarafından Türkiye'nin ABD ve Batılı ülkelerle yaşadığı anlaşmazlıkların, Türkiye'nin uygulamaya çalıştığı "çok boyutlu" ve "iş birliği odaklı" dış politikasının sonu anlamına geldiği ve Türkiye'nin Batı'yı karşısına aldığı şeklinde lanse edilmiştir. Ancak, Türkiye'nin İran'ın nükleer sorununun çözümü için diplomasiyi önceleyen girişimlerde bulunması ile Mavi Marmara saldırısının ardından İsrail'e karşı göstermiş olduğu sert

tutumunu kendi dış politika anlayışının doğal bir sonucu olarak değerlendirmek gerekmektedir (İnat ve Telci, 2011b: 71). ABD ve diğer Batılı ülkeler tarafından Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerin, geçmişte kendilerinin belirlemiş oldukları politikalara koşulsuz şartsız itaat eden “uysal müttefik” Türkiye'nin dış politika çizgisinde yaşanan değişimi kabul etmek istememeleri ile bağdaştırıldığı görülmektedir. İsrail-Türkiye ilişkilerinin bozulması açısından yapılan analizlerde ise iki ülke arasında bir bölgesel liderlik yarışının var olduğuna; İsrail'in bölgede yeni yükselen güç olarak Türkiye'yi kabullenmek istemediğine; Türkiye'nin bölgede etkinliğinin artmasının birçok ülkenin bölgeye yönelik politikalarını da etkileyeceğine ve dolayısıyla Amerika'nın da bölgeye yönelik politikalarını değişen dinamikler çerçevesinde yeniden şekillendirebileceğine vurgu yapılmıştır (İnat ve Telci, 2011a: 132).

Son dönemde, İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkilerde olası bir yumuşamaya yönelik söylemler görülmeye başlanmıştır. Bu durumun bir göstergesi olarak İsrail Devleti'nin resmi hesabından paylaşılan bir tweette, “Türkiye ile diplomatik ilişkilerden dolayı İsrail'in gurur duyduğu ve gelecekte bu ilişkilerin gelişmesini umut ettikleri” (İsrail Devleti Resmi Twitter Hesabı, 07.05.2020) ifade edilmiştir. İki ülkenin ilişkileri açısından son dönemde uluslararası yansımaları olan en dikkat çekici gelişme ise 12 Mayıs 2020 tarihinde BAE, Mısır, Kıbrıs, Yunanistan ve Fransa'nın Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki sondaj faaliyetlerini kınadığı ortak bildiride İsrail'in taraf olarak yer almamasıdır. Bu bağlamda, Türkiye-İsrail ilişkilerinde olası bir yumuşamanın bir ayağının da Doğu Akdeniz olması ihtimali üzerinde durulmaktadır. Son dönemde ortaya çıkan gelişmeler çerçevesinde, iki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda konu bazı iş birliği sağlayabilecekleri ifade edilebilmekle birlikte 1990'ların ikinci yarısında görülen yakınlaşmaya benzer bir ilişki kısa vadede mümkün görünmemektedir.

Türkiye İsrail ile ilişkilerinin çoğunlukla Batı faktörünün etkisi altında şekillenmeye ve Batı faktöründen doğrudan etkilenmeye devam edeceği ifade edilebilir. İsrail ile Türkiye arasında yaşanan bazı gelişmeler, Türkiye'nin Orta Doğu politikasında ABD ile çatıştığı hadiseler olarak kaydedilmiştir. Taraflar arasındaki ikili görüşmelerde gündem konulardan birini İsrail ile ilişkiler oluşturmuştur. Türkiye'nin bir yandan İsrail ile çeşitli nedenlerle yaşadığı sorunlar, öte yandan İran'ın nükleer programı hususunda göstermiş olduğu arabuluculuk çabaları ve soruna müzakereler yoluyla bir çözüm bulunması noktasında ısrar etmesi, Türkiye'nin AB üyeliği noktasında negatif sinyallerin gelmesiyle Türkiye-AB ilişkilerinde ortaya çıkan durgunluk ile aynı döneme denk gelmiş ve tüm bu hususlar Türk dış politikası ile ilgili eksen kayması tartışmalarını alevlendirmiştir. Ancak, Türkiye'nin Batılı müttefikleriyle olan ilişkileri, Türkiye-İsrail arasında yaşanan gerilimlere rağmen bazı alanlarda gelişerek devam etmiştir. Sözgelimi, Türkiye'nin NATO Erken Uyarı Radarı'nın topraklarına yerleştirilmesine onay vermesi ve AB yolunda reform çabalarının “pozitif gündem” başlığıyla canlandırılmasının ardından (Özcan, 2015: 253) geleneksel Batı eksenli dış politika anlayışını ve Batı dünyasına entegre olma amacını devam ettirdiği görülmüştür.

3.5. Katar Krizi

5 Haziran 2017 tarihinde Suudi Arabistan ve BAE öncülüğünde ve Mısır ile Bahreyn'in de aktif olarak destek verdikleri Katar ile tüm diplomatik ilişkilerin sonlandırılmasına ve Katar'a yönelik kara, deniz, hava ambargosu koyulmasına ilişkin süreç dünya gündeminin ilk sıralarında yer almıştır (Doğan, 2020). Blok tarafından alınan bu ambargo kararına sunulan gerekçe, Katar'ın El Kaide ve IŞİD gibi terörist grupları finansal olarak desteklediğine yönelik iddiadır. Bununla birlikte, Katar'ın devlet destekli kanalı El-Cezire'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da yer alan terörist ve isyancı gruplar için haber kanalı olarak işlev gördüğüne yönelik suçlamalar yapılmıştır (Qiblawi vd., 2017). Krize yol açan olay, 23 Mayıs 2017'de Katar resmi haber ajansının sitesinin ele geçirilmesiyle sitede Katar Emiri'ne ait olduğu öne sürülen ABD dış politikasının eleştirildiği ancak Körfez ülkeleri için birincil tehdit olarak görülen İran'ın övüldüğüne dair birtakım ifadelerle yer verilmesidir. Bu ifadeler başta Suudi Arabistan ve BAE ile bağlantılı hesaplar aracılığıyla hızla yayılmıştır (Doğan, 2020). Katar'ın bu iddiaları kesin bir dille yalanlamasına rağmen Suudi Arabistan, Mısır, BAE, Bahreyn, Yemen, Libya, Maldivler gibi ülkeler Katar ile diplomatik ilişkilerini askıya aldıklarını ve hava sahalarını, kara sınırlarını ve deniz limanlarını kapattıklarını duyurmuş, 14 gün içerisinde Katar vatandaşlarının ülkelerini terk etmelerini istemişlerdir (Akdoğan, 2017: 18; Öztürk, 2017). Bununla birlikte, Arap Bloğu tarafından 22 Haziran'da müzakere yapılmayacağını belirttikleri 13 maddeden¹⁷ oluşan bir talepler listesi yayınlanmıştır (Domazeti, 2017).

Doha ve Körfez İşbirliği Konseyi¹⁸ (KİK) arasında yıllardır bir bölünme bulunmaktaydı. Arap Baharı süreci Konseye üye olan devletlerin birbirleriyle daha çok ters düşmesine ve aralarındaki sorun ve anlaşmazlıkların artmasına yol açmıştır. Katar, özellikle Mısır, BAE ve Suudi Arabistan'la önemli görüş ayrılıklarına düşmüştür (Öztürk, 2017). Katar'ın KİK komşularının aksine Arap dünyasındaki rejim değişikliklerine destek vermesi ve Mısır'da Müslüman Kardeşler, Gazze'de Hamas, Tunus'ta Nahda partisi, Libya ve Suriye'deki sayısız milisler de dahil olmak üzere birçok İslamcı aktöre medyada olumlu yer vermesi bölgede hedef ülke konumuna gelmesine yol açmıştır. BAE ve Suudi Arabistan Katar'ın bölgeye yönelik çıkarlarını önlemek amacıyla Mısır'da Mursi'nin devrilmesinden yana tutum sergilemiş, Suriye'de ve Libya'da da Katar'ın karşı cephesinde yer almışlardır (Stephens, 2017: 12).

Krizin başlamasının hemen ardından Türkiye arabuluculuk yaparak krizin çözülmesi için temaslar gerçekleştirmiş ve yoğun mesai harcamıştır. Katar'ın tek kara sınırı olan Suudi Arabistan

17 13 madde için bkz. The National UAE (2018) "The 13 demands on Qatar from Saudi Arabia, Bahrain, the UAE and Egypt - The National", <https://www.thenational.ae/world/the-13-demands-on-qatar-from-saudi-arabiabahrain-the-uae-and-egypt-1.93329>, (20.11.2020)

18 1981 tarihinde kurulan ve önde gelen üyeleri arasında Suudi Arabistan, BAE ve Katar'ın yer aldığı KİK'in temel amacı, bölgedeki İran kaynaklı Şii yayılmacılığını engellemek için Suudilerin liderliğinde, Körfez'deki Arap emirliklerinin örgütlenerek askerî, siyasî ve ekonomik alanlarda işbirliği yapmalarının sağlanmasıydı.

sınırının kapatılmış olmasından ve gıda ihtiyacının çoğunlukla sorun yaşadığı ülkelerden karşılanmasından dolayı ülkede insani bir krize yol açabilecek olan gıda güvenliğinin sağlanması için Türkiye, ülkeye 71 uçakla 5.000 ton gıda yardımında bulunmuştur (Sputnik Türkiye, 17.06.2017). Diğer önemli bir adım, Katar'da askeri üssü bulunan Türkiye'nin buradaki askeri varlığını artırarak güvenliği sağlamaya yönelik atılmıştır. Nisan 2016'da imzalanan "Katar Topraklarında Türk Kuvvetlerinin Konuşlandırılmasına İlişkin Uygulama Antlaşması", Katar ambargosunun başlamasından iki gün sonra TBMM Genel Kurulu'nda görüşülerek onaylanmıştır. Bu antlaşma ile 22 Haziran 2017'de Doha'da bulunan Türk üssüne 23 asker ve 5 zırhlı araç sevk edilmiştir. 11 Temmuz 2017'de 45 Türk komandosu; 18 Temmuz 2017'de 171 asker ve 2 fırtına obüsü ve var olan birliğe ek olarak 19 Temmuz 2017'de ise 28 topçu asker daha Katar'a gönderilmiştir (ORSAM, 15.08.2017). Aralık 2017 itibarıyla "Katar-Türk Birleşik Müşterek Kuvvet Komutanlığı" olarak adlandırılan bahsi geçen askeri üs zamanla genişletilmiş ve böylelikle Türkiye ile Katar arasındaki askeri ittifak giderek güçlenmiştir. Mevcut durumda zırhlı birliklere ait 300 askerin bulunduğu ifade edilen ve bu sayının 5.000 kişiye ulaştırılması hedeflenen Türkiye'nin Katar'daki askeri üssüne Aralık 2019'da "Halid Bin Velid Kışlası" dahil edilmiştir (Yetim ve Akcan, 2020: 27).

Bu girişimlerin yanında dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Rusya liderleriyle meselenin barışçıl yöntemlerle çözüme ulaştırılması için telefon görüşmeleri gerçekleştirerek yoğun bir diplomasi trafiği yürütmüştür (Daily Sabah, 07.06.2017). Krizin ortaya çıkmasının ardından yaptığı açıklamada Erdoğan, bölgede halihazırda var olan sorunlar çözüme ulaşmamışken yeni problemlerin ortaya çıktığına vurgu yaparak Katar'a yaptırım kararının doğru olmadığını, dayanışma ve iş birliğine daha çok ihtiyaç duyulan bir dönemde bu sorunun hiçbir ülkenin yararına olmadığını ifade etmiş ve tarafları diyalog kurmaya ve karşılıklı görüşmeye çağırmıştır (Anadolu Ajansı (AA), 06.06.2017).

Katar, Türkiye'nin Arap bölgesindeki en önemli ve temel müttefiki olarak kabul edilmektedir; iki ülkenin de Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'deki demokratikleşme hareketlerini desteklemesi, dış politikalarında uyumu yakalamalarının ve ortak hareket etmelerinin önünü açmıştır. Bu süreçte Körfez ülkelerinden farklı bir ülkeyle siyasi ve askerî alanlarda önemli iş birlikleri kurmaya başlayan Katar'ın Türkiye ile büyük oranda aynı görüşü paylaştığı konular şu şekilde sıralanabilir: Suriye iç savaşında rejimle mücadele eden ÖSO'ya destek sağlama, DAESH'in bölgede bir tehdit unsuru olarak görülmesi, Mısır'daki askeri darbeyi kınama ve Müslüman Kardeşler'i destekleme, bölgede gittikçe artan İran nüfuzundan endişe duyma (Yetim, 2016: 310).

İki ülkenin dış politika hedeflerinin çoğunlukla benzerlik göstermesi, bölgedeki gelişmelere ilişkin siyasi iş birliğinin üst seviyelere ulaşmasına imkân vermiştir. Bu birlik, zaman içerisinde kültürel etkileşim, yatırım, enerji ve askerî alanlar gibi farklı alanlarda da kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle 2015 yılı ikili ilişkilerin farklı boyutlara taşındığı ve güçlendirildiği bir yıl

olmuştur. Öncelikle, 24 Temmuz 2015'te Türkiye'nin sınırlarını korumak, güvenlik ve istikrarını sağlamak için PKK ve DAESH terör örgütlerine karşı Irak ve Suriye'nin kuzeyinde yürüttüğü hava harekâtları Arap Birliği ülkeleri tarafından kınanırken Katar ise harekâtlara destek vermiştir. Arap Birliği Genel Sekreteri Nebil el Arabi'nin Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak "Arap Birliği, bölge ülkelerinin güvenlik ve istikrarını hedef alan tüm terör eylemlerini kınamaktadır..." şeklindeki ifadelerine Katar, "şerh koyduğunu" belirterek Türkiye'nin BM antlaşmasının 51. maddesi uyarınca meşru müdafaa hakkından yararlandığını ifade etmiştir (Milliyet, 05.08.2015). Bununla birlikte, iki ülkenin 2015 yılını "Türkiye-Katar Kültür Yılı" ilan etmesiyle her iki ülkede yaklaşık 40 etkinlik düzenlenmiş ve böylelikle taraflar arasında kültürel ilişkiler de yoğunlaşmaya başlamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu, 2016: 65).

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'de darbe girişiminin başladığı sıralarda Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı arayarak dayanışma gösteren ilk ülkenin Katar olması ikili ilişkilere olumlu yansımıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Katar'ın 15 Temmuz darbe girişimi sırasında ve sonrasında sergilediği dayanışmayı, desteği unutamayız. Katar kara gün dostu olduğunu gösterdi." (AA, 15.02.2017) ifadelerinden de anlaşıldığı üzere ikili ilişkiler sağlam bir temele dayanmaktadır. Tüm bunlara ek olarak ilki 2015'te olmak üzere sonraki yıllarda düzenli bir şekilde gerçekleştirilen Yüksek Stratejik Komite Toplantıları ilişkilerin derinleşmesi açısından önem arz etmektedir. Böylelikle iki ülke arasında bir müttefiklik kurulduğunu belirtmek mümkündür (Muriç, 2020: 3).

Türkiye'nin attığı adımlarla Katar'ı desteklemesi öncelikle Suudi Arabistan'a ve Katar ablukasına katılan diğer ülkelere rahatsızlık vermiştir. Türkiye'nin Katar'da asker sayısını artırma kararı alması söz konusu ülkelerin Katar'dan talep ettikleri 13 maddelik listede Türk üssünün kapatılmasına dair talebin yer alması bu rahatsızlığın en açık göstergesidir. Öneriyi reddeden Katar'a Cumhurbaşkanı Erdoğan destek vermiş ve bu talebe karşı tavrını, "Türkiye'nin asker çekmesini talep etmek, bir defa Türkiye'ye karşı da maalesef saygısızlıktır. Biz herhangi bir ülkeyle savunma iş birliği antlaşmasını yaparken birilerinden izin mi alacağız? Kusura bakmasınlar, Türkiye öyle sıradan bir ülke, sıradan bir devlet değil." (NTV, 25.06.2017) ifadeleriyle ortaya koyarken bu 13 maddeyle ilgili yaklaşımın uluslararası hukuka uygun olmadığını ve adeta bir ülkenin egemenlik haklarına müdahale söz konusu olduğunu da belirtmiştir. Bununla birlikte, Suudi Arabistan'a da askerî üs kurulmasına yönelik teklif sunulduğunu ancak bu konuda Suudi Arabistan tarafından somut bir adım atılmadığının da altını çizmiştir.

Türkiye, Katar'ın egemenliğine saygı duyulması gerektiği yönündeki tavrı ve pozisyonu ile başta Suudi Arabistan ve BAE gibi ekonomik yönden güçlü devletlerle karşı karşıya gelme riskini göze almıştır. Bütün risklere rağmen Türkiye'nin kriz karşısındaki tutumunun hem uluslararası ilişkiler literatüründe hem de mevcut dünya düzeninde önemli sonuçlara ve yeni durumlara yol açması olası görünmektedir. Zira Türkiye'nin bu tavrının Soğuk Savaş'ın ardından ABD liderliğinde kurulan küresel düzene ve zaman içerisinde Rusya'nın da bazı bölgelerde oynadığı düzen sürdürücü

rolüne karşı bir alternatif oluşturma açısından kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir (Domazeti, 2017).

ABD'nin Orta Doğu, Balkanlar ve Afrika'dan giderek çekilme noktasındaki tutumu ve özellikle Obama döneminde bu bölgelerde asker sayısının azaltılmaya başlanması, NATO'nun askerî caydırıcılığındaki zaafı ve ABD'de Trump yönetiminin başlamasıyla NATO'nun güvenlik rolünün sorgulanması birtakım endişelere yol açmıştır. Katar krizinde görüldüğü üzere NATO'nun dünya üzerindeki risk ve tehditlere engel olmadaki başarısızlığının uluslararası askerî ve siyasal ittifaklar haricinde tek başına bölgesel alternatif güçlere fırsat sunduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Türkiye-Katar askerî ittifakının uluslararası sistem içinde önemli bir örnek oluşturduğunu belirtmek gerekmektedir (Domazeti, 2017). İki ülkenin büyük ölçüde benzeyen dış politika eğilimleri sonucunda aralarındaki yakınlaşmanın bir ittifak-müttefik ilişkisine dönüşmesi ve giderek güçlenmesi Orta Doğu'da yaşanan uluslararası gelişmelere etkisi ve bölge çalışmalarını şekillendirmesi açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu çerçevede, Orta Doğu'da, Suudi Arabistan'ın liderliğindeki statükocu blok ve İran'ın başı çektiği "direniş" bloğunun yanında Türkiye ve Katar'ın ön planda olduğu üçüncü bir bloğun geliştiğine dair yorumların yapılmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, bu bloğun, İran ve Suudi Arabistan önderliğindeki kamplara karşı açıkça muhalif bir tutum göstermediği; farklı yerel ve bölgesel aktörlerle ittifak ilişkileri geliştirmeye yönelik girişimlerde bulundukları ifade edilmiştir (Yetim ve Akcan, 2020: 24).

ABD'li bir düşünce kuruluşunun 2019 yılında yayınladığı bir raporda, Türk-Katar ittifakının yükselişi ve derinleştirilmesinin ABD ve Orta Doğu'nun temel değerleri ve çıkarları açısından "büyüyen bir tehdit" oluşturduğu ifade edilmiştir. Katar ve Türkiye hükümetlerinin, Orta Doğu'da "terör finansörlerini barındırmak, nefret uyandıran ideolojiyi desteklemek ve şiddet içeren aşırılık yanlısı grupları desteklemek" için birlikte hareket ettikleri ve bu süreçte bölgesel istikrarsızlığa yol açtıkları iddia edilmiştir. Bununla birlikte, raporda, Türk ve Katarlı liderlerin Batı'ya karşı nefret ve önyargıları körükleyerek ve Orta Doğu'da laikliği ve azınlık haklarını güçlendirme çabalarını baltalayarak, dünyadaki çeşitli İslamcı hareketlerin önde gelen hamileri haline geldikleri belirtilmiştir (Erdemir ve Koduvayur, 2019).

Son dönemlerde Türkiye'nin Batı yönlü stratejisinde belirlediği hedeflerinden saptığı ve dış politika stratejisinde eksen kayması olduğuna yönelik iddialar, Türkiye'nin Katar'a sağladığı destek açısından da ortaya atılmıştır. Ancak her iki ülkenin de stratejik çıkarları çerçevesinde gelişen ilişkiler bağlamında yaşanan sorunlarda birbirlerine destek olmalarını eksen kayması olarak nitelendirmemek gerekmektedir. Zira Türkiye ile Katar arasında kriz patlak vermeden önce de birçok alanda ikili iş birlikleri bulunmaktadır (Alizada, 2017). Bununla birlikte Türkiye'nin Katar krizinde hem dengeleyici hem de oyun bozucu rolünün olduğunun altı çizilmektedir. Trump'ın 2016 yılında yapılan ABD seçimlerinde başkanlığı kazanması sonrasında ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik planları da değişmiş ve tercihlerini daha çok Katar ve İran ile çalışma yönünde beyan eden demokratların

aksine Trump yönetiminde Washington'da Suudi Arabistan ve BAE'nin etkisi yeniden artmış ve Katar'a karşı tavır alınarak aralarına mesafe konulmasına yol açmıştır. Trump, ilk ziyaretini Suudi Arabistan'a gerçekleştirmiş ve sonrasında ziyaret ettiği diğer Körfez ülkeleri ve İsrail'de "İran karşıtlığı" vurgusuyla İran'ı yalnızlaştırmaya çalışmıştır. Trump'ın bu ziyaretler sürecinde Orta Doğu'da Suudi Arabistan liderliğinde Arap ülkelerine İsrail ve ABD tarafından istihbarat ve silâh yardımı sağlanmasıyla İran'a karşı bir "Arap NATO"su oluşturma planı yeniden gündeme getirilmiştir (Öztürk, 2017). Böyle bir ortamda, Katar krizinin Trump'ın Riyad'a yapmış olduğu resmi ziyaretin hemen sonrasında ortaya çıkması krizin arkasında ABD'nin etkisinin bulunup bulunmadığı sorusunu da beraberinde getirmiştir. Bu ziyarette, ABD ve Suudi Arabistan 460 milyar dolarlık silah satış antlaşmasına imza atmışlardır (Öztürkler, 2017: 78). Bu olayın ardından, Trump twitter hesabından yayınlamış olduğu mesajlarla Katar'a abluka uygulayan ülkelere destek verdiğini bildirmiş ancak zaman içerisinde sorunun çözülmesi için arabuluculuk faaliyetlerini desteklediğini açıklamıştır. ABD'nin Suudi Arabistan ile imzaladığı antlaşmanın hemen ardından Katar ile de 12 milyar dolarlık F-16 savaş uçağının satın alınmasını öngören bir antlaşma imzalaması, Trump'ın silah satmak amacıyla bölgeyi bilinçli bir şekilde kışkırttığına dair iddialara yol açmıştır. Bu bağlamda, krizin tırmanışa geçmesinde ABD'den gelen çelişkili açıklamaların ve tutumun rolünün büyük olduğu ifade edilmektedir (Diriöz, 2017: 30-31). Katar ile ABD arasında halihazırda bir müttefiklik ilişkisi bulunmaktadır. ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı'nın önemli bir üssü Katar sınırları içerisinde yer almaktadır. Katar'ın, ABD açısından Irak ve İran'a yakın konumda bulunması önemlidir. Katar için ise sahip olduğu dünyanın üçüncü en büyük doğal gaz rezervlerini muhafaza etmek için küçük bir nüfusa sahip olması nedeniyle yetersiz kalabilecek askeri gücü açısından ABD'nin çatısı altında olmanın stratejik bir önemi bulunmaktadır (Diriöz, 2009: 62).

Türkiye'nin Katar krizinde uyguladığı politikaların, ABD ve Suudi Arabistan'ın İran'ı zayıflatmaya yönelik planlarını sekteye uğrattığı söylenebilir. ABD tarafından kurulan Sünni blok temelli Orta Doğu politikasının hedeflenen başarıya ulaşamadığını söylemek için erken olsa bile Suudi Arabistan'ın özellikle askeri güç bağlamında İran'ın nüfuz alanını daraltamadığı açıkça ortaya çıkmıştır (Ekşi, 2018). Bu bağlamda, Türkiye'nin Katar krizinde hem denge sağlayıcı hem oyun bozucu olarak rol aldığını ifade etmek mümkündür. Bu açıdan Katar krizi, Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığından duyulan rahatsızlığın bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Zira Katar'a uygulanan ablukanın ana sebebi olarak Katar'ın terörü desteklediği iddiası olmasına rağmen 13 madde içeren talep listesinde Katar'daki Türk askeri üssünün kapatılmasına ilişkin talep blok ülkelerinin isteklerindeki tutarsızlığa örnek oluşturmaktadır (Ekşi, 2017; Arslan, 2018: 87).

Türkiye'nin Katar krizinde yürüttüğü aktif diplomasi, 2011'den beri devam eden Suriye Krizi nedeniyle yaşadığı tıkanıklığı aşmasına ve bölgede tekrar yumuşak güç olarak yükselme zemini yakalamasına olanak tanımıştır. Kriz ortaya çıktığında, Türkiye'nin sorunun bütün taraflarıyla yürüttüğü yoğun diplomasi trafiği olumlu sonuçlanmış ve krizin ilk aşaması atlatılmıştır. Öte yandan, özellikle İran ile yürütülen ortak diplomasi ve Pakistan ve Azerbaycan'ın sağladığı desteğin de

süreçte önemli etkisinin olduğu ifade edilmelidir (Ekşi, 2017). Diğer taraftan, ABD'nin Suudi Arabistan ve yanındaki ülkelere verdiği desteği sonlandırması krizin tamamen ablukacı devletlerin aleyhine şekillenen bir sürece dönüşmesine yol açmıştır (Muriç, 2020: 10). Buradan hareketle, ABD'nin İran'ı zayıflatma ve yalnızlaştırma politikasında yeterince etkili olamayan Suudi Arabistan'ın yanında hem askeri güç alanında hem de diplomatik düzeyde Türkiye ile iş birliği yapılmasına ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Bu bağlamda, ABD ile Türkiye arasında iş birliği politikalarının hayata geçirilmesi İran'a uygulanan yaptırımlar noktasında Türkiye'nin yeniden oyun bozucu bir rol oynamaması için önem arz etmektedir. Bu durum, İran'ın üzerindeki baskıyı artıracak gibi etkinliğinin de azalmasına yol açacaktır (Ekşi, 2018).

Başta diplomasi olmak üzere ekonomik ve askerî kanalları kullanan ve sorunun başlangıcından itibaren Katar'a tam destek veren Türkiye, attığı adımlarla aralarındaki ilişkinin kurumsallaşmasına önemli katkıda bulunmuştur. İlerleyen süreçte de dolar türbülansında destek, gittikçe artan yatırımlar ve yapılan çeşitli antlaşmalar ile karşılıklı gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler derinleşen ilişkilerin en açık göstergeleridir (Muriç, 2020: 11). Katar'a ambargo uygulayan devletlerle diplomatik ilişkilerini sekteye uğratmadan belli bir düzeyde tutmayı başarması, Türkiye'nin kendisi açısından bu süreci iyi idare ettiğini göstermektedir. Ancak, Türkiye-Katar arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesi ve Türkiye'nin Katar krizindeki tutumu, ABD ve Orta Doğu'nun değerleri ve çıkarları açısından bir tehdit olarak görülmüş ve küresel otoriteye karşı gelme olarak değerlendirilmiştir.

3.6. Arakan Olayları

Güneydoğu Asya'da Bengal Körfezi ile Andaman Denizine kıyısı bulunan, bölgedeki iki büyük güç Çin ve Hindistan arasında yer alan Myanmar, 55 milyonu aşan nüfusa ve zengin yeraltı kaynaklarına sahip önemli bir ülkedir. Resmi adı Myanmar Birliği Cumhuriyeti olmakla birlikte Burma ya da Birmanya olarak da bilinen ülkede nüfusun %87,9'u Budist, %6,2'si Hristiyan, %4,3'ü Müslümandır (Central Intelligence Agency (CIA), 22.03.2021). Ülkede inançsal anlamda görülen bu çeşitliliğin yanında büyük bir etnik çeşitlilik olduğu da bilinmektedir. Myanmar'ın 180'den fazla etnik gruba ev sahipliği yaptığı ifade edilmekle birlikte bu gruplardan 135'i resmi olarak tanınmaktadır (Ertekin, 2015). Myanmar kültürel ve kimliksel çeşitlilik yönünden dünyanın önde gelen coğrafyalarından sayılmakla birlikte söz konusu etnik ve dinsel çeşitlilik, ülkenin siyasi tarihinde iç çatışma ve karışıklıkların oldukça yer tutmasına neden olmuştur (Dalar ve Gökcan, 2018: 34).

Tarih boyunca sömürgecilik hareketlerine yoğun olarak maruz kalan ülke 1948'de İngilizlerden bağımsızlığını kazanmıştır (Ateş, 2017: 175). 1824-1948 yılları arasında yaklaşık 120 yıl süren İngiliz hâkimiyetinin sona ermesiyle Budist bir devlet olarak kurulan ülke 1962'den 2011'e dek çoğunlukla cunta rejimleriyle yönetilmiş ve 2011-2016 arasında ise dolaylı olarak siyasette

askeri vesayet hissedilmiştir. Myanmar, askeri dikta rejimlerinin asimilasyon odaklı baskı ve şiddet politikaları çerçevesinde azınlık konumundaki dini ve etnik gruplara yönelik en fazla baskı uygulayan ülkelerden biri olarak bilinmektedir. Bu azınlık gruplarının başında ise büyük çoğunluğu Sünni Müslümanlardan oluşan günümüzde yoğun olarak ülkenin yedi eyaletinden biri olan Arakan'da yaşayan “Rohingyalar” veya “Rohingya Müslümanları” gelmektedir (Dalar ve Gökcan, 2018: 36). Myanmar'daki Müslümanlar, ülkedeki nüfusun çoğunluğunu oluşturan ve devletin Budist kimliği benimsemesinde etkili olan Burmanlar'ın dünya algısı nedeniyle ciddi katliamlarla karşılaşmakta ve uluslararası toplum tarafından bu durum ise Arakan Sorunu olarak bilinmektedir.

Rohingyalı Müslümanların kimlik sorunu, Myanmar'ın 1948'de bir Budist devleti olarak kurulması ve Müslüman azınlığın varlığının devlet tarafından göz ardı edilmesiyle başlamış ve 15 Ekim 1982 tarihinde Myanmar hükümetinin uygulamaya koyduğu Burma Vatandaşlık Yasası ile gittikçe büyüyen ve aşılabilir bir krize dönüşmüştür. Bu kanuna göre ülkede yaşayan toplum “tam vatandaşlık”, “ortak vatandaşlık” ve “natüralizasyon vatandaşlık” olarak üç kategoriye ayrılmış ve bu kategorileri tanımlamak ve kişilerin vatandaşlık statüsünü belirlemek amacıyla pembe, mavi, yeşil ve beyaz olmak üzere renkli kimlik kartları verilmiştir. Natüralizasyon vatandaşlık kategorisine ait olan beyaz kimlik kartları kişinin ülkede illegal olarak bulunduğunu belirtmek için düzenlenmiştir. Bu vatandaşlık kapsamında tanımlanan Rohingya Müslümanlarına beyaz kimlik kartı verilmiştir (Human Rights Watch, 2013). Böylelikle, Myanmar hükümeti Rohingya Müslümanlarının ülkeye yasadışı yollarla getirilen göçmenler olduğu gerekçesiyle onlara vatandaşlık vermeyi reddetmiştir (Palmer, 2011: 100). Bu yasal düzenleme Rohingyaların vatandaşlık haklarını ellerinden almakla birlikte ülkede tanınan 135 yerli etnik gruptan biri olma özelliklerini de kaybetmelerine yol açmıştır. Bu durum sonucunda ise ülke yönetiminin aldığı kararlar ve uyguladığı politikalar ile şekillenen her türlü saldırının ve ihlalin açık adresi haline gelmişlerdir. Bu bağlamda, 1982 Yasası, ayrımcılığa uğrayacak bireylerin olmadığı bir ortamda bile ayrımcılık yapılmasını garantileyen sistemsal bir ırkçılığı öngören bir düzenleme olarak tanımlanmaktadır (Zawacki, 2013:19).

Rohingyaların 2012'de yaşanan olaylarla uluslararası kamuoyunun gündeminde yer almaya başladığı ifade edilebilir. 29 Mayıs 2012'de Arakan'da Budist bir kadının üç Müslüman gencin cinsel saldırısına uğradığı ve öldürüldüğüne yönelik iddialar Rohingya müslümanlara karşı sistematik bir şiddet ve zorunlu göç politikasının uygulanmasına neden olmuştur. Myanmar devletinin politikaları BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği temsilcileri “etnik temizlik” girişimi olarak değerlendirilmiş olmasına ve uluslararası kamuoyu tarafından sıklıkla eleştirilmesine rağmen Rohingyaların güvenliklerinin sağlanması ve Myanmar yönetimine uluslararası yaptırımların uygulanması hususlarında somut bir adım atılamamıştır (Dalar ve Gökcan, 2018: 35).

2016 itibarıyla silahlı direniş grupları tarafından yönetim güçlerine yönelik gerçekleştirilen eylemler nedeniyle Rohingyalılar gittikçe artan insan hakları ihlallerine ve katliamlara maruz kalmışlardır. 9 Ekim 2016'da Arakan'ın Maungdaw bölgesindeki polis noktalarına 2013'te kurulan

Arakan Rohingya Kurtuluş Ordusu (Arakan Rohingya Salvation Army/ARSA) tarafından gerçekleştirilen saldırı sonucunda 9 polis hayatını kaybetmiştir (BBC NEWS, 9.11.2016). Myanmar yönetimi saldırıyı gerçekleştirenlerin yurtdışı kaynaklı radikal İslamcılar olduğunu belirterek Arakanlı Müslümanlara yönelik yeni bir geniş çaplı operasyonlar başlatmıştır.

BM İnsan Hakları Konseyi, Arakan'da yaşananlar karşısında 23 Mart 2017 tarihinde Bağımsız Araştırma Misyonu'nu kurarak ilk somut adımı atmıştır. Misyon'un yaklaşık 18 ay süren çalışmaları sonucunda ulaşılan bulgulara ilişkin hazırladığı raporda, Arakan eyaletinde 'soykırım', 'insanlığa karşı suçlar' ve 'savaş suçları' işlendiğine ve bu eylemlerin hepsinin "Uluslararası hukuka göre şüphe götürmeyecek şekilde ağır suçlar" olduğuna yönelik ifadelere yer verilmiş; Myanmar Genelkurmay Başkanı Min Aung Hlaing'in de aralarında yer aldığı üst düzey generallerin soykırım iddiasıyla Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde yargılanması talep edilmiştir (UN Human Rights Council, 2018). Böylelikle Arakan'da yaşanan olaylar yeniden uluslararası kamuoyunun gündemine taşınmıştır.

25 Ağustos 2017 tarihi Arakanlı Müslümanlar için bir dönüm noktası olmuştur. ARSA üyelerinin Arakan'daki polis karakollarına düzenledikleri eş zamanlı saldırıların ardından "terörle mücadele" gerekçesiyle Myanmar hükümeti Arakan'da operasyona girişmiştir (TRT Haber, 25.08.2018). Saldırıların sonucunda net olmamakla birlikte binin üzerinde kişinin öldüğü, 410 bin Rohingya'nın Bangladeş sınırlarına kaçtığı, bazılarının yaralı olarak kurtulurken bazılarının da Naf Nehri'nden Bangladeş'e geçmeye çalışırken boğuldukları, BM insan hakları yetkilileri tarafından açıklanmıştır (BBC NEWS, 19.10.2017). Bununla birlikte, başta BM olmak üzere uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşlarının açıklamalarında Rohingyaların kurumsallaşmış bir ırk ayrımcılığına maruz bırakıldığı ve bu bağlamda Myanmar yönetiminin uygulamalarının etnik temizlik anlamına geldiği ifade edilmiş ancak Myanmar yönetimi, Rohingyalara yönelik insanlığa karşı suç olarak sayılabilecek eylemlerde bulunmadıklarını belirterek izledikleri politikayı savunmayı sürdürmüştür.

Myanmar yönetiminin Rohingyalara yönelik uygulamaları uluslararası toplumun gündeminde önemli bir yer tutmasına rağmen günümüze dek meselenin çözümü noktasında uluslararası hukuk nezdinde somut ve ortak bir girişim söz konusu olamamış ve bir konsensüse ulaşılamamıştır. Özellikle Çin ve Rusya gibi ülkelerin engellemeleri sonucunda sorun radikal ve kronik bir hal almıştır (Yıldırım, 2019: 51). Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, soruna yönelik konuşmasında "Maalesef dünya Myanmar'daki Müslümanlara yapılan şiddete ve katliama âdete kör ve sağır. Duymuyor ve görmüyor" ifadelerinde görüldüğü üzere Arakanlı Müslümanlar'ın Myanmar'dan kaçmasına yol açan şiddet olaylarına tepkisini göstermiştir (DW, 28.08.2017). "Arakan'ın Türkiye ile ne ilgisi var, bu soruna Türkiye'nin müdahil olmasının sebebi nedir?" şeklinde zaman zaman bazı medya organlarında ve sosyal medyada yer alan söylemler karşısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu tarz söylemlerde bulunanların tarihlerini bilmediklerini, Türkiye'nin Myanmar'da şehitliği bulunduğunun farkında olmadıklarını ifade etmiştir. Arakan'ın uzak bir

coğrafyada yer aldığını belirtmekle birlikte Erdoğan, “Pakistan gibi, tıpkı Hindistan gibi, tıpkı bölgedeki pek çok başka yer gibi, orası da gönül dünyamızın sınırları içindedir” (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 01.09.2017) söylemiyle Türkiye’nin Myanmar’da yaşananlar karşısında sessiz kalmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır.

Güneydoğu Asya’nın küresel siyaset ve ekonomide yükselen konumu, Türkiye’nin “yeni” dış politikasındaki önemi ve ağırlığını aynı doğrultuda artırmıştır. Türkiye’nin değişen dış politikasının ana direği olan ekonomik ilişkiler, Ankara’nın bölgeye yönelik girişimlerinin ön saflarında yer almaktadır. Hem ülkenin 2008 sonrası liberalleşmesinden kaynaklanan potansiyel ticaret fırsatlarından yararlanmak hem de Rohingya sorunu nedeniyle Türkiye 2012 yılında Myanmar’da büyükelçilik açmıştır. Ancak Türkiye’nin bölge ile ilişkilerinde son dönemde yaşanan gelişmeler iki önemli hususu ortaya koymaktadır: Biri insani yardım ve arabuluculuk çabalarına vurgu, diğeri ise dinsel bağlantı (Esenbel, 2013). Dolayısıyla, Türkiye’nin Güneydoğu Asya’ya yönelik girişimleri sadece ekonomik değil bölgedeki insan hakları ihlallerini önleme amacını da içermektedir. Bu kapsamda Myanmar örneği önem kazanmaktadır. Çoğu yardım kuruluşunun bölgeye girmesine izin verilmemiş olmakla birlikte, Türkiye’nin bölgeye Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) aracılığıyla ulaşması, Myanmar hükümetinin güveninin yanı sıra Türkiye’nin etkili insani diplomasinin bir sonucudur.

Arakan’da 25 Ağustos’ta yaşanan olayların hemen ardından İİT’nin mevcut dönem başkanı olan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 20 devlet liderini acilen harekete geçmeye çağırmıştır. Erdoğan, 5 Eylül’de çatışmanın çözümü için Myanmar lideri Aung San Suu Kyi ile telefon görüşmesi yapmış ve bunun sonucu olarak TİKA’ya Myanmar hükümeti tarafından bölgeye yardım ulaştırmak için vize çıkmıştır. Böylelikle, bölgeye giden ilk yabancı yardım kuruluşu olarak TİKA ilk etapta Bangladeş ve Myanmar’da bulunan Arakanlı Müslümanlara bin tonluk gıda ve giysi yardımı ulaştırmıştır (TİKA, 03.11.2017). Bu dönemde Emine Erdoğan ve beraberindeki heyet, Bangladeş sınırındaki Cox’s Bazar mülteci kamplarını ziyaret ederek, ihtiyaç sahibi Rohingya’lara doğrudan yardım ulaştırmıştır. Bununla birlikte, Türkiye 2018 yılında Myanmar’ın Arakan’da neden olduğu insan hakları ihlallerini BM’ye taşımıştır (AA, 17.11.2018).

8 Kasım 2020 tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde “hile yapıldığı” iddiasıyla Myanmar’da 1 Şubat 2021’de ordu tarafından yönetime el konularak iktidar partisi Ulusal Demokrasi Birliği’nin (NLD) fiili lideri Aung San Suu Çii ve birçok hükümet yetkilisi gözaltına alınmış ve ülkede bir yıl sürecek olağanüstü hâl ilan etmiştir. Seçimde ordunun desteklediği Birlik Dayanışma ve Kalkınma Partisi’nin (USDP), “liberal” Suu Çii’nin NLD’sinin ancak üçte biri oranında oy alabilmiş olmasının ordu açısından ortaya çıkardığı endişe ve üst düzey yetkililerin Arakanlı Müslümanlara yönelik katliamlardan dolayı uluslararası yaptırımlara uğramaktan kaçınmak istemeleri gibi sebeplerle darbenin gerçekleştirilmiş olabileceği düşünülmektedir (Karabel, 2021). Başta ABD olmak üzere batılı ülkeler darbeyi kınarken, Myanmar’da büyük bir etkiye sahip olan Çin, sorunların taraflarca

anayasal çerçevede çözülmesi yönünde çağrıda bulunmuştur. BMGK'nın Myanmar'a yönelik ambargo girişimleri, "iç işlerine karışmamak" gerekçesiyle Çin ve Rusya tarafından veto edilmiştir. Çin'in Myanmar'ın en önemli ticari ortakları arasında yer aldığı ve darbeden bir hafta önce Rus yetkililerin Myanmar ile çeşitli askeri ve silah anlaşmaları yaptığı göz önüne alındığında iki ülkenin çıkarları doğrultusunda ve bölgede ABD etkisinin kırılmasına yönelik bir tutum sergilemeye devam edecekleri ifade edilebilir (Karabel, 2021). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Myanmar'da ordunun yönetime el koymasından derin endişe duyulduğu ve darbenin şiddetle kınandığı ifade edilmiştir. Ayrıca askeri darbenin, halihazırda zor şartlarla mücadele eden Arakanlı Müslümanların durumunu daha da kötüleştirmesinden duyulan endişe dile getirilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.), https://www.mfa.gov.tr/no_-45_-myanmar-da-gerceklestirilen-askeri-mudahale-hk.tr.mfa).

Arakan sorununu küresel güç rekabetinin bir yansıması olarak nitelendiren Erdoğan, bölgenin stratejik önemi nedeniyle Myanmar Devletini yanlarına çekmek isteyen güçlerin Arakan'da yaşanan insanlık suçunu durdurmak adına caydırıcı adımlar atmadığını, İslam dünyasının bir bütün halinde tepki ortaya koyamadığı için gösterilen çabaların çoğunlukla sonuçsuz kaldığını ifade etmiş ve Türkiye'nin uluslararası mekanizmaları harekete geçirmeye çalışmakla birlikte bölgede insani yardım faaliyetlerini sürdürmeye devam edeceğini dile getirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 01.09.2017). Özellikle, ASEAN ülkeleriyle ikili ve çok taraflı müzakerelerde Arakanlı Müslümanların durumuna yönelik "insani odaklı" tutumun sürdürüldüğü ve bu bağlamda Türkiye'nin başka bir gündeminin olmadığı vurgulanmakla birlikte (Yüzbaşıoğlu ve Çam, 2019). Türkiye'nin tutumunun "sahada ve masada aktif ve güçlü diplomasi" politikasının bir örneği olduğunun altı çizilmektedir.

3.7. Türkiye-Venezuela Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi

Venezuela, sahip olduğu geniş hidrokarbon rezervleri ve Güney Amerika ile Orta Amerika arasında bağlantı sağlayan stratejik konumu sebebiyle sadece bölge ülkelerinin değil uluslararası sistemin bütün aktörlerinin de oldukça ilgisini çekmektedir. Hugo Chavez'in 1999 yılında iktidar olması ile başlayan ve 2013 yılında vefatı etmesi ile sona eren 14 yıllık dönemin ardından ülkenin idaresini seçimi kazanan Nicolas Maduro ele almıştır. Ancak Maduro hükümeti ülkenin en derin siyasi ve ekonomik krizleriyle karşı karşıya kalmıştır. Venezuela'nın bu duruma gelmesinde 2015 yılında, ülkede çoğunluğu muhaliflerin elinde bulunan Ulusal Meclis'in Maduro'nun görevinden alınmasını istemesine karşılık Maduro'nun çıkarttığı kararname¹⁹ ile Yargıtay'a yeni atamalar gerçekleştirmesi ve meclis tarafından alınan kararı bozdurması oldukça etkili olmuştur. Yaşanan bu gelişmelerin üzerine ülkede 2017 yılında Ulusal Meclise rakip olarak Kurucu Meclis adıyla yeni bir

19 Hugo Chavez liderliği döneminde bir kararname yasası ile devlet başkanlarına bağımsız olarak kararname çıkartabilme yetkisi tanınmıştır (Akdoğan, 2019:54)

meclis faaliyete geçirilmiştir. İki meclisli siyasi çatışma ortamının ülkede yol açtığı kaos sosyal düzenin bozulmasına ve çeşitli toplumsal olaylara neden olmuştur. Bununla birlikte, yanlış ekonomi politikaları, varil fiyatlarındaki ani artış ve petrol sektöründe yapılan yanlış yatırımlar ülkenin ekonomik krize girmesine zemin hazırlamış ve dünyanın önde gelen kredi derecelendirme kuruluşları tarafından ardı ardına ülkenin notunun düşürülmesi krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır (Aydoğan, 2019: 54).

20 Mayıs 2018’te %46 gibi çok az katılımı ile gerçekleşen seçimde oyların %67’sini alan Maduro’nun yeniden başkan seçilmesi hem ülke içinde muhalefetin tepkisini çekmiş hem de ABD’nin ekonomik, hukuki ve siyasi yaptırımlarına maruz kalmıştır. Venezuela’da yapılan seçimin sonuçlarının açıklanmasından hemen ardından ABD Başkan Yardımcısı Mike Pence, Maduro’nun anti-demokratik bir tutum sergilediğini ve “gayri meşru” olarak nitelendirdiği seçimin adil bir şekilde yenilenmemesi durumunda ağır sonuçlara yol açacağını belirtmiştir (White, 2018). Bununla paralel olarak ABD’nin yanında birçok AB ülkesi konuya güçlü bir şekilde dahil olmaktadır. Öyle ki, muhalefetin çoğunlukta olduğu Ulusal Meclis Başkanı Juan Guaido’yu Nicolas Maduro’nun yerine geçici başkan olarak tanıyarak seçimlerin yenilenmesi hususunda baskı uygulamışlardır. Diğer yandan, Caracas-Washington arasında karşılıklı sert söylemlerin ve restleşmelerin bir sonucu olarak yoksulluğun giderek arttığı Venezuela’da ekonominin belkemiğini oluşturan petrol sanayinde olumsuz gelişmelerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Washington yönetiminin insan hakları ve demokrasi üzerinden Venezuela’yı ağır bir dille eleştirmesi ve yaptırım kararı alması, yabancı sermayenin ülkeye akışını engelleyici faktör oluşturmuş; ülke petrol ihracatı konusunda sorunlarla karşılaşmış, üretimin de düşmesiyle hiperenflasyon sürecine girmiştir.

Son yıllarda Venezuela, daha önce göz ardı edilen bölgelerle iş birliğini geliştirmeyi hedefleyen yeni Türk dış politikasının odağında yer alan Latin Amerika ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Venezuela, Türkiye’nin Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde ilk diplomatik ilişki kurduğu ülkelerden biridir (T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-venezuela-siyasi-iliskileri.tr.mfa>). Aralarında 10.000 kilometreden fazla mesafe bulunan iki ülke arasındaki ilişkilerin başlangıcı 1950 yılına dayanmasına rağmen Türkiye’nin Venezuela’ya ilgisi, ilişkilerin diplomatik, siyasi ve ekonomik düzeylerde gelişmeye başladığı 2016 yılına kadar ağırlıklı olarak kâğıt üzerinde kalmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro, Ekim 2016’da İstanbul’da Dünya Enerji Kongresi’nde ilk kez bir araya gelmiştir (Lowen, 2019).

Enerji konferansı sırasında imzalanan çeşitli antlaşmaların ardından (Koerner, 2016) 2017 yılında Türk ve Venezuela hükümetleri, tarım borsasından askeri savunma alanında iş birliğine kadar uzanan yeni bir dizi ticaret antlaşmasına imza atmışlardır (Jaramillo, 2018). Hükümetler arasındaki üst düzey resmi ziyaretler de bu tarihten itibaren artmaya başlamıştır. Diplomatik ilişkiler, Erdoğan’ın Buenos Aires’teki G20 Zirvesi’nin ardından Aralık 2018’de Venezuela’nın başkentine yaptığı

ziyaretle doruk noktasına ulaşmıştır (Öner, 2018). Türkiye-Venezuela İş Forumu'ndaki konuşmasının bir parçası olarak, ülkeyi ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye'nin Venezuela'ya olan ilgisini şu sözlerle yinelemiştir: “Ülkelerimiz arasındaki dostluk ve dayanışmada sağlam bağlar var (...) Kazan-kazan anlayışı çerçevesinde Venezuela ile her alanda iş birliğini çeşitlendirmek ve derinleştirmek için çaba gösteriyoruz” (Daily Sabah, 03.12.2018).

Tüm bunların yanında, Erdoğan, ABD ve AB tarafından açıkça gayri-meşru olarak nitelendirilmesine rağmen Mayıs 2018 Venezuela seçimlerinde kazandığı zaferden dolayı Maduro'yu uluslararası arenada ilk kutlayan liderler arasında yer almıştır. Son olarak, Maduro ile Ulusal Meclis Başkanı Juan Guaidó arasındaki cumhurbaşkanlığı krizi sonucu, Venezuela'da Ocak 2019 ortalarında başlayan protesto gösterileri sırasında, Latin Amerika liderine yoğun destek verilmiş ve Caracas'ta yaşananlar bir darbe teşebbüsü olarak nitelendirilmiştir. Erdoğan'ın Maduro'ya “Dik dur, yanındayız” söylemi ve bu hızlı desteğinin ardında, Türkiye'deki başarısız darbe girişiminin ardından Maduro'nun Türkiye'nin yanında olduğunu bildirmesine duyulan vefa önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Duran, 2019).

Tarihi kültürel ve coğrafi olarak birbirinden uzak olan ve aralarında uzun yıllar durağan seyreden ilişkiler göz önüne alındığında, Türkiye ve Venezuela arasında son yıllardaki hızlı ve beklenmedik yakınlaşma uluslararası arenada dikkatleri üzerine çekmiş ve bu bağlamda, iki ülke arasında oluşan yakınlığın altında yatan faktörlere yönelik çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Öncelikle, Türkiye'nin son yıllarda çok kutuplu bir yapıya doğru evrilen uluslararası düzende artan nüfuzu Venezuela gibi uzak bir Latin Amerika ülkesine ilgi duymasına olanak vermiştir. Bu minval üzere, önemli materyal kapasiteye sahip bir orta büyüklükte güç olarak değişen statüsü Türkiye'ye dış politika yapımında ABD çıkarlarından bağımsız olarak hareket etme açısından manevra alanı sağlamış ve Rusya, İran ve dahası Venezuela gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmesine olanak tanımıştır. Washington'ın uzun süredir bilinen düşmanı sosyalist Maduro rejimine tam destek göstererek yakın bağlar kuran Türk hükümeti son zamanlarda ABD'ye karşı uluslararası nüfuzunu artırmak için çaba göstermektedir. Türkiye'nin Venezuela ile ilişkilerini güçlendirmesi bağımsız bir aktör olarak uluslararası sistemde yer aldığına dair ABD'ye açıkça bir mesaj niteliği taşımaktadır (Shapiro, 2017). Bununla birlikte, Türkiye'nin Venezuela'ya ilgisi, ABD ile Türkiye'nin farklı çıkarlarının olduğu diğer küresel meselelerde Türkiye'nin etkisini ABD aleyhine artırabilecek bir kaldıraç olarak görülebilir. Buradan hareketle, Türkiye ve Venezuela, Batı'ya meydan okumak için ortaya çıkan Rusya, Çin ve İran dahil olmak üzere otoriter devletlerin oluşturdukları ittifakın birer üyesi olarak değerlendirilmektedir (Wilks, 2019).

Diğer yandan, Türkiye'nin Venezuela ile yakın ilişkiler kurmaya başlaması hem ekonomik gücünü artırmasına hem de ticari avantajlar elde etmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Venezuela'ya gösterdiği ilgi ABD karşıtlığının bir sonucu olarak değil Türkiye'nin petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları açısından dışa bağımlılığını en aza indirme ve alternatif

oluşturma isteğinden kaynaklanan bir durum olarak da görülmektedir. Diğer bir deyişle, iki ülke arasındaki iş birliği ABD'ye karşı cephenin güçlenmesi olarak yorumlanmamalı ve ilişkilerin temelinde birinci önceliği ekonominin oluşturduğu göz önünde tutulmalıdır (Şimşek ve Hayatsever, 2017).

2016'dan beri gelişen diplomatik ilişkilerin bir sonucu olarak, her iki ülke arasındaki ticaret hacmi, TÜİK verilerine göre, 2016'da 83 milyon ABD dolarından 2018'de 1,1 milyar ABD dolarına yükselmiş ve Venezuela Türkiye'nin Latin Amerika'da Brezilya, Kolombiya ve Meksika'nın ardından dördüncü en büyük ticaret ortağı olmuştur²⁰. Her ne kadar Venezuela'nın son yıllarda Türkiye ile ticaret hacmi Türkiye'nin toplam ticaret hacmi içerisinde kısıtlı bir oranı oluştursa da dünyanın en büyük petrol ve üçüncü büyük altın rezervlerine sahip olan Venezuela, Türkiye açısından yararlı bir ticaret ortağı olma potansiyeline sahiptir (Kasapoğlu, 2018). 2018 yılında Venezuela ve Türkiye, altın ve kömür aramalarında ortak girişimleri duyurmuşlar ve Venezuela'nın yaptırıma tabi petrol endüstrisine Türk yatırımları hakkında görüşmeler başlatmışlardır (Wilks, 2019). Maduro, Türk firmalarını önemli elmas, koltan ve altın rezervlerine sahip bir bölge olan Güney Venezuela'da Arco del Orinoco olarak bilinen dev bir maden rezervinin araştırılmasına ve yatırım yapmaya davet etmiştir (Hurriyet Daily News, 04.12.2018).

Son yıllarda giderek artan ve gelişen ilişkilerde 2018'de başlayan altın ticareti önemli bir rol oynamaktadır. Dikkat çekici bir şekilde, 2018 yılında 1,1 milyar dolarlık Türkiye-Venezuela ticaretinin 900 milyon dolarını Venezuela'dan ithal edilen altın oluşturmaktadır. Buna karşılık, Venezuela'nın önemli miktarda gıda ve ürüne ihtiyaç duyduğu bir dönemde Türkiye, ülkeye buğday unu, makarna, ayçiçek yağı gibi tarımsal ürünlerin yanı sıra hijyen ürünleri ihraç etmektedir (Kasapoğlu, 2018). 17 Mayıs 2018'de Türkiye'nin Venezuela'ya 18 konteyner gemisi ile araba ve makine gibi nakliye ürünlerinin yanı sıra yaklaşık 142,5 milyon Türk lirası değerinde ton balığı, taze fasulye, ayçiçek yağı ve süt tozu gibi gıda ürünleri göndermiştir (Sputnik Türkiye, 18.05.2018). Ayrıca Türkiye, 2017 yılında inşa ettiği 3.000 konutla Venezuela inşaat sektörüne de yatırım yapmıştır (Sputnik International, 13.10.2017). Türkiye'nin büyük inşaat sektörü dikkate alındığında, Venezuela Türk inşaat işletmeleri için yeterli bir pazar oluşturmaktadır (Kasapoğlu, 2018). Tarım, inşaat ve teknoloji ihracatının yanında, Türkiye'nin ulusal havayolu şirketi Türk Hava Yolları (THY) Venezuela'ya da ulaşmıştır. Türkiye'den Venezuela'nın başkentine uçuşlar, diğer havayollarının Venezuela'ya olan rotalarını iptal ettiği 2017'de başlamıştır (Wilks, 2019).

Bütün bu somut çıkarların ötesinde Venezuela'da Türk dış politikasının gelişimini anlamak için düşüncel faktörlerin de göz önüne alınması gerekmektedir. Öncelikle Davutoğlu tarafından kavramsallaştırılan yeni Türk dış politikası anlayışına göre Türkiye bir çevre ülke olmaktan çok

20 Bkz. TÜİK, İstatiksel Tablolar, Ülkelere Göre Dış Ticaret, Ülkelere Göre İthalat (2013-2021) ve Ülkelere Göre İhracat (2013-2021), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2018-30652>.

uluslararası sistemde merkezi devletlerden biri olarak tasavvur edilmektedir (Akıllı, 2015). Türkiye sadece Orta Doğu’da bölgesel bir lider olarak değil bunun ötesinde küresel bir güç olarak rollerini yeniden belirlemektedir. Türkiye’nin sahip olduğu bu öz algı Venezuela’ya yönelik dış politika söyleminde de görülebilir. Erdoğan’ı “yeni çok kutuplu dünyanın dostu ve lideri” olarak tanımlayan Maduro, Türkiye’nin bu algısını güçlendirdiği de söylenebilir (Habertürk 09.07.2018). Böylelikle, Türkiye’nin kendisini uluslararası sistemde önemli dünya meselelerinde söz sahibi olan merkezi bir aktör olarak konumlandırması ve “baskı gören ülkelere” yönelik ABD politikalarına meydan okuyan anti-emperyalist ve hegemonya karşıtı söylem ve davranışları, son yıllarda Batı’nın artan baskısı altında olan Venezuela ile yaklaşmasını etkilediği iddia edilebilir. Erdoğan’ın hegemonya ve sömürgecilik karşıtı görüşleri en iyi Juan Guaidó’nun başkan olarak tanınmasına yönelik tepkisinde açıkça karşımıza çıkmaktadır. Erdoğan’ın “Halkın egemen olduğu ve cumhurbaşkanının seçimle geldiği Venezuela’ya postmodern bir sömürge valisi atamaya çalışanlar, ülkeyi yönetmenin yolunun sadece demokratik seçimlerle belirlediğini bilmelidir.” (Aliyev, 2019); “Maduro dik durur ve inandığı yolda devam ederse, Venezuela halkının desteğini alacağından eminim.” (Jones, 2019) şeklindeki söylemleri ile Maduro’yu devirmeye yönelik “emperyal girişim” karşısında direnmeyi sürdürmeyi teşvik ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak, ABD yönetiminin Venezuela’da rejim değişikliğine yol açabilecek zor şartları oluşturmak adına uyguladığı yaptırımları dramatik bir şekilde artırmasına karşılık Türkiye’nin Maduro’yu meşru lider olarak ilan etmesi ve desteklemesi uluslararası hukuk açısından uygun olmasına rağmen (Güneş, 2019). NATO ve G20 üyesi Türkiye’nin bu tutumu başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkilerine olumsuz yansımasıdır. Kısaca, Türkiye’nin Venezuela’ya sağladığı destek ABD’nin Maduro rejimini tecrit etme çabalarını baltalayarak açıkça rahatsız edici bir hal almıştır. Bu bağlamda, Türkiye Venezuela arasındaki yaklaşmanın Washington yönetimini hayal kırıklığına uğrattığı ifade edilmiştir.

3.8. Askeri Darbe Sonrası Mısır-Türkiye Arasında Yaşanan Anlaşmazlık

Türkiye-Mısır diplomatik ilişkilerinin kurulduğu 1925 yılı itibarıyla iki ülke ilişkileri çoğunlukla temkinli ve zaman zaman da sorunlu bir çizgide devam etmiştir (Yeşilyurt, 2020: 343). Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin genel olarak gelişiminin bir yansıması 2000’li yılların başında Mısır-Türkiye ilişkilerinde de görülmüştür. Bu gelişme, daha çok iki ülke arasında artan üst düzey ziyaret sayısı ile kendini göstermiştir. Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek’in 2007’de Türkiye ziyareti sırasında, Türkiye-Mısır Stratejik Diyaloğu Çerçeve Muhtırası imzalanmış ve böylelikle iki ülke arasındaki iş birliğinin siyasi, ticari ve kültürel gibi pek çok farklı alanda derinleştirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, iyileşen ilişkilerin perde arkasında, iki ülke arasında bazı hususlarda derin stratejik görüş ayrılıkları da yaşanmaya devam etmiştir. Sözelimi, Mısır’ın Suudi Arabistan’ın yanında bölgede güçlenen İran’a karşı nükleer programı nedeniyle oluşturulan ittifakta önemli bir oyuncu haline gelmiş olmasına rağmen Türkiye’nin bu blokta yer

almayarak Tahran ile angaje olma politikası izlemesi ve diplomatik çözümden yana olmasının yanında AK Parti hükümetinin İhvan'ın Filistin kolu olan Hamas'a olan açık desteği ve aktif Gazze politikası nedeniyle Mısır'da hep şüpheyile karşılanmış, bu bağlamda ikili ilişkiler 2011 yılına dek ticaret ve yatırım alanlarında sınırlı bir gelişme göstermiştir (Altunışık, 2019: 20-21). Mübarek yönetimi sadece stratejik hedefler ve politikalar açısından Türkiye ile anlaşmazlık yaşamamış, aynı zamanda Türkiye'nin bölgede artan etkinliğini, çıkarlarına ve kendisinin bölgesel bir lider olarak algılamasına karşı bir tehdit olarak görmüştür.

Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerde 2011 yılına dek gerilim ve yumuşama dönemleri birbirini izlemiş ancak olumlu ya da olumsuz anlamda aşırılıklar söz konusu olmamıştır. Bu bağlamda, iki ülkenin hiçbir zaman bölgesel bir eksen ortaya çıkaracak şekilde yakınlaşmadığı veya savaş durumuna gelmediği ifade edilebilir. Arap Baharı sürecinin bir uzantısı olarak 2011'de Mısır'da ortaya çıkan halk protestoları sonucunda Türkiye'nin Mısır politikasında ciddi bir ivme görülmüş ve iki ülke ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine yükselmiştir. Dönemin Türkiye başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 1 Şubat 2011 tarihinde Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'e görevden çekilme ve halktan gelen değişim talebini karşılaması çağrısında bulunarak Mısır'da ortaya çıkan halk ayaklanmasına açıkça destek veren ilk liderlerden biri olmuştur. Türkiye'deki üst düzey yetkililerden Mısır'daki isyan sürecine yönelik yapılan açıklamalarda "demokrasi", "halk iradesi", "değişim" ve "reform" gibi kavramlar ön plana çıkmıştır (Yeşilyurt, 2020: 345). Ankara'nın bu tutumunun perde arkasında, Mısır'da demokratikleşme hareketlerine destek vermenin dışında birtakım siyasal amaçların da olduğu ifade edilmektedir. Nitekim, Erdoğan'ın Mübarek'e istifa çağrısı yapmasının ertesinde "Mısır'ın içişlerine karışmak gibi bir niyetimiz yok ama Orta Doğu'yu tribünden izleyecek bir ülke değiliz" (Aköz, 2011) ifadelerini kullanarak Türkiye'nin tutumunu bölgesel politikada etkin olma ve bölgedeki siyasal nüfuz alanını genişletme vizyonuyla ilişkilendirmiş olduğu görülmektedir. Mısır'ın jeopolitik önemi ve Arap dünyasında yer alan merkezi konumu göz önüne alındığında bu anlaşılabilir bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan, iki ülke arasındaki ilişkilerde süregelen ihtiyat ve rekabet durumuna rağmen Mısır tarafından Türkiye'nin girişimleri olumsuz tepki gösterilmemiştir. Mısır'ın bu tutumunun arkasında yatan nedenler iki açıdan ele alınabilir: Mısır ekonomisinde yaşanan ciddi kriz ve karşılaşılan zorluklar ile Türkiye'nin Mısır halkı nezdinde sahip olduğu olumlu imaj (Yeşilyurt, 2020: 346-347).

Tunus'ta başlayan ancak kısa sürede Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılarak demokratik reform istemiyle protesto ve çatışmalara yol açan Arap Baharı hareketi, Şubat 2011'de Mısır'ı da etkisi altına almıştır. Ülkede artan protesto gösterilerinin ardından Hüsnü Mübarek'in görevinden istifa etmek durumunda kaldığı 2011 devrimi sonrası süreçte Türkiye-Mısır ilişkileri gelişme göstermekle birlikte Haziran 2012'de gerçekleşen Mısır cumhurbaşkanlığı seçimlerini Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin kazanarak iktidara gelmesiyle derinleşerek en iyi seviyesine ulaşmıştır (Telci, 2017: 298). Bu çerçevede, 2012 yılı sonuna kadar iki ülke karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmiş, iş birliğine yönelik yeni politikalar geliştirmiş ve pek çok alanda antlaşma

imzalamıştır (Telci, 2014: 201). Ancak 3 Temmuz 2013'te Mısır'da İhvan iktidarının Savunma Bakanı Abdülfettah el Sisi önderliğinde yürütülen askerî darbe ile tasfiye edilmesi ve sonraki süreçte darbe karşıtı eylemlere askerî yönetimin orantısız şiddet kullanarak karşılık vermesi, Ankara-Kahire arasında olumlu yönde ilerleyen ilişkileri tersine çevirerek çalkantılı bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Türkiye, Mısır ordusunun demokrasiye yönelik bu müdahalesine karşı uluslararası platformlarda en sert tepkiyi gösteren ülke olmuştur (Yoldaş, 2013). Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu yaptığı bir basın açıklamasında demokratik bir seçim sonucunda iktidar olan Cumhurbaşkanı Mursi'nin askeri bir darbe ile görevden alınmasının kabul edilemez olduğunu ve Mısır devriminin kazanımları ve demokratik süreç bakımından oldukça endişe uyandırıcı olduğunu ifade ederek Türkiye'nin darbeye yönelik tutumunu net bir şekilde ortaya koymuştur (Milliyet, 05.07.2013).

Türkiye'nin Mısır'daki askeri darbeyi resmî kanallar aracılığıyla birçok kez kınaması, Başbakan Erdoğan'ın darbe ile başa gelen bir yönetimin tanınmayacağını ilan etmesi ve Müslüman kardeşler hareketine yönelik baskı politikalarını sert bir dille eleştirmesi sonucunda ikili ilişkiler ciddi anlamda gerilmiştir. 24 Kasım 2013'te öncelikle Mısır hükümeti tarafından Türkiye'nin Kahire büyükelçisi Hüseyin Avni Botsalı istenmeyen kişi (persona non grata) ilan edilmesinin akabinde Türkiye de karşılıklılık ilkesi gereği Mısır'ın Ankara büyükelçisi Abdurrahman Salahaddin'i istenmeyen kişi ilan etmiştir (Telci, 2014: 195). Bu doğrultuda, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin maslahatgüzar seviyesine indirilmesine yönelik ilk adım Mısır tarafından atılmıştır.

Türkiye'den Mısır yönetimine ve yargısına yönelik hemen her fırsatta yapılan eleştiriler, Mısır tarafından Türkiye'nin "ülkenin iç işlerine müdahale ettiği" şeklinde yorumlanmış ve Ankara düşmanca bir tutum sergilemekle itham edilmiştir. 2014 yılından itibaren ise Ankara'ya karşı kullanılan dil ve yapılan suçlamaların sertleştiği görülmüştür (Yeşilyurt, 2020: 356). Mısır'ın yeni cumhurbaşkanı seçilen Abdülfettah el Sisi, Ağustos 2014'te Katar, Türkiye, ABD ve İhvan tarafından, Mısır'daki istikrarın bozulması için medya aracılığıyla projeler yürütülerek finanse edildiğini öne süren açıklamalarda bulunmuştur (Middle East Monitor, 2014). Bununla birlikte, Mısır Dışişleri Bakanlığı tarafından Eylül 2014'te yapılan bir açıklamada, Türkiye'deki yargı bağımsızlığı, ifade ve toplanma özgürlüğü ve Kürt meselesi gibi çeşitli konulara değinerek Erdoğan'ın demokrat kişiliği eleştirilmiştir. Türkiye'nin Orta Doğu'da kaosu yaymak ve halkın çıkarlarına zarar vermek için teröre destek olmakla itham edildiği raporda Türkiye'nin Libya, Suriye ve Irak'taki hareketlerle doğrudan bağlantıları olduğuna işaret edilerek BM'yi göreve davet ettiği görülmüştür (Ahram Online, 2014).

Darbeyi izleyen yıllarda iki ülke yönetiminin birbirlerine yönelik tutumlarında herhangi bir değişiklik ve siyasi anlamda yaşanan krizin aşılması için bir gelişme yaşanmazken Ankara ve Kahire'nin bölgesel siyasette de önemli bir fikir ayrılığı ve çatışma içerisinde olduğu görülmüştür. Bu çerçevede iki ülke arasındaki ilişkileri şekillendiren en önemli meselelerin başında Mısır'ın Doğu

Akdeniz’de Türkiye’nin çıkarları ile ters düşen faaliyetlerde bulunması ve bunun ortaya çıkardığı gerginlik gelmektedir (Telci, 2019: 114). 2015 yılında Mısır’ın Doğu Akdeniz’de büyük doğalgaz rezervleri keşfetmesiyle ortaya çıkan siyasi nüfuz mücadelesi Kahire’nin, İsrail, GKRY ve Yunanistan ile Doğu Akdeniz’de enerji alanında iş birliğini derinleştirmesi ve bu bağlamda temel motivasyonlarından biri Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki enerji pazarından dışlanması olduğu ifade edilebilecek olan Doğu Akdeniz Gaz Forumu’nun Mısır öncülüğünde kurularak faaliyetlerde bulunması ile daha da derinleşmiştir (Al-Anani, 2020) Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından yapılan açıklamalarda Mısır’ın Doğu Akdeniz’deki girişimlerinin mercek altında olduğu ve hem Türkiye’nin hem de KKTC’nin haklarının savunucusu olacağı vurgulanmıştır (Telci, 2020: 146-148). Bu bağlamda Türkiye bölgede doğal gaz arama faaliyetlerine ilk milli sondaj gemisi Fatih ile 2018’in Ekim sonunda Antalya açıklarında bulunan Alanya-1 kuyusunda başlamıştır (Benli, 2018).

Yine, İİT’nin Kuveyt’te düzenlenen dışişleri bakanları toplantısının sonuç bildirgesinde Kıbrıs Türk devleti ibaresinin kaldırılmasına yönelik talebi (Karahasan, 2014; Telci, 2016: 205); Türkiye’deki 15 Temmuz darbe girişimi sürecinde Ankara’nın çağrılarına rağmen Mısır’ın FETÖ’nün terör örgütü olarak kabul edilmesine yönelik çekince koyması ve örgüte karşı iş birliğinden kaçınması (CNN TÜRK, 19.10.2016); Türkiye’nin 2015-2016 dönemi için BMGK geçici üyeliğine karşı İhvan’ın yükselişe geçmesinden hoşnut olmayan ve Mısır’daki yeni rejimi yoğun bir şekilde destekleyen Suudi Arabistan ve BAE ile lobi yapması (Ergan, 2014) ve Türkiye’nin Suriye ve Libya’da terörü desteklediği iddiasıyla BM ve Arap Ligi bünyesinde girişimlerde bulunması (Eltohamy, 2019) iki ülke arasındaki siyasi krizin gittikçe derinleştiğinin diğer somut göstergeleridir.

Diğer yandan, Türkiye’nin Mısır’ın güney komşusu Sudan ile yaklaşması ve Batı komşusu Libya’da nüfuzunu artırmaya çalışması iki ülke arasında gerginliği tırmandıran diğer hususlardır. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Aralık 2017’de Afrika gezisinin bir parçası olarak Sudan’a yaptığı ziyaret sırasında Ömer Beşir yönetiminin Kızıldeniz’deki stratejik önemi olan Sevakin Adası’nın restorasyonu ve geliştirilmesine yönelik faaliyetleri Türkiye’nin yapacağını duyurulması Kahire’nin tepkisini çekmiştir (Mikhail, 2018). Sudan’a ait Halayip bölgesi üzerinde hak iddia ederek bunu uluslararası antlaşmalarla kabul ettirmek için çaba gösteren ve yine Mısır askerlerinin Eritre’deki BAE’ye ait askeri üsse konuşlanması nedeniyle bozuk olan Hattum-Kahire ilişkileri, Beşir yönetiminin Sisi rejimine tepki göstermesi ve Türkiye ile yaklaşmasıyla daha da gerilmiştir (Adam, 2018; Amin, 2018). Türkiye ile Sudan arasındaki bu kararın Mısır’ın ulusal güvenliğini tehdit ettiği ve Türkiye’nin “Sevakin Adası’nda askeri bir üs kurarak Mısır’daki Sisi rejimini devirmeyi hedeflediği” şeklinde yorumlar Mısır medyasında yer almıştır (Sputnik Türkiye, 05.01.2018; BBC NEWS TÜRKÇE, 05.01.2018).

Mısır ve Türkiye’nin dış politikada farklılaştıkları diğer bir konu Körfez bölgesinde Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn’in Katar’a yönelik uygulamaya başladığı siyasi ve ekonomik ambargo

karşısındaki tutumlarıdır. Bu üç ülkenin yanında Mısır Katar’la bütün diplomatik ilişkilerini askıya alarak Doha’ya yönelik yaptırımların uygulanması noktasında en istekli ülke izlenimi vermiştir (BBC NEWS, 05.06.2017). Türkiye ise bu süreçte Doha yönetiminin en güçlü destekçilerinden olmuş ve ülkeye en üst düzeyde ziyaretler gerçekleştirmiştir (Aljazeera, 14.11.2017). Mısır’daki darbeye karşı duran pozisyonları ile Ankara ve Doha’nın stratejik ortaklığa gitmesi Ankara ile Kahire arasında başka bir gerginlik alanı oluşturmuştur.

İki ülke arasındaki ilişkilerde, son dönemde Ankara’nın askeri varlığını ve nüfuzunu artırdığı Libya üzerinden de bir çekişme yaşanmaktadır (The Arab Weekly, 06.07.2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan son dönem Türk dış politikasının en önemli girişimlerinden biri olarak Libya’daki Ulusal Mutabakat Hükümeti ile iki ülkenin Doğu Akdeniz’deki deniz yetki alanlarına dair haklarını belirleyen antlaşmayı imzalamıştır. Ayrıca, iki ülke arasında güvenlik ve askeri iş birliği alanında bir antlaşma imzalanmış ve böylelikle Türk askeri unsurların Libya’da meşru hükümete destek vermek amacıyla bu ülkeye gitmesinin yolu açılmıştır (Telci, 2020: 150). Bu durum karşısında Mısır yönetimi Ankara’nın uluslararası hukuka aykırı hareket ettiğini ileri sürerken Libya’da askeri bir rejim kurmaya çalışan Halife Hafter güçlerine desteğini de artırmıştır. Diğer taraftan, diplomatik kanallar aracılığıyla Türkiye’ye karşı uluslararası kamuoyunun desteğini sağlamaya çalışan Sisi yönetimi Türkiye’ye gözdağı vermek amacıyla Akdeniz’de askeri tatbikat yapmaya da önem vermiştir. Kahire’nin bu girişimlerine karşı Türkiye sahadaki faaliyetlerine devam ederek ulusal politika ve çıkarlarını savunmaktan ödün vermeyeceğini kesin bir şekilde göstermektedir.

Tüm bu etmenlerin sonucunda, iki ülkenin siyasi ve ekonomik ilişkilerinin zarar görmesinin yanında bölgesel siyasette de birbirleriyle kıyasıya bir rekabete ve hatta çatışmaya girdikleri görülmektedir (Yeşilyurt, 2020: 358). Türkiye’nin Mısır darbesine yönelik sert ve ısrarlı tepkisi “bölgesel liderlik hedefinin çökmesi” ve “iç politikadaki tecrübe ve sorunlar” olmak üzere iki temel sebeple açıklanabilir (Altunışık, 2019: 30-31). Öncelikle İhvan yönetiminin Mısır’da siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayamaması ve artan siyasi çatışmalar sonucunda 3 Temmuz darbesinin yaşanması Türkiye’nin Mısır ve Orta Doğu’daki siyasi hedefleri bakımından hayal kırıklığı yaratmış ve 2013’ün ortasından itibaren bölgede Türkiye/AK Parti modelinin iflas ettiğini ve iyice yalnızlaştığını öne süren görüşlerin sayısında artış gözlenmiştir. Bu durumun önemli bir sonucu olarak Ankara’nın Orta Doğu’daki yumuşak gücü azalmaya başlamıştır. Diğer taraftan, Mursi iktidarının devrilmesiyle AK Parti hükümeti, hem tarihinde ilk kez Mısır ile yakın ilişkiler kurma fırsatını hem de Suriye ve Filistin’e yönelik ortak politikalar izlediği stratejik bir müttefikini kaybetmiştir (Altunışık, 2019: 31).

AK Parti hükümetinin Mısır’daki darbeye sert tepki göstermesinin diğer önemli bir etken Mısır’da darbe başlamadan bir ay öncesinde İstanbul’da başlayarak kısa zamanda hemen hemen tüm ülkede yankı bulan Gezi Parkı olayları nedeniyle iç siyasetteki tecrübe ve sorunlardır. AK Parti hükümetinin Gezi Parkı eylemlerinin arifesinde Mısır’daki olayların Türkiye’de de

gerçekleşebileceği yönünde endişeleri artırmıştır (Yegin, 2016: 411; Çağaptay, 2019: 90). Bu kaygının haklı olup olmadığına bakılmaksızın, Erdoğan yerel mitinglerinde yoğun bir şekilde Mısır örneğini kullanmıştır (Altunışık, 2019: 31).

Türkiye Mısır'da gerçekleştirilen darbeye yönelik sert bir tutum sergilenmesi hususunda uluslararası ve bölgesel örgütler bünyesinde de faaliyetlerde bulunmasına rağmen istediği sonuçları elde edememiş; bu durum Türkiye'nin Orta Doğu'da yalnız kaldığı iddiasını güçlendirmiştir. ABD, AB ülkeleri ve BM'yi darbeye tepkisiz kalmakla eleştiri yapan Erdoğan'ın 29 Temmuz 2013 tarihinde Fuad Sinyora, İyad Allavi ve Amr Musa'dan oluşan Arap heyetiyle gerçekleştirdiği görüşmeden olumlu netice alınamamıştır (T24, 26.08.2013). ABD, Türkiye'nin yaklaşımının tersine, askeri darbenin yasa dışı olmasından daha çok Mursi'nin liberal olmayan politikalarına odaklanmıştır. ABD'nin darbeye yönelik tutumunda daha olumlu bir hava hâkim olmuştur. Dönemin ABD Başkanı Barack Obama, 3 Temmuz 2013 tarihinde yaptığı açıklamada doğrudan darbe ifadesini kullanmamış, ABD'nin belirli bireyleri veya siyasi partileri desteklemediğini, ancak demokratik süreçlere bağlı olduğunu ifade ederek Mısır ordusuna mümkün olan en kısa sürede tam yetkiyi demokratik olarak seçilmiş bir sivil hükümete devretmesi hususunda çağrıda bulunmuştur (The White House Office of Press Secretary, 03.07.2013).

ABD Dışişleri Bakanı John Kerry darbe günü yaptığı açıklamada ise ordunun Mısır'da demokrasiyi yeniden inşa ettiğini ifade etmiştir. ABD yönetiminin Mısır'da yaşananlar için darbe terimini kullanmaktan kaçınması ABD'nin Mısır'a yıllık 1,5 milyar dolar askeri yardım yapıyor olması ile ilişkilendirilmiştir. Zira ABD yasalarına göre yönetim, askeri bir darbe olduğunu kabul ettiği ülkeye dış yardım yapamamaktadır (Çopur, 2019). Benzer şekilde, Mısır'daki ordunun yönetime el koymasının ardından AB yaptığı açıklamada yaşananları darbe olarak nitelendirmekten ve kınamaktan kaçınmıştır. Batı'nın Mısır'daki darbeye karşı tutumu, Türkiye tarafından sert bir dille eleştirilmiş ve Mısır'da yaşanan gelişmelerde dış güçlerin etkisinin olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu farklı duruş, Türkiye ile genel olarak Batı'nın Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da demokrasinin teşvik edilmesi noktasında ortak politika üretmelerinin önüne geçmiştir (Dal, 2013: 47).

2013 yılından günümüze dek iki ülke ilişkilerinin büyükelçilik seviyesine yükseltilmesi için henüz ciddi bir girişim olmamakla birlikte bakanlar düzeyinde uluslararası örgütler nezdinde yapılan kısa görüşmeler haricinde üst düzey bir siyasi temas da kurulmamıştır. Ancak iki ülke arasında yıllardır devam eden krizin özellikle siyasi anlamda taraflar için maliyetinin giderek artması normalleşme söylemlerinin ve ihtimalinin daha fazla değerlendirilmesine imkân tanımıştır. 2015'in sonlarına doğru ilk kez dillendirilen normalleşme söylemleri 2016 yılı itibarıyla açıkça tartışılmaya başlanmıştır (Telci, 2017: 228). Her ne kadar iki taraf ilişkilerin normalleşmesi noktasında hemfikir olsa da karşılıklı sunulan şartlar normalleşmenin kısa vadede zor olduğunu göstermektedir. Başta Doğu Akdeniz ve Libya olmak üzere söz konusu kriz ve çatışma alanlarıyla iki ülke arasında uzun

vadeli ortak bir dış politika geliştirilebilirse ilişkilerde yumuşamanın ortaya çıkabileceği ifade edilebilir.

3.9. Kudüs Meselesi

Orta Doğu’da yer alan ve tarihi çok eskilere dayanan Kudüs, 3 semavi din açısından büyük önem taşıması ve kutsal sayılması sebebiyle geçmişten günümüze anlaşmazlıklara konu olmuştur. Halihazırda çatışmalara ve insan hakları ihlallerine sahne olan şehir İsrail-Filistin sorununun en temel nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1917 yılında İngiliz Dış İşleri Bakanı Arthur Balfour’un yayınladığı deklarasyon, Filistin topraklarında bir İsrail Devleti kurulmasının önünü açmış ve böylelikle Filistin’e yığınsal Yahudi göçleri başlamıştır (Ataöv, 1980: 36). Ancak bu göçlerin sonucunda Yahudiler ile Araplar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaya başlamış ve konu uluslararası bir boyut kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından BM’ye havale edilen sorun vakit kaybetmeden ele alınmış ve teşkilat bünyesinde oluşturulan özel bir komite Filistin topraklarının “Filistin Arap Devleti, Yahudi devleti ve Kudüs Bölgesi” şeklinde bölünerek veyahut bu topraklarda “Başkenti Kudüs olan Arap ve Yahudi devletlerinden oluşan bağımsız bir Filistin Federal Devleti” kurularak meselenin çözüme kavuşturulabileceğini öngören raporu Genel Kurul’a sunmuştur (Arı, 2008: 219). Genel Kurul raporu incelemiş ve sunulan iki seçenektan hangisinin tercih edileceğini belirlemek üzere yeni bir komitenin kurulması kararını almıştır. Yeni komite Filistin topraklarının taksimine yönelik planı küçük değişiklikler yaparak kabul etmiş ve Genel Kurul’a sunmuştur (Arı, 2008: 223). Genel Kurul’da yapılan oylama neticesinde ilgili karar kabul edilmiştir. Söz konusu kararın ardından Filistin topraklarını mandası altında bulunduran İngiltere’nin dış politikasında önemli değişiklikler yaşanmış ve İngiltere Filistin’den çekilme kararı almıştır.

İngiliz mandasının sona ermesinin ardından, 14 Mayıs 1948’de Filistin topraklarında İsrail devleti kurulmuş ve hemen akabinde başlayan Arap-İsrail savaşının sonucunda Kudüs, Batı Kudüs İsrail işgali altında, Doğu Kudüs Arapların kontrolünde olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ancak 5 Haziran 1967’de yaşanan Altı Gün Savaşı olarak nitelendirilen Arap-İsrail savaşında İsrail Doğu Kudüs’ü işgal ederek idaresi altına almıştır. 1980 yılına gelindiğinde, İsrail Kudüs’ü birleşik olarak sözde “ebedi başkent” ilan etmiş ancak BMGK, İsrail’in bu ilanını tanımamıştır. 1995 yılında ise daha sonra üzerinde durulacağı üzere ABD Kongresi, ABD Büyükelçiliği’nin Kudüs’e taşınması için karar almış ancak bu kararın uygulamaya konması ABD başkanı Donald Trump’un ABD Büyükelçiliği’ni Tel Aviv’den Kudüs’e taşıma kararını aldığı 2017 yılına kadar ertelenmiştir.

Trump’ın Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıyan deklarasyonu yeni bir gelişme değildir. On yıllardır her iki partiden de Amerikan başkan adayları İsrail’deki ABD Büyükelçiliği’nin Kudüs’e taşınmasına seçim kampanyalarında yer vermişlerdir. 1992’de Bill Clinton, başkanlık için aday olurken, Kudüs’ün hâlâ İsrail’in başkenti olduğunu ve herkesin erişebileceği bölünmemiş bir şehir olarak kalması gerektiğini ifade etmiştir. George W. Bush, 2000 yılında bir başkan adayı olarak,

göreve gelir gelmez ABD büyükelçiliğini Kudüs'e "taşıma sürecini başlatma" sözü vermiştir. 2008'de Obama ise kendisinden önce görevde bulunan başkanlara benzer şekilde, Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğuna ve bölünmeden kalması gerektiğine vurgu yapmıştır (Fatah, 2017). Aslında ABD'nin İsrail'deki Büyükelçiliği'nin Kudüs'e taşınmasını sağlamak için bir yasa (Public Law 104 - 45 - Jerusalem Embassy Act of 1995) 1995 yılından beri yürürlükte olmasına karşın çeşitli sebepler nedeniyle o zamandan beri, bütün ABD yönetimleri, Kudüs'ün statüsünü nihai müzakerelere bırakma politikası benimsemiştir (Moten, 2018: 11-12).

Trump'ın Kudüs'ü sözde İsrail'in başkenti olarak tanımasının ve Golan tepelerini ilhakının önünü açan uluslararası hukuk kararlarıyla örtüşmeyen, indirgemeci ve tarafgir (Dilek, 2018: 125) kararlarına en somut tepki Türkiye'den gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye, proaktif diplomasiyi ön plana çıkararak konuyu BM başta olmak üzere farklı uluslararası platformlara taşımıştır. Küresel diplomasi ve uluslararası iş birliğini önceleyen bir strateji uygulayan Türkiye, Filistin meselesini yeniden uluslararası kamuoyunun öncelikli meselelerinden biri haline getirmiştir. Erdoğan, Trump'ın Kudüs'e yönelik kararını açıklamadan önce, Kudüs'ü Müslümanlar için "kırmızı çizgi" olarak nitelendirerek mevkidaşına uyarıda bulunmuştur (BBC NEWS, 05.12.2017). Trump'ın Kudüs deklarasyonunun hemen ardından Türkiye, 13 Aralık 2017'de İİT'yi İstanbul'da olağanüstü toplantıya çağırarak konuyla ilgili İslam ülkelerinin arasında bir birlik yaratma çabasına öncülük etmiştir (TRT World, 13.12.2017). 57 üye ülkenin temsilcilerinin tek bir gündem maddesini tartışmak üzere toplandıkları olağanüstü zirvenin sonuç bildirgesinin önemli maddeler içerdiği görülmektedir. Bu bağlamda, atılan en önemli adım başkenti Doğu Kudüs olan Filistin Devleti'nin tanınmış olmasıdır. Kudüs'ün yasal statüsünün değişmesine neden olacak olan bu beyanın hükümsüz olduğu vurgulanmış ve bu yasadışı beyanın geri çekilmemesinin yol açacağı bütün sonuçlardan tamamıyla ABD yönetiminin sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir (Kurt, 2017).

Özellikle, BMGK'nın geçici üyesi olan Mısır'ın ABD'nin kararının iptal edilmesine yönelik önerisinin ABD tarafından veto edilmesinden sonra konunun BM Genel Kurulu'na taşınması için daha fazla girişimde bulunulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye'nin öncülüğünde, Trump'ın aldığı karar eleştirilmiş ve Kudüs'ün statüsüne yönelik bazı hususları içeren bir karar tasarısı hazırlanarak BM Genel Kurulu'na sunulmuştur. 22 Aralık 2017'de BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamaya göre İsrail'in İşgal Altındaki Doğu Kudüs ve Filistin Topraklarındaki Faaliyetleri adlı bu tasarı 128 kabul, 9 ret ve 35 çekimser oy kullanılmasıyla kabul edilmiştir (DW, 21.12.2017). Bu bağlamda, İslam ülkeleri sağladıkları birliktelik ile uluslararası toplumun görüşlerini de etkileyerek ABD ve İsrail'in yalnızlaştırılmasını sağlamışlardır.

Trump'ın Kudüs kararına ilişkin Genel Kurul'da yapılacak oylama öncesinde ABD BM daimî temsilcisi Nikki Haley tasarının kabul edilmesini engellemek için, toplantıya katılan ülkelerin temsilcilerine göndermiş olduğu e-postalar ile kararı kınamaya yönelik oy veren ülkelerin tek tek not edilerek Trump yönetimine rapor verileceğini ve gerekli görülürse finansal önlemler alınabileceğini

bildirmiştir (BBC NEWS, 20.12.2017). Bununla birlikte, İsrail Başbakanı Netanyahu ve BM daimî temsilcisi Danny Danon, BM için “Yalanlar Evi” söyleminde bulunarak İsrail’in bu oylamayı bütünüyle reddettiğini; Kudüs’ün İsrail’in başkenti olduğunu bilmek için uluslararası kuruluşların onayına ihtiyaç duymadıklarını ve ABD’nin öncülüğünde elçiliklerin Kudüs’e taşınacağını ifade etmiştir (Star, 23.12. 2017).

Erdoğan, ABD deklarasyonuna karşı oy verecek olan ülkelere yaptığı yardımları kesmekle tehdit eden Trump yönetimini şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve “Sayın Trump, Türkiye’nin demokratik iradesini dolarınızla satın alamazsınız.” ifadesiyle tepkisini ortaya koymuştur (Reuters, 21.12.2017). Erdoğan, Obama yönetimiyle geçirdiği son birkaç sıkıntılı yılın ardından Türkiye’nin hâlâ ABD ile bağlarını onarmakla ilgilendiği bir dönemde, BM’de Trump yönetiminin Kudüs kararını kınamak için uluslararası çabalara öncülük etmiştir. ABD ile uluslararası arenada karşı karşıya gelme konusundaki bu isteklilik, Kudüs’ün Türk yöneticiler ve Türk halkı için taşıdığı önemi göstermektedir (Üstün ve Kanat, 2020: 183).

Kudüs konusundaki uluslararası tartışmalar azalmış ve Arap dünyası liderleri Trump yönetimiyle ilişkilerini zedelememek adına konuyu göz ardı etmişken, Erdoğan, meseleyi haksız İsrail işgali ile ön plana çıkarmaya devam etmiş, ancak bir yandan da Başkan Trump ile iyi bir kişisel ilişki sürdürmeye çalışmıştır. En son Eylül 2019’da Cumhurbaşkanı Erdoğan, BM Genel Kurulu’na yaptığı konuşmanın önemli bir bölümünü İsrail’in Filistin’de devam eden işgal ve yerleşim faaliyetlerine yönelik eleştirilere ayırmıştır. Erdoğan, “İsrail Devleti’nin sınırları neresidir? 1948 sınırları mı, 1967 sınırları mı geçerlidir? Yoksa başka bir sınır var mıdır? ... Golan Tepeleri ve Batı Şeria yerleşimleri, işgal altındaki diğer Filistin toprakları gibi, bu devletin sınırları içinde değilse, dünyanın gözü önünde nasıl ele geçirilebilir? ...Türkiye bugüne kadar her zaman olduğu gibi mazlum Filistin halkının yanında olmaya devam edecektir.” ifadelerine yer verdiği konuşmasında ayrıca BM’nin, Güvenlik Konseyi’nin, İsrail’e ilişkin alınan kararları uygulamaya geçmediğini vurgulamıştır (Daily Sabah, 26.09.2019).

Türkiye’nin BM Genel Kurulu’nda yapılan oylama sürecinde ve öncesinde göstermiş olduğu tutum ve davranışlar, Orta Doğu’daki etkinliğinin artmasını ve böylelikle bölgede daha fazla söz hakkı ve yaptırım gücü kazanarak üst düzey bir statü kazanmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş döneminde Batı ekseninde bir dış politika sürdürmesi dolayısıyla Orta Doğu’da Batı yanlısı bir ülke olarak görülen Türkiye’nin Kudüs meselesine yönelik izlediği politikalar bu algının çoğunlukla kırılarak bölge ülkeleriyle kolaylıkla eklemlenebileceği yönünde izlenim uyandırmıştır (Pınar, 2018: 693). Halihazırda bir bağlayıcılığı olmamasına rağmen önemli bir siyasi ağırlık taşıyan Kudüs tasarısının hazırlanarak BM’ye sunulması ve oylanması sürecinde oynadığı aktif rol ile Türkiye Orta Doğu’daki imajına katkıda bulunmuştur. Türkiye’nin Kudüs meselesindeki liderliği, konuya daha fazla açıklık getirerek gündeme daha çok yer almasını sağlamış ve Trump’ın Kudüs hamlesine benzer daha fazla istikrarsızlaştırıcı hamleler yapmasının da önüne geçmiştir. Türkiye, Kudüs ve İsrail

işgaline yönelik bu diplomatik aktivizmi öngörülebilir gelecekte büyük olasılıkla sürdürecektir. ABD'nin kararı geri çekmesine yol açamamış olsa da Müslüman ülkelerin ortak bir cephe oluşturarak karara karşı çıkmasını sağlamıştır. Büyük ölçüde Türkiye'nin Kudüs'teki aktivizmi ve liderliğinin yarattığı bu dinamik, işgalin ahlaki iflasını vurgulamakta ve Filistinlilerin konumunu güçlendirmektedir.

3.10. Türk Dış Politikasında Latin Amerika, Afrika ve Antarktika Açılımları

Türkiye'nin son dönemde çok boyutluluk ilkesi çerçevesinde dış politikasını çeşitlendirme girişimleri ile küresel ve bölgesel boyuttaki jeo-politik dönüşümler nedeniyle Türk dış politikasındaki jeo-politik algıda yaşanan değişiklik (Oğurlu, 2017: 47; Yeşiltaş, 2013: 662) Latin Amerika ve Karayipler ile Afrika gibi uzun zamandır göz ardı edilen ve minimum seviyede ilişki kurulan bölgelere açılım kararlarını beraberinde getirmiş ve 1998 yılında hem Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı hem de Afrika'ya Açılım Eylem Planı kabul edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye eşsiz jeo-politiğini, kültürel kimliğini ve yükselen ekonomisini etkin kullanarak “kendi uluslararası kimliğini Batı yanlısı pasif bir aktörden ziyade aktif ve yapıcı bir küresel aktör” olarak yeniden tanımlamıştır (Özkan ve Akgün, 2010: 526).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye daha çok yakın komşularıyla siyasi ve ekonomik bağlarını oluşturmuş, ilişkilerin geliştirilmesine ve yaşanan sorunların çözümüne öncelik vermiştir. 2000'li yıllarda ise Türk dış politikasında yaşanan değişimlerin en önemlilerinden biri diplomatik açılımların coğrafi yakınlık boyutunu öncelemeksizin küresel ortaklık hedefleri doğrultusunda belirlenmeye başlamış olmasıdır. Türkiye'nin coğrafi, tarihi, etnik, dini ve kültürel olarak yakın bağları bulunan Balkanlar, Orta Asya, Orta Doğu gibi bölgeler doğal olarak ön sıralardaki konumlarını korumuşlardır. Bununla birlikte, Latin Amerika ve Afrika kıtaları ile ilişkilerini geliştirme düşüncesi ve bu yöndeki girişimleri, Türkiye'nin yeni dış politika vizyonunu gözler önüne sermektedir. Nitekim Türk diplomasisinde bu vizyon; “...Türkiye'nin proaktif ve çok boyutlu dış politikasında artık “uzak” ya da “çok uzak” gibi tanımlamalara yer olmadığı kanısındayız” ifadesinde iyice belirmiştir (T.C. Dış İşleri Bakanlığı (t.y.), <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakan-yardimcisi-koru-gunumuzde-proaktif-ve-cok-boyutlu-turk-dis-politikasinda-artik-uzak-ya-da-cok-uzak-gibi-tanimlara-yer-yok.tr.mfa>).

Türkiye'nin 2000'ler boyunca gözlemlenen bu aktif ve çok-yönlü dış politikasının yansımalarını Afrika kıtasına vermiş olduğu önem ve yaptığı vurguda görmek mümkündür. Türkiye'nin Afrika'ya açılması yönündeki ilk kapsamlı girişim 1990'lı yılların sonunda, dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından hazırlanan Afrika Eylem Planı'nın 1998'de kabul edilmesiyle söz konusu olmuştur (Özkan, 2012: 21). Eylem Planı'nda yer alan hedefler, ilkeler ve kararlar Türkiye-Afrika ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için gereken irade ve kararlılığı ortaya koymuştur. Buna göre, Türkiye ile Afrika ülkeleri arasında ilk olarak temsil imkânlarının iyileştirilmesi

çerçevesinde Afrika'daki diplomatik temsilciliklerin sayısının artırılması; yüksek düzeyli ziyaretlerin gerçekleştirilmesi; BM, İİT vb. uluslararası kuruluşlar içerisinde kıta ülkeleri ile temasların artırılması; insani yardımlarda bulunulması; BM'nin kıtaya yönelik ekonomik ve teknik yardım programlarına katkıda bulunulması; Afrika Kalkınma Bankası'nın (AKB) başışçı üyelerinden biri olunması; Afrika İthalat-İhracat Bankası'na (Afreximbank) üye olarak katılım ve karşılıklı iş insanları ziyaretlerinin ve iş konseylerinin düzenlenmesi öngörülmüş; eğitim ve kültür alanında bazı adımlara yer verilmiş, üniversiteler arasında iletişim ve ortak konferans, seminer çalışmaları ve burs programları vurgulanmıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı (t.y.), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>; Özkan ve Akgün, 2010: 533).

Türkiye'nin gösterdiği bütün çabalara rağmen Afrika'nın sorunlarını ve zorluklarını bilmemesi ve Afrikalıların yaygın görüşlerin bir sonucu olarak Türkiye'yi ilgilendiren diplomatik meselelerde olumlu bir anlayışlarının bulunmayışı, Türkiye ile Afrika ülkelerinin siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel alanlardaki ilişkilerinin arzu edilen düzeye ulaşmasının önüne geçmiştir (Hazar, 2012: 5). Bununla birlikte, Türkiye'nin farklı dış politika önceliklerine sahip olması, ülkedeki siyasi çalkantılar ve ekonomik kriz planın aktif olarak uygulanamamasına yol açmıştır. 2005 yılının Afrika Yılı ilan edilmesiyle Türkiye'nin Afrika Açılımı açısından önemli bir aşamaya geçilmiş ve Afrika ülkeleriyle ilişkileri daha da derinleşmeye başlamıştır. 2008 yılında onuncusu düzenlenen Afrika Birliği Zirvesi'nde Türkiye kıtada stratejik ortak olarak ilan edilmiş; 2010 yılında Türkiye'nin Afrika politikasının temellerini kapsayan Afrika Strateji Belgesi'nin uygulanmaya başlanmasıyla Afrika bölgesi ile ilişkileri hız ve derinlik kazanmıştır. Bu bağlamda, Afrika ülkelerinin lehte kullandıkları oylarla birlikte Türkiye, BMGK'nın 2008-2010 dönemi geçici üyeliğini elde etmiştir (Hazar, 2012: 34-37). 2013 yılı itibarıyla ise Afrika'ya Açılım Politikası yerini Afrika Ortaklık Politikası'na bırakmıştır. Ortaklık Politikası'nın temel amacı, kıtanın barış ve istikrarı ile ekonomik ve sosyal kalkınmasının desteklenmesi; eşit ortaklık ve karşılıklı fayda ilkeleri temelinde ikili ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlanması olarak ifade edilmiştir (Çavuşoğlu, 2016: 121).

Tarihsel bir temel üzerine kurulan Türkiye'nin Afrika'ya yönelik açılım politikası siyasi, insani, ekonomi ve kültür ayakları kapsamakta ve iki taraflı, bölgesel, kıtasal ve küresel olmak üzere dört boyutta sürdürülmektedir. Afrika Ortaklık Politikasının yürütülmesi ve kıta ile ilişkilerin güçlendirilmesi açısından karşılıklı üst düzey ziyaretlerin sürdürülmesi ve temsilciliklerin açılmasına önem verilmektedir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı Erdoğan Başbakanlığı dönemi dâhil olmak üzere bugüne kadar 28 Afrika ülkesine ziyarette bulunmuştur. Bununla birlikte, 2002 yılında Afrika'da faaliyet gösteren 12 Büyükelçilik bulunurken bu sayı 2017 yılı Ocak ayı itibarıyla 39'a çıkmıştır. Öte yandan, 2008 yılının başında 10 olan Ankara'da bulunan Afrika Büyükelçiliklerinin sayısı 33'e yükselmiştir. Büyükelçiliklerin yanı sıra TİKA, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı, Türkiye Diyanet Vakfı, AA, THY gibi kurumlarla Afrika kıtasındaki faaliyetlere hız kazandırılmıştır. Türkiye ve Afrika arasındaki ilişkilerin geliştiğinin en önemli göstergelerinden biri de artan ticaret rakamlarıdır. Afrika kıtasıyla 2002 yılında 4,3 milyar

dolar seviyesinde olan toplam ticaret 2017 yılında 19 milyar dolar civarına ulaşmıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı (t.y.), <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>).

Soğuk Savaş'ın ardından uluslararası sistemde yaşanan değişim, Türkiye'yi kendi çıkarlarını yeniden tanımlamaya yöneltmiş ve Türkiye'nin mevcut dış politika önceliklerini ve stratejilerini yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Türkiye'nin bu tür değişikliklere yanıtı, çok boyutlu bir dış politika anlayışı çerçevesinde sadece yakın komşularıyla değil, aynı zamanda diğer bölge ve kıtalarla da ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmek olmuştur. Türkiye'nin Afrika'ya açılması da Türkiye'nin yeni dış politika anlayışının önemli bir ögesi olarak değerlendirilmektedir (Özkan, 2010a: 105). Bu bağlamda, Türkiye'nin Afrika açılımı, uluslararası sistem düzeyindeki dönüşümün analizi açısından da önem arz etmektedir. 21. yüzyıl uluslararası sistemi öncülüğünü Asyalı/Doğulu ülkelerin yaptığı büyük bir meydan okumayla karşı karşıyadır (Saraçlı, 2013). Küresel ekonomide liderliğin artık gelişmiş ülkelere yükselen piyasa ekonomilerine doğru el değiştirmeye başladığı bir düzen söz konusudur (Hale, 2008). Hızla gelişen ekonomileri için yeni pazar arayışında olan bu ülkelerin en elverişli pazar olarak kabul ettikleri Afrika'ya yönelmesi kıtanın uluslararası ekonomi-politikte önemini giderek artırmaktadır (Tepeciklioğlu, 2012: 60). Bu çerçevede, günümüzde küresel güç dengesinin yeniden inşası sürecinde artan stratejik ve ekonomik önemiyle dünyanın cazibe merkezlerinden biri olarak Afrika kıtası yeni dış politikası ile Türkiye'nin de gündemine girmiştir. Türkiye ekonomisi açısından önemli bir ihracat pazarı sağlayan Afrika kıtası, Türkiye'nin dış politikasına diplomatik seçeneklerini farklılaştırmak için yeni bir alan da sunmaktadır (Karagül ve Aslan, 2013: 22).

Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik adlı çalışmasında Türkiye'nin Afrika politikasına yönelik görüşlerini belirtirken mevcut Afrika açılımının nasıl bir perspektife oturduğunu da özetlemektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin önümüzdeki yüzyıl içerisinde giderek artacağına vurgu yapan Davutoğlu (2001: 208), “nasıl ki Afrika ile hiçbir doğrudan bağlantısı olmayan Japonya'nın küresel ekonomik etkinliğinde Afrika pazarının da ciddi bir payı olmuşsa, küresel etkinliğini artırma hedefini gözeterek bir Türkiye'nin de uluslararası ekonomi-politik rekabetteki önemli havzaları yakından takip etmesi” gerektiğinin altını çizmektedir. Türkiye için Afrika ile güçlü ekonomik ve siyasi bağlar geliştirmek, ihracat pazarlarını genişletmek ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmek, aynı zamanda insan merkezli ve uzlaşmacı bir yaklaşımla yükselen bir küresel güç imajını pekiştirmek için kritik öneme sahiptir (Özkan ve Akgün, 2010: 543).

Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerinin batılı aktörlerle ilişkilerini olumlu veya olumsuz etkilemesi pek olası görünmemektedir. Zira Türkiye'nin kıtaya ilişki kurma biçiminin AB'ye katılım sürecine veya NATO içindeki varlığına etkisi açısından değerlendirildiğinde Afrika hiçbir zaman Türk dış politikasının bir oyun sahası olmamıştır. Bunun yerine, batılı olmayan diğer yükselen güçlerle benzer şekilde, Türkiye'nin Afrika'ya açılımı Batı-sonrası küresel siyasetin ortaya çıkan dinamikleri bağlamında kolayca açıklanabilmekte veya gerekçelendirilebilmektedir (Habiyaremye

ve Oğuzlu, 2014: 80). Diğer bir deyişle, bu açılım, Türkiye'nin kendi içinde yaşadığı değişimlerin ve uluslararası gelişmelerin doğrultusunda Batı'dan kopmadan sadece çevresinde değil uzak bölgesinde de yeni ve bağımsız bir dış politika uygulama yönündeki istikrarlı tutumunu ortaya koymaktadır (Özkan, 2010b: 535). Dolayısıyla, Türkiye'nin Afrika'ya açılması, yalnızca, BMGK'nın geçici üyeliğine seçilme girişiminde Afrikalı devletlerin desteğini almak için anlık bir girişim veya Batı yöneliminden bir sapma olarak görülmemeli; daha ziyade, Türkiye'nin ekonomik ve dış politika çıkarlarına hem yakın hem de uzak komşularıyla çok yönlü ve aktif ilişkiler kurarak en iyi şekilde hizmet edilebileceği hususunda ülkenin yönetici siyasi elitleri ile büyüyen iş ve sivil toplum gruplarında gelişen fikir birliğinin bir tezahürü olarak yorumlanmalıdır.

Son dönemde, Türk dış politikasında yaşanan değişim Türkiye'nin Latin Amerika bölgesine karşı uyguladığı politikalara da yansımıştır. Latin Amerika, dünya siyasetinde önemli bir yer tutmakta ancak diğer küçük kıtalarla kıyaslandığında üzerinde daha az durulan, konuşulan ve yazılan bir kıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaş döneminden miras kalan ve Türkiye'nin kıtaya bakış açısını günümüzde hala önemli oranda etkileyen yaklaşım Latin Amerika'nın sol hareketler ve anti-Amerikanizm ile bağdaştırılmasıdır (Özkan, 2018: 98). Ancak gerek ekonomik, kültürel ve siyasal kapasitesi ile Latin Amerika'nın küresel siyaset ve ekonomide karar alma süreçlerine dâhil olmak isteyen ülkeler açısından büyük bir önem kazanmaya başlaması gerekse de Türkiye'nin küreselleşmeye ayak uydurarak uluslararası politikada daha aktif bir rol oynama isteği Türkiye'nin bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Kendi coğrafyasının dışına çıkarak aktif bir küresel güç olmayı hedefleyen Türkiye, bölge ülkeleriyle daha derin ilişkiler kurma, mevcut ekonomik ve siyasal ilişkileri derinleştirme yoluna gitmiştir (Çelenk, 2011a: 550).

Soğuk Savaş'ın sonuna dek Türkiye- Latin Amerika ilişkileri tarafların olumlu bakış açılarına ve ilişkilerin derinleştirilmesi yönünde isteklerine rağmen beklenen düzeye ulaşamamıştır. 1995 yılında Süleyman Demirel'in Arjantin, Brezilya ve Şili'yi kapsayan resmi ziyareti, tarihte ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanı tarafından Latin Amerika'ya yapılan ziyaret olarak Türkiye-Latin Amerika ilişkilerinde yepyeni bir sayfa açmıştır. Türkiye'nin bölgeye yönelik sistemli ilk açılımı ise 1998'de Latin Amerika ve Karayipler için Eylem Planı çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve Türkiye'nin bölgede etkili bir ekonomik ve siyasal ortak olması hedeflenmiştir (Çelenk, 2011a: 552). Fakat ekonomik ve siyasal koşullar Türkiye'nin Latin Amerika politikasının da geri plana itilmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin Latin Amerika politikasının geliştirilmesine yönelik daha somut adımlar 2006 yılından itibaren atılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, 1998 yılında hazırlanmış olan plan, "Eylem Planı 2006" adı altında güncellenmiş ve başta ekonomik olmak üzere, siyasal, sosyal, askeri ve kültürel ilişkileri güçlendirmek için bölge ile bağlantılar kurma çabası olarak 2006 yılı Latin Amerika ve Karayipler yılı olarak kabul edilmiştir. 2000'li yıllarda karşılıklı olarak üst düzey resmi ziyaretlerin gerçekleştirilmesi, diplomatik temsilciliklerin açılması ve çeşitli iş birliği antlaşmalarının imzalanması ile derinleşen ilişkilerin daha sağlam bir zemine oturmasının yolu açılmıştır. Türkiye

Latin Amerika açılımı çerçevesinde aktif durumda bulunan bölgesel örgütlerle de iş birliğini geliştirmek için çeşitli adımlar atmış ve Pasifik iş birliği, Amerikan Devletleri Örgütü , Karayip Ortak Pazarı, MERCOSUR ve Rio Grubu gibi örgütlerde gözlemci statüsü elde etmiştir (Donelli ve Levaggi, 2016: 107-108; Çelenk, 2011a: 552-553).

Kültürel ve sosyal politikalar çerçevesinde TİKA, 2015'te Meksika'da ve sonrasında Kolombiya'da açtığı iki ofis üzerinden kıta genelinde hem insani yardımlarda bulunmakta hem de tarım, sağlık ve eğitim alanlarında çeşitli kalkınma projeleriyle Türkiye'nin bölgeye açılımında çok önemli bir katkı sunmaktadır (Akıllı ve Donelli 2016: 167). Bununla birlikte, THY'nin uçuş noktalarının artırılması, TRT'nin açılım çabaları ve AA'nın muhabir göndermiş olması önemli birer adım olarak görülmektedir. Fakat Türkiye'nin Latin Amerika politikasının kalıcılığının sağlanması açısından en belirleyici etken olarak ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi öncelikli hedef olarak karşımıza çıkmaktadır (Özkan, 2018: 102). Bu bağlamda Türkiye, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi hedefi doğrultusunda 18 ülke ile ekonomik iş birliği, teknik yardım, altyapı geliştirme gibi birçok konuyu kapsayan diğer antlaşmalara ek olarak Ticari ve Ekonomik İşbirliği antlaşmaları imzalamıştır. Türkiye'nin Latin Amerika ve Karayipler ile ticaret hacmi 2006 yılında 3,4 milyar ABD doları iken 2016 yılında 7 milyar ABD doları düzeyinde gerçekleşmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.), https://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa).

Çok kutuplu olarak şekillenen dünya düzeni içerisinde Türkiye'nin uygulamaya koyduğu küresel açılım politikaları, Türkiye'nin küresel siyasete bakışını paylaştan güvenilir ortaklar bulma amacı taşıdığını da göstermektedir. Bu bağlamda, özellikle Afrika açılımında önemli yol kateden ve bu kıta ile ilişkilerini sağlam bir temel üzerine oturtan Türkiye, Latin Amerika ve Karayipler bölgesi ile ilişkilerin kısa sürede kurumsal ve siyasi açıdan gelişmesi için de örnek ve önemli adımlar atmaktadır. Türkiye'nin Latin Amerika'ya yönelik bütün girişimleri, bölge ile ilişkilerini geliştirmeyi uzun vadeli ve kalıcı bir politika olarak uyguladığını göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye daha çok ikili ilişkilerin geliştirilmesi, serbest ticaret antlaşmalarının yapılması ve ortak projelere imza atılması şeklinde girişimlerde bulunurken zamanla ikili ilişkilerin ötesinde daha büyük çaplı bölgesel iş birliği projeleri ile çok yönlü dış politikasını güçlendirmeye çalışmıştır. Söz konusu girişimler arasında, Türkiye'nin Antarktika Antlaşması'nı imzalayarak kıtada bir bilimsel araştırma üssü kurma hedefi, Türk dış politikası uygulamalarında çok yönlülüğün önemli yansımalarından bir tanesi olarak öne çıkmaktadır.

1959 yılında 12 ülke²¹ tarafından imzalanan Antarktika Antlaşması²², Antarktika'dan çatışma alanı ya da konusu yapılmadan barışçıl amaçlarla yararlanılmasını güvence altına almıştır. Bu antlaşma kıtayı insanlığın ortak mirası haline getirmiş ve böylelikle kıtanın hiçbir devletin egemenlik yetkisi altında bulunmadığı, kıtada askeri üs kurulması, silah denemesi ve askeri manevra yapılması gibi her türlü askeri faaliyetin yasak olduğu ve faaliyetlerin çevreye zarar vermeden gerçekleştirileceği taraf devletlerce de kabul edilmiştir. Antlaşma'nın hâlihazırda 54 taraf ülkesi bulunmaktadır. Antlaşmaya sonradan dahil olan 29 ülke, "istişari taraf" statüsüyle, her yıl düzenlenen Antarktika Antlaşması İstişare Toplantıları çerçevesinde kıtaya dair bilgi paylaşımı ve düzenlemelerin kararlaştırılması süreçlerinde yer almaktadır. Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı 25 ülke ise, hâlihazırda Antlaşma kapsamındaki toplantılara "istişari olmayan taraf" statüsünde katılmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.), <https://www.mfa.gov.tr/antarktika-antlasmasi.tr.mfa>).

Antarktika Antlaşması'nın yanında kıtaya yönelik 3 ek antlaşma, Antarktika Antlaşmalar Sistemi'ni (AAS) oluşturmaktadır. Bu antlaşmalar, 1972 tarihli "Antarktik Ayı Balıklarının Koruma Sözleşmesi" (CCAS), 1980 tarihli "Deniz Canlı Kaynaklarının Korunması Hususunda Sözleşme" (CCAMLR) ve 1991 tarihli "Antarktika Antlaşması Çevre Koruma Protokolü" (Madrid Protokolü)'dür. Madrid Protokolü, Antarktika'nın bağlı bulunduğu ayrıntılı düzenlemeleri içermesi açısından önem arz etmektedir. Protokolün 2. maddesine göre Antarktika huzur, barış ve bilime adanmış doğal rezerv olarak nitelendirilmiş; protokolün en tartışmalı maddelerinden biri olan 7. maddede ise, bilimsel amaçlar hariç olmak kaydıyla, Antarktika'da maden çıkarılmasının yasak olduğu belirtilmiştir. Bazı devletler maden faaliyetlerinin kalıcı olarak yasaklanmasını talep ederken, Birleşik Krallık ve ABD dahil olmak üzere diğerleri ise Antarktika'daki maden faaliyetlerinin kalıcı olarak durdurulmasına karşı çıkmışlardır. Protokolün 25. maddesi bu anlaşmazlığa çözüm sunmuş ve buna göre protokolün yürürlüğe girmesinden 50 yıl sonra (2048 yılında) danışman devlet statüsünde bulunan devletler protokolün gözden geçirilmesini talep etme hakkına sahip olmuşlardır (Redgwell, 1994: 609). Dünyanın en soğuk, rüzgârlı ve kurak kıtasında Antarktika Antlaşması uyarınca sadece bilimsel çalışmaların ve araştırmaların yürütüldüğü istasyonların faaliyet göstermesine izin verilmektedir. Kıtada 30 ülkenin 100'e yakın bilimsel araştırma üssü bulunmaktadır (NTV, 14.02.2019). Antarktika'da bilimsel araştırma üssü bulunan ülkeler şunlar: ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Belarus, Belçika, Birleşik Krallık, Brezilya, Bulgaristan, Çekya, Çin, Ekvador, Finlandiya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, Hollanda, İspanya, İsveç, İtalya, Japonya, Norveç, Peru, Polonya, Rusya, Şili, Ukrayna, Uruguay, Yeni Zelanda.

1995 yılında Yeni Zelanda'nın Türkiye'yi de Antarktika Antlaşması'na taraf olan devletler arasında görmeyi arzu ettiklerine yönelik çağrısına olumlu yanıt veren Türkiye'nin 3 Ağustos 1995

21 İmzacı devletler ABD, Arjantin, Avustralya, Belçika, Fransa, Güney Afrika, İngiltere, Japonya, Norveç, Rusya, Şili ve Yeni Zelanda'dır.

22 Antlaşma metni için bkz. <https://ats.aq/e/antarctic treaty.html>.

tarikh ve 244 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Antarktika Antlaşması'na taraf olması uygun bulunmuştur. Bakanlar Kurulunun bu kararı, 18 Eylül 1995 tarih ve 22408 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmış ve taraf olma noktasındaki ulusal süreç tamamlanmıştır. Antlaşmaya taraf olma kararının depoziter ülke olan ABD'ye iletilmesiyle 24 Ocak 1996'da Türkiye uluslararası düzeyde antlaşmanın akit taraflarından birisi haline gelmiştir (Algan, 2013:3; Civanoglu, 2019: 136). Türkiye en son 2017 yılında Madrid Protokolü'nü kabul ederek AAS'ye dahil olmuş ancak antlaşmanın geleceğine yönelik karar verme yetkisine sahip ülkeler grubunu ifade eden “danışman ülkeler” arasına henüz girememiştir (Başar, 2020: 210). Bunun için, Antlaşma hükümleri uyarınca, kıtada bilimsel araştırma istasyonu-üssü kurulması veya kıtaya bilimsel sefer düzenlenmesi gibi kapsamlı araştırma çalışmalarıyla kıtaya ilgisi olduğunu açıkça göstererek kendisini kabul ettirmesi gerekmektedir. Türkiye bu doğrultuda kıtada kalıcı ve sürekli bir çalışma olanağı için üs kurma yönünde girişimler başlatmıştır (Civanoglu, 2019: 160).

Antarktika, esasen Türkiye için hiçbir zaman bir endişe kaynağı olmamış, 1990'ların ortalarına kadar kıtaya hiçbir ilgi gösterilmemiştir. Kıtayı ilk ziyaret eden Türk asıllı bilim adamları tarafından, kıtanın keşfedilmesinden, özerk olmayan bir alan olarak kabul edilmesinden ve bilimsel çalışmalar için kullanılmaya başlanmasından çok sonra 1967'de yapılmıştır. Kıtadaki bilimsel araştırmalara yaptıkları katkılarından dolayı Prof. Dr. Atok Karaali, Prof. Dr. Serap Tilav ve Prof. Dr. Umrhan İnan'ın soyadları kıtadaki belirli coğrafi yerlere verilmiştir (“Karaali Kayalıkları”, “Tilav Buz Yalağı” ve “İnan Tepesi”) (Tabak, 2019: 18). Son yıllarda ise kıtada bilimsel üs kurulmasına yönelik önemli adımlar atılmaya başlanmış ve bu bağlamda, 2015 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde ilk ve tek resmi kurum niteliğinde olan Kutup Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (POLREC) kurulmuştur.

2016 yılında Ukrayna Ulusal Antarktika Araştırmalar Merkezi ile iş birliği halinde 7 farklı üniversite ve TÜBİTAK'tan toplam 13 Türk bilimcisi tarafından Türk Antarktik Araştırma Seferi 2016 (TAAS 2016) adıyla kıtaya ilk sefer gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl içerisinde TÜBİTAK, Antarktika Bilimsel Araştırmalar Komitesi ortak üyeliğine kabul edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.), <https://www.mfa.gov.tr/antarktika-antlasmasi.tr.mfa>). Bu tarihten sonra Antarktika Antlaşmalar Sistemi içerisinde “Danışman Devlet” statüsü elde edebilmek, bilimsel çalışmaları kurumsal bir çatı altında yürütebilmek ve bu çalışmaları sürdürebilirliğini sağlayarak belirli bir bölgede yoğunlaştırabilmek için T.C. Cumhurbaşkanlığı himayelerinde, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı sorumluluğunda ve İTÜ teknik koordinasyonunda “Antarktika'ya Bilim Üssü Kurulması Projesi” ortaya konulmuştur. Bu proje kapsamında, 26 Şubat-4 Nisan 2017 tarihleri arasında I. Ulusal Antarktik Bilim Seferi (Turkish Antarctic Expedition-TAE-1) adıyla özellikle denizcilik, lojistik ve topoğrafya uzmanlıklarına ağırlık verilen 9 kişilik ekiple gerçekleştirilmiştir (İnam vd., 2018). 7 Mart-24 Nisan 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen TAE II seferinde ise TAE-1 kapsamında kıtada kurulması planlanan Türk Bilim Üssü için yapılan ön fizibilite çalışmalarını tamamlamak ve kıta üzerinde bilimsel kutup araştırmalarını yapmak öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. 4 Şubat

2019 tarihinde POLREC Müdürü Burcu Özsoy liderliğinde 17 kişilik bir ekip tarafından icra edilen Ulusal Antarktik Bilim Seferi III (TAE-III) esas olarak Antarktika’da bir Türk üssü kurulmasına yönelik olarak planlanmış ve daha önceki iki seferde tamamlanan fizibilite çalışmalarının sonucu olarak seçilen Horseshoe Adası’nda üç yıl süreyle sadece yaz sezonunda hizmet verecek olan ‘geçici kampın’ inşası tamamlanmıştır (Zengin, 2019). 4. Ulusal Bilim Seferi kapsamında 24 kişilik ekip 9 Şubat- 6 Mart 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve bilimsel çalışmalar yürütülmüştür.

Türkiye’nin Antarktika’da bir bilimsel araştırma üssü kurması ilk bakışta, hükümetin daha geniş dış politika öncelikleri düşünüldüğünde, nispeten önemsiz ve hatta alakasız bir konu olarak görülebilir. Nitekim bu girişimin gerekliliği noktasında yöneltlen eleştirilerden biri “Ne işimiz var Antarktika’da!”dır (Başlar, 2013: 8). Türkiye’nin ulusal kutup programı maliyetli olması ve coğrafi olarak uzak bir alanı hedef alması nedenleriyle bazı kesimler tarafından gereksiz bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu eleştirilere, Türk hükümeti, kıtanın bilişsel yakınlığını, Türkiye’nin insanlığa karşı üstlendiği geçmişten gelen sorumluluklarını ve ulusal çıkarların genişletilmesini Antarktika’da olmanın haklı sebepleri olarak ortaya koyan bir karşı söylem geliştirmek durumunda kalmıştır (Tabak, 2019: 19). Buna göre, Antarktika bölgesinin keşfedilmeden yüzyıllar önce, Piri Reis haritasında (1513 tarihli) resmen yer aldığına atıfta bulunularak, kıtada varlığını gösteren bir medeniyet mirası olduğu ileri sürülmektedir. Kurulacak araştırma üssünün adının da bu kapsamda Piri Reis olması önerilmiştir (Milliyet, 06.02.2017).

Ankara’nın dış politika hedefleri, ülkeyi modern, yenilikçi ve ekonomik olarak güçlü, uluslararası ilişkilerde etkili sese sahip bir devlet olarak konumlandırma çabasının bir parçası olarak son yıllarda önemli ölçüde genişlemiştir. Türkiye’nin kutup bölgelerinde büyüyen bilimsel, ticari ve potansiyel askeri faaliyetleri, henüz tam olarak ifade edilmemiş olsa da bu projenin büyük ölçüde bir parçasıdır (Depledge, 2020: 3). Görünürde, Ankara’nın kutup bölgelerindeki faaliyetlerinin arkasındaki temel motivasyon, bilimsel bilgi edinme arzusudur. Nitekim iklim değişikliğinin Türkiye’nin doğu ve orta kesimlerindeki buzullar üzerindeki etkileri ve su güvenliği açısından potansiyel sonuçlarıyla ilgili endişeler ortaya çıkmış; Akdeniz ve Ege Denizi’ndeki fırtınaların şiddetlenmesiyle Türkiye’de de küresel çevresel değişimler hissedilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, bu durum Ankara için, Türkiye’nin bir parçası olduğu dünyanın soğuk bölgelerini birbirine bağlayan küresel kriyosferi, küresel ısınmaya karşılık olarak nasıl değiştiğini ve çevresel sonuçlarının ne olduğunu daha iyi anlamaya çalışması noktasında iyi bir neden oluşturmaktadır. Bununla birlikte, küresel sorunları ele almaya çalışan uluslararası bilim camiasına aktif olarak katılmak, bölgesel bir güç olmanın ötesinde küresel bir güç olarak Türkiye’nin uluslararası konumunu güçlendirmesinin de yolunu açacaktır. Türkiye’nin kutup bölgelerindeki genişleyen bilimsel ve ticari çıkarları, Ankara’nın yeni bilim ve teknolojilerin lider üreticisi haline gelerek ülke ekonomisini modernleştirme ve büyütme hedefini açıkça yansıtmaktadır. Bu doğrultuda, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’nin ‘yeni teknolojiler üreten ve bunları tüm dünyaya ihraç eden bir ülke olmaya kararlı olduğunu’ ve ‘dünyadaki tüm bilim insanları için bir çekim merkezi’ olmayı hedeflediğine

vurgu yapmıştır (Depledge, 2020: 1). Kıtada daimî bir üssün kurulmasıyla birlikte, enerji, atmosfer, yer, biyolojik bilimler ile iklim değışikliğı çalışmaları, deniz canlıları ve derin deniz bölgeleri gibi pek çok alanda kutuplara ilişkin faaliyetlerde Türkiye'nin de yer alması hedeflenmektedir. Tüm bu faaliyetler çerçevesinde, Türkiye'nin çevresel risk toplumunun etkin bir üyesi olarak küresel hususlarla ilgili alanda aktif bir rol oynaması hem de dünya siyasetinde daha fazla söz hakkına sahibi olması öngörülmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Soğuk Savaş'ın ardından günümüze kadar geçen süre içerisinde ortaya çıkan uluslararası sistemin çok kutuplu mu yoksa tek kutuplu mu olması gerektiği, hangi sistemde istikrarın daha çok sağlanabileceği, uluslararası sistemde yer alan kurumların bu istikrarı muhafaza etmekte ne kadar etkili ve işlevsel olduğuna yönelik hususlar pek çok analistin gündeminde sıkça yer almaktadır. ABD merkezli dünya düzeni sürdürülebilse de Batı merkezli güç sisteminin doğuya doğru kayması ve uluslararası sistemde güç ilişkilerinin yeniden şekillenmesi ile Batılı olmayan aktörlerin güçlerini giderek artırdıkları görülmektedir. Yükselen güçler olarak adlandırılan söz konusu aktörlerin alternatif bir düzen kurma olasılığı karşısında ABD'li dış politika yapıcılarının nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği konusu üzerinde önemle durmaktadırlar. Mayıs 2010 Ulusal Güvenlik Stratejisi belgesinde, ABD'nin çoğulcu hale gelen dünya düzeninde yükselen güçlere küresel siyasette daha fazla manevra alanı sağlamaya ve inisiyatif göstermeye hazır olduğu/olacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, hızla yükselişe geçen bu ülkelerin uluslararası sisteme entegre edilmeleri ve iş birliğine dayalı ilişkilerin geliştirilmesi en önemli stratejik meseleler olarak kabul edilmektedir. Bu durumun Türkiye'nin son dönem dış politikası ile de uyduğu görülmektedir. Nitekim dış politikada yeni açılımlar gerçekleştirme arayışında olan Türkiye, çok boyutluluk unsurunun yanında "komşularla sıfır sorun", "aktif" ve "proaktif" dış politika kavramlarını küresel siyasette uygulamaya çalışmaktadır. Türk dış politikasında uygulanmak istenen bu fikri temeller ise "Batı sonrası küresel düzen" tartışmalarına genel anlamda denk düşmektedir.

Çalışmada, temel olarak, yükselen güçlerin uluslararası sisteme entegrasyonu konusunun Türkiye özelinde ve çatışma ve iş birliği kavramlarıyla 1999-2017 yılları arasındaki süreçte seçilen vakalar üzerinden incelemesi hedeflenmiştir. Çalışmada Kupchan'ın (2011: 168) iddiasıyla, "Türkiye ABD'nin karşısında yükselişe geçen diğer ülkelere benzer şekilde diplomatik manevralarla ABD'nin onaylamayacağı farklı işbirliklerine imza atarak ve Amerikan karşıtı görüşlerin popülerleşmesine yol açan politikalar uygulayarak ABD'nin gücünü sınırlamaya mı çalışacaktır?" sorusu cevap verilmesi gereken önemli bir soru olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede, çalışmada Türkiye'nin Batı dünyasına entegre olmayı hâlâ tek hedef olarak benimseyip benimsemediğine yönelik tartışmalar çerçevesinde, Türk dış politikasının ne kadar süreklilik ve değişim gösterdiğini sorgulama çabası söz konusudur. 21. yüzyılın yükselen güçleri arasında konumlandırılan Türkiye'nin özellikle 2000'lerle birlikte başta ekonomik ve askeri olmak üzere güç kaynaklarında yaşanan artış sayesinde dış politikada iddialı bir hale geldiği, diğer ülkeler nezdinde bir çekim gücüne sahip olduğu ve buna paralel olarak uluslararası sistemde etkisini artırma yönünde girişimlerde bulunmaya başladığı gözlemlenmiştir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, Orta Doğu'dan Balkanlar'a,

Kafkasya'dan Doğu Akdeniz'e, Karadeniz'den Orta Asya'ya, Afrika'dan Antarktika'ya ve diğer bölgelerde aktif bir dış politika izlerken, Türkiye'nin kendisini uluslararası sisteme yön veren aktörlerle olan ilişkilerinde nasıl konumlandıracağıdır. Bu bağlamda, Türkiye'nin uluslararası sistem tasavvuru temelde Batı ile olan ilişkileri merkeze konularak incelenmiştir.

Bu çalışma, öncelikle Türkiye'nin mevcut uluslararası sistem içerisindeki yeri ve önemi açısından bir değerlendirme sunmaktadır. Son yıllarda, Türkiye sadece yakın çevresinde değil aynı zamanda küresel meselelerin çoğuna ilişkin olarak aktif dış politika uygulamaları ile hem akademik çevrelerin hem de politika uygulayıcılarının dikkatlerini üzerine çekmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu aktif ve çok boyutlu dış politikasına ilişkin çeşitli tanımlamalar popülerlik kazanmıştır. Bu bağlamda, 'merkez ülke', 'bölgesel güç', 'bölgesel hegemon', 'ticaret devleti', 'sarkaç devlet', 'yükselen güç', 'model ülke' gibi çeşitli kavramlar Türk dış politikası örneğine uygulanmıştır. Bu tanımlamalardan hareketle, çalışmada Türkiye, 21. yüzyıl uluslararası sisteminin yükselen orta ölçekli güçlerinden biri olarak ele alınmış ve Türkiye'nin bu tanımlama içerisinde neden ve nasıl yer aldığı; bu bağlamda hangi özelliklere sahip olduğu güçlü ve zayıf yönleri ile ortaya konulmuştur.

Literatürde yükselen güçlere yönelik net bir kavramsallaştırma bulunmamakla birlikte bu ülkelerin farklı özelliklere sahip olduğu (bölgesel, ekonomik, sert güç vb.) ve farklı şekillerde (nitel, nicel, durum, ikili analiz vb.) incelenebileceği konusunda akademisyenler arasında bir fikir birliği bulunmaktadır. Bununla birlikte bu ülkelerin çoğunlukla ekonomik ve askeri kapasiteleri bağlamında değerlendirildikleri görülmüştür. Bu çalışmada, ülkelerin yükselen güçler kategorisinde konumlandırılabilmesi için gerekli olduğu düşünülen değerlendirme kriterleri, materyal kapasite ve yumuşak güç unsurları ile dış politika davranışlarını yansıtan 7 temel özellik üzerinden belirlenmiş ve daha geniş bir perspektifle sunulmuştur. Bu bağlamda, yükselen güçlerin ortak özelliklerinin ve temel farklılıklarının tanımlayıcı kriterler kullanılarak somut veriler ışığında ortaya konulması çalışmanın önemli katkılarından biridir. Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde karşılaştırma yapılırken bütün ülkelere ait veriler birincil kaynak olarak DB, OECD, IMF, SIPRI gibi kurum ve kuruluşlardan; BM Kalkınma Programı İnsani Gelişme Raporu, Küresel İnsani Yardım Raporu gibi raporlardan elde edilerek grafik ve tablolar oluşturulmuştur. Tezin bir kısıtı olarak bu aşamada özellikle Ar-Ge Harcamaları, dış yardımlar ve arabuluculuk girişimleri anlamında birincil ve ikincil kaynağa ulaşma sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede uluslararası yayın kuruluşlarının tahminlerinin yanında ülkelerin yerel haber kaynaklarından ve dışişleri bakanlıklarına ait sitelerden yararlanılarak kaynak çeşitliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Öte yandan, en yüksek nitelikli verileri seçmek ve bilgiyi tutarlı bir şekilde birleştirmek karşılaşılan zorluklar arasında yer almaktadır. Nitekim gücün kesin bir tanımı yapılamadığı için uluslararası ilişkiler çalışmalarında da kesin bir güç endeksi bulunmamaktadır.

Materyal göstergeler bağlamında kullanılan verilerden yola çıkarak yapılan analiz sonucunda Türkiye'nin performansı ile ilgili BRICS ve MIKTA ülkeleri ile karşılaştırıldığında şu çıkarımlar

göze çarpmaktadır: 1999-2017 yılları arasındaki ortalama performanslarına göre Türkiye GSYH (\$) analizinde sekizinci, büyüme hızında (%) ve kişi başına GSYH (satın alma gücü paritesi) analizinde dördüncü, askeri harcamada (% GSYH) üçüncü, nüfus sıralamasında yedinci ve yüzölçümü olarak ise dokuzuncu sırada yer almaktadır. 2005 yılı itibarıyla tek haneli rakamlara düşmesine rağmen ülkedeki yüksek enflasyon oranları Türkiye ekonomisinin zayıf yönlerinden birini teşkil etmektedir. Ele alınan 19 yıllık süreçte BRICS ve MIKTA ülkeleri arasında ortalama %17,5'lik oranla Türkiye en yüksek enflasyona sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

2000'li yılların başlarına kadar art arda yaşanan ekonomik krizlerin ve yüksek enflasyon oranlarının yanı sıra büyük toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin Türkiye'nin "yükselen güç" statüsünü kazanmasını zorlaştırdığı, üzerinde hemfikir olunan bir husustur. Bununla birlikte, 2001 yılında Türkiye'de yaşanan döviz ve bankacılık krizinin hemen ardından gerçekleştirilen para politikası ve özellikle devletin mali dengelerine odaklanan geniş tabanlı bir makroekonomik disiplinin kurulmasına kadar uzanan büyük yapısal reformlar, Türkiye'nin ekonomik yönden toparlanmasına ve finans sektörünün gelişmesine yardımcı olmuştur. Sonuç olarak, Türkiye'nin GSYH'si 2002'de 238 milyar ABD dolarından 2017'de 852 milyar ABD dolarına yükselmiş ve Türkiye dünyanın en gelişmiş 20 ekonomisi arasında 17'nci sırada yerini almıştır. Kişi başına GSYH 2017 yılında 10.500 ABD dolarına yükselmiş ve cari fiyatlarda yaklaşık üç kat artış yaşanmıştır. Cari fiyatlarda çok çarpıcı artışlar görülmesi de Türkiye ekonomisinin ele alınan dönemde oldukça iyi performans sergilediği ifade edilebilir. Güçlenen ekonomisinin yanı sıra, genç ve dinamik bir nüfusu bulunan Türkiye, sanayileşmiş Batı ile zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Doğu ve Hazar havzası arasında konumlanmış avantajlı bir coğrafi konuma sahiptir. Ayrıca Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının stratejik değeri, Türkiye'nin uluslararası siyasetteki etkisini artırmaktadır.

Materyal kapasitenin önemli unsurlarından askeri güç bağlamında incelenen veriler, 2000'ler boyunca Türkiye'de askeri alanda çarpıcı bir iyileşme yaşandığını net olarak ortaya koymaktadır. İncelenen ülkeler arasında seçilen yılların ortalaması üzerinden bir değerlendirme yapıldığında Türkiye, Rusya ve Hindistan'a göre GSYH'sinin daha az bir kısmını askeri harcamalar için ayırırken yıllara göre askeri harcamaları ise genel olarak düşük düzeyde seyretmiştir. Bununla birlikte son yıllarda Türkiye'nin askeri aktivizmi göz önüne alındığında savunma sanayindeki teknolojik ilerlemelerin ülkenin askeri gücünü yansıtmaya açısından katalizör görevi oynadığı söylenebilir. Bu bağlamda sanayi alanında sıçrama yapan Türkiye'nin son on yılda İHA, SİHA ve alt sistemlerinin geliştirilmesinde ve gerekli insan kaynağı ile bilgi birikiminin artırılmasında önemli ilerlemeler kaydettiği görülmüştür. Türk savunma şirketleri, on yıldan kısa bir süre içinde sektörün öncüleri olan ABD ve İsrail'deki yerleşik silah üreticilerinin ürettikleri ile aynı kalitede İHA'lar üreterek Türkiye'nin bu alanda dünyanın sayılı ülkelerinden biri haline gelmesine katkı sağlamışlardır. Dünyanın en iyi 10 SİHA'sı listesinde Türkiye'den Tusaş Anka-Aksungur ikinci ve Bayraktar Akıncı üçüncü sırada yer alırken ASELSAN ve Türk Havacılık Uzay Sanayii (TAI) şirketleri de dünya

sıralamasında ilk yüz şirket arasında yer almayı başarmıştır. Türkiye'nin kendi insansız savaş uçağını üretme konusunda da girişimlere başlamıştır.

Ülkelerin büyüme ve gelişmelerine katkı sağlayan temel dinamikler arasında teknoloji faktörü önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle ülkelerin ekonomik performansları hakkında bilgi veren göstergelerden biri olan ekonomik büyümenin kaynakları açısından teknolojik ilerleme ve bunu yerel imkânlarla sağlayabilmek önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada bilim ve teknoloji politikalarının altyapısı olarak ifade edilen Ar-Ge harcamalarının ülkelerin GSYH'leri içindeki payları kullanılarak bir karşılaştırma yapılmıştır. 1999-2017 döneminde Türkiye'de Ar-Ge/ GSYH oranı %1 seviyesine ulaşmakla birlikte Türkiye'nin gerek Ar-Ge faaliyetlerinin kapsamı ve toplam araştırmacı sayısı gibi nicel kriterler bakımından gerekse de yüksek teknoloji ürünlerini üreterek dünya piyasalarına ihraç edebilmenin gerektirdiği niteliksel dönüşüm bakımından kendi ölçeğindeki ülkelere düşük bir performans sergilediği görülmüştür. Türkiye'de Ar-Ge'ye ayrılan payın düşük seviyelerde seyrettiği gerçeğinden hareketle yüksek rekabet gücüne sahip ülkeler karşısında rekabet gücünü artırabilmek için, Ar-Ge harcamalarını destekleyerek ve özellikle eğitim alanında projelere ağırlık vererek bilgi ve teknoloji altyapısını güçlendirmesinin gerekli olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, ülkelerin kalkınmasında önemli bir yeri olan Bilgi ve İletişim Sektöründe dünyadaki ilerlemeler göz önüne alındığında Türkiye'de son dönemlerde bazı önemli gelişmeler olmasına rağmen dünya standartlarının altında kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, bilişim teknolojileri başta olmak üzere gelişen ileri teknolojilerin ithalatının azaltılarak yerli imkânlarla üretilmesi ve daha yaygın kullanımının sağlanması konusunda hızlı adımların atılması gerektiği gerçeği açıkça karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada, demokratik gelişim konusu diğer bir önemli değerlendirme kriteri olarak ele alınmıştır. Ülkelerin demokratik gelişimlerini ölçen ve ülkeleri birbirlerine göre sıralayarak dünyadaki demokrasinin seviyesini tartışmaya açan çeşitli veri setleri bulunmaktadır. Bu çalışmada Freedom House tarafından yayınlanan ve ülkelerin demokrasi düzeylerinin siyasal haklar ve bireysel özgürlükler üzerinden değerlendirildiği veri seti temel alınmıştır. "Dünyada Özgürlükler 2018" raporunda Türkiye'nin analize tabi tutulan ülkeler arasında "Özgür Olmayan Ülkeler" kategorisinde yer alan 3 ülkeden biri olduğu görülmüştür. Türkiye'nin bu kategoride değerlendirilmesinde siyasi haklar ve bireysel özgürlüklerde yaşanan bazı gerilemeler sebep olarak sunulmuştur. Özellikle 15 Temmuz 2016 sonrasında ülke çapında OHAL ilan edilmesi Türk demokrasisini olumsuz yönde etkileyen önemli bir gelişme olarak kaydedilmiştir. AK Parti döneminin ilk yıllarında Türkiye'de AB'ye adaylık süreci çerçevesinde demokrasinin birçok alanında kapsamlı bir reform süreci başlatıldığı, son yıllarda ise bu sürece yönelik demokratik işleyişte gerileme ve tikanıkların gözlemlendiği ifade edilmiştir.

Ekonomik gelişmişliğin ve kalkınmışlığın ölçülmesinde sadece büyüme hızının değil aynı zamanda bireylerin ulaştıkları refah düzeylerinin de oldukça önemli olduğu temel düşüncesinden

hareketle, çalışmada insan sermayesi konusunun analiz edilmesi gerekli görülmüştür. DB tarafından yayınlanan İnsan Sermayesi Endeksi verileri ışığında 2017 yılı için Türkiye açısından yapılan durum değerlendirilmesine göre ele alınan ülkeler arasında 5'inci sırada yer alan Türkiye'nin ortalama bir performansa sahip olduğu ifade edilebilir. Çalışmaya konu olan dönemde beşerî sermaye göstergeleri bağlamında görece önemli ilerlemeler kaydeden Türkiye'nin beşerî sermaye birikiminin geliştirilerek güçlendirilmesi adına kat etmesi gereken önemli mesafesinin bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu bağlamda, büyümenin en temel göstergelerinden birisi olan ve geleceğin ekonomisinde rekabet edebilmek için kritik önem taşıdığı vurgulanan insan sermayesinde Türkiye'de ilerleme sağlanması özellikle eğitime ve eğitimin kalitesine yoğunlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Diğer yandan, çalışmada insan sermayesini oluşturan belli başlı değişkenlerle ifade edilen ve ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi veren önemli ölçütlerden biri olarak İGE endeksinden yararlanılmıştır. UNDP tarafından yayınlanan 2017 yılına yönelik İnsani Gelişme Raporu'nda Türkiye yüksek insani gelişme kategorisinde yer almıştır. Türkiye'nin bu kategoride değerlendirilmesinde toplumdaki yaşam beklentisinin artması ve sağlık sektöründe yaşanan olumlu yöndeki gelişmelerin etkili olduğu ifade edilebilir. Çalışmada insan sermayesi altında ele alınan ve ülkelerin yaşam standartları ve kalkınmasına dair önemli bir diğer gösterge olan doğuştan beklenen yaşam süresi bağlamında Türkiye'nin BRICS ülkelerinden daha yüksek yaşam beklentisine sahip olduğu görülmüş ve Türkiye, Güney Kore ve Avustralya'nın ardından en yüksek ortalamaya sahip üçüncü ülke olarak tabloda yerini almıştır.

Ekonomik ve askeri alandaki kapasiteye destek verecek ve bu yönlerdeki eksikleri kapatacak bir diplomatik yapının varlığı dış politikada etkinliği artırmanın önemli bir ayağıdır. Bu bağlamda, Türkiye, yükselen güç olma yolunda önemli birer araç olan diplomasi ve yumuşak güç alanlarındaki imkân ve kapasitesini artırmaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Bu çerçevede atılan önemli adımlardan birisi dış temsilciliklerin ve çalışan personelin sayılarının artırılmasıdır. Bu sayılardaki önemli artışa rağmen, 2023 yılında dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasında yer almak isteyen ve bölgesel güç olmanın ötesinde küresel ölçekte etki etme kapasitesine sahip merkezi bir güç olmayı amaçlayan Türkiye'nin dış temsilcilik ve çalışan personel sayılarını en az iki üç kat artırması önemli görülmektedir.

Türkiye'nin yumuşak güç odaklı dış politikası çerçevesinde çeşitli bölgesel ve küresel girişimlerde aktif bir rol oynadığı ve çabalarının ağırlıklı olarak arabuluculuk ve barışı koruma, insani yardım ve kalkınma iş birliği alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Türk dış politikasının açıklayıcı ilkelerinden biri ve hatta en önemlisi olduğu ifade edilen insani diplomasi alanında Türkiye, dünya çapında insani yardım faaliyetlerini daha iyi koordine etmek için yeni kamu kurumları oluşturmuş ve mevcut kamu kurumlarını güçlendirmiştir. Buna göre, Türkiye'deki insani diplomasi faaliyetleri çok sayıda sivil toplum kuruluşunun yanında Türk Hava Yolları, TİKA, Kızılay (Türk Kızılayı), TOKİ (Türkiye Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) ve AFAD tarafından yürütülmektedir. Türk dış politikasındaki bu “insani dönüşüm” rakamlara da yansımıştır: 2017

yılında Türkiye en fazla insani yardım yapan ülkeler sıralamasında 8,070 milyon dolar ile birinci sırada yer almıştır. Öte yandan, küresel insani sistemi tartışmak üzere uluslararası girişimlerde ön sıralarda yer alan Türkiye, 2016 yılında ilk kez düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi'ne ev sahipliği yapmış ve tüm imkânlarını seferber ederek insani alanda üstlendiği rolün önemini vurgulamıştır.

Türkiye uluslararası organizasyonların bir parçası olmak ve görünürlüğü başta BM olmak üzere küresel ölçekte çeşitli platformda artırmak amacıyla birçok girişimde bulunmuştur. Çok taraflı dış politika anlayışı çerçevesinde küresel meselelere ve uluslararası organizasyonlara aktif katılıma oldukça önem vermiştir. Bu bağlamda, İİT, D-8, G20 ve KEİ gibi uluslararası organizasyonlarda yer alması ve bazılarının kuruluşunda bulunması bu ilkenin yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin ŞİÖ, AEB, BRICS gibi yeni ekonomik ve siyasi seçeneklere yönelmesi ve bu gruplara muhtemel üyeliği uluslararası düzende statüsünü yükseltmek isteyen Türkiye açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Nitekim 21.yüzyılın barış projesi olarak adlandırılan Medeniyetler İttifakı, Türk dış politikası açısından yeni bir perspektif sunmakla birlikte bu girişimi başlatan ülkelerden biri olarak Türkiye'nin uluslararası sistemdeki pozisyonunu kuvvetlendirdiği ve prestij sağladığı ifade edilmelidir.

Türkiye'nin, ayrıca, çoğunlukla yakın çevresinde olmak üzere bir dizi uluslararası ihtilafta arabulucu rolünü üstlendiği ve sorunların öncelikle barışçıl yollarla çözülmesi konusunda çok taraflı girişimlerde aktif bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda en dikkat çeken arabuluculuk girişimleri olarak Türkiye 2008 yılında İsrail ve Filistin arasında barış görüşmelerini başlatmış; Brezilya ile iş birliği yaparak İran'la Tahran Antlaşması'na imza atmış; anlaşmazlıkların barışçıl çözümü ve çatışmaların önlenmesi için Finlandiya ile ortak bir çabayla 2010 yılında BM çerçevesinde Arabuluculuk Dostlar Grubu'nu kurmuştur.

Özetle, belirlenen kriterler çerçevesinde yapılan analiz sonucunda, Türkiye'nin, 1999-2017 arasındaki süreçte uluslararası düzen ve siyaset hiyerarşisindeki konumunu yükselttiği açıkça ifade edilebilir. Türkiye'nin hem materyal güç kapasitesi hem de yumuşak güç unsurları açısından uluslararası güç hiyerarşisinde yükselen orta ölçekli güç tanımına uyduğu ve bu göstergeler çerçevesinde Türkiye'nin uluslararası sistemde büyük güçler ile küçük devletler arasında bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Yükselen orta ölçekli güç kavramı, özellikle son yıllarda Türk dış politikasındaki bu eğilimler ışığında faydalı bir analitik çerçeve sunmakta ve Türkiye'nin uluslararası sistemle ilişkisini ve uluslararası konumunu artırmak için izlediği politikaları açıklamaya yardımcı olmaktadır. Çalışmaya söz konusu olan süreçte, Türkiye'nin önceki yıllara göre çok daha fazla ekonomik, askeri ve diplomatik imkân ve kapasiteye sahip olduğu ancak Rusya, Çin, Brezilya gibi ülkelerin güçlerine ulaşamadığı ve dolayısıyla pazarlık gücünün de yerleşik güçler karşısında hâlâ düşük olduğu ifade edilmelidir. Bununla birlikte, başarılı orta ölçekli güçlerin sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel ölçekte etki etme kapasitesine ve uluslararası gündemi şekillendirme yeteneğine sahip oldukları göz önüne alındığında, Türkiye'nin küresel erişim ve uluslararası

siyasetin yönünü şekillendirme kabiliyeti açısından orta ölçekli güç kapasitesinin sınırlı olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin özellikle son dönemde uluslararası sistemde Batı'nın tek merkez olmadığına ve yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığına dikkat çekerek, başta BM olmak üzere sistemin önde gelen kurumlarına yönelik eleştirilerinin dozunu artırdığı görülmüştür. Genel olarak Batılı yapıları doğal kabul eden, çıkar ve eylemlerini bu doğrultuda şekillendiren Türkiye, özellikle 2000'lerle birlikte uyguladığı politikalarla daha bağımsız hareket ederek Batı'ya ve ABD liderliğindeki uluslararası düzene meydan okuyor izlenimi vermiştir. Çalışmada, Türkiye'nin büyük bölgesel ve uluslararası meselelerle ilgili olarak Batı ittifakından bağımsız hareket etme yönünde eğilim gösterdiği ve yakın dönemde farklı bir dış politika aktivizmi ve tarzı benimsediği iddiasına anlam katan özellikle 3 kilit olay ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, ilk kırılma noktası Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail'in Gazze Savaşı sırasındaki eylemlerini sesli bir şekilde eleştirdiği ve Dünya Ekonomik Forumu'ndaki toplantıyı terk ettiği 2009 Davos Krizi ile ortaya çıkmıştır. Bu olay, Türkiye'nin İsrail'le uzun süredir devam eden ikili ekonomik, diplomatik ve güvenlik ilişkilerini tehlikeye atmak pahasına bir değişime açıkça işaret etmiştir. Davos'ta yaşananların ardından, Türkiye'nin temkinli arabulucu rolünün yerini, büyük anlaşmazlıklarda aktif taraf olmayı içeren yeni bir politika çizgisinin aldığı gözlemlenmiştir. 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara krizi ise ortaya çıkış nedenleri ve sonuçları itibarıyla hem Türkiye-İsrail ilişkilerinde hem de Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir sorun alanı oluşturmuştur. Bununla birlikte, Kasım 2012'de Gazze'ye yönelik operasyonu nedeniyle İsrail'in terörist devlet olarak ilan edilmesi; Hamas'ın seçilmiş ve meşruiyeti olan bir aktör olarak nitelendirilmesi Türkiye'nin ABD ile çatışan görüş ve çıkarlarını yansıtan bir başka önemli örnek olay olarak karşımıza çıkmıştır.

Benzer bir aktivizm çizgisi, Türkiye'nin İran ve Batı ittifakının İran nükleer programı üzerindeki anlaşmazlığına uluslararası kabul edilebilir bir çözüm bulma girişimlerinde de belirgin olarak görülmüştür. Sözgelimi, ABD yönetimi tarafından kabul edilmesi istenen ve Rusya ve Çin gibi İran ile yakın ilişkileri bulunan iki ülkenin kabul ettiği BM'de İran'a yönelik yaptırım uygulanması kararına Türkiye, Brezilya ile ret oyu vermiştir. Türkiye'nin uluslararası bir çatışmaya alternatif bir çözüm önerisi sunarken aynı zamanda bağımsız bir dış politika çizgisi izleyerek Batı ittifakının çıkarlarına karşı bir duruş sergilediği görülmüştür. Bu olay, Türkiye'nin ABD ve AB ile ilişkilerinde ciddi bir bozulmaya yol açmamış ancak Türkiye'nin önemli eleştirilere maruz kalmasına ve Batı Toplumu'nda Türkiye'nin giderek farklı bir yöne doğru ilerlediği algısının kuvvetlenmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Suriye'de askeri güç unsurları ile desteklenen dış politika uygulamalarının yanında Rusya ve İran ile Suriye temelinde kurduğu ilişkiler, Türkiye'nin genel olarak Batılı devletler ve özelde ABD ile ilişkilerinde kalıcı ihtilafların ortaya çıkmasına neden olan diğer önemli gelişmelerdir. ABD'nin Esad ile iş birliğini önceleyen politikaları benimsemesi ancak Türkiye'nin Esad'ın başta olmadığı bir senaryoya dayalı Suriye politikasından taviz vermek istememesi Suriye sorununda Türkiye'nin ABD ile çatışma konusunu oluşturmuştur. Öte yandan,

Mısır askeri darbesi sonrasında Türkiye'nin gerek AB ve ABD'den gerekse bölgesindeki bazı aktörlerden farklı bir politika izlemesi; Türkiye'nin Katar krizi sırasında yürüttüğü aktif diplomasi ve Türk-Katar ittifakının yükselişi; Türkiye-Venezuela arasındaki yakınlaşma ve özellikle altın ticaretinin ivme kazanması ve ABD Başkanı Trump'ın 2017 yılında Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını açıklaması üzerine Türkiye'nin proaktif tutum sergileyerek konuyu uluslararası platformlara taşıması, Türkiye'nin yalnızlaşmasıyla ilgili olarak getirilen eleştirilerin temelinde yer almış ve tüm bu gelişmeler, küresel otoriteye karşı gelme ve Batı karşıtlığının birer örneği olarak sunulurken Türkiye'nin revizyonist yükselen güçler kampına ait olduğu algısını beslemiştir.

Türk hükümetinin uygulamaya çalıştığı bağımsız politikaların temel yapı taşlarından birini oluşturması açısından Türk-Rus ortaklığı, üzerinde durulması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikan perspektifinden bakıldığında Türkiye, özellikle Rusya ile giderek daha fazla derinleşen ilişkileri nedeniyle stratejik bir ortaktan ziyade jeopolitik bir rakip olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, Türkiye'nin Rusya'dan satın aldığı S-400 hava savunma sistemi Türkiye-ABD ikili ilişkilerinde önemli bir sorun başlığını oluşturmakta ve Türkiye NATO ittifakı bünyesinde de bazı müttefiklerce eleştirilmektedir. Türkiye'nin bu sistemi satın almasına karşılık olarak ABD, Türkiye'nin F-35 programından çıkarılması ve Rus silah sektörü ile ticaret yapan kişi ve kuruluşları hedef alan CAATSA yaptırımlarının uygulanması yönünde karar almıştır. ABD yönetiminin yaptırım uyarılarına rağmen Türkiye'nin Rusya'dan S-400 tedariki konusundaki kararlı duruşu Türk dış politikasında yeni bir eksen kaymasının göstergesi olarak yorumlanmıştır. Son yıllarda Türkiye ve Rusya arasında bazı siyasi ve ekonomik hususlarda belirgin bir yakınlaşmanın olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bu yakınlaşmayı sadece Türkiye'nin Batı dünyası ile ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlar çerçevesinde değerlendirmek uygun görünmemektedir. Dolayısıyla, son dönemde sıklıkla gündeme taşınan eksen kayması tartışmalarının biraz ötesine geçerek iki ülke arasındaki stratejik iş birliğinden Türkiye'nin beklentilerini şekillendiren ulusal, bölgesel ve küresel dinamikleri göz önüne almak gerekmektedir. Bununla birlikte, özellikle bölgesel konulara yönelik yaklaşım farklılıkları Türkiye-Rusya ilişkilerinin en zayıf noktası olmaya devam etmektedir. Ayrıca Batı'yla arasında yaşanan sorunlara rağmen bir NATO üyesi olarak Türkiye'nin her hususta Rusya ile ortak hareket etmesini beklemek gerçekçi görünmemektedir. Bu bağlamda, Türk dış politikasında Batı-Rusya dengesinin göz önünde bulundurulmasının oldukça önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Batı merkezli veya Batı'nın üstünlüğünün vurgulandığı uluslararası düzeni eleştiren ve bağımsız dış politika uygulamalarına yönelik örnekler çoğaltılabilmekle birlikte başta BRICS grubu olmak üzere diğer yükselen güçlerden farklı bir konumda olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim Türkiye'nin Batı ile kurumsal düzeyde iç içe geçmiş ilişkilerinin dış politikada tamamen bağımsız hareket edebilmesinin önüne geçtiği ve Türkiye'nin zaman zaman kendini gösteren Batı'ya karşı sert tavırlarına ve meydan okumalarına rağmen hiçbir zaman Batı yörüngesinden çıkmayı ciddi anlamda düşünmediği ve Batı dünyasına entegre olma amacını devam ettirdiği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Batı yöneliminin tamamen tersine döndüğünü iddia

etmek gerçekçi durmamaktadır. Türkiye'nin Batı ülkeleri ile ilişkilerinde görüş ayrılığı yaşanan sorun alanlarına rağmen, ilişkilerin konu bazlı ele alınabildiği ve farklı başlıklarda iş birliği sağlanması imkânının devam ettiği görülmüştür.

Çalışmada, ele alınan dönemde Türkiye'nin izlediği dış politikanın mevcut küresel düzene karşı alternatif bir düzen kurma ve mevcut statükoyu tamamıyla değiştirme amacı bulunmadığı ancak çatışma ve iş birliği unsurlarının ülkenin ulusal çıkarları doğrultusunda bir arada yer aldığı bir eksenle ilerlediği ortaya konulmuştur. Diğer bir deyişle, Batılı/Avrupalı değerleri benimseyen ve dış politikasında Batı/Avrupa kalıplarını ve tarzını kullanan Türkiye'nin bu tür uygulamaları giderek daha fazla ulusal çıkarlarına göre uyarladığı görülmüştür. Dış politikasındaki böyle bir sonucun, esas olarak Türkiye'nin başarılı ekonomik performansının ve demokratik siyasal sisteminin yanı sıra iktidar partisinin stratejik derinlik doktrininin bir ürünü olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, 11 Eylül sonrası dönemde uluslararası-sistemik ve bölgesel siyasetin değişen dinamiklerinin Türk dış politikasında böyle bir dönüşüm için itici güç sağladığı görülmüştür. Başka bir deyişle, uluslararası ve bölgesel düzeylerde ortaya çıkan dışsal faktörler, Türkiye'nin batılı aktörler karşısındaki pazarlık gücünün arttığı ve daha milliyetçi ve benmerkezci bir dış ve güvenlik politikası görünümü benimseyebilmesine olanak tanımıştır. Uluslararası siyasette tek kutupluluk yerini giderek çok kutupluluğa bırakırken, Türkiye'nin çok yönlü ve çok taraflı bir dış politika izleme kabiliyeti de artmış ve Türkiye'nin Batılı olmayan güçlerle ilişkileri adım adım gelişmiştir. Türkiye, ulusal çıkarlarına uygun gördüğü takdirde, Batılı olmayan aktörlerle olan ilişkilerini güçlendirerek, kilit Batılı aktörlerle ilişkilerini dengeleme yoluna gitmiştir.

Ele alınan süreçte Türkiye'nin dış politika uygulamalarına ve en üst düzey karar mercilerinin söylemlerine bakarak bazı meselelerde ciddi görüş ayrılıkları olmasına rağmen Türkiye'nin Batı medeniyetinin bir parçası olarak iş birliğine yönelik politikalar üretme çabasında olduğu ifade edilmelidir. Diğer yandan, daha bağımsız ve otonom bir dış politika isteği çerçevesinde Türk dış politikasında görülen değişim ve dönüşümler Ankara tarafından uygulanırken önemli bazı hesap hatalarının yapıldığına ve Türkiye'nin özellikle Suriye krizinin ardından ikircikli ve çift başlı politikalar izlediğine dair eleştirileri gündeme taşımıştır. Bununla birlikte, Türkiye, düzene yönelik eleştirilerinde çıkarlarına paralel olarak dönem dönem birbiriyle tutarsız ve farklılaşan bir çizgi izlediği izlenimi uyandırmıştır.

Çalışmanın konu, kapsam, amaç ve araştırma soruları kapsamında belirlenen yöntem ve kısıtları çerçevesinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Türkiye'nin ele alınan süreçte izlediği dış politikanın geleneksel Batılı ilkelere bağlılık göstermekle birlikte özellikle AK Parti iktidarının ikinci dönemi itibarıyla giderek karmaşık hale gelmeye başlayan bir yapı sergilediği gözlemlenmiştir. Türkiye, hem Batı

dünyası içerisindeki rolü ve statüsünü revize etmeye çaba göstermekte hem de Batı dışında var olan veya inşa edilmeye çalışılan sistem süreçlerine eklemenecek girişimlerde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin hem sistem içerisindeki dengeleri gözettiği hem de sistemleri birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmaya çalıştığı bir dış politika çizgisine sahip olduğu ifade edilebilir.

- Uluslararası sistemde çok kutuplu yapının ön plana çıkmasıyla birlikte Türkiye, dünyanın farklı coğrafyalarında pek çok ülke ile ilişkilerini geliştirme ve geniş bir manevra alanı içerisinde çıkarlarını en üst seviyeye çıkarma imkanına kavuşmuştur. Türkiye'nin ekonomik ve yumuşak gücünün artmasının da etkisiyle dış politika kararlarını alırken daha bağımsız ve otonom hareket etme eğilimleri artmıştır. Böylelikle, Orta Doğu, Afrika, Latin Amerika gibi çeşitli bölgelerde Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri/savunma temelli iş birlikleri geliştirme girişimleri gittikçe artan bir ivme kazanmıştır.
- Batı merkezli sistemin başat odak olmaktan çıkmaya başladığı ve farklı güç bloklarının oluşmasına paralel olarak çok kutupluluğa evrilen yeni konjonktürde ülkelerin genel çıkarlar etrafında bir araya gelmesi zorlaşmaktadır. Bu durum ise bir çatışma sebebi olarak sistemde ve devletlerarası ilişkilerde etki göstermektedir. Türkiye'nin ABD ve Batılı ülkeler ile ilişkileri bu yeni süreçten doğrudan etkilenmektedir. Bu süreçte Amerikalı karar alıcılar tarafından Türkiye'nin eski kodları üzerinden okunmaya devam edilmesi ilişkilerin gidişatını olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Uluslararası sisteme yön veren başat aktörleri zaman zaman karşısına almayı ve çatışmayı gerektirebilen bu süreç, Türkiye'nin benimsediği siyasi ve sosyokültürel değerlerin Batı dünyasından farklılık arz etmesi, Türkiye'nin dünya düzenine karşı bir "tehdit" olarak görülen aktörler arasında konumlandırılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, Batılılaşma/Avrupalılaşma sürecinin devamlılığı, otomatik olarak Batılı bir rota izlemekten ziyade, Türkiye'nin yapısal sorunlarını kendi içinde çözmesine ve dışarıda yükselmesine katkıda bulunma derecesine giderek daha fazla bağlı hale geldiği görülmüştür. Bu durum, yükselen güçlerin kuralları olan bir uluslararası sisteme sorumlu birer paydaş olarak entegre edilmesi hususunun beklenilenden daha zor olacağına yönelik genel kanının Türkiye açısından da geçerli sayılmasına yol açmıştır.
- Türkiye'nin dış politikasında sağlamaya çalıştığı çok taraflılık ve çok boyutluluğu hızla değişen bölgesel ve küresel dinamiklere paralel olarak pragmatik, esnek ve uyarlanabilir bir dış politika anlayışı olarak yorumlamak gerektiği ifade edilebilir. Bu bağlamda, Türk dış politikasında eksen kayması olarak adlandırılan derin bir dönüşüm yerine dış politikada

ortaya çıkan fay hatlarına seçenek oluşturacak ve denge sağlayacak bir arayış ön plana çıkmaktadır.

İleride Türk dış politikası üzerine yapılacak çalışmaların özellikle koronavirüs pandemisi sonrası uluslararası düzen tartışmaları çerçevesinde ele alınması önemli görülmektedir. Koronavirüsün sonuçları ve etkileri üzerine yapılan tartışmalardan en önemlisinin küresel sisteme ilişkin olduğu ifade edilebilir. ABD öncülüğündeki liberal normlara dayanan uluslararası sisteme yönelik meydan okuma ve sorgulamalar pandemi ile daha da hız kazanmış ve küresel sistemdeki dönüşüm üzerine koronavirüs öncesi ve sonrası şeklinde ayrımlar ve tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, küresel aktör olmayı amaçlayan orta büyüklükteki bir ülke olarak Türkiye'nin koronavirüs salgınının ardından mevcut durumu gözeterek nasıl bir pozisyon alacağı ve nasıl bir dış politika ve güvenlik siyaseti izleyeceği cevaplanması önemli görülen bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABD Ulusal İstihbarat Konseyi (2004), "Mapping the Global Justice", https://www.dni.gov/files/documents/Global%20Trends_Mapping%20the%20Global%20Future%202020%20Project.pdf (10.01.2020).
- Acun, Can (2015), "Türkiye'nin Suriye Politikası 2014", Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2014**, içinde (189- 206), SETA Yayınları 50, Ankara.
- _____ (2017), "Türkiye'nin Suriye Politikası 2016", Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı, Mustafa Caner (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, içinde (207-222), SETA Yayınları 83, İstanbul.
- Adak, Sevgi ve Turan, Ömer (2011), "Çatışma, Diyalog, İttifak: Medeniyetçi Söylemin Yükselişi ve Türkiye-AB İlişkilerine Etkileri", **Toplum ve Bilim**, 120, 165-203.
- Adam, Ahmed H. (2018), "What is Going on Between Egypt and Sudan?", Aljazeera, <https://www.aljazeera.com/opinions/2018/1/12/what-is-going-on-between-egypt-and-sudan> (07.03.2021).
- Ahram Online (2014), "Egypt Condemns Erdogan's 'Lies and Exaggerations' About El-Sisi", <http://english.ahram.org.eg/News/111950.aspx> (06.03.2021).
- Akal, Değer (2020), "S-400'lerin Türkiye'ye Kazandırdığı ve Kaybettirdikleri", Deutsche Welle Türkçe, <https://www.dw.com/tr/s-400lerin-t%C3%BCrkiyeyekazand%C4%B1rd%C4%B1%C4%9F%C4%B1-ve-kaybettirdikleri/a-55948140> (21.03.2021).
- Akdoğan, İsmail (2017), "Katar Krizi: Değişen Bölgesel Güç Dengesinin İlk Pratik Yansıması", **Ortadoğu Analiz**, 9(81), 16-20.
- Akgün, Birol (2009), Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler, **Akademik Orta Doğu**, 3(2), 1-40.
- Akıllı, Erman ve Donelli, Federico (2016), "Reinvention of Turkish Foreign Policy in Latin America: The Cuba Case", **Insight Turkey**, 18(2), 161-181.
- Aköz, Emre (2011), "Ortadoğu'yu Tribünden İzleyemeyiz", https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/02/03/turkiye_ortadoguyu_tribunden_izleyemez (03.03.2021).
- Al-Anani, Khalil (2020), "Egypt-Turkey Strained Relations: Implications for Regional Security", http://arabcenterdc.org/policy_analyses/egypt-turkey-strained-relations-implications-for-regional-security/ (8.03.2021).

- Albayrak, Hakan (2009), “Yeni Türkiye’yi Eski Kalıplara Sığdıramazsınız!”, Yeni Şafak, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hakan-albayrak/yeni-turkiyeyi-eski-kaliplara-sigdiramazsiniz-18054> (18.03.2021).
- Alden, Chris ve Vieira, Marco Antonio (2005), “The New Diplomacy of the South: South Africa, Brazil, India and Trilateralism”, **Third World Quarterly**, 26(7), 1077-109.
- Algan, Nesrin (2013), “Türkiye’nin Antarktika Antlaşması’na Taraf Olma Süreci”, Bayram Öztürk, Orhan Atasoy (Ed.), Antarktika’da Türk Araştırma Üssü Kurulması Çalıştay, TÜDAV Yayın No: 37, İstanbul – Türkiye, 1-4.
- Alganer, Yalçın ve Çetin, Müzeyyen Özlem (2007), “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri (1)”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 13(2), 285-309.
- Alganer, Yalçın ve Yılmaz, Çağlar (2016), “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”, **Journal of Life Economics**, 3(1), 93-114.
- Aliyev, Jeyhun (2019), “Turkish President Condemns Coup Attempt in Venezuela,” Anadolu Agency, <https://www.aa.com.tr/en/americas/turkish-president-condemns-coup-attempt-in-venezuela> (26.09.2020).
- Alizada, Nazrin (2017), “Katar Krizi ve Dengeyi Koruma Stratejisi Uygulayan Türkiye” ANKASAM, <https://ankasam.org/katar-krizi-ve-dengeyi-koruma-stratejisi-uygulayan-turkiye/> (01.12.2020).
- Aljazeera (23.12.2016), “Putin: Rus uçağını düşürenlerin amacı...”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-rus-ucagini-dusurenlerin-amaci> (21.03.2021).
- _____ (14.11.2017), “How Turkey Stood by Qatar Amid the Gulf Crisis”, <https://www.aljazeera.com/news/2017/11/14/how-turkey-stood-by-qatar-amid-the-gulf-crisis> (09.03.2021).
- Altay, Serdar (2018), “1,5 Milyar Dolarlık Ar-Ge Dünyasında Türkiye Nerede?”, <https://www.finansgundem.com/haber/15-milyar-dolarlik-ar-ge-dunyasinda-turkiye-nerede/1289114> (20.12.2019).
- Altundeger, Nurettin ve Yılmaz, M. Ertuğrul (2016), “İç Savaşın Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye’ye Faturası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21(1), 289-301.
- Altunışık, Meliha (2019), “Turkey’s Relations with Egypt and Saudi Arabia: From Hopes of Cooperation to the Reality of Conflict”, Gönül Tol, David Dumke (Ed.), **Aspiring Powers, Regional Rivals: Turkey, Egypt, Saudi Arabia, and the New Middle East**, içinde (17-39), The Middle East Institute, Washington D.C.

- Amin, Mohammed (2018), “Gulf Tension: Are Egypt and Sudan About to Go to War?”, Middle east Eye, <https://www.middleeasteye.net/news/gulf-tension-are-egypt-and-sudan-about-go-war> (07.03.2021).
- Anadolu Ajansı (15.02.2017), “Cumhurbaşkanı Erdoğan Katar'ın El-Arab Gazetesine Konuştu”, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-katarin-el-arab-gazetesine-konustu/751067> (20.05.2020).
- _____ (06.06.2017), “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Katar'a Karşı Başlatılan Yaptırımları Doğru Bulmuyoruz”, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-katara-karsi-baslatilan-yaptirimlari-dogru-bulmuyoruz/835928> (20.05.2020).
- _____ (17.11.2018), “Türkiye’nin Gündeme Taşdığı Myanmar Kararına BM’de Büyük Destek”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-gundeme-tasidigi-myanmar-kararina-bm-de-buyuk-destek-/1313835> (30.03.2021).
- Apakan, Hande (2014), “Ukrayna Krizinin Bölgeye Yansımaları ve Türkiye’nin Tutumu”, AVİM Yorum No: 2014 / 79, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/UKRAYNA-KRIZININ-BOLGEYE-YANSIMALARI-VETURKIYENIN-TUTUMU> (18.03.2021).
- Arap News, (26.07.2019), “Damascus Rejects Turkey-US Buffer-zone Plan: State Media”, <https://www.arabnews.com/node/1531111/middle-east> (13.11.2020).
- Araz, Sevgi (2015), “Küresel Güney ve BRICS Ülkeleri”. <http://akademikperspektif.com/2019/10/06/kuresel-guney-ve-brics-ulkeleri/> (10. 12. 2019).
- Arı, Tayyar (2004), **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- _____ (2006), **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- _____ (2008), **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 4.Basım, MKM yayıncılık, Bursa.
- _____ (2013), **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 10. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa.
- Arıboğan, Deniz Ülke (1998), **Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir (1997), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1999), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Genişletilmiş 11. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- Armijo, Leslie Elliott (2007), “The BRICS Countries (Brazil, Russia, India and China) as Analytical Category: Mirage or Insight?”, **Asian Perspective**, 31(4), 7-42.

- Arslan, Abdurrahman (2018), “Basra’da Katar Açmazı”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi**, 1(1), 75-91.
- Ataöv, Türkkaya (1967), “Uluslararası İlişkilerde Teori ve Yöntem Semineri”, **Kronik**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayını, 327-345.
- _____ (1980), “Kudüs ve Devletler Hukuku”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 35(1), 29-54.
- Ateş, Ahmet (2017), “Burma’dan Myanmar’a Arakan’da Rohingya Müslümanları”, **İstem**, 15(29), 173-216.
- Aydın, A. ve Bakıncak, E. (2016), “Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 17(1), 95-112.
- Aydoğan, Muhammet Mustafa (2019), “Venezuela Krizinin Gelişimi: ABD, Rusya ve AB’nin Krizdeki Pozisyonu”, **EURO Politika**, 3(2), 53 – 55.
- Aytürk, İlker (2009), “Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish- Israeli Relations”, **Insight Turkey**, 11 (2), 57-74.
- Baharççek, Abdulkadir ve Ağır, Osman (2020), “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Analytical Politics**, 1(2), 1-19.
- Bal, İhsan ve Hecan, Mehmet (2015), “Küresel Vestfalya ve Yükselen Güçler”, https://www.academia.edu/24118252/K%C3%BCresel_Vestfalya_ve_Y%C3%BCkselen_G%C3%BCc%C3%A7ler (20.03.2021)
- Balcı, Ali ve Miş, Nebi (2008), “Turkey’s Role in The Alliance of The Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?”, **Turkish Studies**, 9(3), 387-406.
- Barkey, Henri J. (2014), “Turkey's Syria Predicament”, **Survival: Global Politics and Strategy**, 56(6), 113-134.
- Başar, Ersan (2020), “Antarctic Research Strategy of Turkey”, **Journal of ETA Maritime Science**, 8(3): 210-212.
- Başlamış, Cenk (2015), “Türkiye-Rusya: 15 Yılın Birikimi 17 Saniyede Yıkıldı mı?”, BBC Türkçe, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151125_turkiye_rusya_cenk (20.03.2021).
- Başlar, Kemal (2013), “Ne İşimiz Var Antarktika’da?”, Bayram Öztürk, Orhan Atasoy (Ed.), Antarktika’da Türk Araştırma Üssü Kurulması Çalıştayı, TÜDAV Yayın No: 37. İstanbul-Türkiye, 8-23.
- BBC NEWS (09.11.2016), “Myanmar Policemen Killed in Rakhine Border Attack”, <http://www.bbc.com/news/world-asia-37601928> (29.03.2021).
- _____ (05.06.2017), “Qatar Row: Saudi and Egypt Among Countries to Cut Doha Links”, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-40155829> (09.03.2021).

- _____ (19.10.2017), “Myanmar: What Sparked Latest Violence in Rakhine?”, <https://www.bbc.com/news/world-asia-41082689> (30.03.2021).
- _____ (05.12.2017), “Jerusalem: Turkey Warns Trump against Crossing ‘Red Line.’” www.bbc.com/news/world-middle-east-42232158 (12.01.2021).
- _____ (20.12.2017), “UN Jerusalem Vote: US ‘Will Be Taking Names’”, <https://www.bbc.com/news/worldmiddle-east-42424666> (28.12.2020).
- BBC NEWS TÜRKÇE (06.08.2009), “Türkiye ile Rusya Arasında 20 Anlaşma” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/08/090806_putin_update (07.03.2021).
- _____ (25.11.2015), “Rus Jetinin Düşürülmesinin Ardından Moskova 24 Saatte Hangi Kararları Aldı”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151125_rusya_24_saat_ne_yapti (19.03.2021).
- _____ (04.12.2015), “Türkiye-Rusya Uçak Krizi: 10 Günde Neler Yaşandı?”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu (20.03.2021).
- _____ (05.01.2018), “Mısır Sudan Arasındaki Gerginliği Sevakin Adası’nın Türkiye’ye Tahsisi mi Tetikledi?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42578774> (08.03.2021).
- _____ (03.02.2020), “İdlib İçin İmzalanan Soçi Mutabakatı Ne Öngörüyordu?”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51360543> (21.03.2021).
- BBC TÜRKÇE (04.12.2012), “Türkiye’ye Patriot Füzeleri Gönderiliyor”, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121204_nato_patriot_update3 (22.03.2021).
- Bekâr, Nurgül (2019), “Güvenlik Kavramının Değişimi ve Türkiye’nin Barışı Koruma Faaliyetlerine Katkısı”, *Avrasya Etüdleri*, 179-202.
- Benli, Mesut Hasan (2018), “İlk Milli Sondaj Gemisi ‘Vira Bismillah’ Dedi”, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ilk-milli-sondaj-gemisi-vira-bismillah-dedi-41003499> (07.03.2021).
- Bertelsmann Stiftung, (2018), BTI 2018 Country Report — Turkey. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.
- Bila, Fikret (2008), “Erdoğan: Rusya’yı Gözardı Edemeyiz”, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/erdogan-rusyayi-goz-ardi-edemeyiz-985699> (18.03.2021).
- Bilişim Sanayicileri Derneği (TÜBİSAD) (2018), Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2017 Pazar Verileri Raporu, http://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad_2017_bit_pazar_verileri_tr.pdf (20.12. 2019).
- Binnendijk, Hans (1999), “Back to Bipolarity?”, *The Washington Quarterly*, 22(4), 5-14.

- Black, Ian (2011), "Turkey Tells Bashar al- Assad to Cease Syria Repression", The Guardian, <http://www.theguardian.com/world/2011/jun/23/syria-bashar-al-assad-turkey-refugees> (04.11.2020).
- BRICS Information Centre (2021), BRICS Official Documents and Meetings, <http://www.brics.utoronto.ca/docs/index.html> (25.09.2021).
- Brooks, Stephen G. ve Wohlforth, William C. (2016), "The Rise and Fall of the Great Powers in the Twenty-first Century: China's Rise and the Fate of America's Global Position", **International Security**, 40(3), 7-53.
- Bruera, Hernán F. Gómez (2015), "To Be or Not To Be: Has Mexico Got What it Takes To Be an Emerging Power?", **South African Journal of International Affairs**, 22(2), 227-248.
- Brzezinski, Zbigniew (1997), **The Grand Chessboard: American Primacy And Its Geostrategic Imperatives**, Basic Books, New York.
- _____ (2005), **Büyük Satranç Tahtası**, (Çev. Yelda Türedi), İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- Bull, Hedley ve Watson, Adam (Ed.) (1984), **The Expansion of International Society**, Oxford University Press, New York.
- Buzan, Barry ve Little, Richard (1999), "Beyond Westphalia? Capitalism after the Fall", **Review of International Studies**, 25(5), 89-104.
- Carr, Edward Hallet (1947), **International Relations Between The Two World Wars (1919-1939)**, Macmillan, London.
- Cebeci, Erol ve Üstün, Kadir (2012), "The Syrian Quagmire: What's Holding Turkey Back?", **Insight Turkey**, 14(2), 13-21.
- Central Intelligence Agency (CIA) (2021), "World Factbook-Burma", <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/burma/#introduction> (25.03.2021).
- Chomsky, Noam (1993), **Yeni Dünya Düzeni**, (Çev. Kadir Çağlayan), Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Civanoğlu, Ahmet (2019), **Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler: Antarktika'da Türk Araştırma Üssü Kurulması ve Kıtanın Geleceği Hakkında Öngörüler**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CNN TÜRK (12.05.2010), "Vizesiz Rusya: 30 günlük seyahatler artık vizesiz", <https://www.cnnturk.com/2010/turkiye/05/12/vizesiz.rusya.30.gunluk.seyahatler.artik.vizesiz/575839.0/index.html> (22.03.2021).
- _____ (19.10.2016), "İslam İşbirliği Teşkilatı FETÖ'yü Terör Örgütü İlan Etti", <https://www.cnnturk.com/dunya/islam-isbirligi-teskilati-fetoyu-teror-orgutu-ilan-etti>, (07.03.2021).

- Cooper, A.F. ve Dal, E. Parlar (2016), “Positioning The Third Wave Of Middle Power Diplomacy: Institutional Elevation, Practice Limitations”, **International Journal**. 71(4), 516-528.
- Cooper, Andrew F. (2015), “MIKTA and the Global Projection of Middle Powers: Toward a Summit of Their Own?”, **Global Summitry**, 1(1), 95- 114.
- Çağaptay, Soner (2019), “Erdoğan’s Failure on the Nile”, **Cairo Review of Global Affairs**, 33, 82-95.
- Çağrı, Zafer (2021), ‘Türkiye’nin Polonya’ya 24 SİHA sattığı iddia edildi, başka hangi ülkelerde var?’, <https://kronos35.news/tr/turkiyenin-polonyaya-24-siha-sattigi-iddia-edildi-baska-hangi-ulkelerde-var/> (30.06.2021).
- Çavuşoğlu, Mevlüt (2016), “2017 Yılına Girerken Dış Politikamız”, Dışişleri Bakanlığı’nın 2017 Mali Yılı Bütçe Tasarısının TBMM Genel Kurulu’na Sunulması Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2017-yili-basinda-dis-politikamiz.pdf (08.02 2021).
- Çelenk, Ayşe Aslıhan (2011a), “Türkiye’nin Latin Amerika Politikası 2009”, Kemal İnat, Muhittin Ataman Burhanettin Duran (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, içinde (547-570), SETA Yayınları XIII, İstanbul.
- Çelikpala, Mitat (2007), “1990’lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, 13(1), 267-298.
- _____ (2015), “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, **Bilgi**, (72), 117-144.
- _____ (2019), “Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Serencamı ve Geleceği”, **Dış Politika & Güvenlik 2019/5**, https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/MITAT_BUGUNE-TARİH-OLARAK-BAKMAK.pdf (18.03.2021).
- Çınar, Ercan (2011), “Türkiye İnsansız Hava Aracı Sistemleri Yol Haritası (2011-2030)”, Savunma Sanayi Müsteşarlığı, <http://ercancinar.com/haberler/turkiye-insansiz-hava-araclari-yol-haritasi-2011-2030/> (22.12.2019)
- Çopur, Hakan (2019), “ABD, Mısır’daki Darbeye ‘Demokrasi İnşası’ Demişti”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-misirdaki-darbeye-demokrasi-insasi-demisti/1507052> (08.03 2021).
- Dağı, Zeynep (2002), **Rusya’nın Dönüşümü Kimlik Milliyetçilik ve Dış Politika**, Boyut Yayınları, İstanbul.
- Dağı, D. İhsan (2010). “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, Hakan Yavuz (Ed.), **AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri**, içinde (121-140), Kitap Yayınevi, İstanbul.

- Daily Sabah (07.06.2017), “Turkey Plays a Mediating Role to Solve Gulf Crisis Through Dialogue”, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/06/07/turkey-plays-a-mediating-role-to-solve-gulf-crisis-through-dialogue-1496793029> (21.11.2020).
- _____ (03.12.2018), “Turkey Working to ‘Diversify and Deepen’ Cooperation with Venezuela: Erdoğan”, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2018/12/03/turkey-working-to-diversify-and-deepen-cooperation-with-venezuela-erdogan> (26.09.2020).
- _____ (26.09.2019), “Erdoğan’s Historic Palestine Speech at UN Echoes Worldwide.”, <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2019/09/26/Erdoğans-historic-palestine-speech-at-un-echoes-worldwide> (12.01.2021).
- _____ (27.11.2021), “Türk havacılık tarihi yeniden yazılıyor! Bayraktar TB2 SİHA rekorlara doymuyor”, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/son-dakika-turk-havacilik-tarihi-yeniden-yaziliyor-bayraktar-tb2-siha-rekorlara-doymuyor-5762221>(29.12.2021).
- Dal, Emel Parlar (2013), “Assessing the EU’s and Turkey’s Democracy Promotion policies in the post-Arab Spring Era: Dynamics and Limitations of ‘Joint EU-Turkey Cooperation’ in MENA”, **Ortadoğu Analiz**, 5 (59), 45-57.
- _____ (2015), “Arap Ayaklanmaları Ekseninde Türk Dış Politikasındaki Dönüşüm ve Liberal Uluslararası Düzen”, Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (Ed.), “**2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**”, içinde (85-113), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- _____ (2018), “10. Güney Afrika Zirvesi, BRICS Plus ve Türkiye”, <https://www.aa.com.tr/tr/analizhaber/10-guney-afrika-brics-zirvesi-brics-plus-ve-turkiye/1214365#> (10.02.2020).
- Dal, Emel Parlar ve Kurşun, Ali Murat (2017), “Türkiye Küresel Yönetişime Katılımda Ne Kadar Etkin?”, file:///C:/Users/H%C3%BCIya/Downloads/Turkiye_Kuresel_Yonetisime_Katilimda_Ne.pdf (28.02 2021).
- Dalar, Mehmet ve Gökcan, Özkan (2018), “Myanmar’ın Rohingya Müslümanları Politikası: Tarihsel ve Hukuksal Bir Analiz”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8 (15), 33-63.
- Davutoğlu, Ahmet (2001), **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul.
- _____ (2008), “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, **Insight Turkey** 9(1), 77–96.
- _____ (2012), “2013 Yılına Girerken Dış Politikamız”, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/butce_2013.pdf (29.04.2021).

- De Mesquita, Bruce Bueno (2000), “Popes, Kings, and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty”, **International Studies Review**, 2(2), 93-118.
- Demirtas-Bagdonas, Özlem (2014), “Reading Turkey's Foreign Policy on Syria: The AKP's Construction of a Great Power Identity and the Politics of Grandeur”, **Turkish Studies**, 15(1), 139-155.
- Depledge, Duncan vd. (2020), “Turkey: A New Polar Power?”, **RUSI Newsbrief**, 40(3), 1-3 https://rusi.org/sites/default/files/20200409_depledge_arctic.pdf (10.02.2021).
- Deşilmek, Enes ve Duman, Talha İsmail (2019), “Türkiye’nin Suriye ve Lübnan Politikası 2018”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2018**, içinde (81-112), SETA Yayınları, İstanbul.
- Deutsche Welle (18.07.2014), “İsrail-Türkiye Hattında İpler Koptu”, <https://www.dw.com/tr/israil-t%C3%BCrkiye-hatt%C4%B1nda-ipler-koptu/a-17794744> (28.12.2020).
- _____ (28.08.2017), “Erdoğan’dan Dünyaya Arakan Tepkisi”, <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fandan-d%C3%BCnyaya-arakan-tepkisi/a-40276550>, (30.03.2021).
- _____ (21.12.2017), “BM'nin Kudüs kararına dünyadan tepkiler”, <https://www.dw.com/tr/bmnin-kud%C3%BCs-karar%C4%B1na-d%C3%BCnyadan-tepkiler/a-41896251> (10.01.2021).
- Dieckhoff, Milena (2014), “International Mediation: A Specific Diplomatic Tool For Emerging Countries?”, **International Mediation**, 1(2), 107–123.
- Diehl, Sarah ve Fujii, Eduardo (2010), “Brazil Challenges International Order by Backing Iran Fuel Swap”, <https://www.nti.org/analysis/articles/brazil-backing-iran/> (12.10.2020).
- Dilek, Mehmet Sait (2018), “Trump Yönetiminin Kudüs Kararına Analitik Bakış”, **International Journal of Social Inquiry**, 11(1), 97-137.
- Dilek, Şerif vd. (2018), “Küresel Ekonomide Yeni Bir Güç Odağı: “BRICS”, **SETA Analiz**, (256).
- Diriöz, Ali Oğuz (2009), “Katar’ın Çok Yönlü Dış Politikası”, **Ortadoğu Analiz**, 1(3), 61-67.
- _____ (2017), “Körfez’de Katar Krizi Sonucu Bölgesel Ayrışma ve ABD’nin Bölgesel Vizyon Eksiklikleri”, **Ortadoğu Analiz**, 9 (81), 28-31.
- Doğan, Ahmet (2020), “Körfez Krizi’nin 3. Yılında Çözüm Hala Uzak”, ORSAM, <https://orsam.org.tr/tr/korfez-krizinin-3-yilinda-cozum-hala-uzak/> (20.11.2020).
- Domazeti, Riad (2017), “Katar Krizi: Türkiye’nin Asker Göndermesi ve Uluslararası Düzendeki Değişimler”, https://insamer.com/tr/katar-krizi-turkiyenin-asker-gondermesi-ve-uluslararasi-duzendeki-degisimler_751.html, (20.11.2020).

- Donelli Federico ve Levaggi, Ariel Gonzalez (2016), “Becoming Global Actor: The Turkish Agenda for the Global South”, **Rising Powers Quarterly**, 1(2), 93-115.
- Duggan, Nial (2015), “BRICS and the Evolution of a New Agenda Within Global Governance”, Mare Rewizorski (Ed.), **The European Union and The BRICS Complex Relations in the Era of the Global Governance**, içinde (11-25) Springer Publishing.
- Duran, Burhanettin (2019), “Venezuela Krizi ve Türkiye’nin Tavrı”, <https://www.setav.org/venezuela-krizi-ve-turkiyenin-tavri/> (25.09.2020).
- Ekinci, Arzu Celalifer, (2009). İran nükleer krizi. Ankara: USAK.
- Ekşi, Muharrem (2017), “Katar Krizi ve Türkiye’nin Dengeleyici Rolü”, <https://www.ankasam.org/katar-krizi-ve-turkiyenin-dengeleyici-rolu/> (21.05.2020).
- _____ (2018), “Türkiye-ABD İlişkilerinde Asimetrik İttifaktan Karşılıklılığa”, <https://ankasam.org/turkiye-abd-iliskilerinde-asimetrik-ittifaktan-karsiliklilikiga/> (01.12.2020).
- Elbasan, P. (2011), “Çok Kutuplu Bir Dünyaya Doğru”, http://www.bilgesam.org/incele/86/-brics--cok-kutuplu-birdunyaya-dogru/#.WhXe20pl_IU (3.10.2019).
- Elci, Zerin ve Fisher-Ilan, Allyn (2010), “Israel Apologizes to Turkey in Diplomatic Spat”, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-israel-turkey-apology-idUSTRE60C1M420100113> (28.12.2020).
- Eltohamy, Amr (2019), “Mısır Erdoğan Karşısı Girişimlerine Hız Veriyor”, Al Monitor, <https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2019/10/egypt-un-complaint-turkey-erdogancriticism-terrorism.html> (07.03.2021).
- Emeklier, Bilgehan (2017), “21. Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü: Yeni Düzen Arayışının Temel Parametreleri”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Afro-Avrasya Özel Sayısı**, 1, 56-63.
- Eralp, Atilla (2014), **Devlet ve Ötesi (Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar)**, İletişim Yayınları, Ankara.
- Erandaç, Bülent (2020), “Dün, İHA İçin ABD-İsrail’in Gözüne Bakardık. Bugün...”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, <https://www.sde.org.tr/bulent-erandac/genel/dun-ih-icin-abd-israilin-gozune-bakardik-bugun-kose-yazisi-16782> (09.10.2020).
- Erdemir, Aykan ve Koduvayur Varsha (2019), “Brothers in Arms The Consolidation of the Turkey-Qatar Axis”, <https://wargeyskasaxafi.wordpress.com/2019/12/16/brothers-in-arms-the-consolidation-of-the-turkey-and-qatar-axis/> (01.12.2020).
- Ergan, Uğur (2014), “Mısır, Suudiler ve İsrail Lobi Yaptı”, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/misir-suudiler-ve-israil-lobi-yapti-27407210>, (07.03.2021).

- Erkan, Süleyman (2010), “Savaş ve Barış Bağlamında 19. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri’nin Özellikleri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (22), 93-115.
- Erol, Mehmet Seyfettin (2017), “Yeni Dünya Düzeni-Yeni Ortadoğu İnşasında “Türkiye-Rusya-İran Üçlüsü” ve Avrasya Sürecinin Geleceği”, Abbas Karaağaçlı, Betül Karagöz Yerdelen (Ed.), **VII Uluslararası Karadeniz Sempozyumu “Türk Rus İlişkileri” Bildiriler Kitabı**, Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi (KARASAM), 208-215.
- Erşen, Emre (2015), “Türkiye-Rusya İlişkileri: Jeopolitik Rekabetten Çok Boyutlu Ortaklığa”, Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (Ed.), “**2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**”, içinde (201-231), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- _____ (2016), “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 3(2), 153-171.
- _____ (2017), “2000’li Yıllarda Türkiye-Rusya İlişkileri, ‘Kompartımanlaştırma’ Stratejisinin Sorunları”, Gencer Özcan, Evren Balta, Burç Beşgül (Ed.), **Kuşku ile Komşuluk: Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler**, içinde (147-162), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ertekin, Sümeyye (2015), “Arakan Uzaktaki Zulüm”, <http://www.dogubayazitgazetesi.com/haber/arakan-uzaktaki-zulum-18538.html> (25.03.2021).
- Ertem, Barış (2009), “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12(21), 377-397.
- Esenbel, Selçuk (2013), “Turkey’s Changing Foreign Policy Stance: Getting Closer to Asia?”, <https://www.mei.edu/publications/turkeys-changing-foreign-policy-stance-getting-closer-asia> (30.03.2021).
- Fatah, Tarek (2017), “Long History of Hypocrisy About Jerusalem”, The Toronto Sun, <http://www.meforum.org/7099/longhistory-of-hypocrisy-about-jerusalem> (10.01.2021).
- Flake, Gordon ve Wang, Xu (2017), “MIKTA: The Search for a Strategic Rationale”, Perth USAsia Centre, <https://perthusasia.edu.au/getattachment/Our-Work/MIKTA-The-Search-For-A-Strategic-Rationale/MIKTA-report-June-2017.pdf.aspx?lang=en-AU> (25.03.2020).
- Fotiou, Eleni ve Triantaphyllou, Dimitrios (2010), “Assessing Turkey's “Soft Power” Role: Rhetoric versus Practice”, **The International Spectator: Italian Journal of International Affairs**, 45(1), 99-113.
- Freedom House (2018), **Freedom in the World 2018 Report-Democracy in Crisis**, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FH_FIW_Report_2018_Final.pdf (09.01.2020).
- Fukuyama, Francis, (1989), “The End of History?”, **The National Interest**, (16), 3-18.

- Ghosh, Jayati vd. (2009), “Models of BRICs’ Economic Development and Challenges for EU Competitiveness”, **Research Reports**, (359).
- Girgin, Kemal ve Biren, Işık (2002), **21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti**, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul.
- Global Political Trends Centre (GPOT) (2011), “Palmer Raporu Sonrası İsrail Türkiye İlişkileri”, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, No:2, http://www.gpotcenter.org/dosyalar/GPT2_IsrailTürkiye_IST_12OCT2011.pdf (04.01.2021).
- Goldman Sachs (2003), “Dreaming with BRICs: The Path to 2050”, <https://www.goldmansachs.com/insights/archive/brics-dream.html> (20.12.2020).
- Gompert, David (1998), “Right Makes Might: Freedom and Power in the Information Age”, **McNair Paper**, 59.
- Goodman, Jay S. (1965), “The Concept of “System” in International Relations Theory”, **Background**, 8(4), 257-268.
- Gönlübol, Mehmet (2014), **Uluslararası Politika (İlkeler, Kavramlar, Kurumlar)**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gözen, Ramazan (1997), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi”, **Liberal Düşünce**, 2(7), 74-91.
- Gross, Leo (1948), “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, **American Journal of International Law**, 42(1), 20-41.
- Güneş, Fırat (2019), “Süleyman Güder: Maduro’nun Meşruluğu Üzerinden Tartışma Yürütülüyor”, <https://www.beyaztarih.com/roportaj/suleyman-guder-maduronun-mesrulugu-uzerinden-tartisma-yurutuluyor> (20.10.2020).
- Habertürk (10.06.2010), “Başbakan Erdoğan Konuştu”, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/522345-basbakan-erdogan-konustu>, (12.10.2020).
- _____ (09.07.2018), “Dünyanın Öbür Ucundan Erdoğan’a Mesaj: Çok Kutuplu Dünyanın Lideri!”, <https://www.haberturk.com/dunyanin-obur-ucundan-erdogan-a-mesaj-cok-kutuplu-dunyanin-lideri-2050990>, (26.09.2020).
- Habiyaremye, Alexis ve Oğuzlu, Tarık (2014), “Engagement with Africa: Making Sense of Turkey’s Approach in the Context of Growing East-West Rivalry”, **Uluslararası İlişkiler**, 11(41), 65-85.
- Haibin, Niu (2012), “BRICS in Global Governance, a Progressive Force?”, Dialogue on Globalization, Friedrich Ebert Stiftung, FES NEW YORK, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/09048.pdf>.

- Hale, David (2008), "Brave New Economy", <https://www.wsj.com/articles/SB120364005662584563>, (02.02.2021).
- Hameiri, Sharar ve Jones, Lee (2015), "Rising Powers and State Transformation: The Case of China", **European Journal of International Relations**, 22(1), 72-98.
- Hart, Andrew F. ve Jones, Bruce D. (2010), "How Do Rising Powers Rise?", **Survival**, 52 (6), 63-88.
- Hausmann, Jeannine (2014), "Turkey as a Donor Country and Potential Partner in Triangular Cooperation", German Development Institute, **Discussion Paper**, 14.
- Hawksworth, J. ve Chan, D. (2015), "The world in 2050", <https://www.pwc.com/gx/en/issues/theeconomy/assets/world-in-2050-february-2015.pdf> (02.03.2020).
- Hazar, Numan (2012), "Türkiye Afrika'da: Eylem Planının Uygulanması ve Değerlendirme Onbeş Yıl Sonra", Orsam Rapor No: 124, Ankara.
- Heywood, Andrew (2011), Küresel Siyaset, (Çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- Hoffmann, Stanley (1965), **The State of War**, Praeger, New York.
- Holsti, K.J. (1974), **International Politics: A Framework for Analysis**, Prentice/Hall International, London.
- Hult, Tomas (2009), "The BRIC Countiers", **globalEDGE Business Review**, 3(4), 1-2 <http://globaleedge.msu.edu/content/gbr/gBR3-4.pdf>, (20.09.2012).
- Human Rights Watch (2013), "All You Can Do Is Pray" Crimes against Humanity and Ethnic Cleansing of Rohingya Muslims in Burma's Arakan State", https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/burma0413webwcover_0.pdf (26.03.2021).
- Huntington, Samuel P. (1993), "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, 72(3), 22-49.
- Hurrell, Andrew (2006), "Hegemony, Liberalism and Global Order: What Space for Would-Be Great Powers?", **International Affairs**, 82(1), 1-19.
- Hurriyet Daily News (04.12.2018), "Turkey Determined to Enhance Ties with Venezuela: Erdoğan", <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-determined-to-enhance-ties-with-venezuelaerdogan-139417> (26.09.2020).
- Hürriyet (06.12.2004), "Türkiye-Rusya: İşbirliğimiz ivme kazanacak", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-rusya-isbirligimiz-ivme-kazanacak-38673158>, (21.03.2021).
- _____ (15.09.2016), "Rusya Genelkurmay Başkanı Gerasimov, Genelkurmay Karargahı'nda", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/rusya-genelkurmay-baskani-gerasimov-genelkurmay-karargahinda-40224107>, (21.03.2021).

- _____ (12.01.2019) “Milli İHA'dan İhracat Başarısı”, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/milli-ihadan-ihracat-basarisi-41081057> (21.12.2019).
- Ikenberry, John G. (2003), “Strategic Reactions to American Preeminence: Great Power Politics in the Age of Unipolarity”, National Intelligence Council, www.dni.gov/nic/confreports_strareact.html (25.04.2019).
- IMF (2020), IMF Members’ Quotas and Voting Power, and IMF Board of Governors, <https://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.aspx#A> (10.09.2020).
- Islam, Thowhidul (2016), “Turkey’s AKP Foreign Policy toward Syria: Shifting Policy During the Arab Spring”, **International Journal on World Peace**, 33(1), 1-42.
- İnam, İlknur vd. (2018), “Türkiye Antarktika Bilimsel Seferleri”, **Anahtar (Türkiye Cumhuriyeti Sanayi Bakanlığı Dergisi)**, (358), <http://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiye-antarktika-bilimsel-seferleri/9738> (21.04.2019).
- İnat, Kemal (2011), “Türkiye’nin İran Politikası 2010”, Kemal İnat, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci (Ed.), **Ortadoğu Yılığ 2010**, içinde 9-41, Açılım Kitap, İstanbul.
- İnat, Kemal ve Telci, İsmail Numan (2011a), “Türkiye’nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Muhittin Ataman (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılığ 2009**, içinde (93-158), SETA Yayınları XIII, Ankara.
- _____ (2011b), “Türkiye’nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2010”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılığ 2010**, içinde (67-136), SETA Yayınları XIV, Ankara.
- İsrail Devleti Resmi Twitter Hesabı, (2020), <https://twitter.com/Israel/status/1258341847765790720?s=20> (28.12.2020).
- Jacson, Robert (1999), “Sovereignty in World Politics: a Glance at the Conceptual and Historical Landscape”, **Political Studies**, 47(3), 431-456.
- Jaramillo, Krishna (2018), “Why Turkey Sees Potential in Venezuela Despite its Crisis?”, Latin American Post, <https://latinamericanpost.com/22978-why-turkey-sees-potential-in-venezuela-despite-its-crisis> (20.10.2020).
- Jash, Amrita (2017), “The Emerging Role of BRICS in the Changing World”, <http://www.indrastra.com/2017/06/PAPER-The-Emerging-Role-of-BRICS-in-the-Changing-WorldOrder-003-06-2017-0054html> (09.02.2020).
- Jones, Dorian (2019), “Turkey’s Erdoğan Stands Firm with Venezuela’s Maduro,” Voice of America, www.voanews.com/europe/turkeys-Erdoğan-stands-firm-venezuelas-maduro (20.10.2020).
- Jones, Walter S. (1997), **The Logic of International Relations**, Longman, New York.

- Jongryn, Mo (2015), "Introduction: G20 Middle Powers (MIKTA) and Global Governance", Mo Jongryn (Ed.), **MIKTA, Middle Powers, and New Dynamics of Global Governance The G20's Evolving Agenda**, içinde (1-13), Palgrave Macmillan, Newyork.
- Kalaycı, Rıdvan (2018), **Uluslararası Sistemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin/Devlet Yapısının Dış Politikaya Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye**, Gündoğan Yayınları.
- Kaplan, Morton A. (1957), "Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems", **The American Political Science Review**, 51(3), 684-695.
- Karabel, Sibel (2021), "Myanmar'daki Güncel Gelişmeler ve Çin-Myanmar İlişkilerinin Dinamikleri" Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/myanmar-daki-guncel-gelismeler-ve-cin-myanmar-iliskilerinin-dinamikleri/2164446> (05.04.2020).
- Karagöl, Erdal Tanas (2014), "Kıtalar Arası Ekonomik İşbirliği: MIKTA", **Seta Perspektif**, (62).
- Karagöl, Soner ve Arslan, İbrahim (2013), "Türkiye'nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 9(35), 21-55.
- Karahasan, Sefa (2014), "Mısır öfkesini KKTC'den çıkardı", Milliyet. <http://www.milliyet.com.tr/misir-ofkesini-kktc-dencikardi/dunya/detay/1951040/default.htm> (07.03.2021).
- Kardaş, Şaban (2011), "Turkey-Russia Enerji Relations: The Limits of Forging Cooperation Through Economic Interdependence", **International Journal**, 67(1), 81-100.
- _____ (2012), "Turkey's Syria Policy: The Challenge of Coalition Building", The German Marshall Fund of the United States Analysis, 1-4, <https://www.gmfus.org/publications/turkey%E2%80%99s-syria-policy-challenge-coalition-building> (04.11.2020).
- Kardaş, Şaban ve Ali Balcı (Ed.) (2014), **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konuları**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Kasapoğlu, Can (2017), "Türkiye'nin S-400 İkilemi", EDAM Dış Politika ve Güvenlik Kâğıtları Serisi 2017/5, <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2017/10/s400tr.pdf> (21.03.2021).
- Kasapoğlu, Can ve Kırdemir, Barış (2019), "Terör Tehdidinde Yeni Boyut: Drone Saldırıları ve Türkiye'nin Milli Güvenliğine İlişkin Gelişmeler", **Dış Politika ve Güvenlik**, 3, https://edam.org.tr/wpcontent/uploads/2019/02/EDAM_DroneSald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1-ve-T%C3%BCrkiyenin-Milli-G%C3%BCvenli%C4%9Fi.pdf.
- Kasapoğlu, Çağıl (2018), "Türkiye ve Venezuela Neden Yakınlaştı?", BBC News, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45162491> (20.10.2020).
- Kavuncu, Hasan ve Dilan, Sibel (2016), "21. Yüzyıl Eşiğinde Yeni Çelişkiler: Yeni Krizler Ortamında Uluslararası Siyasal Sistemin Çok Kutupluluğa Doğru Evrilmesi", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 17 (1), 945-953.

- Keklik, Hülya (2020), “Cumhurbaşkanı Erdoğan Türkiye'nin Yeni Suriye Politikasını Açıkladı”, İhlas Haber Ajansı, <https://www.ihb.com.tr/haber-cumhurbaskani-erdogan-turkiyenin-yeni-suriye-politikasini-acikladi-826352/> (04.11.2020).
- Kennedy, Paul (2001), **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, (Çev. Birtane Karanakçı), 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kerimoğlu, Yavuz (2017), “Rusya’nın Libya Politikası ve Askerî Müdahale İhtimali”, https://insamer.com/tr/rusyanin-libya-politikasi-ve-asker-mudahale-ihimali_645.html (22.03.2021).
- Kınıklıoğlu, Suat (2006), “The Anatomy of Turkish-Russian Relations”, **Insight Turkey**, 8(2), 81-96.
- Kıbaroğlu, Mustafa (2006), “Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power”, **Middle East Journal**, 60(2), 207-232.
- _____ (2013), “İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, 5(9), 1-8.
- Kirişçi, Kemal vd. (2010), “A Neighborhood Rediscovered Turkey’s Transatlantic Value in the Middle East”, Brussels Forum Paper Series.
- Knutsen, Torbjon L. (2006), **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, (Çev. Mehmet Özey), Açılım Yayınları, İstanbul.
- Koerner, Lucas (2016), “Venezuela’s Maduro Signs Deals with Turkey and Azerbaijan, Meets with Putin”, <https://venezuelanalysis.com/news/12717> (23.09.2020).
- Kohen, Sami, (1994), “Yeni Dünya Düzeninde NATO’nun Değişen Stratejisi ve Türkiye”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, (Der. Sabahattin Şen), 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 111-121.
- _____ (2001), “Rusya ile yeni ortaklık”, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/rusya-ile-yeni-ortaklik-5270349> (23.03.2021).
- _____ (2009), “Güçlü ortaklık ne demek?”, Milliyet, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/guclu-ortaklik-ne-demek-1060571> (23.03.2021).
- Köni, Hasan (1982), **Genel Sistem Kuramı ve Uluslararası Siyasal Örgütlerde Karar Verme**, 1. Baskı, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yayın No: 187, Ankara.
- Köse, Talha (2008), “İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları”, SETA Yayınları III, Ankara. <http://file.setav.org/Files/Pdf/iran-nukleer-programi-ve-orta-dogu-siyaseti-guc-dengeleri-ve-diplomasinin-imkanlari.pdf>.
- _____ (2018), “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Denklemindeki Fırsat ve Riskleri”, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/talhakose/2018/01/27/turkiye-rusya-iliskilerinin-suriye-denklemindeki-firsat-ve-riskleri> (21.03.2021).

- Krauthammer, Charles (1990/1991), “The Unipolar Moment”, **Foreign Affairs**, 70 (1), 23-33.
- Kurt, Veysel (2017), “Kudüs, İslam Dünyası ve İstanbul Zirvesi”, <https://www.setav.org/kudus-islam-dunyasi-ve-istanbul-zirvesi/> (10.01.2021).
- Kutsal, Elif (2009), “Rusya’nın DTÖ Üyelik Müzakereleri ve Çok Kutuplu Dünya Yaratma Politikası”, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=136> (10.01.2020).
- Küçükkeleş, Müjge (2012), “Arab League’s Syrian Policy”, **SETA Policy Brief**, (56), 1-20, <http://file.setav.org/Files/Pdf/arab-league%E2%80%99s-syrian-policy.pdf> (05.11.2020).
- Layne, Christopher (2006), “The Unipolar Illusion Revisited, The Coming End of the United States’ Unipolar Moment”, **International Security**, 31(2), 7 – 41.
- _____ (2011), “The Unipolar Exit: Beyond the Pax Americana”, **Cambridge Review of International Affairs**, 24(2), 149-164.
- Lee, S., Chun, C., Suh, H. ve Thomsen, P. (2015). “Middle Power in Action: The Evolving Nature of Diplomacy in the Age of Multilateralism”. EAI Middle Power Diplomacy Initiative (MPDI), East Asia Institute, 1- 29. <https://www.files.ethz.ch/isn/191150/30.04.2015.pdf>.
- Legarda, Helena ve Hoffmann, Marie L. (2018), “China as a Conflict Mediator, Maintaining Stability Along The Belt And Road”, <https://www.merics.org/en/china-mapping/china-conflict-mediator> (05.06.2019)
- Lesage, Dries ve Kacar, Yusuf (2010), “Turkey’s Profile in the G-20: Emerging Economy, Middle Power and Bridge Builder”, **Studia Diplomatica**, 63(2), 125-140.
- Lowen, Mark (2019), “Turkey Warned Over Venezuela Gold Trade”, BBC News, <https://www.bbc.com/news/world-europe-47092784> (23.09.2020).
- Maull, Hanns W. (2006), “The Precarious State of International Order: Assessment and Policy Implications” **Asia Pacific Review**, 13(1) 68-77.
- McClelland, Charles A. (1966), **Theory and the International System**, Macmillan.
- McKinley, Terry (2018), “BRICS to Play a Leading Role in Driving Future Global Economic Growth”, <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/brics-to-play-a-leading-role-in-driving-future-global-economic-growth> (20.10.2019).
- Mearsheimer, J. (1990). “Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, **International Security**, 15(1), 5-56.
- Mevlütöğlu, Arda (2020), “S-400’ler Türkiye’nin Savunması İçin Ne İfade Ediyor?”, <https://www.perspektif.online/s-400ler-turkiyenin-savunmasi-icin-ne-ifade-ediyor/> (17.03.2021).
- Middle East Monitor (2014), “Sisi says Qatar, Turkey, US and The Muslim Brotherhood are Funding Media Projects to Undermine Egypt’s Stability”, <https://www.middleeastmonitor.com/>

20140825-sisi-says-qatar-turkey-us-and-the-muslim-brotherhood-are-funding-media-projects-to-undermine-egypts-stability/ (06.03.2021).

Mikhail, George (2018), “Türkiye-Sudan Anlaşması Mısır’ı Germeye Devam Ediyor”, <https://www.almonitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2018/01/sudanturkey-deal-suakin-island-threatensegypt-security.html>, (07.03.2021).

Miller, Manjari Chatterjee (2016), “The Role of Beliefs in Identifying Rising Power”, **The Chinese Journal of International Relations Politics**, 9(2), 211-238.

Milliyet (13.01.2010), “İsrail’le ‘Alçak Koltuk’ Krizi”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/israil-le-alcak-koltuk-krizi-1185364>, (28.12.2020).

_____ (11.10.2012), “Erdoğan’dan İndirilen Suriye Uçağı ile İlgili Açıklama”, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogandan-indirilen-suriye-ucagi-ile-ilgili-aciklama-1610321>, (19.03.2021).

_____ (05.07.2013), “Mısır’daki Darbeye Dünyada En Net Karşı Çıkış Ankara’dan Geldi”, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/misirdaki-darbeye-dunyada-en-net-karsi-cikis-ankaradan-geldi-1732143>, (04.03.2021).

_____ (05.08.2015), “Arap Birliği Türkiye’yi Kınadı!”, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/arap-birligi-turkiyeyi-kinadi-2097399>, (10.05.2020).

_____ (06.02.2017), “Antarktika’nın Varlığı Piri Reis’in Haritasında Gizli”, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/izmir/antarktikanin-varligi-piri-reisin-haritasinda-gizli-11823182>, (03.05.2021).

Miş, Nebi (2013), “Türkiye’nin Suriye ve Lübnan Politikası 2012: Bölgesel Sahiplenme”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, içinde (229-258), SETA Yayınları 29, İstanbul.

Moore, C.W. (2014), **The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict**, Jossey-Bas, US.

Moten, Abdul Rashid (2018), “US Embassy in Jerusalem: Reasons, Implications and Consequences”, **Intellectual Discourse**, 26(1), 5–22.

Muriç, Kübra (2020), “Türkiye-Katar İlişkileri ve Bölgesel Dengeler”, İNSAMER Araştırma 122, 1-16, https://insamer.com/rsm/icerik/dosya/dosya_3214.pdf.

Musa, Eşref ve Özcan, Ethem Emre (2020), “Barış Pınarı Harekâtı 1 Yaşında”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/baris-pinari-harekati-1-yasinda-1999629> (21.03.2021).

Naharnet Newsdesk (2011), “Obama Urges Turkey, Israel to Repair Ties”, <http://www.naharnet.com/stories/en/15496> (04.01.2021).

- Nel P ve Mathew, S. (2010), "The Foreign Economic Policies of Regional Powers in the Developing World", D. Flemes (Ed.), **Regional Leadership in the Global System: Ideas, Interests and Strategies of Regional Powers**, içinde (71-90), Ashgate, Aldershot.
- Nel, Philip (2010), "Redistribution and Recognition: What Emerging Regional Powers Want", **Review of International Studies**, 36(4), 951-974.
- NTV (24.11.2015), "Putin Sırtımızdan Bıçaklandık", <https://www.ntv.com.tr/dunya/putin-sirtimizdan-bicaklandik,fvChtoWKCUEUR1ywwGWxaQ> (21.03.2021).
- _____ (25.06.2017), "Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Katar Açıklaması", <https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-katar-aciklamasi,PSVc-PrBg0yaA5TGMz0h5w> (20.05.2020).
- _____ (14.02.2019), "Bilim ve Barış Kıtasi Antarktika'da 'Araştırma' Yarışı", https://www.ntv.com.tr/teknoloji/bilim-ve-baris-kitasi-antarktikada-arastirma-yarisi,gaBQC8Y-_UuRvPih uGhCaQ (02.05.2021).
- Nye, Joseph S. (2003), **Amerikan Gücünün Paradoksu**, (Çev. Gürol Koca), Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2005), **Dünya Siyasetinde Başarının Yolu Yumuşak Güç**, (Çev: Rayhan İ. Aydın) Elips, Ankara.
- Nye, Joseph S. ve Welch, David A. (2011), **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak: Kurama ve Tarihe Giriş**, (Çev. Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- O'Neill, Jim (2001), "Building Better Economic BRICS", **Global Economics Paper**, (66).
- O'Neill, Jim vd. (2005), "How Solid are the BRICs?", **Global Economics Paper**, (134), <https://www.goldmansachs.com/insights/archive/archive-pdfs/how-solid.pdf>.
- Oğurlu, Ebru (2017), "Türk Dış Politikası'nda Afrika Açılımı", **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, 5(5), 47-62.
- Oğuzlu, Tarık (2010a), "Türkiye-Brezilya-İran Antlaşması'nın Türk Dış Politikası Bağlamında Değerlendirilmesi", **Ortadoğu Analiz**, 2(18), 79-85.
- _____ (2010b), "The Changing Dynamics of Turkey-Israel Relations: A Structural Realist Account", **Mediterranean Politics**, 15 (2), 273-288.
- ORSAM (15.08.2017), "Türkiye ile Katar Arasındaki Güvenlik İşbirliği ve Katar'a Üs Kurulması", **Ortadoğu Analiz**, 9(81), https://www.orsam.org.tr//d_hbanaliz/8_info.pdf
- Öncel, Rıfat (2021), "Türkiye'nin Savunma Sanayii İhracatı", **Kriter**, 6 (60), <https://kriterdergi.com/dis-politika/turkiyenin-savunma-sanayii-ihracati> (05.02.2022).

- Öner, İmdat (2018), “Erdogan’s Venezuela Adventure Turns Into Another Bargaining Chip”, Global Americans. <https://theglobalamericans.org/2018/12/erdogans-venezuela-adventure-turns-into-another-bargainingchip> (26.09.2020).
- Öniş, Ziya ve Kutlay, Mustafa (2011), “Demokratik BRICS Ülkeler: Küresel Yönetişimin Yeni Aktörleri”, https://www.academia.edu/19557328/Ziya_%C3%96ni%C5%9F_ve_Mustafa_Kutlay_Demokratik_BRICS_%C3%9Ckeler_K%C3%BCresel_Y%C3%B6neti%C5%9Fimi_n_Yeni_Akt%C3%B6rleri.
- _____ (2015), “Bölgesel ve Küresel Yönetişimde Yükselen Orta Ölçekli Güçler”, [file:///C:/Users/H%C3%BCly/Downloads/Ziya_Onis_ve_Mustafa_Kutlay_Bolgesel_ve%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/H%C3%BCly/Downloads/Ziya_Onis_ve_Mustafa_Kutlay_Bolgesel_ve%20(1).pdf) (25.04.2019)
- Öniş, Ziya ve Yılmaz, Şuhnaz (2015), “Turkey and Russia in a Shifting Global Order: Cooperation, Conflict and Asymmetric Interdependence in a Turbulent Region”, **Third World Quarterly**, 1-26.
- Özbay, Fatih (2011), “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, **Bilge Strateji**, 2(4), 35-77.
- Özcan, Mesut (2015), “2000li Yıllarda Türkiye İsrail İlişkileri: Yeni Bir Denge Arayışı”, Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem (Ed.), “**2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası: Fırsatlar, Riskler ve Krizler**”, içinde (231-261), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Özçelik, Sezai (2018), “II. Soğuk Savaş ve Kırım’daki Jeopolitik Gambit: Rusya’nın Stratejik Derinliği Bağlamında Kırım’ın İşgali ve Kırım Tatarları”, **Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar: Ekonomi, Enerji ve Güvenlik**, Osman Orhan (Ed.), içinde (57-76), TASAM Yayınları, İstanbul.
- Özdal, Habibe (2011), “Rusya’nın Sürpriz Olmayan Suriye Vetosu”, <http://www.habibeozdal.com/2011/10/07/rusya%e2%80%99nin-surpriz-olmayan-suriye-vetosu/> (19.03.2021).
- Özdal, Habibe vd. (2013), “Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”, **USAK Rapor No: 13-06**, USAK Yayınları, Ankara, https://www.academia.edu/29170253/T%C3%9CRK%C4%B0YE_RUSYA_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0_REKABETTEN_%C3%87OK_Y%C3%96NL%C3%9C_%C4%B0%C5%9EB%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0NE.
- Özkan, Mehmet (2010a), “Turkey's Rising Role in Africa”, **Turkish Policy Quarterly**, 9(4), 93-105.
- _____ (2010b), “What Drives Turkey’s Involvement in Africa?”, **Review of African Political Economy**, 37(126), 533–540.
- _____ (2012), “Türkiye’nin Afrika’da Artan Rolü: Pratik Çabalar ve Söylem Arayışları”, **Orta Doğu Analiz**, 4(46), 19-28.

- _____ (2018), “Türkiye - Latin Amerika İlişkileri Üzerine Notlar”, **Dış Politika**, 1(3), 97-106, Bilimevi Basın Yayın A.Ş., İstanbul.
- Özkan, Mehmet ve Akgün, Birol (2010), “Turkey's Opening to Africa”, **The Journal of Modern African Studies**, 48(4), 525-546.
- Özsoy, İsmail (2006), “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler”, **Bilig**, Güz, (39), 163-194.
- Öztürk, Selim (2017), “Değişen ABD Politikalarının Bir Yansıması Olarak Katar Krizi”, TASAV, <https://www.tasav.org/degisen-abd-politikalarinin-bir-yansimasi-olarak-katar-krizi.html> (21.11.2020).
- Palmer, Victoria (2011), “Analysing Cultural Proximity: Islamic Relief Worldwide and Rohingya Refugees in Bangladesh”, **Development in Practice**, 21(1), 96-108.
- Patrick, Stewart M. (2018), “MIKTA in The Middle: A Little-Known Multilateral Group Turns Five” <https://www.cfr.org/blog/mikta-middle-little-known-multilateral-group-turns-five> (08.03.2019).
- Philpot, Daniel (1999), “Westfalia, Authority, and International Society”, **Political Studies** 47(3), 566-589.
- Pınar, Latif (2018), “Kudüs Tasarısı Oylaması ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki İmajı”, **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, 7(3), 683-699.
- Poggi, Giofarnco (2007), **Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, (Çev. A. Babacan,), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Posta (14.10.2012), “Uçak Olayı, Türk-Rus İlişkilerini Etkilemeyecek”, <https://www.posta.com.tr/ucak-olayi-turk-rus-iliskilerini-etkilemeyecek-144086> (19.03.2021).
- Poyraz, Murat (2019), “BRICS: Bir Alternatif Düzen Arayışı Mı?”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, 10(24), 434-449.
- Punsmann, Burcu Gultekin (2009), “The Caucasus Stability and Cooperation Platform: An Attempt to Foster Regional Accountability”, **ICBSS Policy Brief**, Nr.13, https://www.files.ethz.ch/isn/102384/Policy_Brief_13_F-1.pdf.
- Qiblawi, Tamara vd. (2017), “Qatar Rift: Saudi, UAE, Bahrain, Egypt Cut Diplomatic Ties”, <https://edition.cnn.com/2017/06/05/middleeast/saudi-bahrain-egypt-uae-qatar-terror/index.html> (20.11.2020).
- Quadir, Fahimul (2013), “Rising Donors and the New Narrative of ‘South South’ Cooperation: what prospects for changing the landscape of development assistance programmes?”, **Third World Quarterly**, 34(2), 321-338.

- Radikal (13.05.2007), “Putin Enerji Darbesi İndirdi”, <http://www.radikal.com.tr/yorum/putin-enerji-darbesi-indirdi-814081/> (17.03.2021).
- Redgwell, Catherine (1994), “Environmental Protection in Antarctica: The 1991 Protocol”, **The International and Comparative Law Quarterly**, 43(3), 599-634.
- Reporters Without Borders (2017), 2017 World Press Freedom Index, <https://rsf.org/en/2017-world-press-freedom-index-tipping-point> (25.10.2020).
- Reuters (03.05.2015), “Putin to Turkey: Expect more sanctions for jet shoot-down”, <https://www.reuters.com/article/us-russia-putin-idUSKBN0TM0YF20151203> (19.03.2021).
- _____ (21.12.2017), “Erdoğan Says U.S. Can’t Buy Turkish Support on Jerusalem.”, [www.reuters.com /article/us-usa-trump-israel-turkey-idUSKBN1EF1I3](http://www.reuters.com/article/us-usa-trump-israel-turkey-idUSKBN1EF1I3) (10.01.2021).
- Rieck, Christian E. vd. (2016), One Plus Four: BRICS-Ambitions for Geopolitical Reform and Chinese Dominance, The Konrad-Adenauer-Stiftung, Berlin.
- Rosecrance, Richard N. (1963), **Action and Reaction in World Politics**, Little, Brown, Boston.
- Saatçioğlu, Beken (2012), “Avrupa Birliği ve Demokratikleşme”, Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Ed.), **Avrupa Birliği: Tarihçe Teoriler, Kurumlar ve Politikalar**, içinde (653-673), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Sabah (13.09.2011), “Erdoğan’dan Kahire’de Tarihi Konuşma”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/13/erdogan-kahirede-konusuyor> (05.11.2020).
- _____ (14.10.2012), “Uçak Olayı İlişkilerimizi Etkilemeyecek”, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/10/14/ucak-olayi-iliskilerimizi-etkilemeyecek> (19.03.2021).
- _____ (15.03.2018), “İHA’da İlk İhracat”, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/03/15/ihada-ilk-ihracat>, (21.12.2019).
- Sander, Oral (2005), **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- _____ (2011), **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, 21. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Saraçlı, Murat (2013), "Uluslararası Sistemin Dönüşümü ya da Postküreselleşme", Medeniyet ve Kültür Araştırmaları Merkezi (MEKAM), <http://mekam.org/mekam/uluslararasi-sistemin-donusumu-ya-da-postkuresellesme>.
- Sarıbay, A. Yaşar (2012), **Demokrasinin Sosyolojisi: Çoğunlukçuluk ve Çoğulculuk Arasında Türkiye**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Schulze, Hagen (2005), **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, (Çev. T. Bender), Literatür Yay., İstanbul.
- Schiavon, J. A. ve Domínguez, D. (2016). “Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey, and Australia (MIKTA): Middle, Regional, and Constructive Powers Providing Global Governance”. *Asia & the Pacific Policy Studies*, 3.3, 495-504. doi: 10.1002/app5.148

- Seale, Patrick (2010), “The Turkey-Brazil-Iran Agreement: Thanks, but No Thanks? The Consequences of Iran’s Nuclear Deal”, Washington Report on Middle East Affairs, <https://www.wrmea.org/2010-august/four-views-the-turkey-brazil-iran-agreement-thanks-but-no-thanks.html> (12.10.2020).
- Sen, Gautam (2014), “International Relations and International Security in the 21st Century: The World in Transition”, **Manekshaw Paper**, (49).
- Shapiro, Jacop L. (2017), “A New era in Turkish-Venezuelan Relations?”, <https://www.trtworld.com/opinion/a-new-era-in-turkish-venezuelan-relations--11205>, (25.09.2020).
- SIPRI (2018), Armaments, Disarmament and International Security <https://www.sipri.org/yearbook/2018>.
- Sinkaya, Bayram (2009), “İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, **Ortadoğu Analiz**, 1(12), 71-79.
- _____ (2010), “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, **Ortadoğu Analiz**, 2(18), 66-78.
- Smith, Kimberly vd. (2010), Beyond The DAC: The Welcome Role of Other Providers of Development Co-Operation, OECD Development Co-operation Directorate, **DCD Issues Brief**, <https://www.oecd.org/dac/45361474.pdf>.
- Snyder, S. (2013), “Korean Middle Power Diplomacy: The Establishment of MIKTA”, <https://www.cfr.org/blog/korean-middle-power-diplomacy-establishment-mikta> (12.03.2020).
- Sobecki, Nichole (2010), “Gaza Strains Vital Turkey-Israel Relations”, Global Post, <https://www.pri.org/stories/2009-01-20/gaza-strains-vital-turkey-israel-relations> (04.01.2021).
- Sommer, Teo (1993), **Yeni Dünya Düzeni**, (Çev. Kadir Çağlayan), Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Sönmezoğlu, Faruk (2000), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2002), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2005), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, İstanbul.
- Sputnik International (13.10.2017), “USA, Oil and Sovereignty: Factors Driving the Venezuelan-Turkish Rapprochement”, <https://sputniknews.com/analysis/201710131058217331-venezuela-turkey-relations-analysis/> (26.09.2020).
- Sputnik Türkiye (17.06.2017), “Zeybekci: Katar’a 71 Uçakla 5 Bin Ton Gıda Yardımı Gönderildi”, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201706171028933113-zeybekci-katar-ucak-5-bin-ton-gida-yardimi/> (21.11.2020).

- _____ (05.01.2018), “Mısır ile Sudan Arasında ‘Türkiye Krizi’”, <https://tr.sputniknews.com/afrika/201801051031695800-misir-sudan-arasinda-turkiye-krizi/> (08.03.2021).
- _____ (18.05.2018), “Erdoğan ve Maduro Telekonferansla Ticaret Anlaşması İmzaladı”, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201805181033494078-erdogan-maduro-telekonferans-anlasma/> (26.09.2020).
- Star (23.12.2017), “BM Kudüs Oylama Sonuçlarına Göre ABD İsrail Ne Söyledi Kudüs Nerede Neden Bu Kadar Önemli”, <http://www.star.com.tr/yasam/bm-kudus-oynamasi-son-dakika-karari-kudus-nerede-tarihi-onemi-nedir-haber-1288541/> (12.01.2021).
- Stephens, Michael (2017), “Why Key Arab Countries have Cut Ties with Qatar — and What Trump Had to do with It”, **The Qatar Crisis**, POMEPS Briefings 31, https://pomeps.org/wp-content/uploads/2017/10/POMEPS_GCC_Qatar-Crisis.pdf.
- Sudakov, Dimitry (2015), “Russia and Turkey: Marriage of Convenience”, http://www.pravdareport.com/russia/politics/27-07-2016/135142-russia_turkey-0/ (21.03.2021).
- Şafak, Erdal (2006), “En Tehlikeli Silah”, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2006/01/02/en_tehlikeli_silah (23.03.2021).
- _____ (2009), “Ankara-Moskova”, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2009/02/13/ankara-moskova> (23.03.2021).
- Şahin, Mehmet ve Sarı, Buğra (2016), “Turkey in The Syrian Crisis: The Limits of a Middle Power Foreign Policy”, **Ortadoğu Etütleri**, 8(1), 8-25.
- Şensoy, Ahmet Arda ve Duman, Talha İsmail (2018), “Türkiye’nin Suriye ve Lübnan Politikası 2017”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılığ 2017**, içinde (185-212), SETA Yayınları 109, İstanbul.
- Şimşek, Yurdağül ve Hayatsever, Hüseyin (2017), “Türkiye-Venezüella Yakınlaşmasının Altında Ne Yatıyor?”, <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201710101030527038-turkiye-venezuela-yakinlasmas/> (25.09.2020).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (01.09.2017), “Arakan Müslümanlarını Yalnız Bırakmayacağız”, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/83327/arakan-muslimanlarini-yalniz-birakmayacagiz> (30.03.2021).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Bakanlığı (2020), “Cumhurbaşkanı Erdoğan: ‘Sözde ‘Yüzyılın Planı’ Bölgede Barış ve Huzuru Tehdit Eden Bir Hayalden Başka Bir Şey Değildir”, <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogansozde-yuzyilin-plani-bolgede-baris-ve-huzuru-tehdit-eden-bir-hayalden-baska-bir-sey-degidir> (28.12.2020).

T.C. Dış İşleri Bakanlığı (t.y.), “Dışişleri Bakan Yardımcısı Kuru ‘Günümüzde Proaktif ve Çok Boyutlu Türk Dış Politikasında Artık ‘Uzak’ ya da ‘Çok Uzak’ Gibi Tanımlara Yer Yok”
<https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakan-yardimcisi-kuru-gunumuzde-proaktif-ve-cok-boyutlu-turk-dis-politikasinda-artik-uzak-ya-da-cok-uzak-gibi-tanimlara-yer-yok.tr.mfa>
(02.02.2021).

_____ (t.y.), “Türkiye- Venezuela Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-venezuela-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (23.09.2020).

_____ (t.y.), “Türkiye’nin Latin Amerika ve Karayiplere Yönelik Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri”, https://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-latin-amerika-ve-karayiplere-yonelik-politikasi-ve-bolge-ulkeleri-ile-iliskileri.tr.mfa, (02.02.2021).

_____ (t.y.), “Antartika Antlaşması”, <https://www.mfa.gov.tr/antarktika-antlasmasi.tr.mfa> (03.02.2021).

_____ (t.y.), “Türkiye-Afrika İlişkileri”, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>, (03.02.2021).

_____ (t.y.), “Türkiye’nin Kalkınma İşbirliği: Genel Özellikleri ve En Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Yaklaşımı”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyenin-kalkinma-isbirligi.tr.mfa> (25.09.2019)

_____ (t.y.), “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”, <https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (03.02.2020).

_____ (t.y.), “1 Şubat 2021, Myanmar’da Gerçekleştirilen Askeri Müdahale Hk.”
https://www.mfa.gov.tr/no_-45_-myanmar-da-gerceklestirilen-askeri-mudahale-hk.tr.mfa.
(03.02.2021).

_____ (2016), **2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu**, https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2015-faaliyet-raporu_.pdf (20.05.2020), 1-151.

T24 (2013), “Başbakan’ın Başdanışmanı ‘Değerli Yalnızlık’ı Açıkladı: Yalnız Değiliz Ama”,
<https://t24.com.tr/haber/basbakanin-basdanismani-degerli-yalnizlik-acikladi-yalniz-degiliz-ama,237875> (10.03 2021).

Tabak, Hüsrev (2019), “The Crescent in the Antarctic: Isolationism, Science and Foreign Policy in Turkey”, **Political Reflection**, 5(3), 16-19.

Tank, Pınar (2012), “The Concept of Rising Power”, Norwegian Peacebuilding Resource Centre (NOREF) Policy Brief.

Tekin, Segâh (2018), “Tahran Deklarasyonu ve Sonrası: Türkiye-Brezilya Küresel Ortaklığının Yükselişi ve Gerileyişi”, **Akademik Bakış**, 11(23), 47-71.

- Telatar, Gökhan (2012), “Barack Obama Yönetiminin İran’ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası”, **Akademik Ortadoğu**, 7(1), 53-78.
- _____ (2015), “Ak Parti’nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Ortadoğu”, **Alternatif Politika**, 7(3), 490-523.
- Telci, İsmail Numan (2014), “Türkiye’nin Mısır Politikası 2013”, Burhanettin Duran, Kemal İnât, Ali Balcı (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, içinde (187-207), SETA Yayınları 46, Ankara.
- _____ (2016), “Türkiye’nin Mısır Politikası 2015”, Burhanettin Duran, Kemal İnât (Ed.) **Türk Dış Politikası Yıllığı 2015**, içinde (195-218), SETA Yayınları 64, İstanbul.
- _____ (2017), “Arap İsyanları Sürecinde Türkiye-Mısır İlişkilerinin Dönüşümü”, Kemal İnât, Ali Aslan, Burhanettin Duran (Ed.), **AK Parti’nin 15 Yılı: Dış Politika**, içinde (297-316), Set Vakfı İşletmeleri, İstanbul.
- _____ (2019), “Türkiye’nin Mısır Politikası 2018”, Burhanettin Duran, Kemal İnât, Mustafa Caner (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2018**, içinde (113-130), SETA Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), “Türkiye’nin Mısır Politikası 2019”, Burhanettin Duran, Kemal İnât, Mustafa Caner (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2019**, içinde (145-161), SETA Yayınları, İstanbul.
- Tepeciklioğlu, Elem Eyryce (2012), “Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri”, **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi**, 1(2), 59-94.
- Thakur, Ramesh (2014), “How Representative are BRICS?”, **Third World Quarterly**, 35(10), 1791-1808.
- The Arab Weekly (06.07.2019), “Egypt Ponders Response to Turkish Military Role in Libya Conflict”, <https://the arabweekly.com/egypt-ponders-response-turkish-military-role-libya-conflict> (07.03.2021).
- The National Security Strategy of the United States of America (2002), The White House, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/63562.pdf> (05.11.2020).
- The White House Office of the Press Secretary (2013), “Statement by President Barack Obama on Egypt”, <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/07/03/statement-presidentbarack-obama-egypt>, (08.03 2021).
- TİKA (03.11.2017), “Türkiye’nin Arakan’a Yardımı Devam Ediyor”, http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_nin_arakan_a_gida_yardimi_devam_ediyor-39230 (05.04.2020).

- _____ (2018), **2017 Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu**, <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu/Kalkinma2017Web.pdf>.
- Tok, E. vd. (2014), “Arab Development Aid And The New Dynamics Of Multilateralism: Towards Better Governance?”, **European Scientific Journal**. 1, 591- 604.
- Torbakov, Igor (2007), “Making Sense of the Current Phase of Turkish-Russian Relations,” The Jamestown Foundation Occasional Paper, <https://jamestown.org/wp-content/uploads/2007/10/Torbakov-OP.pdf?x14952>.
- TRT Haber (27.06.2016), “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Putin’e Mektup Gönderdi”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-putine-mektup-gonderdi-258503.html> (20.03.2021).
- _____ (25.08.2018), “Arakan’daki İnsanlık Dramının Üzerinden 1 Yıl Geçti”, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/arakandaki-insanlik-draminin-uzerinden-1-yil-gecti-381630.html> (30.03.2021).
- TRT World (13.12.2017), “Turkey Calls for Recognition of East Jerusalem as Capital of Palestine.”, www.trtworld.com/jerusalem/turkey-calls-for-recognition-of-east-jerusalem-as-capital-of-palestine-13253 (12.01.2021).
- Turan, Yıldırım (2014), “Türkiye’nin İsrail Filistin Politikası”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2013**, içinde (253-265), SETA Yayınları 46, İstanbul.
- TÜBİTAK ULAKBİM (2019), “Türkiye’nin Siber Kalkanı: Ahtapot”, <https://ulakbim.tubitak.gov.tr/tr/haber/turkiyenin-siber-kalkani-ahtapot> (11.01.2020).
- Tüfekçi, Özgür (2016), “Yükselen Güçler ve Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımlar”, Erman Akıllı (Ed.), **Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar**, 1. Baskı içinde (101-119), Nobel Yayıncılık, Ankara.
- _____ (2017), “İşbirliği ve Kriz İkileminde Türkiye-Rusya İlişkileri”, Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran (Ed.), **AK Parti’nin 15 Yılı: Dış Politika**, içinde (135-154), Set Vakfı İşletmeleri, İstanbul.
- Tür, Özlem (2012), “Turkey and Israel in the 2000s-From Cooperation to Conflict, Israel Studies”, **Israel Studies**, 17(3), 45-66.
- UNDP (2013), “The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World”, **Human Development Report 2013**, https://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf (09.01.2020).
- UNHCR, Government of Turkey (21.04.2021), “Syria Regional Refugee Response”, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>, (29.04.2021).

- UN Human Rights Council (12.10.2018), **Report of the independent international fact-finding mission on Myanmar**, <https://digitallibrary.un.org/record/1648304#record-files-collapse-header>, (29.04.2021).
- Ülman, Halûk, (1994), “Dünya Nereye Gidiyor?”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, (Der. Sabahattin Şen), 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 31-55.
- Ülsever, Cüneyt (2007), “Rusya Ne Yapmaya Çalışıyor”, <https://www.hurriyet.com.tr/rusya-ne-yapmaya-calisiyor-6785621> (17.03.2021).
- Ünay, Sadık (2015), Türkiye’nin G20 Dönem Başkanlığı Küresel Yönetişimde Orta Ölçekli Güç Etkisi,” **SETA Analiz**, (141).
- Ünay, Sadık ve Kayıkçı, Fazıl. (2013), “Çok Kutuplu Küresel Ekonomik Düzen ve BRICS: Kriz Sonrası Sistemik Dönüşüm”, **Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen**, Fikret Şenses, Ziya Öniş ve Caner Bakır (Der.), İletişim Yayınları, İstanbul, 259-283.
- Üstün, Kadir (2010), “Turkey’s Iran Policy: Between Diplomacy and Sanctions”, **Insight Turkey**, 12(3), 19-26.
- Üstün, Kadir ve Kanat, Kılıç B. (2020), “Turkey’s Global Activism and Leadership on Trump’s Jerusalem Move”, Kadir Üstün and Kılıç B. Kanat (Ed.), **Trump’s Jerusalem Move Making Sense of U.S. Policy on the Israeli Palestinian Conflict**, içinde (169-190), SETA Publications 58, Ankara.
- Vohn, Cristina Arvatu (2016), “The International System During the Interwar Period”, **Pol. Sc. Int. Rel.**, 13(1), 49–59.
- Wagner, R. Harrison (1993), “What was Bipolarity?”, **International Organization**, 47(1), 77-106.
- Walker, Joshua W. (2012), “Turkey’s Time in Syria: Future Scenarios”, **Middle East Brief**, (63), 1–7.
- Wallerstein, I. (2002), “The Eagle Has Crash Landed”, **Foreign Policy**, (131), 60-68.
- Waltz, Kenneth N. (1993), “The Emerging Structure of International Politics”, **International Security**, 18(2), 44-79.
- Watson, Adam (1992), **The Evolution of International Society (A comparative historical analysis)**, Routledge, London.
- Weiss, Tomas G. (2016), “Rising Powers, Global Governance, and the United Nations”, **Rising Powers Quarterly**, 1(2), 7-19.
- White, Jeremy B. (2018), “American Officials Join World in Condemning Venezuela ‘Sham’ Election,” Independent, <https://www.independent.co.uk/news/world/venezuela-electionlatest-nicolas-maduro-trump-us-mike-pence-a8362476.html> (25.09.2020).

- Wilkinson, David (1999), “Unipolarity without Hegemony”, **International Studies Review**, 1(2), 141-172.
- Wilks, Andrew (2019), “As Gold Trade Booms, Venezuela Eyes Stronger Turkey Ties”, Aljazeera. <https://www.aljazeera.com/indepth/features/gold-trade-booms-venezuela-eyes-stronger-turkey-ties-190117084423511.html> (25.09.2020).
- Wilson, Dominic ve Purushothaman Roopa (2003), “Dreaming with BRICs: The Path to 2050”, **Global Economics Paper**, (99), <https://www.goldmansachs.com/insights/archive/archive-pdfs/brics-dream.pdf>.
- Wohlforth, William C. (1999), “The Stability of a Unipolar World”, **International Security**, 24(1), 5-41.
- Wouters, J. ve Kerckhoven, S. (2018), “A European Perspective on the G20 and the BRICS”, **International Organisations Research Journal**, 13(2), 60–75.
- Yanık, Lema K. (2007), “Allies or Partners? An Appraisal of Turkey's Ties to Russia, 1991-2007”, **East European Quarterly**, 41(3), 349 – 370.
- Yazgan, Şükrü (2018), “Türk Amerikan İlişkilerinin Suriye Sonbaharı: Ayrışan Değerler, Uzlaşmaz Çıkarlar ve Çatışan Politikalar”, <https://ordaf.org/turk-amerikan-iliskilerinin-suriye-sonbahari-ayrisan-degerler-uzlasmaz-cikarlar-ve-catisan-politikalar/> (29.04.2021).
- Yegin, Mehmet (2016), “Turkey’s Reaction to The Coup in Egypt in Comparison with The US and Israel”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, 18(4), 407-421.
- Yeni Şafak (17.07.2016), “Darbe Girişiminin Arkasında ABD Var”, <https://www.yenisafak.com/gundem/darbe-girisiminin-arkasinda-abd-var-2495442> (20.03.2021).
- Yesilyurt, Nuri (2020), “2011 Sonrasında Türkiye-Mısır İlişkilerinde Yaşanan Ani Yükseliş ve Sert Düşüşü Anlamak”, **SİYASAL: Journal of Political Sciences**, 29(2), 337–365.
- Yeşiltaş, Murat (2013), “The Transformation of the Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy” **Turkish Studies**, 14(4), 661-687.
- Yetim, Mustafa (2016), “Katar 2015”. **Ortadoğu Yıllığı 2015**, (11), 307-325, Açılım Kitap, İstanbul.
- Yetim, Mustafa ve Akcan, Nurbanu (2020), “Türkiye-Katar Ortaklığında Sert Güç”, **Ortadoğu Analiz**, 11(92), 24-27.
- Yıldırım, Yasin (2019), “Myanmar’daki İnsan Hakları İhlalleri ve Rohingya’lara Yönelik Baskıların Sonlanmasında Uluslararası Toplumun Rolü”, **Güvenlik Çalışmaları Dergisi**, 21(1), 35-56.
- Yıldız, Bahadır vd. (2010), “Türkiye’de Bilim ve Teknoloji Politikaları: 1963’ten 2013’e Kalkınma Planlarına Genel Bakış”, Akademik Bilişim 2010, XII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri Muğla Üniversitesi, 457-464.

- Yılmaz, Muzaffer Ercan (2007), “Westphalia’dan Günümüze Savaş”, **Uluslararası İlişkiler**, 4(14) 17-38.
- Yoldaş, Fahri (2013), “Türkiye-Mısır ilişkileri ve Mısır’daki Darbenin Etkileri”, Orsam, <https://www.orsam.org.tr/tr/turkiye-misir-iliskileri-ve-misir-daki-darbenin-etkileri/> (04.03.2021).
- Yücel, Hasan (2020), “Türk-Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi”, SETA Analiz, (302), <https://setav.org/assets/uploads/2020/01/A302.pdf> (21.03.2021).
- Yüzbaşıoğlu, Nazlı ve Çam, Tuğrul (2019), “Turkey Playing Active Role to End Rohingya Crisis: Envoy”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkey-playing-active-role-to-end-rohingya-crisisenvoy/1557252> (25.03.2021).
- Zacher, Mark W. (2001), “The Territorial Integrity Norm: International Boundaries and the Use of Force”, **International Organization**, 55(2), 215-2.
- Zawacki, Benjamin (2013), “Defining Myanmar Rohingya Problem”, **Human Rights Brief**, 20(3), 18-25.
- Zengin, Dilara (2019), “Antarktika’da Türk Bilimsel Araştırma Kampı Kuruldu.”, Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/antarktika-bilim-seferi/antarktikada-turk-bilimsel-arastirma-kampi-kuruldu/1402147> (02.05.2021).
- Zeyrek, Deniz (2009), “Vladimir Putin Ankara’daki ‘Enerji Günü’nde Bir Koyup Beş Aldı”, Radikal, 08/08/<http://www.radikal.com.tr/ekonomi/vladimir-putin-ankaradaki-enerji-gununde-bir-koyup-bes-aldi-948803/> (18.03.2021).

ÖZGEÇMİŞ

Hülya KINIK, 2003 yılında Atatürk İlköğretim Okulu'nu; 2007 yılında Ayancık Anadolu Lisesi'ni; 2012 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü; 2015 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programını bitirdi. 2015 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda doktora programına başladı.

KINIK, evli ve bir erkek çocuk annesi olup, İngilizce bilmektedir.